

I. Bevezetés

A tőkés korszak Debrecenének gazdaságával, társadalmával és ennek egyedi jelenségeivel sokan foglalkoztak már, de meglehetősen keveset vizsgáldtak karrier-, családtörténeti és mentalitástörténeti szempontokból. Többnyire összefoglaló várostörténeti művek készültek, amelyek a város mint funkció és szerkezet bemutatására törekedtek, kiemelve ezek egyedi törvényszerűségeit vagy általánoshoz illeszkedését. Csupán kevés, kis terjedelmű karriertörténeti munka született.

A választott téma a debreceni újkori polgárságban kibontakozó karrierök összehasonlító vizsgálata, amely alkalmasnak látszott érzékeltetni a város mint szerkezet megnyilvánulásait egy-egy neves ember pályáján keresztül, és módot adott közelebb hozni a korszak emberi oldalát. A vizsgálat érzékeltetheti a kiválasztott csoport tagjainak fontos, de ellentmondásoktól sem mentes szerepét a város és környezete gazdasági és társadalmi átalakulásában, polgárosodásában. Minderről a szerepről pontosabb, árnyaltabb képet a város történeti folyamataiba beillesztett mikrotörténeti vizsgálatok, illetve az ország többi (súlyosabb vagy kevésbé súlyos) piacközpontjából származó példák (így Debrecen és Nagyvárad regionális központi funkciói kettőssége) összevetése révén kaphatunk. A folyamatok feltárását segítheti a helyi vállalkozástörténet bemutatása.

A személyiségek, családok kiválasztásánál a következő szempontok voltak irányadóak: a helyi gazdasági és/vagy társadalmi vezető réteg tagja, és közössége valamilyen életterületén központi szerepet töltött be. Ugyanakkor a kiemelt egyéniségek között jelentékeny különbségek mutakozhattak: betelepedésük a városba más-más időpontban történt, különböző társadalmi rétegekből, nemzetiségekből és felekezetekből származtak, és ez a város egyedi gazdasági adottságaival, a Monarchia és a két világháború közötti fejlődés nyújtotta lehetőségekkel találkozva más-más lehetőségeket engedett meg a társadalmi és gazdasági szerepvállalásra. Ezek a lehetőségek alkotják vizsgálataink bázisát.

A disszertáció a kiválasztott személyiségek, családok gazdasági térnyerését, lehetőségeinek alakulását, a regionális gazdaságszerkezetben betöltött szerepét, pozícióik módosulásait és életútjuk folyamán elért eredményeiket tekinti át. Elsősorban azokat az

irányadó helyzetben tevékenykedő személyiségek képezték a kutatás tárgyát, akik közvetlenül kapcsolatban álltak a helyi, vagy a regionális társadalom gazdasági, politikai, illetve társadalmi, kulturális vezető csoportjaival. Nem foglalkoztunk mélyrehatóbban a foglalkozási csoportokkal, viszont szükségesnek tűnt bemutatni a város kapitalizmus kori gazdasági fejlődésének alapsajátosságait, elsősorban azokra az elemekre koncentrálni, melyek valamilyen úton a vezető rétegekhez köthetők.

A fenti célkitűzés kapcsán szükséges volt vizsgálni az egyes karriereket befutó személyek gazdasági és társadalmi mobilitását, tőkeszerző módszereit, majd tőkeakkumulációs lehetőségeiket. Ez a társadalmi, politikai, gazdasági és családi kapcsolatok kiterjedtsége és körülményei miatt nem kis nehézséggel járt, bár a város (és köreinek) zártsága könnyítően hatott felmérésükre, ami egyaránt érvényes volt a gazdasági, a társadalmi és a szellemi-kulturális elit tagjaira. Alapvető volt tehát az egyes személyek és családok sorsának vizsgálata, amely többek között választ adhatott arra a fontos kérdésre, hogy mi a siker vagy a bukás oka, illetve milyen a sikeres polgár mentalitása. Felmerült nyilván az a kérdés is, hogy ez tudatos magatartásként nyilvánul-e meg, afféle stratégiaként, vagy történelmi körülmények megszabta szükségszerűség eredménye volt?

A személyiségek sikerességét több tényező befolyásolta. Mindenekelőtt a sajátos városi és regionális adottságok jelentettek megkerülhetetlen és meghatározó körülményeket, hiszen a gazdasági adottságok megszabták a tőke egyes ágazatok közötti megoszlását és mozgását, a tőkeakkumuláció intenzitását és a vállalkozások formáit. A szocio-politikai keretek viszont meghatározták a választható megélhetési formákat, és műveltségi-képzettségi igényeket támasztottak a bekerülni vágyók irányába, a nemzeti-nemzetközi konjunkturális változások pedig döntően befolyásolták mindezeket, tehát figyelmen kívül semmiképpen sem hagyhatók. Ugyanígy fontos a sikeres polgári karrier felépülésében az előzmények szerepe, amelyek alapját képezték az előrehaladásnak: a 18–19. századi tőkefelhalmozás formái és mértéke, a betelepülők származási helyének sajátosságai, általában származási helyük urbanizációs szintje és vallási közege, vagy társadalmi asszimilációjának mértéke.

Ezek a különbözőségükben meghatározó tényezők leginkább szemléletesen a mikro-történetírás módszerével mutathatók be és hasonlíthatók össze, a narratív várostörténetírás és a mentalitástörténet keretei között. A módszer számos problémát vethet fel, hiszen

meghatározásuk is régebben sok vita tárgyát képezte. A források is sokszor inkompatibilisek, mivel a levéltári anyagokban más-más jellegű forrástípusok voltak jelen (vagy domináltak), és az általánosan használt fogalmi kategóriák is nehezen vethetők össze eltérő régiók, regionális központok szereplőinek, eredményeinek összehasonlításakor. Mégis, ezt a módszer mutatkozik legalkalmasabbnak a fent megismerni kívánt különbségek és általánosságok feltárására és bemutatására, mert árnyaltabb és egységesebb ismereteket nyerhetünk általa.

Mivel a régiókban és településeken gyakran eltérő tartalma volt és van az általános társadalmi kategóriáknak, és ezek pontos meghatározása nem, vagy csak inkább általános körülírása lehetséges, és időben is változó tartalommal bírnak, ezért ezeket a témára szűkített értelemben alkalmaztuk.

A dolgozat szerkezete két elkülönülő részből áll. A bevezetést követő első nagy egység időbeni fejezetekre bontva tárgyalja a debreceni tőkés polgárság kiemelkedő karriert befutó tagjainak történetét, azok történelmi körülményeit és lehetőségeit. A második rész debreceni vállalkozások (társaságok) történetét tárgyalja, amely a vállalkozások szervezettségére mutat rá, és vázolja a tárgyalt személyek, családok társadalmi-gazdasági közegét. Így összehasonlító képet és mintát kaphatunk a vizsgált tendenciákhoz, a siker alapvető mentális, gazdasági, szellemi-műveltségbeli és mobilitásbeli mibenlétéről és változásairól, valamint az egyéni vonások fejlődést elősegítő szerepéről. Célunk a minél átfogóbb és pontosabb kép felvázolása volt az említett csoport tevékenységéről és környezetéről, életkörülményeiről.

A disszertáció alapvetően levéltári forrásokra épül, főként családi és személyes iratokra, családi és hivatalos levelezésekre, naplókra, számlakönyvekre, gazdakönyvekre, hagyatéki leltárakra és korabeli újságcikkekre. Az ipari körülményeket vázoló egység is hasonló dokumentumokat használt föl: cégbírósi iratokat, a vállalkozásokra (társaságokra) vonatkozó mérleg- és eredményszámlákat, éves igazgatósági és közgyűlési jelentéseket, vállalati levelezéseket. A bevezető rész forrásfeldolgozásokra és –elemzésekre is építkezett. Ilyen formában lehetőség nyílt az összehasonlításra, ugyanakkor általában is komoly gondot okozott a másodlagos források, a központi (és helyi) statisztikák töredékessége, illetve hiánya (virilis jegyzékek, compassok, adóívek, hitelinformációs katonok és egyéb vonatkozó összeírások véletlenszerű fennmaradása), amelyekkel az

adatok pontossága és abszolút hitelessége (teljesebb körű) megerősítést nyerhetett (volna). Mindez sokféle, szerteágazó forrásbázist képezett, a vizsgált egyéniségekre vonatkozólag más és más forrástípusok dominanciájával, egyes forrásoknak pedig csak utalásszerű jelenlétével vagy hiányával.

A választott célkitűzésnek megfelelően a régebbi és újabb szakirodalom több csoportja bizonyult lényegesnek. Kiindulási pontot a tőkés nagypolgárság történetét összefoglalóan vagy részkérdésenként tárgyaló, általános jellegű művek képeztek, amelyek megközelítési minták feltérképezésére voltak használhatók. Alapvető kiindulópontul szolgáltak Vörös Károly,¹ valamint Gyáni Gábor és Kövér György munkái.² Főként a tárgyalt korszak előzményeivel foglalkoztak Bácskai Vera írásai,³ amelyek ugyanakkor a korszakhatárokon kialakuló konkrét kapcsolódási pontokra nézve fontos segítséget nyújtottak a téma előzményeinek bővebb keretek közötti átlátásához. Elméleti háttérként említhetőek Gerschenkron, Geiger, Max Weber és Mills, illetőleg Jürgen Kocka, Schumpeter, Werner Sombart, Bruckmüller és Steckl, Harmut Kaelble, Richard Tilly és Pamela Pilbeam teóriái,⁴ amelyek látókör-bővítésre nyújtottak jó lehetőséget, a fenti kutatásokkal kapcsolatban.

---

¹ Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői, 1873–1917. Budapest 1979.

Vörös Károly: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Hétköznapiak a polgári Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 22. Budapest, 1997.

² Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. Századvég, 1997/7.

Gyáni Gábor: Polgár, polgárosodás. Műhely, 1997/6.

Gyáni Gábor: Történelemszisztematika. Budapest, 2002.

Gyáni Gábor-Kövé György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.

Kövé György: A felhalmozás íve. Budapest, 2002.

Kövé György: Iparosodás agrárországban. Budapest, 1982.

Kövé György: Piaccgazdaság- polgárosodás- demokrácia. A mai magyar átalakulás történelmi perspektívából. Magyar Tudomány, 1991. 1.

³ Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984.

Bácskai Vera: A polgári nevelés árnyoldalai. In: Rendi társadalom- polgári társadalom 14. (Ünnep-hétköznapi- emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén.) Salgótarján, 2002.

Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989.

Bácskai Vera: Nagykereskedők Pesten a XIX. század első felében. Társadalmi aspirációk. In: Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok. (A kiegyezéstől a II. világháborúig.) Budapest, 1993. ill. Közgazdasági Szemle, 1988. 3.

Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején. Budapest, 1986.

⁴Bürgerliche Familien. Lebenswege im 19. und 20. Jahrhundert. Bürgertum in der Habsburgermonarchie VIII. (Hg. Hannes Stekl.) Böhlau, Wien, 2000.

„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“. Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. (Hg. Von H. Stekl, P. Urbanitsch, H. Heiss.) Böhlau, Wien, 1992.

Geiger: Soziale Schichtung, Berlin.

A helytörténeti körülmények megismerésében jó alapot teremtettek Balogh István, Rácz István és Szücs Ernő munkái,⁵ amelyek nélkülözhetetlenek bizonyultak a közvetlen társadalmi és gazdasági környezet részletes és pontos felmérésében.

A polgár fogalma - meghatározási kísérletek

A polgár fogalma, a polgárosodás folyamata és a polgári mentalitás az utóbbi idők sokat vitatott kérdései, ezért az ezekről alkotott főbb elméletek, uralkodó elképzelések bemutatása feltétlenül szükségesnek látszik.

Fentieket legegyszerűbben Benda Gyula „A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban” című fogalomtiszta előadása foglalja össze,⁶ ahol a szerző próbálta meghatározni a polgár és a polgárosodás fogalmát. A polgárosodás jelölheti általánosan a tőkés átalakulás, az iparosodás társadalmi vonzatát Közép-Európában, és ebben az értelmezésben a polgár maga része az átalakulásnak, nem pedig modellje. A polgárosodás

---

Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság-történelmi távlatból. Budapest, 1984. Kleinstadt-Bürgertum in der Habsburgermonarchie, 1862–1914. Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX. (Hg. Hans Heiss, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch.) Böhlau, Wien, 2000.

Kaelble, Harmut: A francia és a német polgárság, 1870–1914. Világtörténet, 1995. tavasz-nyár. 3–17. o.

Kocka, Jürgen: Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten. In: J. Kocka (hrsg.):

Mills, C. Wright: Az uralkodó elit. Budapest, 1972.

Mills, C. Wright: Hatalom, politika, technokraták. (Válogatás C. Wright Mills műveiből.) Budapest, 1970.

Pilbeam, Pamela: A középosztályok és a bürokrácia. Világtörténet, 1995. tavasz-nyár. 18-37. o.

Schumpeter, Joseph: A vállalkozó. In: A vállalkozó. (Szerk. Huszár Tibor.) (Szociológiai füzetek, 28.)

Weber, Max: Gazdaság és társadalom- a megértő szociológia alapvonalai. Budapest, 1992.

Schumpeter, Joseph: A vállalkozó. In: A vállalkozó. (Szerk. Huszár Tibor.) (Szociológiai füzetek, 28.)

Sombart, Werner: Der Bourgeois. München, 1913.

Tilly, Richard: Unternehmermoral und -verhalten im 19. Jahrhundert. Indizien deutscher Bürgerlichkeit. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) Band 2.

⁵ Balogh István: A civisek világa. Budapest 1973.

Rácz István: A civis fogalma. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1985.

Rácz István: Debreceni vagyonleltárak 1717-1848. Debrecen 1984.

Szücs Ernő Zoltán: Debrecen bank- és hitelélete 1919–1929. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1985. Debrecen, 1986.

Szücs Ernő Zoltán: Egy százötven évvel ezelőtt született debreceni orvos életútja. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1979.

Szücs Ernő: A debreceni bútortörténete. Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1986. Debrecen, 1987.

Szücs Ernő: A város gyáripára 1849–1919 között. In: Debrecen története III. 1849–1919. Szerk. Gunst Péter, Debrecen 1997.

Szücs Ernő: Átmeneti üzemi formák jelentkezése Debrecen ipari életében 1848-1867 között. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1989-90. Debrecen, 1992.

Szücs Ernő: Téglagyártás Debrecenben a kapitalizmus korában. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978.

⁶ Benda Gyula: A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban. In: Rendiség és polgárosodás (Előadások a polgárosodásról I.) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991.

ettől eltérő felfogása egy elvont polgár-eszmény szempontjából mérlegeli és minősíti a változásokat. Eszerint a polgár egyben a modern civilizációt létrehozó burzsoá és a demokratikus rendet megteremtő citoyen, állampolgár.

Szakál Gyula „Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás” c. munkája segítségével már alaposabban, részletekbe menően körülírható a polgár fogalma. Értelmezésének sokrétűsége és bonyolultsága a mögötte álló társadalmi csoportok állandó változásából ered, ami a modern polgárság kialakulásának idejére a regionális társadalmi különbségeknek megfelelően egyedi státuszokból rendezte össze alkotóelemeit. A modern európai polgárság az újkori európai társadalomtörténetben meghatározó szerepet töltött be, ezzel korán magára irányítva a történészek figyelmét.

A 20. században az Annales-iskola kezdeményezésére fordult először komolyan a figyelem a társadalmi csoportok vizsgálata kapcsán a polgári szellem kialakulására, amivel legalapvetőbben Werner Sombart, Max Weber munkái foglalkoznak, és a polgárság társadalmi szerepkörére, itt Henri Pirenne mintaértékű elemzései mérvadóak. A későbbi kutatások tovább árnyalták a polgárságról kapott képet. A polgárság mint történetileg állandóan változó, heterogén csoport meghatározása nehéz, de szükséges, és Ernest Labrousse nézeteivel egyetértve mondhatjuk ki, hogy csakis megfigyelés útján tehető meg. Fontos szempont azonban Marc Bloch véleménye, aki a stabil anyagi háttér és a műveltség többnyire egymást támogató hatását leírva a társadalmi környezet jelentőségét hangsúlyozza a polgár fogalmának értelmezéséhez. Theodore Zeldin a francia polgárságot elemezve felemelkedését az egyediségét adó értékrend, gondolkodásmód, és az ezekre épülő viselkedésminták kialakulásának tulajdonítja.⁷ Az angol polgárság példája más nézetek kibontakozását vonta maga után: többnyire gyenge társadalmi rétegnek ítélik olyan neves szerzők, mint Johan Huizinga, Gabriel Tarde vagy Arno J. Mayer. Ezt cáfolja azonban E. P. Thomson és Gray, akik szerint a 19. század közepétől a mérvadó gazdasági és szellemi erőt a polgári rétegek alkották. A korábbi földbirtokos uralkodó osztállyal jól működő szövetségben ugyan, „...de a hegemoniát gyakorló frakciót szinte kizárólag az ipari tőke alkotta; az ő értékrendjük orientálta a közgondolkodást és a társadalmi

---

⁷ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 24-25. o.

kapcsolatok szabályait.”⁸ Mintaképük a 19. század közepétől a természettudományos és természetfilozófiai műveltségű egyéniség volt, amely legitímálta a vállalkozó középosztály kialakulását és fejlődését, és értékke tette a teljesítménykényszert, a sikerorientált gondolkodást, és a gyakorlatias oktatást.

A *polgári identitás* alappillérei Jürgen Kocka megítélésében a képzettség, a teljesítmény, a munka és a személyiség elismerése, ami a társadalmi konfliktusok során a polgári öntudat kialakulását és a csoport egységesülését eredményezte. Ez azonban országoként egyedi eredményekhez vezetett, hiszen német területen a polgári társadalomba beletartozónak tekintették az iparúzó, nem nemes városlakókat is, és általánosságban a „jogilag garantált, egyéni szabadság elve” meghatározó modellje és a teljesítmény-alapú tekintély alkották a megvalósítandó társadalmi rend ideálját. A polgárosultság fokának mércéjét a polgárságnak az intézményrendszer kialakulására és működésére gyakorolt befolyása révén véli meghatározhatónak.⁹ A teljesítmény központi szerepét hangsúlyozza Theodore Zeldin is, akinek kultúrtörténeti perspektívája szerint „a gazdaság (Wirtschaftsbürger) és a képzettség (Bildungsbürger) egyéni teljesítményükkel nyerik el státuszukat, amelynek tengelyében a képzettség áll.”¹⁰ Véleményüket helytállóan, bár erősen lényegretörőnek tarthatjuk, hiszen elméleti általánosításukkal kevésbé fektetnek súlyt az egyéni vagy csoporton kívül álló körülmények vizsgálatára.

A polgárság rétegeinek függése a felsőbb hatalmaktól és a többi társadalmi rétegtől hasonlóan kapcsolódott egyes csoportjainak helyzetéhez, kapcsolati viszonyaihoz és szükségleteihez, és ez a sokrétű kiszolgáltatottság nehezen volt kivédhető. A személyes kapcsolatok helyébe anyagiak kerültek, és ez a társadalmi távolságokat is elmélyítette. Ezt az alsóbb rétegek általános tapasztalat szerint iskoláztatással és anyagi önállóságuk biztosításával próbálták enyhíteni, illetőleg azzal, hogy házasságaikat tervszerűen használták mobilizációra, vállalkozásaikat generációkon keresztül örökítették és lassan, de biztosan gyarapították anyagi biztonságát, ezzel is a középrétegekhez tartozásukat

---

⁸ Idézi Mark Billinge: Hegemónia, osztály és hatalom a késő György-kori és a kora viktoriánus Angliában. Kultúrföldrajzi megközelítés. In: A brit gazdaság és társadalom a XVIII-XIX. században. KLTE, Debrecen, 1999. 185-209. o. Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 25. o.

⁹ Kocka, Jürgen: Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten. In: J. Kocka (hrsg.): i.m. Band 1. 11-78.

¹⁰ Th. Zeldin: A polgárság ambíciói. Műhely, 1994. 6. sz. 47-52. o. alapján Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 32. o.

hangsúlyozták. A polgári társadalom számára mindig alapvető fontossággal bírt anyagi ereje, identitása mértéke, és kapcsolatai a többi társadalmi réteggel és az államhatalommal.

„A polgár tekintélye pedig kizárólag a teljesítményétől függ. Ez a teljesítmény pénzben, vagyonban és többnyire ehhez kapcsolódó címekben ölt testet, ami egy rossz vállalkozási döntéssel vagy a személyes teljesítménytől független gazdasági válsággal szétolvadhat.”¹¹ Ennek következtében a polgárság életében a vállalkozás, a vagyon és az örökség vált a legfőbb feszültségforrássá, ami a nemességre nem szükségszerűen jellemző.

Kocka és Zeldin gondolatait jól kiegészíthetjük Pamela Pilbeam véleményével, aki a zárt, de állandóan változó polgárság legmeghatározóbb követelményének a megfelelő jövedelemszintet tartja. Ehhez a többi rétegtől elkülönítő tényezőként társulhatnak a vagyonforrás, a foglalkozási és professzionális kapcsolatok, a politikai hatalom és befolyás elérhetősége és a státuszindikátorok, valamint egy adott csoporttal való azonosulási vágy. Ezeket a tényezőket a megfelelő jövedelem változatos formáinak tekinti, amelyek átválthatóak anyagi erővé, és egymást generálhatják.

A *polgárosodás* terjedése együtt járt az általános műveltség köreinek és tartalmának kibővülésével. Ez tükrözi a személyiség fontossá válását, amelynek ideálja a tulajdonon, szaktudáson, kapcsolati tőkén és információon alapuló siker.¹²

„A történeti szakirodalom az újkori polgárt a társadalmi helyzettel (státusz és pozíció), értékrendjével és életmódjával (életstílusával) jellemzi. Ha a gazdasági elit specifikumait nézzük (ez természetesen igaz a politikai elite is), akkor az ismérveket kizárólag a sikeres gazdasági magatartás oldaláról lehet megközelíteni.”¹³ Az „elit” fogalmát legkönnyebb a „döntéshozókkal” azonosítani, ami minden egyes régióban más réteggel azonosítható. A gazdasági elit ismérvei a következők: a felmerülő lehetőséget gyorsan és egyéni módon ki kell használni, a történelmi változások és a regionális vagy helyi adottságok keretei között. Ehhez szükséges a kockázatvállalás készsége, és egy innovatív, gyors reagálási képesség. Az anyagi siker úgy tűnik, foglalkozástól függetlenül, születési képességekre vagy hosszú tanulási folyamatra épül. Sokat számít az adott település hozzáállása a modern vállalkozói tevékenységhez.

---

¹¹ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 27. o.

¹² Balzac: Emberi színjáték alapján Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 30. o. megállapítása.

¹³ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 74. o.

A *vállalkozó* fogalma szorosan kapcsolódik a polgárhoz, értékrendjük hamar azonosul siker esetén: Jürgen Kocka véleménye szerint a polgári elkülönülés az értékek és az életmód szoros kapcsolatára alapozódó identifikáció eredménye.¹⁴ A vállalkozót legerőteljesebben meghatározó tényezőnek általában a teljesítménymotivációt, és ennek társadalmi háttérét tarthatjuk. Schumpeter koncepciójában alapvető fontosságú az egyéni alkotás öröme, a hódítási vágy, és a dinasztiaalapítási szándék, a vállalkozói nyereség mellett.¹⁵ Werner Sombart a vállalkozókat specifikus pszichikai konfigurációként írta le, akiket egyszerre jellemez a „kalkuláció, spekuláció, az éles ész és gazdag fantázia.” „kezdetben volt egy vállalkozó, kockáztató ember alkotó tevékenysége, akit bátorított elhatározása, hogy a semmiből létrehoz egy jómódú gazdálkodást.” Motivációi voltak a becsvágy, profitra törekvés, munkavágy és megfelelő helye a nemzetgazdaságban, ezért az univerzális zseni vonásaival kellett bírnia, egyszerre volt feltaláló, alkotó, fejlesztő, szervező és üzletember. „Nélküle nem történt semmi... Minden más termelési tényező tőle függött, mert alkotó tevékenysége által jöttek létre.”¹⁶

Max Weber is a fejlődés meghatározó gyújtószikrájának tartja a vállalkozói belső hajóerőt, a vállalkozót pedig annak alapján határozza meg, hogy cége felett a legmagasabb autoritással rendelkezik –e. A korai kapitalizmusban a kényelmes és szétszórt üzleti praktikák hagyományát törték meg, és bevezették az expanzív, szabályokhoz kötött és folyamatos vállalatvezetést. Másként gondolkodott azonban a „kapitalizmus szelleméről”: véleménye szerint nem a technikai újítások és beruházások határozták meg, hanem „az egyéni aszkézis, az életvitel racionalizálása, és a különleges munkafelfogás”. A vállalkozók „az élet kemény iskolájában felnőtt, egyaránt mérlegelő és kockáztató, mindenek előtt józan és kitartó, kemény és teljesen odaadó emberek.”¹⁷

Richard Tilly a vállalkozói morált elemezve felsorolással határozta meg a vállalkozó fogalmát: ide érti a kereskedőket, bankárokat, gyárosokat, később az üzemigazgatókat, leányvállalat-vezetőket és a kiskereskedőket. Vállalkozói morálnak „az

---

¹⁴ Gyáni Gábor: Polgárosodás és a honi polgárosodás múltja. Korunk, 1999. 8. sz. 13-29. o. alapján.

¹⁵ Joseph Schumpeter: A vállalkozó. In: A vállalkozó. (Szerk. Huszár Tibor.) (Szociológiai füzetek, 28.) Budapest, 1982. 29-59. o. és Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 59-69. o.

¹⁶ Idézi Hartmut Berghoff: Moderne Unternehmensgeschichte. Eine themen- und theorieorientierte Einführung. Scöningh, Paderborn, 2004. 35. o.

¹⁷ Idézi Hartmut Berghoff: Moderne Unternehmensgeschichte. Eine themen- und theorieorientierte Einführung. Scöningh, Paderborn, 2004. 35. o.

üzleti életben megjelenő őszinteséget, az üzleti megállapodások betartását” tekinti. Werner Sombartra hagyatkozva: ez az „üzleti morál”, vagy „szoliditás” és „szerződésszegés”, ami a viszonylagosnak tekintett polgári magatartás, erények ápolását foglalta keretekbe.¹⁸ A vállalkozói morál alapjainak David Rockefeller az etikai alapelveket tartotta, mint amik összetartják a szabad vállalkozásokat és az üzleti rendszert.¹⁹ A gazdasági elmaradottság és az üzleti morál gyengesége, a tisztességtelenség közötti összefüggést Gerschenkron is tárgyalja.²⁰ Tilly a jogtörténeti források fontosságát hangsúlyozza, mivel ezek nagyszámú információt tartalmaznak a magatartási szabályokról. A 19. század folyamán lassan javult a vállalkozói erkölcs, kibővült a gazdasági tevékenység területe, fokozódott a piacok hatékonysága. A gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatok során a szociálisan és politikailag erősebb csoportok normái érvényesültek, és vagy a korábbi szabályokat módosították, vagy újakat keverték a régiek közé, ami szorosan összefüggött a csoportérdekekkel. A gazdasági és társadalmi vezető körök szoros kapcsolatai hozták létre közös érdekeiket, amelyek hosszú távú együttes munkát eredményeztek az anyagi lehetőségek kihasználására, és támogatták a nagy vállalkozások kockázatos befektetéseit és szervezeti fúzióit. A részvénytársasági forma azért is vált általánossá, mert így kevésbé kockázatosnak, tehát finanszírozhatóbbnak tűntek a nagyvállalati befektetések. Ennek alapján a vállalkozói morál magába foglalta a teljesítményt, önállóságot és a szabad konkurencia nagyrabecsülését, és feltételezte az őszinteséget a pénzügyi tranzakciókban, és mindez a gazdasági cselekvés kitételévé vált a 19. század folyamán. Mindezek az álláspontok együttesen írják le jól, mit is takarhat a vállalkozó fogalma.

Jellemző, hogy a gazdasági növekedéssel többnyire párhuzamos a társadalmi pozícióváltás, ami igényli egyben a vállalkozó szakmai öntudatát és elismertségét. Mi több, az elitté válás kitételének Szakál Gyula azt tartja, „hogy a vállalkozó el tud –e szakadni a közösségtől, amelynek kultúrájába beépült, és tud –e önmagának közösséget teremteni.”²¹ Ezért is volt fontos a családi háttér és a továbbörökítési stratégia, valamint az ezzel kapcsolatban kiépíthető társadalmi tőke. Ez utóbbi fontos tényezői az együttműködési

---

¹⁸ Werner Sombart: *Der Bourgeois*. München, 1913. 135. o. Idézi R. Tilly: *Unternehmersmoral und –verhalten im 19. Jahrhundert. Indizien deutscher Bürgerlichkeit*. In: *Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich*. (Hg. V. Jürgen Kocka) Band 2, 35-64. o.

¹⁹ Idézi Tilly in: *Unternehmersmoral und –verhalten im 19. Jahrhundert. Indizien deutscher Bürgerlichkeit*. In: *Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich*. (Hg. V. Jürgen Kocka) Band 2, 36. o.

²⁰ Gerschenkron: *A gazdasági elmaradottság történeti távlatból*. Cambridge, 1962. 19, 22. o.

készség, a kapcsolati háló, a bizalmi rend, és a kölcsönös segítségnyújtás, ötlet- és információáramlás. A gazdasági elit tagjává váló sikeres vállalkozóknál mindig érzékelhető a stabil, személyes identitás, a társadalmi csoporttudat és a térbeli elkülönülés fontossága. Youssef Cassis „elit” alatt a társadalmilag és politikai értelemben a társadalmi hierarchia csúcsán álló, és ennek megfelelően befolyásos csoportokat érti, míg az „uralkodó osztály” kifejezés a gazdasági, politikai és közigazgatási elitek társadalmi integrációját mutatja be.²² A társadalmi különbségek áthidalására nem volt elegendő egy közös műveltségi háttér, a személyes jövedelem és vagyon hatalma legalább ilyen fontossággal bírt. A vállalkozók származását tekintve több mint 50%-uk, angol, német és francia területen egyaránt, gazdasági polgárcsalád leszármazottja volt a 19–20. század fordulóján. A származás mellett a képzettség bírt jelentőséggel. A házassági stratégiák irányadó eleme a nemesi- és bankárcsaládok közti kötelékek új elit-képző szerepe volt, az ipari elitet azonban elszigetelték maguk közül. Általánosan megfigyelhető azonban egy új, vegyes és nem nemesi felső réteg kialakulása, amelyben a nagypolgárság és a nemesség részei bizonyos fokig közeledtek egymáshoz egy új uralmi elit kialakítása céljából, amely vagy plutokratikus (Anglia), vagy politikai (Oroszország), vagy bürokratikus (Németország), vagy vegyes volt.

Harmut Kaelble a német és a francia polgárságot összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy eltérő fejlődésük ellenére a két ország polgári rétegei jóval kevésbé különböznek, mint azt korábban leszögezték. Míg Franciaországban a polgárság uralkodott nemzeti szinten, addig Németországban a szaktudást igénylő területeken és a modern gazdaságban domináltak a polgárok, politikai passzivitásuk garantálta a vállalkozói szabadságot. A vállalkozók ugyanakkor területi, hatalmi és anyagi függetlenségük miatt a polgárságon belül szociálisan elszigeteltebbek voltak, mint francia társaik, annak ellenére, hogy egyre szorosabban összefonódtak a képzett polgársággal. Ennek okát Kaelble abban látja, hogy utóbbiak nem áramlottak a gazdaságba, és elzárkóztak az új értékek elől. A francia polgárság belső választóvonalai vallási és földrajzi jellegűek voltak, és jóval kevésbé élesen határolódtak el. Német területen erős volt az állami beavatkozás a polgári

---

²¹ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 75. o.

²² Youssef Cassis: Wirtschaftselite und Bürgertum. England, Frankreich und Deutschland um 1900. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) Band 2. 9-34. o.

foglalkozások rendjébe és a társadalmi tagoltság rendszerébe, ami a polgárság egységét és összetartását tovább gyengítette. Franciaországban ezzel szemben a saját foglalkozás állammal szemben kiépült önállóságára és szervezett védelmére épült a polgárok közösségi öntudata.²³

A polgár kategóriája szinte kialakulásától magába foglalta az *értelmiség* körét. Az értelmiségi fogalmát azokra az egyetemi/főiskolai diplomát szerző „szellemi foglalkozásúakra” alkalmazzuk, akik nem szorosan adminisztratív munkát végezve, azaz nem tisztviselőkként töltöttek be értelmiségi funkciót. A legtöbb európai régióban nagyon erős volt az értelmiségi foglalkozások mértékadó, autonóm státusz- és pozícióképző szerepe. Tudásuk és magas kereseti lehetőségeik magas fokú presztízst teremtettek körük, és egyben a vállalkozói réteg modern megújulásához járultak hozzá, mintájuk és erős befolyásuk révén is. Bár ezek a jellemzők országonként eltérő erősséggel voltak jelen, és egyedi formákban érvényesültek, általában felerősítették a tanultságot igénylő, szellemi hivatások és a kétkezi munka megkülönböztetését.²⁴

A *középosztályok* vizsgálatánál Pamela Pilbeam az államhatalom növekvő beavatkozását emelte ki az egyének és közösségek életének megszervezésében.²⁵ Általános folyamatként írja le, hogy az elit hatalmának, rangjának és elszigeteltségének fokozódásával, és az alacsonyabb rangú bürokraták körének kiszélesedésével a központi intézmények hatásköre kiterjedt. A vezető posztokon mindenütt egyre fontosabbá vált a szakértelem és a műveltség, és ez egyre inkább a vagyonos családok fiainak térnyerését vonta maga után. 1850 után a gazdagabb tisztviselők német területen többnyire az üzleti körökből származtak. Később azzal, hogy a felső osztály érdekeit kezdték reprezentálni, izolálták egész közegüket, és véglegesen a konzervatív politika mellett kötelezték el magukat. A későbbi tisztviselő-generáció már fontosabbnak tartotta az egyéni képességeket és hatékonyságot, ami törést okozott az idősebbekkel. Az elhalványuló karrierlehetőségek indították el az alkotmányos reformok aktív támogatását részükről, miközben alkalmazkodókészségük biztosította állandó jelenlétüket a vezető állásokban. Ezzel párhuzamosan indult el egy fölfelé áramlás a kis- és középhivatalnokok gyermekei köréből,

---

²³ Harmut Kaelble: A francia és a német polgárság, 1870–1914. Világtörténet, 1995. tavasz-nyár. 3–17. o.

²⁴ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történelmi modellváltás. Budapest, 2002. 40-51. o. alapján.

²⁵ Pamela Pilbeam: A középosztályok és a bürokrácia. Világtörténet, 1995. tavasz-nyár. 18-37. o.

akik idejében felismerték a szakképzés nyújtotta lehetőségeket. A bürokratizálódás fogalmáról született megállapítások legtöbbször Max Weber bürokrácia-fogalmára épül. Ő viszont a teljesen kifejlődött kapcsolati rendszert elemezte, ahol a legitim uralom bürokratikus közigazgatási személyzet közepette „historizálódott”. Később tisztán technikai fölényt tulajdonított a bürokratikus uralmi formának. Feltételezte, hogy konkrétan leírt eljárási szabályai egyedül azonosak a kereskedelmi vezetés szabályaival. Meglátásunk szerint ez egy túlságosan leegyszerűsítő szemlélet, amit modern szerzők cáfolnak is, a bürokrácia informális szerkezetének alapvető fontosságát hangsúlyozva.²⁶

A középosztály fogalma azonban többet jelent a *bürokráciánál*. Pontosabb meghatározásában segítségünkre lehet adózási kötelezettségeinek, privilégiumainak elemzése, képzettsége, életstílusa, önképe, társadalmi kapcsolatai. Azonban minden meghatározás szubjektív. Marx szerint a modern burzsoázia egyedülállóan vagyont birtokló vállalkozócsoporthoz tartozik, amely hatalmát eredendően a tőkeakkumuláció következtében gyakorolja, Guizot középosztálynak kora szabadságot, egyenlőséget és lehetőséget biztosító társadalmi köröket tekintette. A vagyoni különbségek egyúttal morális kötelezettségi szinteket is jelöltek. Durkheim a pozitív és tudatos társadalmi harmonizálás alapvetése mellett érvelt, Max Weber a vallás és oktatás dimenzióinak fontosságát hangsúlyozta, a számos melléktényező figyelembe vétele mellett. Schumpeter a társadalmi tényezők csoportképző szerepét emelte ki. A polgár meghatározására újfent sokan törekedtek, mégis nehéz maradt eldönteni, mit takar ez a fogalom. Sokan azonosítják a középosztállyal, pedig a kettő nem teljesen fedi egymást. Sombart és Zeldin sajátosan francia kategóriának tartva, következetesen bourgeois-ként jelölik ezt a folyamatosan változó tartalmú társadalmi csoportot. Guizot elemzéseiben inkább elitnek tekinti, a nemesség ellenfelének, Sombart, Weber és Ernst Trötsch a modern szellemiség kialakítását emelik ki jelentőségeként, H. Pirenne a kereskedelem társadalmi eredményének tartja. Marc Bloch azt a franciát érti polgárnak, aki „vagyonát nem keze munkájával szerzi. Jövedelméből, származzék bárhonnét és legyen bármekkora, egy adott szinten kényelemben és biztonságban élhet...”²⁷ „Műveltsége gyermekkorától kezdve elkíséri, ...vagy új

---

²⁶ András Vári: Alte und neue ländliche Eliten im Prozess der Bürokratisierung und Verbürgerlichung. In: „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit”. Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. (Hg. Von H. Stekl, P. Urbanitsch, E. Bruckmüller, H. Heiss.) Böhlau Verlag Wien, 1992. 164 -165. o.

²⁷ Idézi Alain Plessis: Polgárság. Műhely, 1994. 6. szám, 46. o.

szerzemény...-mindenesetre terjedelmét, jellegét és törekvéseit tekintve messze meghaladja az általános szintet. Tudatában van, ...hogyan olyan társadalmi osztály tagja, amely a nemzet élén áll. ...kötődik a kollektív tekintélyhez, amelyet csoportja élvez.”²⁸ Adeline Daumard a 19. századi francia polgárságról a következő megfigyelések alapján kategorizál: a társasághoz csak a csatlakozhatott, aki rendelkezett a szükséges javakkal, kitűnt életstílusával, azaz látszott rajta, hogy polgár, kellőképpen művelt volt, és tisztelt bizonyos értékeket.²⁹ Theodore Zeldin véleménye szerint a polgárság úgy vált egyedi társadalmi kategóriává, hogy öntudatra ébredésével a régi hierarchia helyére kívánt lépni, saját morális és gazdasági elvei kialakításával, és egy szellemileg egységes, autentikus osztályt képezett. Elsődlegesen ő is a polgári szellem dominanciáját érti polgárság alatt, ami speciális viselkedési mintákat és gondolkodásmódot alakított ki a korábbi eszményekkel szemben. Ezt a mentalitást a tömegek is elfogadták és osztották, ezzel váltak uralkodóvá a polgári erények. A politikai/gazdasági hatalom megszerzése abszolút vezetői helyzetet garantált, ennek jegyében kezelték a felmerülő nemzeti törekvéseket és feszültségeket. Goblot a polgár alapvető kritériumának az életstílust tekintette, ami magába foglalta az értelmiségi utódképzést, a mértékletességet és a hagyományos erények körítésében. Arisztokratikus eszmények átvétele mellett ragaszkodtak a munka tiszteletéhez és a magánjogi megélhetéshez.³⁰ Marco Meriggi az olasz polgárság kialakulása kapcsán legfontosabbnak a tudást és a rátermettséget tartotta, amivel elnyerték a politikai hatalmat, és később az ipari irányítást. Fölényük kulturális monopolhelyzetükön alapult, és fokozatosan engedték át köreiken és az államon belül a vállalkozóknak és a bürokráciának a vezető szerepet. A polgári kultúra lényeges meghatározó elemének Wolfgang Kaschuba a társadalmi önmeghatározást és önstilizálást tartja, esztétikai gyakorlatként. Az egyéni kulturális értékek és magatartásminták a kultúra központi funkció-meghatározói lettek. A kulturális tényezők közül a szakmai és hivatásbeli képzés mellett a polgári történelemfelfogás a politikai alkotmányos párbeszéd vezérelvévé nőtte ki magát. A polgári nyilvánosság tartós szervezetei a társas élet kommunikációs elemeinek kikristályosodásával váltak társasági alakzattá. A polgárt meghatározta adott kulturális stílusa és érintkezési köre, csakúgy, mint anyagi életvitele és morális-kulturális életstílusa. A polgárság új szabályokat és a családi

---

²⁸ Idézi Alain Plessis: Polgárság. Műhely, 1994. 6. szám, 46. o.

²⁹ Alain Plessis: Polgárság. Műhely, 1994. 6. szám, 44-47. o. alapján.

³⁰ Theodore Zeldin: A polgárság ambíciói. Műhely, 1994. 6. szám, 47-51. o.

élet modern formáit vezette be, és az egyéni modernizációs képesség haladó öntudatával társadalmilag mintaadó szerepet vállalt fel.³¹ Ideálja a sokoldalú, éles eszű, jó emlékezetű és biztos megítélésű, képzett és szakmájában tájékozott, önálló egyéniség, amely német területen az 1850-es évektől a népi ideál szerepét kapta, és az állampolgárral azonosult. A 19. század utolsó harmadában azonban a porosz rendszerű iskolai nevelés inkább engedelmességre és filantrópiára tanított. Jürgen Kocka a polgárság történetét európai, és német értelemben vizsgálva,³² kulturális fogalomként definiálta, mint több társadalmi kategóriát magába foglaló elnevezést, hiszen az értékelési modellek és értelmezéseik, mentalitások és műveltség összekapcsolták a gazdasági és képzettségi polgárság tagjait, csakúgy, mint a rendszeres munkához való pozitív viszonyulás, egyéni teljesítmény tisztelete, a racionalitás iránti vonzódás, és az életmód. Mindez hangsúlyozza a képzés szerepét. Minden „külön út”-vita ellenére is érdemesnek látta összevetni a vizsgálatok során az adott ország fejlődését a nyugati mintákkal. A képzés iránti általános vonzódást, a műveltség kultiválását Berghoff általános európai polgári trendnek találta, annak ellenére, hogy Angliában a szakképzettséget tették első helyre. Még itt is magas presztízse volt az elméleti tudásnak és az általános, magas szintű műveltségnek, ha a gyárosok általában arra gyanakodtak is, hogy csupán elméleti tudással a magasan kvalifikált emberek sem tudnak elirányítani bármely vállalatsszervezetet. Német területen a tudatos állami fejlesztő politika igényelte a minél magasabb képzettséget minden ágazatban, és jellemző volt az ezzel szerzett tudás gyakorlati bővítése külföldi tanulmányokkal, amikkel a legmodernebb technológiai ismereteket hozhatták haza vállalatuk fejlesztéséhez. Az angolok külföldi útjai inkább piacfelderítő és munkaerőszerző jelleggel bírtak, bár ez utóbbi sokszor visszajára fordult, mikor a kellő műveltséget és tapasztalatokat szerzett dolgozók hazatértek országaikba, hogy ott folytassák munkájukat, önállóan.³³

Jürgen Kocka tematizálással kísérte meg a polgárság definiálását: elképzelése szerint új társadalmi csoportosulások leginkább a régiék elmozdulásából és az ennek révén kialakuló konfliktus útján jönnek létre, egyéni identitás kiépülésével. A polgárság

---

³¹ Wolfgang Kaschuba: Deutsche Bürgerlichkeit nach 1800. Kultur als symbolische Praxis. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) Band 3. München, 1988. 9-44. o. alapján.

³² Jürgen Kocka: Polgárság és polgárosodás; a német történelem XVIII. század végétől a XX. század elejéig tartó időszakának problémái. Vincze Katalin fordítás-kézirata Tímár Lajos tulajdonában.

alkotóelemeit a közös ellenfél egyesítette: a nemesség, a korlátlan abszolútizmus, és az egyházi ortodoxia. Ezek ellenzéke fejlesztette ki magából a foglalkozásokat és területeket átfogó polgári társadalmat és annak utópisztikus eszméjét. A régi típusú városi polgár és az állampolgár kategóriái mellett a 18. század második felétől jelent meg a nemességtől és parasztságtól független, szabad polgár, ami az előző két kategóriát is magába zárta. Míg Európa nyugati térségeiben a nemesi-polgári ellentétek radikális elsimítására láthatunk példákat, a Rajnától keletre nemesi-polgári elitekről szokás beszélni, akiknek összetétele és egzisztenciális szintje térben és időben változó. Garve 1792-ben a következőket írta: a polgár szó a német területeken magasabb ranggal jár, mint a franciáknál, mivel egyesíti magában a citoyen és a bourgeois kategóriáit. Modernsége már a 18. század végén előrevetítette későbbi fontosságát. Buntschli 1860 körül a polgárság megtartó erejeként kultúráját és életvitelét nevezi meg. A polgári kultúra feltételei az állandó, biztos bevétel, a biztonságos és tervezhető élet és a családtagok korai kemény munka alóli felszabadítása érdekében, és mindenek előtt az idő és a kényelem.³⁴

A magánjog és a jogállam érvényesülésekor a *polgári érdekek* bontakoztak ki. A korai liberális gondolkodás és a polgári kultúra közti rokonság elsőként a felemelkedő vállalkozó polgárság ideológiájában mutatkozott meg. Az egyes polgári rétegek és típusok egymást generálták az egységes polgárság kialakítása érdekében. Ennek utópisztikus távlati elképzelése volt a teljes, szabad és sokszínű emberi közösségnek, amely együttélését értelmesen rendezi. Egység-, szabadság-, jogi és részvételi törekvéseik nagyrészt meg is valósultak. Ezek folyamán a nagyipar jelentőséget nyert, a tudás társadalmi hatalmat teremtett, az újfajta polgári csoportok pedig fellazították a határokat a képzettségi és a gazdasági létalapok között. Bár tovább folyt a szembenállás a nemességgel, a 20. század elejére a polgári társadalom és politika eltávolodott kiindulópontjától.

Labrousse vetette föl, hogy a polgárságot nem fogalmi definíció alapján kellene megragadni, hanem városaik, territóriumuk speciális hátterét vizsgálva³⁵–ezt a disszertáció

---

³³ H. Berghoff and R. Müller: Tired pioneers and dynamic newcomers? A comparative essay on English and German entrepreneurial history, 1870–1914. *Economic History Review*, XLVII, 2.(1994), 262-287. o.

³⁴ Idézi Jürgen Kocka: Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. *Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten*. In: *Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich*. München, 1988. I. 33. o.

³⁵ Idézi Anna Millo: Das triestiner Bürgertum. Kollektives Verhalten, Politische Beteiligung, kulturelle Identität. In: „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“. *Bürgertum in der Habsburgermonarchie II*. (Hg. Von H. Steckl, P. Urbanitsch, E. Bruckmüller, H. Heiss.) Böhlau Verlag Wien, 1992. 69. o.

témája kapcsán különösen fontos megállapításként emelhető ki. A német nagyvállalkozók 1900 körülre komplexebb vezetési struktúrát fejlesztettek ki francia társaiknál, több funkciót bíztak szervezetekre, és határozott rendet szabtak a folyamatoknak. Keletebbre, így Magyarországon is, a tőkés, vállalkozók és menedzserek jórészt német nyelvű bevándoroltak voltak, akik szűk réteggként is az előttük ismert példát igyekeztek választott hazáikban megvalósítani, ezzel kitöltve fontos hézagokat. A képzett polgárság *német területen* azonban jóval jellegzetesebb volt, mint bárhol Európában, sőt Kocka véleménye szerint keletre ez a specifikus réteg ilyen formában föl sem lelhető. A gazdasági hatalmat birtokló modern polgárság kelet felé haladva egyre inkább megosztotta a politikai hatalmat a nemességgel, de a nagypolgárság az arisztokráciától hivatása és magánéletvitele tekintetében leginkább Németországban különült el, és a vidék-város ellentét is relatíve éles volt. Jellemző a német „szervezett kapitalizmus”: az állam segítségével alakították ki a nagy vállalkozói szövetségeket is.

Hobsbawm az *angol sajátosságokat* taglalva a kereskedő- és bankházakat tartja a polgári gazdagság alapjának.³⁶ Kollektív polgári identitásról azonban nem beszél: igazi szerkezetváltozás csak a szakképzettség és az állami hivatalok fontossá válásával következett be. A középosztály határai elmosódtak és átjárhatóak maradtak, ezért azokat nevezi középosztálybelieknek, akik társadalmilag a nemesség/gentry és a kispolgárság/munkásosztály közötti foglalkozással, anyagi jóléttel és közismertséggel bírtak, és általában kifejlesztettek magukban egy kifejeződő középosztályi öntudatot. Az 1880-as évekre közös ismertetőjegyeiké váltak, hogy nem végeztek kézi munkát, rendelkeztek valamilyen képzettséggel, bér munkást, legalább cselédet tartottak, hacsak nem állami vagy egyházi alkalmazásban álltak, önálló vállalkozásukban szerezték megélhetésüket, üzletemberként vagy független szabadfoglalkozásúként, amelynek bevételeiből adóztak. Elitjük életviteli stratégiái válaszként jelentek meg rétegük kiszélesedésére, hiszen a 19–20. század fordulójára a bevétel, szakma, képzettség és életstílus váltak a hovatartozás megkülönböztető jegyeivé. A nemesség és a középosztály a 20. századra egybeolvadt, és ezen belül tagozódott, a képzettség alapkövetelményének megfelelően. Ettől függetlenül, az iparral kapcsolatosan előítéletekkel éltek, hiszen míg a

---

³⁶ Eric J. Hobsbawm: Die englische middle class 1780–1920. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) München, 1988. Band 1. 79–106. o.

polgárság nagy része a konzervatív elveket vette át, az ipari vállalkozók a liberalizmust pártolták.

Osztrák területen a polgárság egy igen heterogén bevételű, gazdasági és politikai hatalmú társadalmi összetétellel rendelkező csoport volt, amelynek tagjai a vezető pozíciókba a felvilágosodás korától magas képzettséggel juthattak. A hivatali intézmények elpolgárosodó trendje az akadémiai képzés magas szociális presztízsének volt részben köszönhető, ami erősen vonzotta a felemelkedni vágyókat, mivel a jómódú réteg soraiba nyújtott belépőt. A 19. század végére a vállalkozók növekvő számban igyekeztek természettudományos képzettséget szerezni, és azt európai tanulmányutakon elmélyíteni. A polgári kultúra értékei az egyéniség ereje, a teljesítményhez és a munkához való pozitív hozzáállás, a tapasztalat, visszafogottság és megbízhatóság, maradandóság és értékőrzés voltak, és a 19. század közepétől a politikai hatalom sem hagyhatta figyelmen kívül erejét.³⁷

A polgári hatalom ideális típusát próbálta felvázolni Patrick Fridenson, aki a francia és német vállalati példákat a társadalom kicsire leképezett megfelelőjeként értelmezve tanulmányozta. Már Max Weber megállapította, hogy a hatalom gyakorlásának horizontális és vertikális síkjai egy saját szabályokkal, normákkal és módszerekkel működő vállalatspecifikus rendszert hoztak létre, ami a gazdasági polgárság vagy burzsoázia gondolkodásmódját és önmegvalósítását is megváltoztatta. Bizonyos feltételekkel az egyházak megkönnyíthették a hatalom elfogadását, míg a katonaság szervezeti modellje hatékony fegyelemrendszeri mintaként szolgálhatott, és belső támogatási módszereit is kölcsönvették. A vállalkozói hatalom alapjának két speciális polgári modellt határozott meg: az egyik a liberalizmusra épül, a vállalkozónak a lehetséges maximális cselekvési szabadságot igényli, a másikat szocio-liberálisnak nevezte el, mert a vállalkozói szabadságot korlátozzák az alkalmazottakkal szembeni –külső– kényszerek. „A vállalkozói hatalom új emberi erőforrások használatán alapult”, amivel biztosítani lehetett a lépéstartást a modernizáció kihívásaival. A nagyvállalatok irányítása egyre jobban képzett személyzetet igényelt, és átkerült a vezető tisztviselők és a mérnökök kezébe. A vezetés bonyolódásával felmerült a vállalkozói szaktömörülések feladatátvállalása, amivel hatalmat kaptak az adott üzemeken belül cserébe a problémák megoldásának átvállalásáért. Ezzel

---

³⁷ Ernst Bruckmüller und Hannes Stekl: Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) München, 1988. Band 1. 160–191. o. alapján.

kapcsolatban Robert Lockénak az a véleménye, hogy a magángazdasági igazgatásszervezet eredményeit használták föl az állami hivatalok önmaguk modernizálására. Jürgen Kocka ezzel szemben a bürokratikus hagyományokat katalizátornak tartja a nagyvállalati adminisztráció szervezetének kialakulásában. A teljes ellenőrzés fokozatosan oldódott a tőke mobilizálódásával és a szakszervezetek erősödésével, egyfajta liberalizáció figyelhető meg e téren. Hans-Ulrich Wehler³⁸ szervezett kapitalizmus-konceptiója alapján vizsgálja a német polgárság fogalmát és tartalmi változásait.

Összefoglalásképpen kimondhatjuk, hogy a polgárság fogalma a gazdasági polgárság magjára épülő, más társadalmi csoportokkal kibővülő réteget határozza meg, a gazdasági polgárság vagy burzsoázia fogalma pedig a nagypolgári rétegen keresztül mutatható be legérthetőbben. Ennek dinasztiái a gazdaságilag és politikailag jelentős befolyással bíró ipari vállalkozó- és bankárcsaládok, akik közé országonként változó feltételekkel lehetett bekerülni. A közös képzettségi háttér elvárása mellett fontos mértékegység a személyes jövedelem és vagyon, ami a vállalatok gazdasági hatalmát is jelezte. 1900 körül a vállalkozók a nyugati országokban társadalmi rétegük leggazdagabb hivatáscsoportját képezték. A pénzügyi szakma mindenütt látványosan kiemelkedett vagyonával és homogenitásával. Youssef Cassissal egyetértve állapíthatjuk meg, hogy a jelentős vállalkozók szociális státusza származásukkal, képzettségükkel, üzleti kapcsolataikkal és házasságaikkal mérhető.³⁹ A politikai posztok általában presztízszokokból voltak vonzóak, amíg a vállalatvezetés mellett futotta idejükből és energiáikból, később képviseltették magukat a határozathozatalra és a végrehajtó hatalomra gyakorolható befolyásuk megtartása végett. A nagypolgárság azonban legtöbb esetben egybeolvadt más elitcsoportokkal, így hozott létre egy uralkodó osztályt.

A polgárosodás fogalmát több, különféle jelentéshez kötik, ilyenek a kapitalizálódás, amit többnyire az üzletiesedés folyamatával azonosítanak, azaz a kereslet és kínálat piaci árainak kiszélesedő érvényesülésével, vagy a jogállamiság kiépülésével, vagy gazdasági, politikai és társadalmi renddel, vagy a konkrét, különböző társadalmi

---

³⁸ H.- U. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte II-III. München, 1987 (II.) és 1995 (III.).

³⁹ Youssef Cassis: Wirtschaftselite und Bürgertum. England, Frankreich und Deutschland um 1900. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) München, 1988. Band 2. 9-34. o.

rétegek emancipációjával. A polgárosodás felfogásának nézőpontjából többféleképpen fejeződhet ki maga a folyamat:

- a foglalkozási spektrum magába foglalta a hivatalnoki és vállalkozói réteget, a sikeres kézművességet és kereskedőket és az értelmiséget,
- a felemelkedés egyéni erővel következik be,
- részben erős kötődéseket teremt a földrajzi és társadalmi, szűk környezettel,
- mindenki üdvözölte a haladást, azaz egy diffúz liberalizáció fogta össze ezt a réteget, ami szellemi határkőként is működött,
- kiemelkedő gazdasági, szervezési vagy technikai eredményeket értek el,
- gyakran emlegetik szociális érzékenységüket környezetük kapcsán, különösen jótékonyaságukat és kötődésüket az egyesületi élethez,
- háztulajdonuk általában jól láthatóan fejezi ki a polgárságon belüli sikeres társadalmi pozíciójukat.⁴⁰

Elképzelések a magyar polgárról

A történetírásban is él *a polgár mítosza*, melynek lényege a modern civilizációt megteremtő, dinamikus, hódító polgár, aki a múltat, a rendi társadalmat lerombolva teljesen új mentalitást, társadalmat teremt. A történészek ezt a felfogást magukévá téve beszélnek a 19. századról, mint a hódító polgár korszakáról. Ezt a képet az újabb társadalomtörténeti kutatások megkérdőjelezik, és a nyugat-európai országokban is a polgár másfajta képét rajzolják fel. A ténylegesen létezett polgárok mindig tökéletlenebbek, mint a mítoszban feltételezett prototípus, hiszen a régi, feudális társadalomszerkezet fokozatos átalakulása mellett jelent meg az új típusú polgárság, és a két társadalmi osztály, csakúgy, mint a régi és az új társadalomszerkezet, egymással interaktív kapcsolatban állva keveredett és hatott egymásra. Ez alakulásuk sokszínűségében is meghatározó volt.⁴¹ Magyarországon leginkább nyilvánvaló példa a kölcsönös egymásra hatásra azoknak az arisztokrata

---

⁴⁰ Ernst Bruckmüller: Wiener Bürger: Selbstverständnis und Kultur des wiener Bürgertums vom Vormarz bis zum Fin de Siecle. In: „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“. Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. (Hg. Von H. Steckl, P. Urbanitsch, E. Bruckmüller, H. Heiss.) Böhlau Verlag Wien, 1992. 56. o.

⁴¹ Benda Gyula: A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban. In: Előadások a polgárosodásról I. Rendiség és polgárosodás, Budapest, 1991.

nagybirtokosoknak a tevékenysége, akik közvetlen módon törődtek birtokaik modernizálásával, hogy azok termelékenységét feljavítva, minél piacképesebb árutermelést honosítsanak meg kereteik között. (Konkrét példaként vehető a Csekonics grófok zombolyi birtoka, Bujanovszky Sylvius báró keresztúri birtoka, a Lilien báró-féle ercsi uradalom, vagy a Hunyadi grófok ürményi birtokteste, József nádor alcsúti és kisjenői birtoka a 19. század elején, később pl. Károly főherceg magyaróvári uradalma, Széchenyi István Nagycenkje, és a Brunswick család martonvásári uradalma.)⁴² Ennek párhuzamaképpen a tőkés nagypolgárság profitja egy részét ingatlanba fektette, anyagi értékeinek megőrzése és gyarapítása céljával, és ugyanúgy igyekezett itt is fenntartani a profitorientált, modernitásra törekvő termelést, amely a korszerű piaci követelményeknek legjobban megfelelt. Ezek a korszerűen kezelt birtokok mezőgazdasági terményeiket nemcsak közvetlenül értékesíthették, hanem feldolgozó üzemeket telepítve kész formában adhatták tovább. Elképzeléseiket alátámaszthatták az elsősorban Angliában tapasztalható minták gyakorlati sikerei.⁴³

A polgár alakjában minden országban más és más elem kerül középpontba. Ugyanazok a típusok eltérő értékelést kapnak a nemzeti kultúrákban. Magyarországon jellemző, hogy a polgárról nincsen sztereotípiák a köztudatban, leginkább kulturális típusként él benne. (Márai is a polgárt gondolkodásmódként definiálja.)⁴⁴ A polgárság típusainak megismerése sokat tanulmányozott történeti téma, a kutatók eredményei révén egyre árnyaltabb képet kapunk. Hiányzik azonban egy nagyobb szintézis, a polgárság történeti monográfiája, amely a magyar polgárságot társadalmi képződményként vizsgálná. Itt ugyanis a polgárság rétege funkcionális, egy rendileg korlátozott mobilitású társadalomban, korlátozott piaci viszonyok között alakult ki. Ez a helyzet valószínűleg rányomta bélyegét mentalitására, vállalkozói stratégiájára, stb.⁴⁵ A megfigyelhető jelenségek analóg jellegűek lehetnek történeti folyamatokkal, ezért mindenképpen szükséges a polgárság kérdésének komplex, társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálata.

A polgárosodás kifejezés sajátosan magyar tartalommal bír. Egy-egy idegen nyelvben még akad megfelelő kifejezés rá, de annak jelentése nem fedi a magyar

---

⁴² Mérei Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848*. Budapest, 1948.

⁴³ Túlélők. *Elitek és társadalmi változás az újkori Európában*. Szerk. Kontler László. Budapest, 1993.

⁴⁴ Márai Sándor: *A kassai polgárok*. Budapest, 2004. illetve: *Egy polgár vallomásai*. Budapest, 2003.

értelmezés sokszínűségét. A magyar „polgárosodás” nemcsak gazdasági-társadalmi jelentéssel, hanem speciális kulturális töltettel is bír: ezért a német „Verbürgerlichung”, a francia „embourgeoisement” és a „citoyen” kifejezések jelentéseinek összetételeivel jellemezhető. A magyarországi polgári átalakulás egyik sajátossága, hogy intézményes kereteit, a polgári perrendtartást, polgári földtulajdont, szabad kereskedelmet és iparűzést az 1848-49-es polgári forradalom vezette be, majd ezeket az alapokat megváltozott formában a Habsburg neoabszolutista kormányzati rendszer valósította-honosította meg, 1849 és 1867 között. (1853-ban ill. Erdélyben 1854-ben úrbéri pátens rendezte a jobbágyfelszabadítást, 1850-51-ben a közteherviselést mint modern adórendszert vezették be, és népképviselői alapon 1861-ben és 1865-ben választottak új országgyűlést.) Ekkor teremtik meg a Monarchián belüli szabad piac feltételeit, és törlik el a belső vámhatárokat. Azaz, ahogy Hanák is írja: „...a tőkés modernizáció kiteljesedéséhez alkotmányosság, liberalizmus és a burzsoá etosz befogadása kellett.”⁴⁶ Az új polgári felső- és középosztály nem magyart, többnyire zsidót jelentett, szembeállítva a tradicionális nemesi-dzsenti felső- és középosztállyal. A civil társadalom reformkorban megkezdett kialakításának programja a század közepén, majd a végén elakadt, a társadalmi válaszfalak megmaradtak, sőt újak épültek. A régi, feudális alapú társadalmi határvonalak megmerevedése mellett a kialakult új, tőkés polgári rend is idővel nehezítette a kategóriái közé kerülés feltételeit, szűkítette a felemelkedésre nyújtott lehetőségeit és az általa meghatározott társadalmi szintek átjárhatóságát. Mi több, a két társadalmi rend együttélése eredményeképpen a modern közeg a régitől vett át elkülönülését kifejező eszközöket.

Magyarországon a polgárosodás fogalma meglehetősen vegyes *értelmezéseket* nyert, csakúgy, mint a polgár, a vállalkozó és az elit szorosan kapcsolódó fogalmai. Elsőként Ránki György fejtette ki, hogy a magyar gazdasági polgárság (Wirtschaftsbürgertum) a hazai társadalom történelmi viszonylatokban igen gyorsan kialakult, és meghatározóvá vált része, ami a német polgársággal mutat szerkezetében és fejlődésében rokon vonásokat. Hanák Péter Deák Ferenc eszméire támaszkodva a tulajdont és a személyes szabadságot veszi a polgár alapjellemezőinek, amire a felhalmozás és a modernizáció építkezik. A

---

⁴⁵ Benda Gyula: A polgár és a polgárosodás a történelmi irodalomban. In: Előadások a polgárosodásról I. Rendiség és polgárosodás. Budapest, 1991.

⁴⁶ Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. Történelmi Szemle, 1997. 2. 159–179. o.

középosztály irányadóinak viszont a középbirtokos nemességet és a hozzájuk kapcsolódó honoratior csoportokat látta, amik a továbbiakban az úri középosztály bázisává váltak. Kövér György társadalomelemzései⁴⁷ kapcsán emelte ki Erdei Ferenc polgárosodás-definícióját, miszerint azt a folyamatot nevezhetjük polgárosodásnak, amely során Kelet-Európában emberek-csoportok társadalmi állapota utoléri az osztályhelyzetüket, hozzáidomul az osztályhelyzethez. Erdei „kettős társadalom”-konceptiójában ugyanis a nyugat-európai társadalmakban egy személy gazdasági meghatározottságú osztályhelyzete összefüggésbe hozható a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciójával. Keletebbre ez nem így van, mert 1867 után a történelmi társadalmi struktúrák mellett fejlődött ki a kapitalizmus saját szerkezete, mint modern polgári társadalom. Bár a társadalmi átalakulást a volt nemesség felső és középső rétege irányította, ezért ezen társadalmi csoportok vezető szerepe megmaradt, a termelés kapitalista átalakulását kívülről kezdeményezték, és ennek jövevény irányítói önálló csoportot alkotva ékelődtek be a magyar társadalomba. Hasonlóan fogalmaz Hanák Péter is: „A feudális társadalomszerkezet lassan bomlott fel és hagyományos formáiba zárkozva sokáig inkább szimbiózisban, mint szerves egységben élt együtt a tőkés rendnek mellette, de jórészt nem belőle kifejlődő új osztályaival.”⁴⁸ A vállalkozók és a szabadfoglalkozású értelmiség alkotta a középosztály másik részét. Ez a kettős társadalom-konceptió már Vajda Jánosnál, Szekfű Gyulánál és Erdei Ferencnél is megjelenik, de újabban megkérdőjeleződik valódisága.

Magyarországról Ránki György összefoglalásában⁴⁹ azt írja, hogy a városi polgárság nagy része etnikailag idegen és német nyelvű volt, 1790 és 1867 között a pesti polgárjogot igénylők 44%-a nem Magyarországon született. A biztonságot és társadalmi tekintélyt igénylő patríciusok egyre kevésbé versenyeztek a prosperáló új vállalkozókkal, akik a társadalom peremén új üzleti formákat alkalmaztak. A nyugati mintákhoz képest a zsidóság vezető szerepe és súlya sokkal határozottabban érvényesült, hiszen már a 18. század második felében megindult kereskedőik beáramlása cseh és morva területekről.

---

⁴⁷ Gyáni Gábor-Kövé György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.

⁴⁸ Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról, 1962.

⁴⁹ György Ránki: Die Entwicklung des ungarischen Bürgertums vom spatén 18. zum frühen 20. Jahrhundert. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) München, 1988. Band 1. 247-265. o. alapján.

A polgárság gazdasági ereje a korlátozó jogi előírások ellenére is egyre inkább növekedett, de még a 19. század közepén is túl gyenge erőt képviseltek a nemesség gazdasági és politikai hatalmának megingatásához. Legkorábban a 19–20. század fordulóján alkotott számottevő politikai erőt.

A polgári társadalom- és osztályképződés alapját a hazai gazdaság fejlődése jelentette, amiben a régi rendi polgárság csekély szerepet játszott. A modern polgárság elitjének feudalizálódó társadalmi beolvadása megkérdőjelezhető, a hivatalnoki-értelmiségi nemesítések mértéke sokkal nagyobb arányokat öltött. Utóbbiak szaktudása mellett személyes kapcsolataik játszottak nagy szerepet. Összességében Ránki a polgári státus meghatározó elemeinek az egyéni bevételt és a munkaviszony jellegét tartja.

Gyáni Gábor Lengyel György meghatározását használja a *gazdasági elit* definiálására: „azok az uralkodó csoportok alkotják, amelyeknek tagjai megkülönböztetett jelentőségre a gazdasági újratermelési folyamatokban mutatkozó döntési-befolyásolási kompetenciájuk révén tesznek szert.”⁵⁰ A gazdasági elitbe a két világháború között olyanok is beletartoztak, akik nem, vagy csak csekély mértékben rendelkeztek tőkével, de vezető menedzserekként, vagy a gazdaságpolitika kulcspozícióinak birtokosaként széles körű döntési hatalommal rendelkeztek.

A *hivatalok* és a társadalom kapcsolata Németországban és Magyarországon a 19. század elején hasonló volt a megyei öngazgatás jelentőségében, amit a nemesség határozott meg. A liberalizmus eszméjét átvette a német polgárság, azonban annak integrációs erejét elvesztették, míg Magyarországon csak a nemesség volt politikailag kompetens. A polgárosodás folyamata a középnemesség parlamentáris szerepét nem csökkentette, sőt kötődésük a polgári társadalom eszményképéhez még erősödött. Míg a választójog demokratizálódása alig, a parlamentarizálódás nagy mértékben haladt előre. A polgárság nem volt sem számarányában, sem politikai érettségében jelentős. Az európai *liberalizmus* kezdeti társadalmi integrációs szerepét legjobban Magyarországon tudta megőrizni, és ez biztosította politikai vezető szerepét. Ennek a fejlődési eszmének a középpontjában az individuum állt, a közösség érdekei alárendelt szerepet kaptak. Ezt a világgépet értelmezték polgárinak, elsősorban állampolgárinak (citoyen), és mindez

---

⁵⁰ Lengyel György: A multipozicionális elit a két világháború között (Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból). Budapest, 1993. 16. o.

meghatározta az egész 19. századot. Mivel ezek a fogalmak szinonimákká váltak és általános programtervként igen hasznosak voltak a társadalmi csoportok összefogásában, politikai áttörésre is lehetőséget kínáltak, aminek liberális végcélja az erős parlamentre szerveződő jogállam volt. A korai liberalizmus társadalmi irányadóként egy középosztályi társadalmat képzelt el, ami Magyarországon az agrártőkés fejlődést tette meg kiindulópontnak, ami az iparosodásban folytatódik. Hosszan tartó fejlődét igénylő programja a 19. század közepén reális elképzelés, ami a század végén szociális megújulásra kap impulzusokat. A polgári erényeket, amik a század elején még az életvitel különleges formájának számítottak, a század végén általános örökségként kezelték, a „liberális” kifejezés mint az úriemberi erények jelzője és egyre inkább a képzett középosztály jellemzője jelent meg. A korábban szűk körben értékelt érdemeket az intellektualitás termékeiként határozták meg.⁵¹

A történettudományban, a szociológiában és mindennapi tudatunkban sok sztereotípiát él a különböző polgártípusokról, kialakulásukban bírálatuk játszott fontos szerepet. A részletes leírások hiányában nincs pontos képünk ezekről, 1945 után pedig kifejezetten torzult a polgárokról alkotott kép. Igen eltérő mobilitási pályák létezhetnek. Benda Gyula szerint a magyar polgárságra éppen az jellemző, hogy igen különböző csoportokból tevődött össze, és a csoportképzésben nemcsak a polgári viszonyok, hanem a hagyományos társadalomból hozott tényezők (pl. etnikum, vallás) is szerepet kaptak.⁵² A polgárság a gazdasági szférában és a termelésben bekövetkezett változások okán nem maradt fenn folyamatosan napjainkig, a szakadás 1945-60-tól nyilvánvaló.

A *történeti hatásoknak* és meghatározottságnak a fenti szerző három fajtáját különbözteti meg. Az első a fizikai: az ország településállománya, a népesség és annak összetétele meghatározzák a jelen folyamatait. Ezekkel általában számolni szokás. A másik kérdés, hogy a történeti múltban létezett megoldási formák mintaként jönnek elő a jelenben. A harmadik arra utal, hogy a múltból örökölt struktúrák, mentalitások mint valós történeti produktumok befolyásolják öntudatlanul és közvetlenül jelenbeli cselekvéseinket. A polgárosodás kutatásában én elsősorban ezt a harmadik történeti szintet szeretném

---

⁵¹ Dieter Langewiesche: Liberalismus und Bürgertum in Europa. In: Bürgertum im 19. Jahrhundert Deutschland im europäischen Vergleich. (Hg. V. Jürgen Kocka) München, 1988. Band 3. 360–394. o. alapján.

⁵² Benda Gyula: A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban. In: Előadások a polgárosodásról I. Rendiség és polgárosodás. Budapest, 1991. 9–18. o.

megvizsgálni, azaz: a múltbeli társadalmi fejlődés, az akkori polgárság hagyott -e ránk valamilyen örökséget, az hogyan él tovább, és mennyiben befolyásolja a jelent?

A „*mentalitás*” szó értelmezése meglehetősen sokszínű, és az idők folyamán sokat változott. A történettudomány sem használja egyértelműen, ebből a sokféle felfogásból eredően. Proust szerint a mentalitás egy személy általános lelkiállapotát jelöli,⁵³ általában a szótárak és az irodalom az angolszász pszichológia és szociológia alapján definiálják, német nyelvterületeken egy személy vagy csoport gondolkodási szokásait, gondolkodási formáit és -irányzatait értik alatta. R. Sprandel⁵⁴ szerint a mentalitás megegyezés a magatartásmódokban és ennek megismertetése egy csoporttal, egy természetes, magától értetődő, gyakran impulzív magatartás vagy reakció, ami a tudatot nem mozgatja meg. Ezért eredeti ötlet, gondolat sem fejleszti tovább. Max Weber kifejezése szerint:⁵⁵ a mentalitás szellemi-lelki tartás, lelki állapot, míg az ideológia szellemi tartalom, reflexió, önkifejezés. A mentalitás mindig előbb alakul ki, mint az ideológia. A csoportmentalitás a csoport tagjainak figyelmesebb vizsgálata során megmutatja a csoport tipikus, valós, lényeges és központi tulajdonságait, valamint a periférikus, elkeveredő és kevésbé tipikus tulajdonságokat is, amelyek a csoporttól függően még abból nem jelentenek kiemelkedést. Például a nyereségvágy és a kötésszámítás hozzátartoztak a középkori és a koraujkori kereskedők mentalitásához, csakúgy, mint a vállalkozói kedv, amely a kockázatot lehetőség szerint minél inkább kikerülni akarta. Ahogy a kereskedői szellem alkalmazkodott egyes vidékek követelményeihez, úgy az érem másik oldalán ott állt egy személyes, intellektuális döntés, amely nemcsak a gondolkodásbeli szokásokon, hanem a keresztény mentalitáson is alapult. Így az individuum több csoporthoz is kötődött, logikusan vagy akár inkonzekvensen. Az egyes személyiségek mentalitása, mint Duby is megállapította,⁵⁶ személyiségükkel együtt, környezetük hatásaitól függően alakult. Duby joggal veszi figyelembe a mobilitás és immobilitás lehetőségének kérdését, a környezet nyitottságát és

---

⁵³ Proust: Az idő nyomában, Párizs, 1969. (241. o.) Idézi Gerd Tellenbach: Mentalitat c. cikke. In: Geschichte-Wirtschaft-Gesellschaft. Festschrift für Klemens Bauer zum 75. Geburtstag. Hg. Von: Erich Hassinger, J. Heinz Müller und Hugo Ott. Berlin, 1974. 3. o.

⁵⁴ R. Sprandel: Mentalitat und Systeme. Neue Zugänge zur mittelalterlichen Geschichte. Stuttgart, 1972. 9. o.

⁵⁵ Max Weber: Gazdaság és társadalom- a megértő szociológia alapvonalai. Budapest, 1992.

⁵⁶ G. Duby: Histoire des mentalités, in Encyclopédie de la pléiade. L’histoire et ses méthodes, sous la direction de Ch. Samaran, Paris, 1961. (937. o.) Idézi Gerd Tellenbach: Mentalitat c. cikke. In: Geschichte-Wirtschaft-Gesellschaft. Festschrift für Klemens Bauer zum 75. Geburtstag. Hg. Von: Erich Hassinger, J. Heinz Müller und Hugo Ott. Berlin, 1974. 6. o.

zártágát, és mint társadalmi közeg sajátosságait. A csoport mentalitása tipikusabb és állandóbb jellegű lehet egy központi helyzetű csoport esetén, mint egy perifériálisnál.

A *mentalitás változásai* szintén több tényező függvényei. A csoportmentalitás részben vagy teljesen érvényesül a személyes gondolkodásmódokkal szemben, vagy a csoport szankciói, vagy a teljes elhatárolódás veszélye miatt. De nem minden csoportmentalitást érnek el társadalmi kényszerrel, ami minden egyénre alkalmazkodásra rábíró erőként hat, habár magától értetődő, hogy minden ember nagy mértékben társadalomfüggő. Az egyes személyiségek eltérései sok esetben elválasztják őket a csoporttól. Ezek az eltérések azonban fordított reakciót is előidézhetnek: kiváltva a csoport csodálatát, befogadják az adott személyiséget és habitusként átveszik eszméit. Th. Geiger⁵⁷ szerint a mentalitás önkifejezésként határozható meg, és ennek ellentétéként is: rétegspecifikus erőként a mentalitás fogékonyra tesz egyes ideológiákra. Ez a kölcsönhatás másodlagos természetté teheti a gondolati tartalmakat, és azok beágyazódhatnak a pszichikai mély rétegekbe, tehát a mentalitások is manipulálhatók. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy bár a személyiséget többé-kevésbé uralja csoportja mentalitása, a jelentőset és szellemiekben gazdagot sokkal kisebb mértékben a többinél.⁵⁸

Max Weber szociológiai alapfogalmaival élve,⁵⁹ a társadalmi cselekvés lehet célracionális, ha az egyén cselekvését meghatározzák várakozásai a külvilág viselkedéséről, és ezeket saját, racionális céljai elérésére használja föl. Értékracionális cselekvésre kerül sor, ha a cselekvés önértékébe vetett hit az egyedül meghatározó, és tradicionálissá válik a cselekvés, ha berögzült szokások határozzák meg. A piacon érdekeltek saját, szubjektív gazdasági értékeiket tekintik célnak, és minél célracionálisabban lépnek fel, annál hasonlóbban. A racionalizálódó cselekvés egyik eleme, hogy a tradicionális szokásokhoz való alkalmazkodásról az érdekviszonyokhoz alkalmazkodásra váltanak. Kereskedők esetében a legfőbb cél a keresett, kelendő tárgy megtalálása, ami bizonyos mértékű szabályszerűséggel mindenkor piaci cseretárgyként szokott gazdát cserélni, a piaci szabályozások mellett. A piaci nyereségszerzés feltételei, hogy a megtermelt javaknak elég

---

⁵⁷ Geiger: *Soziale Schichtung*, Berlin. É. n. (1968?) 78. o.

⁵⁸ Gerd Tellenbach: *Mentalität* c. cikke alapján. In: *Geschichte-Wirtschaft-Gesellschaft. Festschrift für Klemens Bauer zum 75. Geburtstag*. Hg. Von: Erich Hassinger, J. Heinz Müller und Hugo Ott. Berlin, 1974. 3–24. o.

⁵⁹ Max Weber: *Gazdaság és társadalom- a megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, 1992. 9–56. o.

széles körű és biztos, kalkulációval előre fölmérhető értékesítési lehetőségük legyen, az üzleti eszközök (termelőeszközök és a munkatevékenység) biztosan és kalkulálható költséggel megszerezhetőek legyenek a piacon, és az értékesítés előfeltételeinek költségei is kiszámíthatóak legyenek. Weber célszerűségi okokból megkülönböztette a szerzésre irányuló tevékenységet és a nyereségre irányuló, termelő üzemet. A szerzésre irányuló tevékenységet csak akkor nevezzük piaci nyereségszerzésre törekvő üzletnek, ha folyamatosan igazodik a piaci lehetőségekhez, és közben javait arra használja föl, hogy a keresett javak előállításával vagy értékesítésével, illetve a keresett szolgáltatások nyújtásával pénzt kapjon értük. Szerzésre irányuló tevékenység tehát az, amelyet azért folytat bárki, hogy olyan javakhoz jusson, amelyeknek még nincs birtokában. Azoknál, akik vagyonuk vagy előnyös neveltetésük folytán kiváltságos helyzetben vannak, a gazdasági cselekvés döntő indítéka lehet az így szerezhető kedvezőbb jövedelem lehetősége, becsvágy, vagy az, hogy a kitüntetett szaktudást igénylő munkát hivatásnak tekintik. A saját tőke kockáztatása, és a saját nyereség reménye általában együtt jelentkezik a racionális nyereségszerzést hivatásnak tekintő beállítottsággal, mely szerint a nyereség igazolja saját tevékenységét, és a függő helyzetben levő emberek fölötti autonóm rendelkezést, azaz a hatalmat.

A kereskedelmet a tevékenység specializációja mellett az jellemzi, hogy a felek rendelkezési jogot közvetítenek egymás között. Ezt a közvetítő szerepet betölthetik gazdasági szervezetek igazgatási csoportjának tagjai, egy külön erre a célra létrehozott szervezet, ügynökök, vagy egyéni nyereségszerző kapitalista vállalkozók. A kereskedelem lebonyolódhat piaci ügyletként, vagy állandó vásárlók felé kereskedő és vevő közötti ügyletként.

II. A vállalkozó polgárok gazdasági-társadalmi környezete

A magyar 19. századot a polgárosodás fogja össze, ennek folyamatában alakultak ki a társadalom modern rendszerei. Önállóvá váltak a gazdaság, társadalom és politika, de csak fokozatosan alakultak önálló rendszerekké. Erre figyelmeztettek a megsokasodó, rendiségbe nem illeszkedő szabálytalan életpályák, ugyanis a polgári vonások nem kötődtek egyetlen társadalmi réteghez, hanem szerepkörök formájában mutatkoztak meg. A

polgárság fogalma a század folyamán jelentős átalakuláson ment keresztül, a modern (tulajdonnal rendelkező és művelt) kereskedő-tőkés-vállalkozó polgár (bourgeois) fogalomrendszere az 1880-as évekre épült szervesen a társadalom szervezetébe. Az értelmiség csak a század második felében vált elfogadott kategóriává. A magyar polgárosodás hasonlított és ugyanakkor jelentős mértékben különbözött a nyugat-európai mintáktól, mivel 1848-ban demokráciával párosult jogállamiság bontakozott ki, amelynek tartalma az abszolutizmus és a dualizmus idején megváltozott, a társadalommal szemben az állam került túlsúlyba.

A szabálytalan életpályák egyéni haladási utakat jeleztek, amelyek legfeltűnőbben mutatták az új társadalmi törésvonalak keletkezését, és a régi társadalmi rend válság felé tolódását. Ennek megoldására merült fel a társadalmi összefogás gondolata, amelynek célja a polgári nemzet megteremtése volt. A feszültségekkel párhuzamosan a kereskedelmi centrumokban egyre gyorsuló ütemben emelkedett a népesség száma, ami szintén a társadalom modernizálódásának jele volt. A régi és az új társadalmi formák egymás mellett élése vált általánossá, mert a modernizáció lassan differenciált és osztott ki sajátos társadalmi szerepeket. A társadalmi rétegek átalakulása igazából az 1870-es évektől indult meg, és az iparosodás folyamata irányította, de végig feudális maradványokkal terhelt maradt. Az újfajta rétegcsoportok határai részben egyértelműek voltak, részben azonban rendkívül rugalmasak, sok kivételt befogadtak.⁶⁰ A társadalmi átalakulás túlságosan lassan követte a gazdaság módosulásait, ezért az új társadalmi rétegek között fontos szerepet játszottak a bevándorló elemek, akik azokat a réseket voltak hivatva betölteni, amelyek a gazdaság igényei és a belső társadalmi változások túlságosan lassú változásából keletkeztek.

Pest és Bécs a Habsburg Birodalom kereskedelmi metropoliszáként a 19. században nem volt hasonlítható a 17. századi Amszterdamhoz vagy a 18–19. századi Londonhoz, azaz nem uralta az európai vagy a világkereskedelmet, de a közép- és kelet-közép-európai kereskedelmet a 18. század végén és a 19. században igen. Mindkét fővárosban lezárult a bizonytalanságok kora (török idők, stb.), és elkezdődött a modernizáció. Ezért mindkettő számos idegen, külföldi bevándorlót vonzott (nemzeti vagy

---

⁶⁰ Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk. Veliky János. Budapest, 1999. 9–11. o., 42–52. o., 236–252. o. alapján.

helyi kisebbségeket, pl. zsidókat, görögöket, hugenottákat stb.). Ránki György⁶¹ szerint ezekből a bevándorlókból (zsidók, németek) alakult ki a magyar tőkés polgárság, ugyanúgy, mint Lengyelországban vagy román területeken. Halmos Károly álláspontja,⁶² hogy a terménykereskedő családok, amelyekből a nagyvállalkozók a századfordulóra kikerültek, főleg cseh, morva és német vidékekről jöttek Magyarországra. A Bácskai Vera által vizsgált 230 pesti nagykereskedő⁶³ kétharmada zsidó volt, és csak kevésnek volt magyar az anyanyelve. Brusatti és Matis egybehangzó véleménye, hogy a reformkorban az osztrák területeken is a nagykereskedők, ipari vállalkozók és bankárok főként külföldi származásúak voltak, vagy nem katolikus csoporthoz tartoztak. A Habsburg birodalomban a kapitalizmus szellemét svájciak, görögök, zsidók és felnémet kereskedők képviselték. Ezeknek a bevándorlóknak a szerepe a tőkés polgárosodás folyamatának elindításában meghatározó volt, hiszen többnyire a terménykereskedelemben szerzett tőkéiket a leggazdagabb kereskedők élelmiszeripari befektetésekbe és bankalapításokba ruházták, azaz indító lökést és lehetőséget adtak az ország tőkés alapú, főként ipari irányú fejlődésének.⁶⁴

Gazdasági szerkezet – regionális különbségek

A modern vállalkozások kialakulása és az új típusú polgárság megjelenése, megerősödése erősen köthető a dualista monarchia gazdasági fejlődéséhez. A nyugat felől begyűrűző újdonságokat, a találmányoktól a vállalkozási formákig, többnyire osztrák tolmácsolásban vehették át a magyar területek, és a hazai fejlődés részint az innen érkező tőkebefektetések eredménye volt. A földrajzilag legközelebb eső mintaként hatása erősen érvényesült, és ezt a kialakult egységes gazdasági rend szinte meg is követelte.

---

⁶¹ Berend T. Iván-Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. Budapest, 1972. 48., 85. o.

⁶² Halmos Károly: Polgár-polgárosodás-civilizáció-kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriái a XIX-XX. századi lexikon- és szótáriródalom tükrében. Századvég, 1991. 2-3. 131–169. o.

⁶³ Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989.

⁶⁴ Ld. Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk. Veliky János. Budapest, 1999. 33-42. o., 49-51. o.

Ausztria-Magyarország összgazdasági növekedése, különösen az osztrák részé, a 19. század végén relatíve lassú volt.⁶⁵ Míg a magyar rész egy főre jutó belföldi termelése 1870 és 1913 között éves átlagban 1,3%-kal növekedett, és ezzel az európai fejlődési skála középső részéhez csatlakozott, addig az osztrák fejenkénti termelés ehhez hasonlítva éves átlagban csak az 1%-ot érte el. Nemzetközi összehasonlításban a Lajtán túli gazdaság a nyugatabbra eső versenytársakhoz képest (francia, német területek) visszamaradt a fejlődésben. A növekedési és fejlődési folyamatban emelkedő jövedelmek mindenütt a termelési és foglalkoztatási szerkezet fokozatos megváltozásához vezettek: a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás részesedése lecsökkent, míg az iparé megnövekedett, és a harmadik szektorban a súlypont eltolódott a termelésorientált szolgáltatások irányába (kereskedelem, pénzügyek, szállítás), míg a lakásszektor relatíve folyamatosan jelentőségét veszítette. A későbbiekben ez a szektor hozta a legjelentősebb növekedési rátákat, és belföldi termékek legnagyobb része innen került ki. Ebben az időben a bányászat, az ipar és a kézművesség álltak a nemzetgazdaság élén, a termelés és növekedési mutatók alapján.

A gazdaságszerkezet tendenciózus változásai 1890–1910 között Európában általános felgyorsulást mutattak. A gazdaság szerkezeti teljesítményének hozzájárulása a fejlődéshez nagyobb volt, mint a fejlettebb Németországé. Az iparosodási folyamat kezdetei Ausztriában, csakúgy, mint egyes más európai országokban, a 18. század végére nyúlnak vissza, de 1913-ig tetemes gazdasági területek maradtak kihasználatlanok.⁶⁶

Karousel és Bairoch összehasonlító véleménye szerint a német országok gazdasági fejlődési volumenéhez képest az osztrák területek fejlődése 1830-ra jelentősen lelassult, és ez a hátrányos tendencia 1830 és 1870 között csekély mértékben erősödött, majd ezután erősen megnövekedett. Az osztrák rész Magyarországhoz képest azonban már 1830-ban jelentékeny fejlettségi előnyben volt, amit a magyar rész csak 1870 és 1900 között tudott valamennyire behozni.⁶⁷ Kelet-Közép-Európában a gyáripar, vagy tágabban értelmezve a modernizáció, sokkal inkább a nagyobb városokban koncentráldott, mint Nyugat-Európában. Ebből eredően, mint Tímár Lajos megállapította: a településhierarchia

---

⁶⁵ Max-Stephan Schulze: Wirtschaftswachstum und Strukturwandel in Österreich, 1870–1913. In: Rupert Pichler: Innovationsmuster in der österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Wirtschaftliche Entwicklung, Unternehmen, Politik und Innovationsverhalten im 19. und 20. Jahrhundert. Innsbruck, 2003. 13. o.

⁶⁶ Max-Stephan Schulze: Wirtschaftswachstum und Strukturwandel in Österreich, 1870–1913. c. cikke alapján és adataival. In: Rupert Pichler: Innovationsmuster in der österreichischen Wirtschaftsgeschichte. 13-25. o.

különbségei meghatározó szerepet játszanak. John Urry mondta ki: „a nemzeti osztálystruktúra leírása elfedheti a jelentős földrajzi különbségek variációit.”⁶⁸

A modernizáció minden országban egyedi eltérésekkel lezajló folyamat volt, földrajzi jelentőségben is. Egy adott időpontban a modernizáció mértékét és arculatát megvilágíthatja, hogy a településhierarchia csúcsától lefelé meddig és milyen mértékben szivárogtak le a modernizációs folyamatok. Ugyanakkor a centrum országokban a jelentős regionális különbségek ellenére a városok olyan összefüggő rendszere kezdett kiformálódni, ahol a gazdasági és kulturális tőke kibővült újratermelődése garantált volt. A kelet-közép-európai térség társadalmában a modernizáció és a városiasodás lassúbb és elszigeteltebb, azaz: a polgárosultabb társadalmi szerkezet lendületesebb fejlődése a nagyobb városok társadalmában zajlott le.⁶⁹ Éppen ezért Tímár Lajossal egyetértve, elsődleges fontosságúnak tarthatjuk, a településhierarchián belüli különbségek vizsgálatát, a regionális különbségekhez képest. A társadalmi hierarchia egyes rétegeinek meghatározása a külföldi kutatások szerint többnyire csak helyi-települési szinten lehetséges, és az egyes alsóbb rétegek mozgásterét mindig a felső rétegek határolják be. A két világháború közötti időszakra vonatkozólag a társadalom felső, vagyonos rétegéről települési szinten, az azonos adatbázisra épülő, és hasonló szemléletű munkák hiánya miatt nehéz összehasonlító elemzést végezni. Az ilyen irányú levéltári kutatások feladata nem egy kutatóra méretezett jellegűek, mégis, az egyes rétegek alapvető jellemvonásainak meghatározása szükséges. Jelen esetben két kategóriáról lehet főként szó: a gazdasági vezető réteg és az elit értelmiség meghatározásáról. Kritériumaik éves jövedelmük adott szint feletti nagysága, és foglalkozáscsoportjukon belül betöltött irányadó szerepük, elfogadottságuk lehetnek.

A dualista modern gazdasági fejlődés sajátos, rendkívül ellentmondásos hatásai közé tartozott a sajátos nagybirodalmi integráció kialakulása, ami széles piaci lehetőségeket nyújtott, lehetőséget adva az egyes országok előnyös adottságainak kiaknázására. A közös piac, egyenlő előnyök biztosításával azonban egyes vélemények szerint az elmaradottság bizonyos elemeit is konzerválta. Az elmaradottabb területek ezért nem tudtak szándékuk

---

⁶⁷ Renate Banik-Schweizer-Gerhard Meissl: Industriestadt Wien. Die Durchsetzung der Industriellen Marktproduktion in der Habsburgerresidenz. Wien, 1983.

⁶⁸ John Urry: Some notes on realism and the analysis of space. International Journal of Urban and Regional Research, 7. (1983.) 123. o. Idézi tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalmá 1920–1944. 11. o.

szerint fejlődni, főként a vámkorlátok eszköze híján, és egyre erősebbé vált gazdasági önállóság-követelésük. Alapvetésként fogadható el Hanák Péter véleménye, aki Magyarországnak a Monarchián belül elfoglalt gazdasági helyzetével kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy az országon belül nemcsak közjogi viták, hanem az eltérő természeti feltételek, az etnikai összetétel, a nemzeti ellentétek és a gazdasági fejlettség eltérő színvonala is elválasztólag hatott.⁷⁰ Ezzel szemben a gazdasági együttműködés elsősorban előnyökkel szolgált mindegyik fél számára.

Magyarország területén a modern értelemben vett gazdaságpolitika az 1860-as évek birodalmi nyitópolitikájától számítható, habár már a szabad kereskedelem bevezetése előtt mutatkoztak egyedi, nagyobb volumenű példák, amelyek a modernitás iránti igényről tanúskodtak.⁷¹ 1868-tól a Földművelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium révén mód nyílt a gazdasági ügyek állami beavatkozással történő irányítására és felügyeletére. Céljuk az arányos ipar- és gazdaságszerkezet kialakítása volt, kiegyensúlyozott, mértékletes növekedés útján.⁷² A világháború törte meg ezeket a fejlődési tendenciákat.

Magyarország gazdasága 1867 és 1907 között 6-7%-kal közeledett a polgári forradalom idején nála jóval fejlettebb, és ugyancsak gyorsan fejlődő Ausztriához. Ennek fő oka az volt, hogy a tőkebefektetések, modernizálások magyar területen gyorsabban térültek meg. A kiegyezéssel ugrásszerűen megindult a külföldi tőke beáramlása és a bankalapítások. A banktevékenység elsődlegesen mezőgazdasági irányultságot mutatott, és sokkal kezdeményezőbb szerepet játszott a gazdasági életben, mint a fejlettebb tőkés világban. Hamarosan kiterjesztette érdekeltségeit az iparra is, és a bankok német mintára beruházó-vállalkozó-finanszírozó pénzintézetekké alakultak át. A fejlett szállítási lehetőségek, a vasút és a modern folyami hajózás is fokozták a modern tőkeberuházók érdeklődését. Az Ausztria és Magyarország közötti árucseré mindkét fél számára nagy komparatív költség-előnyöket biztosított: a természeti adottságoknak legmegfelelőbb

---

⁶⁹ Tímár Lajos: Területi különbségek a városi kispolgári rétegek társadalmi helyzetében és mobilitási viszonyaiban. In: Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11. (Szerk. L. Nagy Zsuzsa.) Budapest, 1994.

⁷⁰ Hanák Péter: Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség? Századok, 1971. 5.

⁷¹ Gyömrei Sándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. In: Tanulmányok Budapest múltjából, XII. Budapest várostörténeti monográfiái XIX. Budapest, 1957. 197-278. o.

⁷² Kövér György: Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848-1914. Budapest, 1982. 14-(27-) 37. o.

ágazatok fejlődtek, és nagyrészt ezek termékeit cserélték egymás között. Az iparfejlődés iránya a Monarchiában kialakult munkamegosztás hatását tükrözte. A gazdasági közösség legnagyobb előnyeinek a termelési tényezők nagyfokú mobilitása, a gyors ütemű felhalmozás és a rentabilitás bizonyultak. A modern kereskedelem a 19. század második felében jelent meg az országban, és leginkább a gyorsan fejlődő nagyvárosokban, elsősorban Pesten hódított. Legnagyobb jelentősége a külkereskedelem fejlődésének volt: évi átlag 2%-kal bővült a kivitel, 1867 után pedig mintegy háromszorosára bővült.⁷³

A háború után arányba kellett hozni a területi változások miatt eltorzult termelési szerkezetet, amit hátráltatott az egyre erősödő infláció. A Bethlen-kormány az iparfejlesztésben és -támogatásban látta a megoldást, és az pénzromlást is eszközként akarták felhasználni a belső felhalmozás támogatására, a termelés fejlesztésére és a beruházások serkentésére. Az inflációs politika sikeresnek bizonyult, de 1924-re már olyan mértékben értéktelenedett el a pénz, hogy a gazdaság szétesésével és az elért eredmények megsemmisülésével fenyegetett. Ezért 1924 júniusától 250 millió K kölcsönre alapozva, megszüntették az inflációt. Az új pénznem a pengő lett, ami 1927. január 1-jével került bevezetésre.⁷⁴

A gazdasági fellendülés kedvező, de csak pár éves hatását megtörte az 1929-től Európán is végigsöprő gazdasági világválság. Magyarországon 1933–34-ig húzódott el, és főként a mezőgazdaságban mutatkozó általános nehézségek hatványozottan jelentkezték. A társadalmi rétegek közül legjobban a birtokos parasztság, ezen belül a kisbirtokosság szenvedte meg a válságot. Az ekkor keletkezett károkat csak a második világháborút megelőző konjunkturális időszak számolta fel. Súlyos helyzetbe kerültek a kisiparosok, kiskereskedők és középtökések is, mivel elvesztették megrendelőiket és vásárlóik fizetéképtelenné váltak. A tisztviselői rétegek, a középosztály számára mutatkozott a legkevésbé megterhelőnek ez az időszak. A gazdasági világválság utáni rövid idő kevesek esetében bizonyult elegendőnek a teljes talpra álláshoz, és ezt a lehetőséget a második világháború és az utána következő politikai és társadalmi változások véglegesen berekesztették.

A háború után a gazdaságot 40%-ban finanszírozó külső tőkeforrások kiestek, ami a

---

⁷³ Statisztika: in: Berend T. Iván-Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. Budapest, 1973. 37-77. o.

⁷⁴ L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. (Debrecen, 1995.) felhasználásával.

háború utáni veszteségeket tovább fokozta. Visszaesett az export mennyisége is, 1920-ban a háború előtti 21, 1921-ben 41%-át érte el. A különösen kiélezett világpiaci verseny a protekcionista vámpolitikának nyitott teret. A magyar belső piac azonban sosem volt fejlett, és ekkorra még inkább összeszűkült. Ezért átlagosan 30%-os vámvédelmet vezettek be, ami módot adott a gazdasági expanzióra és a belső piac bővítésére.⁷⁵ A világgazdasági válság után azonban az újra beindult külföldi befektetések úgyszólván teljesen megszűntek, az ipar finanszírozását kizárólag saját belső felhalmozása biztosíthatta. A további külső piacok biztosítására 1934-től a hitleri Németország, Olaszország és a jobbra tolódó Ausztria mezőgazdasági árumegrendelése nyújtottak lehetőséget. Később mutatkozott meg a kapcsolatok hátulütője: főként Németország fordította ezt ellenszolgáltatások nélküli áruszállításokká.

Debrecen helye a munkamegosztás rendszerében

Ebben a szélesebb, országos (összmonarchiai) rendben helyezkedett el Debrecen. A 18. század elején Pest mellett Debrecen regionális vonzáskörzete volt az országban a legnagyobb (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén megyék és a Hajdúság), de a város tiszta körzete egy évszázad alatt csupán határkörzetére és néhány hajdúvárosra korlátozódott. Megosztott vonzáskörzete ugyan továbbra is jelentős maradt, de északon és keleten erősen visszaszorult Nyíregyháza és Nagyvárad körzetének megnövekedése miatt, délnyugaton pedig Pesttel osztozott.⁷⁶ Emellett korábbi területén új, kisebb központi és regionális funkciójú városok kialakulása is csökkentette vonzását, de a 19. század első felében regionális és régió túlnyúló szerepköre továbbra is messze meghaladta az átlagost, és sokrétű egyéb központi funkciókat is ellátott. Debrecenre a korabeli városok hierarchiája csúcán álló, városi szerepkört betöltő piacközpont szerepköre érvényesült a korszakban.

A monarchia-kori és a 20. századi Magyarország városai között érdemes *párhuzamokat* keresni a városok fejlődésének tekintetében. Debrecen fejlődését a tőkés korszakban talán Szeged, Miskolc, Nyíregyháza és Nagyvárad társadalmi és gazdasági változásaival legcélszerűbb összevetni. Ezek a városok bizonyos szempontokból hasonló

---

⁷⁵ L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. (Debrecen, 1995.) 178-181. o.

⁷⁶ Bácskai Vera-Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984. 85-87. o. és 292-293. o.

alaphelyzetből indultak fejlődésnek, mégis erősen eltérő utakat jártak be, és más-más szintre emelkedtek fel. Különbségeik összehasonlítása utat nyithat az eltérő fejlődés megértéséhez. Hely hiányában alábbiakban csupán nagy vonalakban vázolhatjuk fontos jellemzőiket, amiket monográfiáik részletesen tárgyalnak.

A városi fejlődésben meghatározó szerepe volt a természetföldrajzi fekvésnek. Miskolc az alföld és a hegyvidék határán alkalmasnak mutatkozott az ipari fejlődésre, ezt támogatta környéke vas-, szén- és fakészletei, vízi energiája, és az Alföld és a Felvidék felé futó útjai, amik a tranzit kereskedelem meghatározó állomásává tették, igazi fejlődését viszont a vasút hozta magával. Nyíregyháza alföldi vásárvárosként, nagy kiterjedésű határaival, sajátos igazgatási rendjének kialakításával törekedett változásokra, miközben agrárjellegét végig megőrizte.⁷⁷ Nagyvárad Erdély kapujaként régi központi és tranzit kereskedelmi forgalmú város volt, Miskolchoz hasonló földrajzi keretekkel, de a középkor óta sokkal kiterjedtebb belföldi kereskedelmi lehetőségekkel a háttérterület nagysága miatt. Miskolc és Várad a 19. századi „vásáröbven” helyezkedett el, és itt ható városfejlesztő erőket optimálisan kihasználhatták.⁷⁸ A legerősebb párhuzamot Debrecennel Szeged esetében lehet feltételezni, mivel mindkettő óriás határokkal bíró, elsősorban mezőgazdasághoz kötődő város volt, amelyek iparukat is agrártermékeik feldolgozására alapozták, bár a Tisza vízi útja jelentős erővel hatott a modern kereskedelmi forgalom élénkítésében.

A fejlődést meghatározta az egyes városok jogi státusa és annak továbbvívési irányvonala. Miskolc 1871-től rendezett tanácsú város, előtte község, csak 1907-ben nyerte el az önálló törvényhatósági jogállást. Nyíregyháza is a kiegyezéssel lett rendezett tanácsú város, és egyben megyeszékhely, ekkortól törekedett a törvényhatósági jogú városi cím megszerzésére, míg Debrecen, Szeged és Nagyvárad már 1870-ben elnyerte ezt. Mindegyik városban polgárisító erőt hozott magával a hivatalnoki és értelmiségi réteg, amely a funkciók sokasodásával egyre erősebben meghatározó társadalmi tényezővé alakult.

A gazdasági ágazatok fejlesztő hatása jelentékeny eltéréseket mutat e városok sorsában: míg Miskolc esetében az ipari lehetőségek jelenléte a meghatározó, aminek a kereskedelem és a kiegyezés után alakuló bankélet adott lendületet, Nagyváradot pénzügyi,

---

⁷⁷ Takács Péter: A polgárosodás útján, 1848-1918. In: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1987. alapján.

⁷⁸ Akárcsak Arad, Temesvár és Szatmárnémeti. Fleisz János: Nagyvárad a 19. században. In: Város, társadalom, kultúra. Nagyvárad a 19–20. században. Tanulmányok. Nagyvárad, 2005. 67. o.

kereskedelmi és közigazgatási-jogi szerepköre emeli a 19–20. század fordulóján a fejlődő városok élvonalába. Fejlődése vonulatát tekintve utóbbiban az alföldi városokra jellemző folyamatok érvényesültek, a mezővárosi irányzatok mellőzésével: a 19. század folyamán az ország fejlődésének súlypontja az Alföldre tevődött át, és ennek vonzását Várad is felhasználta. Nyíregyháza városiasodásában a vasút jelentett mérföldkövet, a 19. század végére fontos csomóponttá vált, az ipari fejlődésnek azonban nem teremtett alapot. A tőkeszegénység miatt a város ragaszkodott mezőgazdasági termeléséhez és kereskedelméhez. Szegeden és Debrecenben a hitelügyek és a bankélet hasonlóan erős és többirányú fejlődést mutatott, szoros összefonódásban a mezőgazdasági kereskedelemmel. Bár mindegyik város elkezdett modernizálódni az 1870-es évektől, Szeged és Nagyvárad kereskedelme és bankjai révén az 1880–90-es években kiugró fejlődést ért el, városiasodása a 19–20. század fordulójára kiteljesedéséhez jutott. Debrecen újkori ipari-kereskedelmi fejlődése igazán az 1880-as évektől kezdődött, de városias jellege a századfordulón éppen hogy kialakulóban volt. Igazi nagyvárosi arculatát az 1910-es években kezdte elnyerni, ekkortól bontakozott ki haladó jellege. Miskolc és Nyíregyháza urbanizációja szintén késett az élvonalhoz képest, a századforduló után kezdett el kibontakozni.

Városi szerepkörüket tekintve Szeged teljes értékű regionális centrumként funkcionált, igen fejlett intézményhálózattal. Nagyvárad és Debrecen párhuzamba és versenyhelyzetbe került egymással: regionálisan hasonló funkciókat láttak el, de régióik részben átfedték egymást. Erdély és az Alföld határövezetében hasonló fejlődésen mentek keresztül, amelyben a virágzás és a pusztulás korszakai váltakoztak, és módot adtak felemelkedni a környező városoknak, így csupán részleges regionális centrumokká fejlődtek. Intézményhálózatuk Szegedéhez hasonlítva jóval kevésbé volt fejlett, de a 20. század elejére Nagyvárad helyzete az intenzív modernizáció eredményeként erősen javult, és több szempontból megelőzte Debrecenét. A verseny különösen régóta tartott és kiélezett volt Nagyvárad és Debrecen között, míg Nyíregyháza sokáig csupán utolérni kívánta ez utóbbi várost pár területen. A három nagyváros iskolavárosi funkciói erősítették arculatuk sokszínűségét, ez a meghatározó tényező a 19. század végétől a központi kérdések közé kerülve újabb versengés tárgyát képezte főként a két részleges régióközpont között.

Népességszám szempontjából Szeged folyamatosan az ország második legnépesebb városa a korszakban, Debrecenrel versenyben. Nagyvárad a kilencedik helyre jött fel 1910-

re, míg Miskolc és Nyíregyháza folyamatos fejlődése mellett is lemaradt. A társadalmi összetétel városonként specifikus helyzetet teremtett: Miskolcon erős elzárkózás érződött az egyes rétegek között, és ezt az elzárkózást a gazdasági érdekközösségek és a szakmai elkülönülés határozták meg.⁷⁹ Ebben párhuzamot fedezhetünk fel Debrecen kollektíváival. Az elit gazdasági részét a kereskedelemről induló, nagytőkés családok uralták, mellettük az országos érdekeltségű helyi részvénytársaságok élén álló felső magánhivatalnoki réteg és a helyi vállalkozások vezetésében szerepet vállaló kereskedők, magántisztviselők és szabadfoglalkozású értelmiségiek nyertek teret. A kulturális-tudományos elit viszont intézményrendszer híján nem gyökerezett meg. A zárt gazdasági vezető réteg a politikai irányítást is kezében tartotta. Nyíregyházán a belső vagyoni tagoltság mellett a társadalom két elkülönülő részre bomlott: a parasztságra és a közigazgatást irányító hivatalnoki és értelmiségi rétegre. Utóbbiak között feltűnő volt a közszolgalatban dolgozók és a szabad foglalkozásúak magas száma, akik birtokosként vettek részt a város politikai irányításában. A gazdasági és kulturális hatalom a legnagyobb birtokkal bíró értelmiség kezén összpontosult. Nagyvárad elitje, amely tevékenyen részt vett a város irányításában, többszörösen rétegzett volt. Legnépesebb csoportját a nagykereskedők, a gyártulajdonosok, az – elsősorban szabadfoglalkozású – értelmiség alkotta, de tagjai között képviselték magukat a bankárok, vállalkozók és iparosok is. A polgárság erős gazdasági és társadalmi szerepvállalása gyors urbanizációt vont maga után. Ezt a látványos fejlődést az I. világháború akasztotta meg, előbb a visszaesés, majd a stagnálás vált meghatározóvá. Szeged társadalmában az 1848 utáni, központilag támogatott tőkés fejlődés erőteljes hatással volt a polgári elit felemelkedésére. Ennek tagjai a modern gazdasággal szoros kapcsolatban álló vezető városi tisztviselő-értelmiségiek, szabadfoglalkozásúak, a közigazgatási vezetéssel esetleg nem közvetlen kapcsolatban álló bankárok, nagykereskedők, tőkés vállalkozók voltak, nagyrészt elmagyarosodott régi német és szerb szegedi polgárcsaládokból és zsidók, illetve más városokból betelepültek. Feltűnő az értelmiség magas számaránya és szerepe a virilis elit soraiban.⁸⁰

---

⁷⁹ Tóvári Judit: Az elit Miskolc város társadalmában, 1872–1917. Nyíregyháza, 1997. felhasználásával.

⁸⁰ Szeged története 3. 1849–1919. (Szerk. Gaál Endre.) Szeged, 1991. és Szeged története 4. 1919–1944. (Szerk. Serfőző Lajos.) Szeged, 1994. alapján.

A két világháború közötti fejlődés idejében a gazdaság minden ágát meghatározta és visszavetette a határok megváltozása, főként a határ mentére került városok esetében, de a társadalmi vezető rétegek összetételében nem hoztak lényeges változást.

Fentiek alapján *Debrecen* polgári fejlődésében meghatározó szerepűnek tekinthetjük mezőgazdasági jellegét, és erre épült iparát. A modernizáció kibontakozásának fontos gátja volt a város korábbi tranzit kereskedelmi szerepének minimálisra csökkenése Nagyvárad gazdasági megerősödésével párhuzamosan, ami a 18. század folyamán indult el, és a város hirtelen bekövetkezett tartós meggyengülésének eredményeként alakulhatott ki. Ezzel egy időben több kisebb település is fejlődésnek indult, amelyek a későbbiekben részlegesen lekötötték a Tiszántúl addig nagyrészt Debrecen uralta regionális igényeit. Ezeket a hatásokat később a vasút elterjedése, az igazgatási hatáskör, intézményrendszer kiszélesedése és az iskolavárosi funkció változatlan súlya részben ellensúlyozta. A város fejlődése sok párhuzamot mutat Szeged és Nagyvárad fejlődésével, gazdasági és társadalmi téren egyaránt, a kínálkozó modernizációs lehetőségek és feltételek körében is érzékelhető egyfajta azonosság. Viszont észlelhető Debrecen esetében a lehetőségek kihasználatlanságának irányvonala, a városfejlődés ebből eredő akadozása, ami a helyi társadalom specifikus mentalitásának változásaira vezethető vissza. A debreceni vezető rétegek mindig hajlamosnak mutatkoztak az elzárkózásra, amit érthetőnek gondolhatunk a város feudális kori történelmének ismeretében. A 19. század elejére azonban a közösséget ért korábbi atrocitások és súlyos sérelmek emléke elhalványult, és a város életében megfigyelhető egy nyitási folyamat, ami új népelemeket engedett be, fellazította a korábbi társadalmi kereteket és elindított egy gazdagodási periódust a régi városi rétegek körében is. Újításokra fogékonyság, óvatos kezdeményezőkészség mutatkoztak meg, egészen az 1860–70-es évekig. Ekkor azonban rögzültek a korábban elért társadalmi pozíciók, és az egyes társadalmi rétegek általános elzárkózása figyelhető meg a kívülről érkező elemekkel és a modern gazdasági változások nagy részével szemben. Ennek a trendnek okául meglátásunk szerint elsősorban az ekkorra felemelkedett, és gazdasági-politikai hatalmához ragaszkodó városi elit vezető rétegek adott generációja nevezhető meg, amelyeknek tagjai, vezetői már nem tudtak vagy nem akartak alkalmazkodni a városon kívülről érkező kihívásokhoz, ezért egyszerűbbnek találták ezzel a viselkedéssel kivédeni a pozíciójuk ellen irányuló veszélyeket. A társadalmi hierarchia alsóbb rétegei általában kis késéssel átvették

a feljebb állók mintáját, és ezzel a folyamattal a város társadalmát begyűrűzte az elzárkózás szellemisége. A továbbiakban újítást csak a saját köreikhez tartozó személyeknek engedtek, minimális mértékben, a korábban beköltözött modern vállalkozói csoport szűk körétől eltekintve. Kívülről érkező modernizációs ötleteket tehát igen nehezen és korlátok közt engedtek megvalósítani, és mindvégig kontrollálták a helybeli újításokat is.

Érdekes módon, az 1900-as években elkezdődik egy nyitási folyamat, ami egybeesik a fenti korszak generációjának kihalásával, és a város igazi urbanizációjának kezdetével. Az 1910-es évektől Debrecen valódi modern nagyvárossá fejlődött, és bár máig érződik speciális helyi kultúrájából és hagyományaiból adódó egyedi szellemisége, ami közösségét formáló és összekovácsoló erőként jelentkezik, az elzárkózás korábbi általános mentális vonulata csupán a helyi közösségek összetartására korlátozódott.

A város belső gazdasági fejlődése a vizsgált időszakban a következőkkel írható le: bár Debrecenben már 1848 előtt is léteztek a céhes kereteket meghaladó ipari vállalkozások, a céhek tovább éltek egészen 1872-ig. Elsősorban 1848 után kezdtek olyan tényezők megmutatkozni, amelyek segítették az új gazdasági rend kialakulását, de ez a rend igencsak ellentmondásosnak bizonyult. Elkezdődött az idegen tőke beáramlása egyes gazdasági területekre, bizonyos ágazatokban megfigyelhető a tőkeképződés folyamata, megindult a vasúti közlekedés gyors felfejlődése, a kereskedelmi és iparkamarák sokoldalú és hatékony tevékenysége, sokan éltek az iparszabadság kínálta lehetőségekkel. Ugyanakkor kérdéses volt a kettős védvámok eltörlésének haszna, és külön nehézségeket okozott, hogy a külföldi tőke nem a várakozásoknak megfelelő mértékben áramlott be az országba 1867-ig. A kamatszabályozó rendelet akadályozta a magyar pénzügyi hálózat kiépülését, és jelentékeny problémákat okozott a szakmunkásság rétegének hiánya. A belső piac szűkössége további gondokat eredményezett a hazai ipar fejlődésében, mert a külföldi, főként cseh és osztrák ipar fejlettebb gyártmányaival kellett volna versenyezzenek a kis létszámú polgárság és a kis vásárlóerejű parasztság köreinek megnyeréséért.

A céhen kívüliek azonban lassanként, manufakturális üzemeiket létrehozva felszámolták fejlettebb, és így olcsóbb gyártási technológiáik segítségével a lassúbb és drágábbnak bizonyuló céhes termelési kereteket. 1848 után Debrecen ipari dolgozóinak jelentős hányada már nem céhes keretek között dolgozott. Jellemző, hogy a korszak helyi

manufaktúrái és gyárai nagyrészt a mezőgazdaság termékeit dolgozták fel. Az üzemek többsége is a helyi igények kielégítésére dolgozott, de akadtak olyanok, amelyek több vármegye piacát meghódították, sőt országos körletű vagy országhatáron túli, esetleg kontinensen túli piacokat szereztek. A szállítási költségek mindig rontották a helybeli áruk versenyképességét.⁸¹

Az ipari üzemek alapítói, tulajdonosai meglehetősen vegyes körből kerültek ki. Több esetben a város maga alapított üzemeket, és hozott felszínre ezzel új igényeket, máskor a kereskedelemről áramlott át a tőke az ipari szférába. Ritka volt az idegen tőke alapító hatása, és az arisztokrácia ilyen jellegű tevékenysége is, részben a város még ekkor is zárt, és később még erősebben zárkózó társadalma miatt. Ezek a változások erősen kihatottak a mezőgazdaságra, és a városiasodásra is.

Debrecenben 1880 után kezdődött a korábbi vonulatoktól jelentősen eltérő fejlődés, amikor a nagyipar erőteljesebb kibontakozása elkezdődött, és ez a folyamat a város társadalmi szerkezetét is módosította. Mindez elsősorban több, a városban tevékenykedő üzem gyors fejlődésének volt köszönhető: a kereskedők saját, vagy társult gyárak létrehozásába fektették tőkéiket, vagy új iparág megtelepítéséhez nyújtottak támogatást. 1880 után az is jellemző, hogy önálló, kis műhellyel rendelkező iparosok hoznak létre gyár jellegű vállalkozást, saját, akkumulálódó tőkéjük felhasználásával. Arra is akadt példa, hogy más városból települnek át a helyi piaci lehetőségek kihasználása végett vállalkozók. Már ekkor sor került üzemegyesítésekre, és a banktőke erőteljes behatolására az iparba. A hitelintézetek nemcsak új vállalkozásokba szálltak be, hanem több éve, esetleg több évtizede működő, jól prosperáló vállalatokat is megszereztek. Ennek eredményeképpen a cégeket helyi tőkésék és/vagy bankok alapítják, de egyre több esetben más városokból is települtek át tőkésék egyéni cégeikkel a helyi piaci lehetőségek kihasználására.⁸² Ebben a periódusban Debrecen átlagban évi 5,4%-os fejlődést mutatott.⁸³

Debrecen gazdasági fejlődésének feltételeiben is a kedvezőtlen változások váltak

---

⁸¹ Szűcs Ernő: A város gyáripara 1849–1919 között című tanulmányának (In: Debrecen története 3, 1849–1919. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1997.) felhasználásával.

⁸² Saját megfigyelések.

⁸³ Szűcs Ernő számadata. A város gyáripara 1849–1919 között. In: Debrecen története 3, 1849–1919. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1997. 261. o.

uralkodóvá a trianoni döntés után.⁸⁴ Az új határok kialakítása kedvezőtlen gazdaságföldrajzi helyzetet teremtett, mivel leszűkült régi nyersanyagbeszerző bázisa, és közvetítő, valamint helyi kereskedelmének piackörzete is. Ez kihatott az iparfejlesztésre is, mert a város a korábbi piacokat (Bácska, Érmellék) a határmódosítások miatt elvesztette, vagy az exportlehetőségek korlátozódása miatt alig tudta használni.

A felerősödő monopolkapitalizmus és a helyi ipar tökeszegénysége a vállalatok feletti teljes körű banki irányítást alapozta meg, de megmaradt a kisipar továbbélési lehetősége. A gazdasági világválság éveit azonban megnyújtotta az előtte és utána bekövetkezett aszályos időszak (1928, 1934–1935.) és az 1929-es fagykár. A döntően agrárorientált vidék ezért az átlagosnál tartósabban meggyengült, és emiatt a vásárlóerő és a kereskedelem is visszaesett. Az egyébként is fejletlennek számító Hajdúság alacsony jövedelmű és csekély fogyasztású, felhalmozási képességű térségnek számított, és így a válság erőteljesebben hatott az országos átlagnál. A város ipara a századfordulóhoz képest visszaesett.⁸⁵

Mindazonáltal a válság után rendkívül lassan normalizálódott a város gazdasági élete. Jelentős arányban voltak a nehézségekkel küzdő ágazatok (élelmiszeripar, gépgyártás és –javítás), amelyekben erősen lecsapódtak az országos tendenciák, és a fejlődésre kevés lehetőség nyílt a környék fejletlensége, vízhiánya, hagyományos piackörzeteinek összezsugorodása és a nyersanyag-behozatali területektől való nagy távolsága miatt. Ugyanakkor a régi céhes jellegű ipar hanyatlása mellett a városiasodást jelző szakmák felemelkedése is megfigyelhető.

II. 1. A városi elitről – nemzetközi és monarchiai megközelítésben

Gondolkodásunkat az *elit* életmódjáról, karrierépítő tevékenységéről, lehetőségeiről és viselkedéséről Mills történetszociológiai megközelítéseivel indíthatjuk.⁸⁶ A 20. század amerikai társadalmának irányító pozíciókat elfoglaló rétegéről és annak tagjairól alkotott átfogó véleménye szerint a hatalmi elit tagjai pozíciójuk révén kezükben tartják a modern

---

⁸⁴ Szűcs Ernő: Debrecen gazdasága és társadalma. A gazdasági élet. Debrecen története 4. 1919–1944. Debrecen, 1986. 13-83. o.

⁸⁵ Szűcs Ernő: Debrecen gazdasága és társadalma. A gazdasági élet. Debrecen története 4. 1919–1944. Debrecen, 1986. 31-32. o.

társadalom legfontosabb szervezeteit. Ők foglalják el a társadalmi rendszer stratégiai pontjait, amelyekben a hatalom eszközei, a gazdaság és a presztízs összpontosulnak. Magasabb szintű elképzeléseiket, döntéseiket gyakran szakértők, tanácsadók irányítják.

„A modern ember sorsa nemcsak a családtól függ, amelybe születik, vagy amelybe házasság útján belekerül, hanem egyre fokozottabb mértékben függ a vállalattól, ahol legszebb éveinek legtermékenyebb idejét tölti, nemcsak az iskolától, ahol (...) nevelődik, hanem az államtól is, amely befolyása alatt tartja egész életén át, nemcsak az egyháztól és a templomtól, (...) hanem a hadseregtől is, amelyben megfegyvelmezik.”⁸⁷

Gondolatai általánosságban bármely tőkés társadalom vezető rétegeire nézve ma is érvényesek. A hatalmi posztokon állókat és a körülöttük kialakult magasabb köröket a köztudatban gyakran azzal határozzák meg, amit birtokolnak. Ők a legértékesebb javakból és tapasztalatokból jóval nagyobb mértékben részesülnek, mint a többi ember. Ezen általában pénzt, presztízst és hatalmat értenek, és azokat a lehetőségeket az életben, amelyek ezeket hozzáférhetővé teszik. A gazdagság megszerzésének és megtartásának a lehetősége is a különböző vezető intézményekben és azokon keresztül realizálódik. A vagyonukat átörökítő nagy családok helyébe a modern társadalom nagyvállalatai lépnek, a dúsgazdag családok mindegyike szorosan összeolvad a multimilliomos vállalatok egyikével. Az amerikai társadalom felsőbb társadalmi rétegének tagjai a középosztályból emelkedtek fel, nem ismerve maguk fölött arisztokratikus felsőbbbséget, de középosztálynak megmaradva akkor is, mikor gazdagságuk hatalmas megnövekedése lehetővé tette számukra a felsőbbrendűvé válást.

A vezető pozíciókban székelő elit tagjait vehetjük a gazdagság, hatalom és tekintély birtokosainak, de a kapitalista társadalom legfelső rétegének is. Az elit, mint társadalmi osztály, bizonyos típusú egyéniségeket befogad és a maga képére alakít, másokat viszont nem fogad be. A humanisták szerint az elit olyan egyének szórványos csoportja, akik megkísérelnek felülemelkedni önmagukon, ebből következően nemesebbek, eredményesebbek. Az elit sosem teljes egészében látható, történelmi tényező, sokak szerint azért, mert szervezetlensége miatt hiányzik belőle az összetartás: külső kényszer miatt, ha léteznek is felsőbb osztályok, hiányzik a vezető réteg. A vagyonos osztály többé-kevésbé

---

⁸⁶ C. Wright Mills: Az uralkodó elit. Budapest, 1972.

⁸⁷ C. Wright Mills: Az uralkodó elit. Budapest, 1972. 12. o.

elkülönült csoportot képez, könnyebb számukra így a közös hagyományok és öntudat fenntartása. Ezek külső és belső összeköttetései adják meg presztízst, amivel, pl. egy újjgazdag még nem rendelkezik. A régi család formulája a vagyon + ambíció + idő hármasságával nyerhető el, a presztízst további szilárd támasza a leszármazás. A „self made man” társadalmi súlyánál fogva igényli a társadalmi rangot.

A felsőbb körök életstílusa bizonyos helyi eltérésektől függetlenül az ország minden nagyobb városában nagyrészt ugyanaz. Az iskola egész életre kihatóan kialakítja a kapcsolatokat, érzéseket és hajlamokat, és így magára az egyéniség kialakulására van megfelelően jelentős hatása. Az iskolák mellett a klubok, szórakozóhelyek is reális szerepet játszanak a felsőbb körök karakterének és kapcsolatainak kialakításában, amelyekkel egyik vezető kör kapcsolódhat a másikhoz. Ezekben nevelődik ki a következő elit nemzedék, akik döntő része már örökölte kiinduló vagyonát és stratégiai pozícióit. Jelentősen megnőtt ugyan a járadékaikból élők száma, de nagyobb részük (kb. 75%) emellett munkát vállal. A járadékukból élők között jelentősen nagyobb a nők aránya.

A felemelkedés az alsóbb osztályokból Mills szerint két döntő tényezőn fordult meg: a nagy lehetőségen és a kedvező körülmények halmazán. Olyan stratégiai pozícióba kell jutni, ahol hozzáférhetőek a nagy vagyon szerzésének lehetőségei, és ehhez jelentősebb pénzüsszeggel is kell rendelkezni, hogy az alkalmasan kihasználható legyen a vagyonszerzés érdekében. Ha már megfelelő pozícióba jutott valaki, a további kedvező lehetőségeket kell kihasználnia, mert minél több stratégiai pozícióval rendelkezik, annál több és biztosabb lehetősége van, hogy még többet szerezzen. Minél több a pénze, annál nagyobb a hitele, mások pénzével még biztosabban vághat neki a további vagyongyűjtésnek. A végső szinten eltűnik a kockázat is.

A vagyoni és vállalati érdekeltségek általában egybe fonódnak, a vállalati és pénzügyi vezetők egymás érdekeit szem előtt tartva, szűk irányítói kört alkotnak. A vállalatok alapvető fejlődéséhez erőteljesen hozzájárult a közlekedési és hírközlési modernizáció. Mills a vállalati vezéregyéniségek karrierjei alapján négy főbb típust különböztet meg: vállalatok szervezésével induló, és azok fejlődésével szerepüket növelő vállalkozók; örökletes pozícióba kerülők; szabadfoglalkozásúak, tanácsadói szerepkörből gazdasági vezető funkcióba lépve; saját, hosszú munkával kialakított és felfejlesztett vállalattal rendelkező egyének.

Az uralkodó elit első korszakában a gazdasági, katonai és politikai elit lazán összefonódott, de a társadalmi státus és a politikai hatalom lassanként a gazdasági elit kezébe csúszott át, később a politika hatalmi oldala is megerősödött. Mindennek alapja az érdekek egybeesése. Mills általános, átfogó modellje nagy vonalakban jól bemutatja a tőkés társadalmi vezető rétegek szerveződését és működését, elméleti kiindulópontként jól használható.

Konstantinos Raptis⁸⁸ elsődlegesen magyar és osztrák társadalomtörténeti, és nemzetközi történetelméleti munkákra támaszkodva, valamint az összes miniszteriális, azaz a levéltárban leginkább fennmaradt és felhasználható akta példáinak segítségével vázolta a közös gazdasági időszak leginkább a haladást szolgáló tőkés polgári csoportjának társadalmi képét és helyzetét a társadalomban, a gazdaságban és a politika területén, és a meglehetősen hiányos levéltári források ellenére kiválóan összefoglalta és rendszerezte az osztrák birodalmi kereskedő társadalom tipikus jellemzőit.⁸⁹ Mintaképpen használható munkája alapvonulatát és újszerű ötleteit érdemes megismerni és alkalmazni.

Kiinduló gondolata az volt, hogy az *osztrák* koronaországok kereskedői, és mindenek előtt a nagykereskedők számítottak a *polgári osztály* kimondottan tipikus képviselőinek. Ezért nem foglalkozott számottevően más rétegekkel, csupán a polgársággal mint konkrét fogalommal és annak igazán prominens képviselő csoportjával. Német területekkel összehasonlítva az osztrák társadalmi csoportokat, arra a következtetésre jutott, hogy az új típusú nagyvállalkozók közé először a távolsági kereskedelemmel foglalkozó nagykereskedők léptek át, és míg a polgárságban a 19. század első felében a „képzetségi polgárság” (Bildungsbürgertum) volt mérvadó, addig a 19. század második felére a „gazdasági polgárság” (Wirtschaftsbürgertum) vette át a vezető szerepet. A polgárság meghatározásának alapjául szempontjai a következők voltak: kultúrája, életvitele és mentalitása szintje, vagy állapota. Következtetései szerint az osztrák kereskedő polgárság

---

⁸⁸ Konstantinos Raptis: *Kaufleute im alten Österreich 1848-1900*. Wien, 1996. Disszertáció, Wiener Staatsbibliothek.

⁸⁹ A vállalkozók általános többségét Raptis formai-praktikus okokból nem vizsgálta, csak a valamilyen címénél, hatáskörénél fogva a nyilvánosság központjában álló, meglehetősen behatárolt csoportot, és a sokoldalú tehetsége, tevékenysége és életpályája folytán érdekes, vezető nagykereskedőket. Az időbeni és térbeni korlátok a források adottságaira vezethetők vissza. A területenkénti összehasonlító vizsgálatból Raptis kihagyta a magyar kereskedőket, egyrészt, mert a magyar megerősödés eltér az osztrák koronaországok berendezkedésétől, másrészt 1867 után nincs említés a magyar üzletemberekről a kereskedelemügyi minisztérium irataiban.

vállalkozói tevékenységet folytatott, és vállalkozása nagyságának, illetve kiterjedésének megfelelően sorolható be a nagy-, kis- és középpolgárság főcsoportjaiba.

A *vállalkozó* tipológiáját (definícióját) különböző kereskedői típusok meghatározásával építi fel. A kiindulópont a kifejezetten terménykereskedelemmel foglalkozó nagykereskedő prototípusa, aki mellékesen foglalkozott hitel- és szállítmányozási üzletekkel is, ezek a személyiségek ugyanis a közvetlen előfutárai voltak a modern felfogású vállalkozóknak. Legfőbb közös jellemzőik az ipari vállalkozások létrehozása, a kapitalista módszerek bevezetése és a modernizáció iránti elkötelezettség voltak. Ez az előfutár-generáció Magyarországon 1830 előtti születésű volt, azaz az 1850–60-as évekre fejtették ki tevékenységük legjavát. A választóvonal egyáltalán nem volt éles a kereskedelmi, a pénzügyi és az ipari vállalkozó között, sőt, a Habsburg Birodalomban a vállalkozói formák kimondottan keveredtek. Ennek fő oka az volt, hogy ekkoriban, de különösen a század közepére, Magyarországon a gazdasági körzetek még nem különültek el igazán, és az ipari és kereskedelmi ügyeket együtt irányították. Ausztriában a bankárok és nagykereskedők továbbra is működtek hitelezőként, de nem váltak gyárossá. A kereskedelem kulcsszerepe a modernizáció folyamatában a 19. század végéig fennállt, és ez csak a 19. század második felére változott meg úgy, hogy fölénybe kerültek a gyárak. Ekkor vette át a gyáripar a kereskedelmi funkciók egy nagy részét, elsősorban a nyersanyagok importálását és a késztermékek kivitelét.

A 19. század második felére bomlott fel véglegesen a rendi társadalom, hogy helyét átadja a modern osztálytársadalomnak. Max Weber a kereskedőket ekkortól határozta meg „pozitív előjogokkal rendelkező kereső osztály”-ként,⁹⁰ ahol a kereső osztály helyzetét elsődlegesen a javak, vagy a munka piaci értékesítési esélyei határozzák meg. A modern polgárság a 19. században ingatlan tulajdonai és képzettsége révén tudta társadalmi fölényét érvényesíteni. A gazdasági polgárság mint osztály, főként tőketulajdonosként, vállalkozóként, munkaadóként és menedzserként működött. Brockhaus⁹¹ a következőképpen határozta meg a kereskedelmet:

- a kereskedő rendelkezék olyan nagyságú tőkével, hogy a terméket, gyártmányt vagy ezekből felhalmozott készletét ki tudja fizetni,

---

⁹⁰In: Max Weber: *Gazdaság és társadalom- a megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, 1992. 177-178. o.

⁹¹ Brockhaus: *Allgemeine deutsche Real-Encyclopadie für die gebildeten Stande*, 7. Aufl., Bd. 5. (Leipzig, 1827.)

- annyi tőkéje kell legyen, hogy a szállítást és a felmerülő költségeket állni tudja,
- tudnia kell fizetni a raktározás és a megőrzés költségeit, amíg ezeket a cikkeket el nem adja,

- vásárlóinak hitelt kell tudjon adni, és még annyi tőkére szüksége van, hogy mindezek mellett meg tudjon élni és új beszerzéseket tehessen.

Brockhaus 1852-ben három kategóriában határozza meg a kereskedőket: árukereskedő, pénz- és váltóüzér, állampapír- és részvényüzér. 1884-ben már az áru-, ingatlan-, és értékpapír-kereskedő fogalmakat használja.

Johann Zapf, bécsi gazdaságtörténész⁹² az 1880-as években úgy határozza meg a fő különbséget nagykereskedő és nagybani (détail) kereskedő között, hogy a nagykereskedő tevékenységével a világkereskedelemben kapcsolódik be, jelentős tőkével és képzettséggel rendelkezik, és ez általában magasabb anyagi és társadalmi állást jelent, mint a nagybani kereskedőé. A kereskedő fogalma azért is olyan meghatározó a modern vállalkozó kialakulásának vizsgálatakor, mivel, ahogyan Halmos Károly⁹³ is bemutatta, a nagykereskedőtől, akinek tipikus képviselője Magyarországon, de talán egész Közép-Európában a terménykereskedő, vezet a legközvetlenebb út a mai modern típusú vállalkozóhoz. A vállalkozási formák a gyorsan szaporodó egyéni és társas cégek keretei között terjedtek el. 1890 körülre Angliában a részvénytársaságok, Németországban a korlátolt felelősségű társaságok váltak dominánssá.

Az egyes személyiségek (társadalmi, földrajzi stb.) környezete mindig meghatározta lehetőségeik nagy részét, és ezen adott lehetőségeken belül mozogva, saját képességeit felhasználva alkothatták meg saját társadalmi, gazdasági hatókörüket. Ez érvényes a szinte üstökösként feltörő pályát produkáló egyénekre is, hiszen azok is adott körülmények között, kiemelkedő képességeikkel, meglátásukkal használhattak ki egy-egy számukra előnyös helyzetet. Vezető pozícióra emelkedve pedig, szintén egy már adott környezetben tevékenykedhettek, amit bizonyos szintig saját előnyükre tudtak formálni, de amelynek alakulása és változásai sohasem függhettek elsődlegesen egy személytől.

---

⁹² Johann Zapf: Die Wirtschaftsgeschichte Wiens (1848-1888.) Wien, 1888. 103. o.

⁹³ Halmos Károly: Vergleich der Geschichte von zwei Unternehmerfamilien aus dem 19. Jahrhundert (Neuschloss, Gregersen) In: Bácskai Vera: Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa. (Studia Historiae Europae Medio-Orientalis.) Bd. 1, S. 290.

Fő tevékenységei mellett a legtöbb kereskedő *melléktevékenységeket* folytatott, amely(ek) gyakran fontosabb helyet kaptak életükben, mint a fő pénzkereseti forrásuk. Ezért Raptis a kereskedőket legfontosabb melléktevékenységeik alapján kategorizálta. Ezzel az egyes személyek tevékenységének háttérét vizsgálta, mint fontos meghatározó körülménykomplexumot. A következő kategóriákat állította föl: a kereskedő mint:

- kereskedelmi ülnök,
- érdekpolitikai szövetség tagja (kereskedelmi- és iparkamara, iparegyesület, egyéb egyesület tisztviselője vagy tagja),
- együttműködő a Kereskedelemügyi Minisztériummal (szakértőként, üzleti partnerként vagy tanácsadóként),
- résztvevő a világkiállításokon (kiállítóként, zsűritagként,) vagy tartományi illetve rendkívüli kiállításokon,
- privilegizált nagykereskedő Bécsben (vizsgálata melléktevékenységek, származás, mobilitás, üzemi tőke és vagyoni állapot, műveltségi fok, örökítési stratégiák és családi folytonosság alapján)
- külkereskedő (tendenciák, perspektívák és problémák),
- cégalapító, feltaláló és tervezdeményező (gyáralapító, szállítási vállalkozást alapító, biztosító társaság-alapító).⁹⁴

A kereskedelmi ülnökök és tisztviselők számára posztjuk a kereskedelmi és iparkamarákban egyfajta rangot biztosított, hatáskörük bővítette törvényes jogaik körét, szakvéleményezői tagként véleményük szakmai körökben különleges jelentőségre tett szert. Mivel a kereskedelmi és iparkamarai rendszer egész Európában jelen volt, és összefüggő önvédelmi hálót alkotott, ezért tagjainak állandó előnyöket biztosított. A kereskedelmi kamarák mindig is a közjogok képviselő testületei voltak, és mint érdekpolitikai szövetség, előnyei közzé tartozott tagjai jogi védelme is.

A polgárság gazdaságilag irányító helyzetben lévő tagjai, amennyiben messzebbmenően érdeklődtek a politikai és jogi hatalom iránt, elsődlegesen politikai pozíciókat vállaltak melléktevékenységként (polgármesteri szék, tartománygyűlési küldött stb.), és csak ezen társadalmi funkciók mellett voltak kereskedők. A politikai életben, mivel

---

⁹⁴ Raptis, Konstantinos: *Kaufleute im alten Österreich 1848-1900*. Wien, 1996. Disszertáció, Wiener Staatsbibliothek. Tagolás szempontjai.

a szerző maga nem vizsgálta, a magyar kereskedők Bácskai Vera által megfogalmazott jellemzésére hagyatkozott: jelentős gazdasági aktivitásukhoz fokozott közéleti aktivitás társult, mivel ez számukra rétegük jellegzetes sajátosságát jelentette és presztízskérdéssé vált.⁹⁵ Ez az osztrákokra is jellemző volt, de főként politikai színezetű hivatal vállalásában nyilvánult meg.

A bécsi nagykereskedők, vállalkozók domináns része beszármazó külföldi volt, a keleti kereskedelmet pl. a görögök tartották a kezükben a középkor óta. A 19. század közepén igazoltan minimum 50 000 Gulden (konvenciós forint) üzleti tőkével kellett rendelkeznie a nagykereskedőnek, tehát már a nagykereskedővé válás igen kivételezett anyagi helyzetet feltételezett.

A nagykereskedők mindig nagy súlyt helyeztek a (főleg szakmai, kereskedői) *képzettségre*. Az utódokat tekintették a jövő biztosítékának, így a legalaposabb képzést nyújtották nekik. Elsősorban gyakorlati képzésre támaszkodtak, főleg családi környezetben, illetőleg külföldi tanulói idő beiktatásával olyan nagy cégeknél, amelyekkel valamilyen kapcsolatban álltak (kereskedelmi kapcsolatban, vagy a családi cég kihelyezett részlegeként). Majd az utódjelöltet egy rokon felügyelete alatt bevették a cég irányításába, és valamelyik részleg vezetését bízták rá. Az utódlást mindig családon belül igyekeztek megoldani. Bácskai Vera adja erre a legjobb összefoglalást: a pesti nagykereskedők házassági kapcsolatai széles hálózatot képeztek. Fiaikból többnyire kereskedők lettek, vejeiket – főként a zsidó családokban – kereskedő famíliákból választották ki.⁹⁶

Bécsben privilegizált nagykereskedőnek lenni rengeteg lehetőséget jelentett. A nagykereskedő gyűjtőfogalomként magába vonta az üzletek és vállalkozások széles körét, hozzá értve a banküzletet és az ipart is. Az árukereskedelemre vonatkozólag a nagykereskedői jogkör megadta a lehetőséget a több kereskedés nyitására is. Így lehetett betársulni más vállalkozásokba, vagy fiók-, illetve alvállalkozásokat telepíteni az üzlet terjeszkedése folyamán.

A gyáralapítások nagy része nyersanyag-feldolgozásra épült, átvették a vezető ipari országokban általánossá vált gyakorlatot, miszerint a kereskedő szakosodásának megfelelő

---

⁹⁵ Bácskai Vera: Vorwort in: Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa. (Hg. von Vera Bácskai.) 4. o.

⁹⁶ Bácskai Vera: Die Pester Grosskaufleute: Stadtbürger, Unternehmer oder dritter Stand? In: Bruckmüller, Döcker, Stekl, Urbanitsch (Hg.): Bürgertum in der Habsburgermonarchie I. Wien, Köln, 1990. 27. o.

gyárat alapított, a beszerzés megkönnyítése és költségei csökkentése végett. Az esetek 75%-ában jellemző volt a két vagy több kereskedő együttműködése, mivel kisebb kockázattal járt többen, akár esetleg részvénytársasági formában vezetni egy ipari céget.

Az osztrák kereskedők sokoldalú vállalkozókként nyilvánvalóan rend szerinti székhelyük elitjébe tartoztak. Másodlagos tevékenységeik megmutatták magas társadalmi-gazdasági helyzetüket. Az osztrák nemzetgazdaságból és az exportkereskedelemből származó jövedelmeik révén a legmagasabb kitüntetési formákat is megkapták. Némelyikük nemességet illetve főnemesi címet is szerzett, nem volt ritka, hogy sokoldalú kereskedő-vállalkozókat kértek fel külföldi államok tiszteletbeli nagyköveti pozícióira. Eredetileg kereskedőként indult vállalkozók általában a legbefolyásosabb kereskedelmi kamarai tagok közé kerültek be, ahol többnyire olyan csúcshelyet láttak el, mint pl. az elnöki vagy az elnökhelyettesi funkció. Továbbá különféle iparegyesületek és klubok rendes tagjaiként tűntek fel. A vállalkozó kereskedők legtöbb esetben olyan kereskedő polgárok voltak, akik magas politikai állást töltöttek be egy-egy város életében, egyes esetekben tartománygyűlési vagy birodalmi tanácsi küldötnek is választották őket. Ezen kívül gyakran tűntek fel társadalmi kötelezettségben vagy modernizációt pártoló szerepkörben.

A *közéleti és társadalmi elkötelezettség* három csoportba osztja a vizsgált személyeket:

- jótékonyág, karitatív tevékenység, illetőleg ezek gyakorlása társadalmi munkát végző szervezetekben,
- a város központi jelentőségű képző intézeteinek (kereskedelmi iskola stb.) pártolása,
- szabadidő eltöltésére szerveződött egyesületek, szövetségek és klubok támogatása tagként.⁹⁷

A kereskedői erkölcs és értékfelfogás erkölcsi alapeszmékre épült. Ezek alapján véve minden területen többnyire a következők voltak: a kereskedői megbízhatóság (ígéretes megtartása, kötelezvények pontos teljesítése, stb.), becsületesség, szorgalom, figyelmesség, jó hírnév a városi közösség társadalmában, szakértelem, emberbarát

---

⁹⁷ Raptis, Konstantinos: *Kaufleute im alten Österreich 1848-1900*. Wien, 1996. Disszertáció, Wiener Staatsbibliothek. 260-268. o.

viselkedésmód. Alapvető jellemzőként tartották számon a patriotizmust és az állampolgári büszkeséget.

A hagyományos kereskedői és gyárosi *erényeket* a lámpa- és ólomáru-gyáros R. Ditmar fogalmazta meg 1851-ben: „Specializálódás, munkamegosztás, a munkavezető és a terjesztésben alkalmazott személyek érdekeltsége a sikerben, az üzem teljes körű nyilvántartása, gondoskodás a munkások jólétéről, olcsó árak mellett jó minőség, mértéktartó nyereség a lehető legnagyobb forgalom mellett.”⁹⁸

Az osztrák kereskedők melléktevékenysége Raptis szerint:

- nagyiparos, gyáralapító, -résztulajdonos 45,5%,
- bankár 7,5%
- gyártulajdonos és bankár 3,5%
- gyártulajdonos és bank- vagy részvénytársaság-igazgató 3,5%,
- igazgató vagy igazgatósági tag vállalatnál 7%,
- igazgató vagy igazgatósági tag banknál vagy takarékpénztárnál 6%,
- rt-igazgató/igazgatósági tag és bankigazgató/igazgatósági tag 1,5%,
- hajótulajdonos 5,5%,
- szállítmányozó 3,5%,
- ház- ill. ingatlantulajdonos 13%,
- föld- ill. telektulajdonos 3,5%.⁹⁹

A magánvagyonok 1830 és 1910 között a Lajtán túl évi átlagban 1–1,5%-kal növekedtek, a bevételekkel párhuzamosan. A gazdasági növekedés a magánvagyonok újra befektetésével bizonyos fokig öngerjesztővé vált, és a 19. század közepére a tőkekínálat jelentése és eszközei megváltozott tartalmukkal meghódították a háztartásokat is. 1819-ben alapították meg az első osztrák takarékpénztárt, és ezek száma eztán folytonosan gyarapodott, már a reformkor idején elterjedtek. Különösen gyors növekedésük figyelhető meg az 1860-as évek közepén, és 1913-ra vagyonuk elérte a 3,3 milliárd forintot.¹⁰⁰

---

⁹⁸ Idézi: Renate Banik-Schweitzer – Gerhard Meissl: Industriestadt Wien. Die Durchsetzung der Industriellen Marktproduktion in der Habsburgerresidenz. Wien, 1983. 15. o.

⁹⁹ Raptis, Konstantinos: Kaufleute im alten Österreich 1848-1900. Wien, 1996. Disszertáció, Wiener Staatsbibliothek. 2286-288. o.

¹⁰⁰ Átszámítás: egy konvenció Gulden/forint (1858 előtti) 1,05 osztrák értékű Gulden, ami 2,1 Koronát tesz ki.

A magán jellegű tőkék között a következő fajták fordultak elő: ingatlan, ingóságok, követelések magánszemélyek között, készpénz, kölcsön, részvény és megtakarítás. Az adatok egyéni vagyonkimutatások alapján értékelhetőek, bár az egyéni adatok között erős különbségek és nagyfokú ingadozások jellemzőek. A kisebb tőkék mobilizálódása a lakosság kevésbé vagyonos rétegének szándékait mutatják: a hitelszövetkezetek és takarékpénztárak feladatkörébe tartozott az alsóbb osztályok számára szükség esetén lehetővé tenni a vagyonképzést, amivel be kívánták biztosítani magukat nehezebb időkre. A takaréokban kezelt pénzek 15–17%-át jelzálogkölcsönre fordították, egynegyedét állampapírokba fektették, kisebb összegeket váltókeretben vagy banki hitelkeretekben használtak föl. 1873 után a takarékinézetek válságbiztosítást vezettek be, az ügyfélkör védelmében. A pénzpiac a 19. század folyamán új lehetőségek bevezetésével kiszélesedett és széles körben átalakult, lehetőségei közé felvette a háztartások kis vagyonainak felhasználását is.

A vagyonképzés lehetőségeiben szerepet játszottak a következő tényezők:

- egy személy összvagyonai helyzete,
- neme,
- életkora,
- családi állapota, összevetve az egyedülálló és a családos egyéneket,
- vallási helyzet, összehasonlítva a zsidókat a nem zsidók helyzetével,
- a foglalkozás vidéken, a városban vagy a fővárosban, társadalmi osztályok szerint,
- városiasság jellege,
- regionális különbségek.

Michael Pamner ezen tényezőkre alapozott vizsgálatai azt mutatják, hogy a pénzügyi befektetések mindegyik fontosabb fajtája jól asszociál egymással. Általában a pénzügyi befektetések között pozitív összefüggések mutatkoznak meg. Az ingatlanbefektetések minden más vagyoni formával negatív összefüggést mutatnak, kivéve az ingóságok tulajdonlását, mivel ez nem hordoz magában konkrét fejlődési lehetőségeket.¹⁰¹

---

¹⁰¹ Michael Paumner: Finanzmarkt und Vermögensbildung. Neue Anlagevarianten im 19. Jahrhundert. In: Rupert Pichler: Innovationsmuster in der österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Wien. 137-154. o.

A *gazdasági elit hazai társadalomtörténete* generációk egymásutánjaként rekonstruálható. Ezt Lengyel György, illetve Bácskai Vera rendezte *kategóriákba*: az 1850-es évek előtt a vállalkozók előfutárai, főként pesti nagykereskedők, a századfordulóra az alapítók nemzedéke, a nagypolgári elit iparosító generációja, majd fokozatosan léptek színre az örökösök, a megteremtett vagyon felhasználói. A nagypolgári státushoz hozzájárultak a vagyon, a jövedelem, és a szervezeti pozíciók szerinti elitek is. A legvagyonosabbak nagyrészt földbirtokosok vagy háztulajdonosok voltak, emellett gyárosok, ipari-banki részvénytársasági vezetők, akiknek kiemelkedő jövedelmén túl jelentős öröklött tőkejavaik is voltak. Egyre többen vonultak ki a gazdasági életből, stabil befektetésekre törekedve. A legnagyobb jövedelemmel a budapesti vállalkozók és vezető menedzserek rendelkeztek, egyre inkább előtérbe került az a menedzsertípus, amelyik anélkül lett az elit tagja, hogy számottevő magánvagyonnal bírt volna. Amint Lengyel György is hangsúlyozza, a gazdasági elitbe tartozás egyszerre jelentett kivételes vagyoni uralmat, magas jövedelmet és nagyszámú, szerteágazó szervezeti pozíciók felett rendelkezést. A csúcspozíciók halmozása elengedhetetlen volt a gazdasági, politikai és szakmai érdekvédelmi befolyás érdekében. A gazdasági elit tagjai túlnyomó részben magasan képzettek voltak, a magyar és német származásúak ragaszkodtak az egyetemi diploma szerzéséhez.

Lengyel György¹⁰² munkáiban elsőként próbálkozott az elit fogalomtörténetének megvilágításával. Lengyel minden történelmi periódusra talált egy generációt, ami meghatározta az adott időszakot. Kategóriáit Bácskai Verától vette át, és így az elsőt ő is előfutároknak nevezte el. Ennek tagjai zömükben a 18. század végén, illetve a 19. század elején születtek, életkoruk harmincas éveiben váltak vezetővé, és munkálkodásuk a reformkortól a kiegyezésig terjedő időszakhoz köthető. Munkájukat folytatta az 1830–1860 között született alapítók generációja, akik a „Gründerzeit” idejére érték el uralkodó időszakuk zenitjét. A harmadik generációban a gazdasági elit már funkcionáló vállalkozásokat vett át, őket nevezte örökösöknek. Az előfutárok főként patrícius kereskedők, gyárosok, arisztokrata politikus szervezők, és kézműves háttérrel rendelkező

---

¹⁰² Lengyel György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között.* (Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból.) Budapest, 1993. *Illetve:* Lengyel György: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében.* Budapest, 1989. *Valamint*

mesteremberek voltak. Gazdasági elfoglaltságuk mellett intenzíven kötődtek a közülethez, és profitérdekeltségük mellé hazafiúi, szociális érzések, vagy azok hangoztatása társult. Karrierjük a lehetőségek felismeréséből, esetleg felkutatásából, és az alkalom megragadásából állt. A becsületesség, a határidő és a minőségi követelmények betartása erkölcsrendszerük alapját képezte. Az alapítók generációjában hamar kiemelkedtek az ipari vállalkozók. Egy részük a kereskedelmi szférából váltott (Pick Márk, Weiss Manfréd), másik a műszaki és gyakorlati szakismeretekre alapozódott (Mechwart András, Haggemacher Károly). A harmadik ipari vezetőtípusban jelentek meg a bankárok, akik általában tipikus szakmai és politikai karriert futottak be (Goldberger család, Kühne Ede). Az alapítók generációja kiemelkedő identitástudattal bírtak. Gyártmányaikkal a hazai gazdaság fejlődését szolgálták, rengeteg munkahelyet biztosítottak, és rendszeresen jótékonykodtak. Szimbólumaik között fontos helyet kaptak az integrációt (rangok, címek, kitüntetések) és az autonómiát kifejezők (tulajdon, birtok, gazdasági és intellektuális pozíció). Az örökösök generációja legalább 70%-át az ipari vezetők adták, kétharmaduk operatív vezetőként érvényesült. Közöttük szembeszökő a szakértelmük révén felemelkedett menedzserek aránya. Mellettük a bankárokat tekintette Lengyel meghatározónak. A korábbi domináns nagykereskedők és saját alapítású cégek kiszorulóban voltak. A jól körülírható vállalkozói ethosz a harmadik generációnál már hiányzott.¹⁰³

A másik alapvető, a vállalkozók tipizálásával foglalkozó munka Bácskai Veráé, aki célul tűzte ki a vállalkozói magatartás személyes és családi hátterének felkutatását. Definiálta a vállalkozói tevékenységet is: kritériumai „... a tradicionálistól eltérő, újjító jellegű, racionális üzletvitel, a profitorientáltság, a racionális gazdasági döntéshozatal, a változó körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás, a kezdeményezés és a kockázatvállalás.”¹⁰⁴ Később azonban a vállalkozói típus ismertetőjegyének a hiteléletbe, majd a részvénytársaságokba kapcsolódást tulajdonította. A vállalkozók csoportosításán túl nagy figyelmel vizsgálta a magatartás és mentalitás elemeit. A vállalkozók előfutárainak a testületi kereskedők első nemzedékét tekintette, akik vállalkozásaikban részben

---

összefoglalja Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 70-71. o.

¹⁰³ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 70-71. o. összefoglalása alapján.

profitorientációjuk miatt majdnem egész életükben agilis cégalapítók, de szinte sohasem törekedtek a cég továbbörökítésére. Fiaikat katonatiszti, hivatalnoki pályára küldték, vagyonukat presztízsük emelésére fordították, és társadalmi emelkedésük kizárólagos útjának a nemességbe történő betagozódásukat tekintették.

A 19. század második felében induló nagykereskedőket (második nemzedék) már kétséget kizáróan vagyongyarapítóként ábrázolhatjuk. Szándékuk az üzlet fenntartása és továbbvitele volt haláluk után, azonban egyéni hagyományozás útján. Általában egy fiú (vagy vő) vitte tovább azt, míg a többi utód presztízssorientált állami pályákra került. Ezzel szemben a zsidó kereskedők több, egymással együttműködő, egymást segítő – „informális holding–szerű”¹⁰⁵ – vállalkozást kívántak létrehozni fiaik között. Ezt a stratégiai különbséget Bácskai Vera a korabeli jogviszonyoknak tulajdonította, de valószínűleg alaposabb okokra vezethető vissza. A nagykereskedelmi mentalitás eszmei gyökereit a szabadkőműves és merkantilista elvekre vezeti vissza. Gazdasági sikereikkel párhuzamosan jelent meg szilárd önértékelésük. A teljesítmény méltóságának rendi felfogása egy kezdődő polgári öntudat kialakulását jelezte.¹⁰⁶ Eszményei a takarékoság, szorgalom, vallásosság, hazafiság, majd az 1850-es évektől a köztisztélet kivívása voltak. Bácskai Vera ezen megállapításai és kategorizálásai általánosságban érvényesnek és helytállónak bizonyultak a disszertáció forráskutatásai kapcsán is.

„A történeti szakirodalom az újkori polgárt a társadalmi helyzettel (státus és pozíció), értékrendjével és életmódjával (életstílusával) jellemzi.”¹⁰⁷ Szakál Gyula és Bácskai Vera egyaránt jól bemutatták, hogy a gazdasági és politikai *elit* ismérveit előnyös a gazdasági magatartás felől megközelíteni. A felemelkedés folyamatában elsődleges fontosságú az üzleti lehetőségek kihasználása egyéni módszerrel. A gyors felismerés és kiaknázás térben és időben eltérően adódnak: általában a történelmi változások, helyi vagy regionális adottságok következtében keletkeznek. Ezen túl az egyén maga teremtheti meg saját lehetőségeit. A gazdasági elit második jellemzője a kockázatvállalás, és az újítások felismerésével kapcsolatban a gyors reagálás képessége. A vállalkozó sikere, szakmától

---

¹⁰⁴ Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989. 6. o.

¹⁰⁵ Szakál Gyula kifejezése. Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 72. o.

¹⁰⁶ Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989. 174-176. o.

¹⁰⁷ Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Budapest, 2002. 74. o.

függetlenül, többnyire egyet jelent anyagi kiemelkedésével egy adott település társadalmi hierarchiájában. Az eddigi kutatások mind azt mutatják, hogy sikeres vállalkozóvá vagy születni kell, vagy hosszú családi, sokszor még hosszabb egyéni tanulással lehet válni. Egy település közössége is kinevelhet vállalkozókat, ha magatartásukkal támogatják tagjaikat, a vállalkozásokat és a változásokat. A gazdasági elit társadalmi helyzete, presztízse megváltozik anyagi gyarapodása és pozíciói megszerzése közben és után. Ezért az egyén, minél inkább kiemelkedik környezetéből, annál inkább igényli, hogy személyéhez kapcsolja tevékenységét, és ezen tevékenysége révén legyen fontos és elismert. Kezdetben az egyéni siker összekapcsolódott a család nevével, legalább annyiban, hogy a szerencsésen megalapozott vállalkozást tovább kellett örökíteni. Az elitté válás különleges ismertetőjegye lehet, hogy a vállalkozó el tud -e szakadni attól a kultúrközösségtől, amelynek szerves része, és képes-e saját közösséget teremteni. Ennek alapja a belső hajtóerőn túl a társadalmi tőke kamatoztatása iránti szükséglet. A kapcsolati tőke minden esetben lényeges húzóerőként működött. Ehhez jön még a „személyes és stabil identitás, társadalmi csoporttudat és a térbeli elkülönülés”¹⁰⁸ jellemzője, mint a vállalkozó iránti alapvető elvárások.

A gazdasági vezető rétegben mindig tükröződtek a városfejlődés fő tendenciái, de csak az irány és az ütem, a nagyság már nem: a gazdasági elit „önálló életet élt”. Az egyszer felhalmozott vagyon, a szakismeretek, és a kapcsolatok erősen stabilizálták helyzetüket. A kisiparban tevékenykedő személyek helyzeti kötöttsége viszont erősebb volt, mint a gyáriparé. Például Győrben¹⁰⁹ megfigyelhető tendencia volt, hogy a kisiparosok rétege felfelé törekedve a virilis lista középmezőnyébe tömörült, és egyesek onnan is tovább emelkedtek. Mint Szakál Gyula megállapította, az 1890-es évek folyamán, a kereskedelmi dinamizmus megtorpanása és a gyáripar megerősödése közötti időszakban megnőtt az értelmiség relatív súlya. A növekedő város modern funkciói itt is igényelték az értelmiségi tevékenység fokozódását: a központi adminisztrációs, és az orvosi, ügyvédi munkát. A modern ipari társadalom kialakulásának, vagy egy elmaradt gazdasági térség

---

¹⁰⁸ Szakál Gyula: A győri gazdasági elit szerkezete és vállalkozói magatartása 1870–1940 között. Győr, 2001. Felsorolás: 75. o.

¹⁰⁹ Szakál Gyula: A győri gazdasági elit szerkezete és vállalkozói magatartása 1870–1940 között. Győr, 2001. alapján.

megélnkülésének biztos jele az értelmiség megnövekvő súlya és szerepe, bár bevételeik nagysága ingadozóbb, mint a többi csoporté.

A korabeli tőkés polgári elit általános értékei és *mentalitása* elsősorban a munkakultuszhoz, gyakorlatias szemléletükhöz köthető. A siker feltételeiként a polgári erények közé sorolták az akaraterőt, a fáradhatatlanságot és a kitartást, de legalább ilyen fontosnak tartották a találékonyságot, a hasznot hozó ötleteket. A győri polgárok, vidéken egyedülálló módon, nagyon korán felismerték, hogy a város jövőjét csakis gyár jellegű ipar megtelepítése biztosíthatja. Az előnyös földrajzi környezetet a váltás szükségességét felismerő polgári mentalitás és a tudatos iparpártolást megvalósító akarat használta fel a megvalósításhoz. Ezzel egy időben megfogalmazódott a polgári öntudat eszmeisége, ami mögött a szaktudás és a szorgalom tisztelete állt.

A racionális, számító polgárnak három típusát különítették el: a közéletben szerepet vállaló helyi lakos, aki a társadalmi élet mozgatórugójaként számtalan egyesület létrehozásában és működtetésében vesz részt, az emberbarát, aki felelős áldozatvállaló, és a kultúratámogató, kulturális intézmények létesítője.¹¹⁰ A társadalom rugalmas, befogadó jellege azonban az 1930-as évekre megváltozott. A Monarchia utolsó évtizedeiben érezhető volt a gazdasági siker, a tradíció tudata, a stabil iparos és kereskedői identitás. Az 1920-as évektől ez a gazdasági körülmények átalakulása folytán megtorpant, a túlzott stabilitásra törekvés és az óvatosság lett a vezérelv, de elindult egy jelentős szellemi átalakulás is. A harmincas évek győri polgárát Valló István egyszerre tartotta modernnek és konzervatívnak: „életében és életmódjában modern, hiszen a technika legfrissebb vívmányait állítja be kenyérkeresete, vagy kényelme szolgálatába. Gondolkodásában konzervatív, mert a múlt, amiről régi falai beszélnek, ezt tanítja.”¹¹¹ Elhalványult a sikeres üzletember eszménye, azok az értékek, amelyek mindig hatékony, új befektetési stratégiát és innovatív viselkedésmódot biztosítottak. Számukra a sikeres vállalkozás nemcsak meggazdagodást, hanem kihívást jelentett egy feladat megoldására, ami komoly, de szórakoztató játékhoz hasonlítható. A vagyonszerzés megteremti a társadalom biztonságérzetét, és lehetővé teszi a település fejlődését. Jellemző módon, általában

---

¹¹⁰ Szakál Gyula: A győri gazdasági elit szerkezete és vállalkozói magatartása 1870–1940. között c. disszertációja.

¹¹¹ Valló István: Győrváros arca. Győri Hírlap 1930. november 1. Idézi: Szakál Gyula: A győri gazdasági elit szerkezete és vállalkozói magatartása 1870–1940 között. Győr, 2001. 194. o.

nagyobb önbizalommal vágtak bele olyan intézmények alapításába, amikből már több működött az országban. Így biztosra menve, a többiek hibáit igyekeztek elkerülni. Az esetenkénti kudarcok megérleltek egy óvatos magatartást.

Az ország társadalmának általános képe már korántsem volt ilyen idillikus. L. Nagy Zsuzsa társadalomtörténeti kutatásaiban állapította meg, hogy többnyire jellemző volt Magyarországon a két háború közötti időszakra az általános biztonságihiány.¹¹² A polgárság két csoportjának aránya a körülmények meghatározó ereje folytán átalakult: az alkalmazotti-tisztviselői csoport előtérbe került a „klasszikus polgár” iparos és kereskedő réteghez képest, számát, súlyát és presztízsét tekintve. Magyarországon legtipikusabb eszme a tekintély növekedése volt. A szülők természetesen igyekeztek a magukénál jobb jövőről gondoskodni gyermekeik számára, amihez a korszakban nélkülözhetetlen volt a magasabb fokú *iskolázottság*, és rendelkezésre állt egy jól kialakított iskolahálózat. Jelentős anyagi ráfordítással is úgy taníttatták gyermekeiket, hogy azok ipari és kereskedelmi területen helyezkedhessenek el, de nem feltétlenül szüleik hivatásában és szakmai, anyagi szintjén. Magas volt azok aránya, akik képzettségükkel a szüleikétől teljesen eltérő hivatás mellett dönthettek, és így más társadalmi nivóra kerülhettek. Ez a réteg már szakmáját is szélesebb körű előiskolázottsággal kezdte tanulni szüleinél.

Az elemi iskolai hálózat intézményes szintű kiépítése az 1868. XXXVIII. tc. hatására indult el. A törvénnyel kötelezővé vált az oktatás a 6. életévtől a 12. illetve a 15. életév betöltéséig, ami igen nagy lépést jelentett az általános iskolázottság terén. A gimnáziumi érettségi a középiskolai rendszer hierarchiájában fontos részt jelentett, megszerzése aránylag kevesek számára volt lehetséges, ezzel belépői rendeltetést szimbolizált az úri társadalomba. A két háború között a középiskolai rendszert egységesítették, csak a polgári különült el, a kispolgárok és munkások iskolájaként. Kitért az érettségizők köre, így az egyetemi diploma fontossága felértékelődött. A korábbi középosztály is nyitottabb lett, azonban a befogadás alapfeltétele az 1930-as évektől egyre inkább a diploma és az értelmiségi származás lett. Főiskolai, egyetemi végzettséggel az iparosok nem egészen 0,5%-a, a kereskedők 1,5%-a rendelkezett: a kereskedők – valójában kereskedelmi tisztviselők – általában iskolázottabbak voltak, mint

---

¹¹² L. Nagy Zsuzsa: Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon. In: Előadások a polgárosodásról I. Rendiség és polgárosodás. Bp. 1991.

az iparosok.¹¹³ Számuk valószínűleg a numerus clausus eredményeképpen csökkent drasztikusan, hiszen a kereskedők többnyire erőteljesen törekedtek iskolázottsági szintjük emelésére. Az iskolázottságban fontos szerepet játszott a lakóhely, a nagyobb városokban élő kereskedők képzettsége sokkal magasabb volt. Ebben igen nagy szerepet játszottak a középosztályból, az értelmiségből beáramlottak, és az elcsatolt területekről bemenekültek, akiket az első világháborút követő anyagi körülmények, a B-listázások térítették el eredeti hivatásuktól, és többnyire a nagyvárosokba és Budapestre települtek be. Befolyásoló tényezőként hathatott a felekezeti megoszlás. A kereskedők új generációjának iskolázottsági szintjét a fővárosi kereskedelem modern formáinak létrejötte is ösztönözte. Az új technikai, műszaki találmányok eladása magasabb szintű iskolázottságot és műveltséget igényelt.

„A képzettség fokát erősen befolyásolta a származás, a szokásrend, a mentalitás és a felfelé törekvés igénye.”¹¹⁴ Az önálló egzisztenciateremtés terén az iparosok és kereskedők többsége eleve hátrányos szituációból indult a hasonló korú, de más életpályát választó egyénekhez képest. (Pl. középiskolai tanár 22–23 éves korától önálló kereső, a mérnök 23–24. évtől, a jogász-ügyvéd, bírósági jegyző 26–27 éves korától.) A tanulási lehetőségeket bekorlátozta a lakóhely, és esetenként a vallási felekezet. Jellemző tendencia, hogy a gyermekek általában sokkal iskolázottabbakká váltak a szüleiknél. De annak ellenére, hogy a kereskedők száma a két háború között folyamatosan emelkedett, a kereskedők gyermekei egyre kisebb arányban jelentek meg mindegyik iskolatípusban. A kereskedelmi és felső kereskedelmi iskola az iparoscsaládok, felfelé törekvő kispolgárság rétegeiből és a tisztviselő családokból főleg a leányokat vonzotta. A felsőkereskedelmi a kereskedelmi tisztviselői pályákra vitt tovább. A kereskedők gyermekeinek, ha nem választottak más pályát, apjuk magasabb fokú szakmatanulást tudott biztosítani. Így igényességükből eredően nagyobb arányban járatták gyermekeiket inkább gimnáziumba. A képzés útján felfelé törekvés általános tendenciaként megfigyelhető az összes társadalmi rétegben, bár más arányokban: a nagybirtokosság, a középosztályi tisztviselők mögött már a kereskedők,

---

¹¹³ L. Nagy Zsuzsa: Az iparosok, a kereskedők és az iskola. Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon. Szerk. L. Nagy Zsuzsa. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11.) Bp, 1994. alapján.

¹¹⁴ L. Nagy Zsuzsa: Az iparosok, a kereskedők és az iskola. Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon. Szerk. L. Nagy Zsuzsa. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11.) Bp, 1994. 6. o.

majd az iparosok gyermekei következtek. A gyermekek már általában nem folytatták a szülők szakmáját, vagy csak hasonló egyetemi végzettséget szereztek. Jellemző módon a fiúknál tartották fontosnak az érettségi bizonyítványt, hogy ezzel előnyösebb állásba vagy az egyetemre bejuthassanak. A lányoknak presztízssokokból, vagy előnyös házasságkötés szándékával, esetleg a könnyebb elhelyezkedést segítő adták meg a magasabb iskolai végzettséget. Ez mind segíthette a generációs társadalmi mobilitást, ugyanakkor gátat jelentett az, hogy az értelmiségi szülő gyermekét, annak lehetőségeitől és képességeitől függetlenül, csakis saját pályaszintjén tudta elképzelni, ezért oda is irányította.

Bácskai Vera is megállapította kutatásai során, hogy a polgári nevelés legfőbb célja az volt, hogy a gyerekek korán elsajátítsák az élet egészét átfogó rendszert alkotó viselkedési normákat: a jó modort és az illemszabályokat.¹¹⁵ A polgárcsaládok így kívánták biztosítani utódaik társadalmi helyzetét, vagy magasabbra emelkedését. Ezzel a biztos egzisztencia megteremtése volt a céljuk, és a társadalmi befogadás megalapozása. A polgári értékek betanítása (szorgalom, takarékoság, teljesítményelv, a folytonos vagyoni és társadalmi emelkedésre törekvés) inkább tizenéves korban következett. A polgári értékek, a jó modor elsajátítása a legtöbb esetben szerencsésen egyengette a gyermekek útját, és hozzájárult a lányok sikeres házasságához.¹¹⁶

II. 2. A debreceni polgár

A források töredékessége és a hiányos adatok ellenére az egyes polgári rétegek fogalma iskolai végzettség és jövedelemszint keretei közé foglalva meghatározható. Fontos tényező, hogy a nyugati országok helyzetéhez képest sokkal nagyobbak voltak az egzisztenciák között a települési, regionális különbségek.¹¹⁷ A gazdasági tőke megőrzése a városhierarchia különböző szintjein eltérő stratégiákat igényelt, azaz az egyes társadalmi rétegek életpályáját konkrétan települési szinten szükséges elemeznünk, viszont az adott

---

¹¹⁵ Bácskai Vera: A polgári nevelés árnyoldalai. In: Ünnepek-hétköznap-émlékezet. Szécsény, 2000. augusztus 14-16. Rendi társadalom-polgári társadalom, 14. Salgótarján, 2002.

¹¹⁶ Ez az elvárásrendszer azonban szerinte sokszor a visszájára fordult: a társasági életbe való könnyed beilleszkedés helyett görcsösséget, önállótlanúságot eredményezhetett, gúzsba kötő tényezővé is válhatott.

¹¹⁷ Tímár Lajos: Területi különbségek a városi kispolgári rétegek társadalmi helyzetében és mobilitási viszonyaiban. In: Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon. Szerk. L. Nagy Zsuzsa. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11.) Bp, 1994.

települést el kell helyeznünk az országos település-hierarchiában. A sikeres polgárok esetén ki kell emelnünk a vállalkozói szellemet, amit a piac és a konkurencia, valamint az erős szelekció kényszerítő ereje alapozott meg. A felfelé törekvés ugyanakkor gátként hatott a radikális mozgalmak irányába.

A tőkefelhalmozódás mértékét és a pénz valódi értékét az infláció hullámai miatt meglehetősen nehéz közelítőleg is rekonstruálni, ezért érdekesebb a tendenciák összevetésével kalkulálni, az arányviszonyok bemutatásával érzékeltetni a bekövetkezett változásokat. A két világháború közötti debreceni tőkés polgárság mikrotörténeti vizsgálatához Tímár Lajos¹¹⁸ nyújt összefoglalót, a virilis jegyzékek alapján készített társadalmi összehasonlító kutatásai alapvető fontosságúak.

Debrecen gazdasági jelentőségének átalakulása magával vonta a helyi társadalom egyes rétegeinek helyzetváltozását, a korábbi viszonylag stabil állapotokhoz képest. A nagyipari fejlődés kibontakozásával a város egyre inkább veszített országos jelentőségéből. A foglalkozási összetételt lényegesen befolyásolta a város közigazgatási funkciója és iskolaváros jellege, ennek révén megjelentek a városi társadalmi szerkezeten belül sajátosan az adott települési funkcióhoz kapcsolódó vonások. A főbb foglalkozási csoportok megoszlásában feltűnő specifikum, hogy a két háború között alig csökkent a mezőgazdasági népesség aránya (1920: 27,4%-ról 1930–41: 24,3%-ra), a mezőgazdaság nem alakult munkaerő-kibocsátó ágazattá. Az ipari és kereskedelmi ágazat úgyszintén stagnálást mutatott, de az értelmiség aránya folyamatosan emelkedett. A társadalmi hierarchia tagolódása legélesebben a foglalkozási csoportok szerinti megoszlásban mutatkozott meg, de a végzett munka jellege és a jövedelmek rendező szerepe is döntő tényezőnek bizonyult. Az 1930-as évekre minden nagyobb debreceni gyár a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe került, és a bankrendszerrel egyetemben a budapesti nagytőke irányításával működött. Megszűntek önálló fejlesztési céljaik, és csupán kamattermelő üzleti befektetésként funkcionáltak. A tényleges középpolgárság beszűkült tevékenységi lehetőségei miatt bevételi forrásokat veszített és jövedelme csökkenésével maga is összeszűkült réteggé vált.

A *debreceni vezetőréteget* a középpolgárság mellett, nagypolgárság és nagybirtokos réteg híján, a középirtokosok és a vezető állású értelmiségiek adták. A középosztály helyi

---

¹¹⁸ Tímár Lajos: Vidéki városiak -Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 49-83. o., 84-173. o.

keretek közötti meghatározásához a virilis elit adja a legbiztosabb támpontokat. A virilisek által fizetett adók városenkénti átlagáról és foglalkozások szerinti megoszlásáról 1910-ből állnak rendelkezésre összehasonlító adatok, és 1927-re sikerült meghatározni az összes vármegyére az iparosok és kereskedők számát a virilis választókon belül.¹¹⁹ Jelentős különbség van az Alföld, ahol a törvényhatósági jogú városok többsége összpontosult, és a Dunántúl között. A főváros és a vidéki városok elitjének vagyoni helyzetében mutatkozó nagyságrendbeli különbség mellett alapvető belső, szerkezeti eltérés is megfigyelhető. Ezen felmérések adatai csak a legvagyonosabb nagyiparosokat és nagykereskedőket foglalják magukba. Pl. Budapesten az 1-2 millió pengő vagyonnal rendelkező 180 személy között a legnépesebb csoportot a gyárosok és részvénytársasági igazgatók képviselték (42 fővel). Jellemző, hogy míg Pécsen a kisiparosok az első 100 adófizető között a gyárosok és kereskedők után a legnépesebb csoportot képezték, addig Debrecenben a gazdasági eliten belül ez a foglalkozási csoport egészen minimális arányt képviselt. Viszont a 201. helytől lefelé mindkét városban magas a kisgyárosok aránya. Jelentős különbség viszont, hogy a kereskedők az első 100 adófizető között Debrecenben 10, Pécsen 20%-ot képviseltek. A lista vége felé haladva a pécsi kereskedők súlya egyre nőtt, szemben a debreceni csökkenő arányszámmal. Az adott városok funkcióit, gazdasági szerepét és társadalmi jellegzetességeit, és ezek különbségeit érzékeltette az egyes városok gazdasági elitje, ezen belül az iparosok és kereskedők tagolódása. A városhálózat hierarchiája tükröződött a kereskedők vagyoni különbségeiben.¹²⁰ Az ország kereskedőinek majdnem fele Nagy-Budapesten összpontosult, kereskedelmi keresőinek 38,1%-a itt talált munkát. A főváros kiemelkedő kereskedelmi központ szerepét jelzi, hogy a két legnépesebb vidéki regionális központ közül Szegeden az ország kereskedelmi keresőinek 2,45%-a, Debrecenben 2,1%-a élt.¹²¹

---

¹¹⁹ Tímár Lajos eredményei. In: Tímár Lajos: A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. Pécs, 1986.

¹²⁰ Tímár Lajos összehasonlító adatai felhasználásával. In: Tímár Lajos: A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. Pécs, 1986. és: Tímár Lajos: A gazdasági élet jellemzői a magyar városokban a két világháború között. Tér-idő-társadalom. 21 tanulmány Enyedi Györgynek. MTA regionális kutatások központja, Pécs, 1990. Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 30-48. o.

¹²¹ Tímár Lajos: A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. Pécs, 1986. és: A gazdasági élet jellemzői a magyar városokban a két világháború között. Tér-idő-társadalom. 21 tanulmány Enyedi Györgynek. MTA regionális kutatások központja, Pécs, 1990.

Budapesten az önálló kereskedők mintegy 15%-a nagykereskedő volt. A kereskedők 40%-a tartott alkalmazottat, de jelentős volt az a polgári szinten élő, jómódú réteg is, amely alkalmazottat nem foglalkoztatott, de önálló üzlettel rendelkezett, vagy ügynökként dolgozott. 1941-ben Debrecen népessége 6%-a volt kereskedő, és 13,8% volt értelmiségi. (Szegeden a kereskedők 4,5%-ot, az értelmiség 11,9%-ot képviseltek.) A várostípusok és az értelmiség aránya között meglehetősen szoros összefüggés figyelhető meg, a városhierarchiában elfoglalt hely és a kereskedelmi népesség aránya között viszont nehéz konkrét tendenciát felfedezni. Mint Tímár Lajos főként a kis- és középvárosok esetében megfigyelte, általában az erősebben agrárjellelű településeken a kereskedők aránya kisebb, mint a városhierarchia ugyanazon csoportjába tartozó, ipari és/vagy közlekedési funkciókkal jellemezhető településeken.

A tényleges városterületre számított adatok alapján a kereskedelmi szféra aránya a nagy tanyavilágú alföldi városok közül Debrecenben 11,2%, Kecskeméten 10,8%, Békéscsabán 10,1%. A társadalmi mobilitás egy sor település-specifikus sajátosságot mutat. A budapesti iparos és kereskedő rétegnél szembevetve az intergenerációs mobilitás kisebb mértéke, mint vidéken. A fővárosban jóval nagyobb a szellemi foglalkozású apától származók aránya (16,3%) a kereskedők között, mint országosan (5,0%).¹²²

Az értelmiség vizsgálatában érdekes lehet Gramsci megállapítása: „a városi értelmiség együtt nő fel az iparral... a vidéki típusú értelmiség jórészt hagyományos, azaz a falusi társadalom és a városi, főleg kisvárosi polgárság tömegeihez kötődik.”¹²³ A magán értelmiségi praxis mobilitásából és képzettségi igényeiből eredően volt vonzó, főleg a zsidóság számára. Az értelmiségi munkaerőpiac mindig nemspecifikusan szerveződött. A feminizálódó hivatások mindig az adott szakma presztízsvésztesét vonták maguk után, ami jövedelemcsökkenéshez is vezetett.

1920-ban a város értelmiségének mindössze 6,8%-a dolgozott az iparban, az ipari keresők 2,5%-a számított értelmiséginek. Összehasonlításként Budapesten az értelmiség 15%-a dolgozott az iparban, és az ipari keresők 8,7%-a volt diplomás.¹²⁴ Más vidéki várossal összehasonlításban is Debrecen ipara alacsony értelmiségi ellátottsággal bírt. Az új

---

¹²² A nemzedékek közötti mobilitást Andorka Rudolf vizsgálta. In: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele 1838-1942. Statisztikai Szemle, 1979/2. 191. o.

¹²³ Gramsci: Filozófiai írások, 282. o. Idézi Tímár Lajos: Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 141. o.

típusú városi értelmiség kifejlődése szorosan kapcsolódott az új középosztály számbeli bővüléséhez. Az értelmiség mint a középosztály része, a szolgáltatói munkakategóriába került. A városi típusú értelmiség a szabad versenyes kapitalizmusból az állami monopolkapitalizmusba való átalakulás eredményeként jött létre. Az új értelmiség a vállalatokon belül az új irányítási formák, hierarchikus szervezetek kifejlődésével, és a szolgáltatási szféra bővülésével, az állam szerepének erősödésével állt kapcsolatban. Magyar sajátosságként ez a gazdasági területeket érintő átalakulás csak a centrumszerepű fővárosban történt meg. Az értelmiségen belül meghatározó arányban ugyanitt csoportosult a termelés technikai eszközeinek átalakítását és fejlesztését végző réteg. A fővárosban az ország ipar területén működő értelmiségének 1920-ban 59,7%-a, 1940-ben 72,6%-a dolgozott. Az általában pénzügyhöz tartozó szakmák szakemberei főleg ide tömörültek. A társadalmi újratermeléshez, államhoz kötődő értelmiség az egyes települések államigazgatási és közigazgatási súlyának megfelelően szóródtak térben az ország területén.

1920-ban a debreceni értelmiség 27%-a a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, és egyházi alkalmazásban állt, hozzászámítva a véderő területén dolgozókat, ez az arány 35%. Az ipar területén ezzel szemben az értelmiség aránya 6,8% volt.¹²⁵ Az iparban dolgozó értelmiség fő feladata a munkafolyamatok felügyelete és ellenőrzése volt, de szinte teljesen hiányzott a termelés technikai eszközeinek átalakítását és fejlesztését végző réteg. A mérnökök száma nemcsak alacsony volt, de többségük a közigazgatás területén dolgozott. A kereskedelem és a hitel területén dolgozó értelmiség aránya 16,5% volt. Ebben a két ágazatban a keresők 23,3%-a értelmiségi volt, és a város összes keresőinek 7%-át tette ki ez a foglalkozási réteg. (Budapesten az értelmiség 29%-a dolgozott a kereskedelem és a hitel területén, és ez a két ágazat a főváros összes keresőinek 17%-át foglalkoztatta.) Az 1928-as szellemi dolgozókra vonatkozó kimutatás szerint a közigazgatási egyetemet végzettek aránya 0,7% volt, a kereskedelmi szakiskolát végzetteké is csak 5,6%. Tehát a kereskedelem és hitel területén dolgozó értelmiség mintegy fele nem rendelkezett a kereskedelemhez és hiteléhez közvetlenül kapcsolódó végzettséggel. Az ipar, kereskedelem és hitelélet szakember-ellátottsági hiánya a gazdasági növekedés lehetőségeit

---

¹²⁴ Tímár Lajos adatai in: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 141. o.

¹²⁵ Tímár Lajos adatai. In: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 141–144. o.

is korlátozta. A közszolgálati és szabadfoglalkozású értelmiség 1920-ban az összes szellemi munkavállaló több mint felét tette ki. Az egészségügyben és tanügyben dolgozók aránya 37,6% volt, amit a közigazgatás és igazságszolgáltatás területén dolgozó értelmiségiek aránya (47,5%) szintén meghaladott. 1920–41 között a leggyorsabban a közszolgálati és szabadfoglalkozású értelmiség száma nőtt. 1920-as arányszámukat 100%-nak véve, ez 1930-ra 119,8, 1941-re 168,6%-ra nőtt. Az értelmiség összlétszámához képest azonban az 1920. évi 68,9%-ról arányuk 1940-re 49,2%-ra esett vissza. Az ipar területén dolgozó szellemi foglalkozásúak aránya 1920-hoz viszonyítva 1930-ra 171,5%-ra nőtt, de 1941-re 142,6%-ra esett vissza.¹²⁶ Tehát a gazdasági válságot az ipar még 1941-re sem heverte ki.

Debrecenben a *földbirtokosok és földbérlők* súlya igen jelentős a gazdasági elitben. Földbirtokkal bírni olyasmi jelentőséggel bírt, mint háztulajdonnal rendelkezni. A város gazdasági jellegéből eredően meghatározó volt a mezőgazdaság ágazata, továbbra is terményei után kapta a legtöbb bevételt. A városi elit földbirtokhoz kötődése a két világháború között nem csökkent, a virilis listákon szereplő tagjai vagyonuk nagy részét általánosan ebbe fektették. A városi vezető rétegen belül fontos szerepet játszott az a középbirtokos réteg, ahova a 200–1000 kat. hold földingatlanl rendelkezők, és az 500–1000 hold közötti nagyságú birtokot bérlők sorolhatók. Az 1000 holdon felüli nagybirtokosok, összesen 37 birtokot tulajdonolva, nyolcan voltak. A debreceni egyoldalú termelési szerkezet – specializálódás a búzára és a sertéstenyésztésre – miatt a helyi mezőgazdaságot különösen erőteljes hatásként érte a gazdasági válság. A föld ára 28%-kal csökkent.¹²⁷ Az agrárrolló szélesre nyílása esősorban a több ipari eredetű anyagot és eszközt felhasználó gazdagparaszti gazdaságokat, középbirtokosokat sújtotta.

Az agrártársadalom legfelső rétege, a virilis földbirtokosok vagyoni súlya a századforduló után már csökkenni kezdett, és ez a folyamat az 1930-as években is tartott. A cívisgazdák társadalmi szerepének mutatója az is volt, hogy az országos lassú modernizáció mennyire érintette az egyes személyek gazdálkodását és életmódját. Debrecen több vonatkozásban eltért az ország többi vidéki nagyvárosától, hiszen a birtokmegoszlásban sajátosan nagy volt a súlya a gazdag- és középparaszti birtokoknak és bérleteknek. A felső réteget a nagyparaszti cívis birtokosok képviselték, több száz holdas gazdaságaikkal. Ritkán

---

¹²⁶ Tímár Lajos adatai. In: Vidéki városalakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 152. o.

¹²⁷ Holdankénti értéke lement 785 P-ről 486 P-re. Tímár Lajos: Vidéki városalakók, 119. o.

tudtak nemesi származást felmutatni, (ilyen kivétel pl. a Polgáry, Dragota, a Nyilas vagy a Zöld család) és általában több generáción keresztül folytatott földvásárlásokkal bővítették birtokaikat (pl. a Rickl család), de a két világháború között már nem a bővítést, hanem a föld megtartását tekintették legfontosabb feladatnak.¹²⁸ Pontosabban: fő küzdelmük arra irányult, hogy a birtok fenntartását lehetővé tegyék. Az 1929. évi virilis listán már nem a régi cívis birtokosok, hanem a zsidó földtulajdonosok dominálnak. A város legnagyobb birtokosa a Hartstein család volt (2750 holddal), és jelentős földtulajdonnal rendelkezett a Steinfeld, a Bleyer és az Eszenyi család is.¹²⁹ A jómódú földbirtokosok tevékenysége a 19. század második felétől a gazdálkodás mellett egyéb irány is vett, páran terménykereskedelemmel foglalkoztak, és szinte mindegyik család több bérházat birtokolt. A 20. század elején több bank és pénzügyintézet, illetve részvénytársaság igazgatósági vagy felügyelő bizottsági tagságát vállalták. A zsidó bérlők, birtokosok jobb piaci és kalkulációs érzékük, sikeresebb, esetleg korszerűbb gazdálkodásuk miatt általában könnyebben élték át a válság időszakát, mint a régi cívis családok, amelyek tagjai egyre inkább rá is szorultak, hogy földjük mellett más jövedelemforrás után nézzenek. A zsidó birtokosok gazdasági szerepüket ugyan fokozatosan növelték, a régi cívis birtokosok azonban a várospolitikai alakításában megtartották befolyásukat. Ugyanakkor az 1930-as években fokozatos változás mutatkozott a cíviscsaládok azon fiatal tagjai révén, akik mezőgazdasági, jogi szakképzettségükkel modernizálni tudtak, és távolodtak a hagyományokhoz kötődő, óvatos cívis gondolatvilágtól: közeledtek a városi társadalom tőkés csoportjaihoz.

A 19. század utolsó harmadában a legtöbb adót fizetők társadalmi összetétele gyorsan változott. A földbirtokos és bérlő réteg aránya csökkent, de megőrizték dominanciájukat még a 20. század elején is. A tőkés, főként a kereskedők nagy arányú térnyerése tükrözte a város fokozatos polgári fejlődését. A kormányzat kétszeres adóbeszámítási politikája az értelmiség hivatali döntéshelyzetbe juttatásáért megnövelte a tisztviselők és szabadfoglalkozásúak arányszámát.

A polgárság belső rétegződését alapvetően a város gazdasági rendszerének jellege határozta meg. Szembetűnő a két világháború között a gyáripar visszaesése, sőt 1914-hez

---

¹²⁸ A szerző megállapításai.

¹²⁹ 1929. évi virilis jegyzék, HBmL. XXI. 505/ a. Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai. A törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek jegyzékei. III. Tímár Lajos: Vidéki városiak -Debrecen társadalmi 1920–1944. Budapest, 1993. 134–135. o.

viszonyítva a gyáripari munkások létszáma 1930-ra 53,1%-ra csökkent. 1934-ig a helyzet tovább súlyosbodott, arányuk 36,14%-ra zuhanásával. Az *ipari középpolgárság* létszámcsökkenése a 19–20. század fordulója idején indult, majd a válság idejére minimális számban maradtak. A gyárak nagy részének a budapesti bankok kezébe kerülésével az ipari középpolgárság egy része fizetett alkalmazottá vált, így a szellemi középosztály részévé alakult, a másik része a kispolgárságba tagozódott.

1920 és 1940 között, az iparban dolgozók aránycsökkenésével párhuzamosan, a gazdasági fejlődés lelassult: csak egy-két terület fejlődött, de nem számottevően. Ez kihatott a virilisek összetételére is: az ipari és kereskedelmi tőkésék súlya 1917–29 között nem nőtt, de kisebb mértékben csökkent a tisztviselők és a szabadfoglalkozásúak aránya. Tímár Lajos számításai szerint a földbirtokos és bérlő réteg aránya 16%, míg a tágan értelmezett polgárságé 15%, az ipari tőkéséké csak 5% volt. Tehát míg Budapestet a banktőkésék és ipari tőkésék összefonódása jellemezte, Debrecenben a banktisztviselői réteg alakított ki érdekszövetséget a gazdag cívisbirtokosokkal, és a főként izraelita kereskedő tőkésekkel.¹³⁰

A gyáripar visszaesését mutatja a virilisták között a viszonylag nagy számú kisiparos, akik többnyire az élelmiszeripar, könnyűipar területén néhány munkást foglalkoztató kisebb üzemtulajdonosok, kézműves kisvállalkozók.¹³¹ Egészen a trianoni változásokig stabilan őrizték pozícióikat Debrecenben a céhes eredetű foglalkozásokkal bejegyzett személyek, családok. A céhes jellegű foglalkozásjelzés megtévesztő lehet, mert részint utal arra, hogy a debreceni tőkés ipar nem fejlődött számottevően, ha a régi foglalkozások továbbra is jól jövedelmeznek, és nem szorultak ki a versenyből, mint az ország tőkés fejlődésben élen járó városaiban. Részint viszont olyan tőkés alapú vállalkozásokat takart, amelyek korábbi kisüzemekből fejlődtek nagyobb méretű, tőkés alapokon álló és helyi viszonylatok közt jelentősebb iparvállalatokká. Pl. hentesként említik a Kuczik családot, a Vidoni-fivéereket, vagy pékként Marx Jánost, akik mindannyian a nevezett szakmában kezdtek, majd kiválva társaik közül, tőkés üzemi formában indítottak vállalkozást. Később ezeket kibővítették ipari méretekre.¹³²

---

¹³⁰ Tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 86. o.

¹³¹ Tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 92–93. o.

¹³² Jól bemutatja ezt pl. Szűcs Ernő: A debreceni bútortipar története. Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1986. Debrecen, 1987.

A 19–20. század fordulóján a középpolgárok felső rétegébe tartoztak az építőanyag- és építőiparban működő tőkésék, akik az I. világháború után megrendelések híján lecsúsztak a közép- és kispolgárság szintjére. Bár az árakat később sikerült feljebb szorítani, az építők nagyobb jövedelmeiket egyéb forrásaikból (ház, birtok stb.) szerezték. Elemi jellegzetességgé vált a debreceni gazdasági környezetben a több lábbon állás, azaz a „vegyes vállalkozási forma”,¹³³ ami a kereskedelmi és ipari tőke szoros összefonódásában is meglátszott.

A város gazdasági életében a legjelentősebb a *tőkés kereskedők* rétege volt. Több gazdag kereskedő cég pozícióját még a 18–19. század fordulóján, illetve a 19. század második felében alapozta meg. (Utóbbiak elsősorban zsidók, pl. a Deutsch, Ullmann, Bernfeld családok.) A monarchia idején még kihasználhatónak bizonyult a vállalatok számára Debrecen szállítási szempontokból kedvező fekvése: a főváros és a Felvidék, valamint Erdély felé átmenő kereskedelmi forgalom központjaként és kiindulópontjaként működött. A mezőgazdasági termelés és értékesítés azonban a legkisebb mobilitási lehetőségeket nyújtotta, és a külső konjunktúraváltozások is a legintenzívebben befolyásolták. A tőkefelhalmozás szinterei változtak az idők folyamán: egy-egy gazdasági korszaknak megfelelően. A piac kedvezőtlen hatásait a kereskedelemben a régi ágazatok mellé újfajta nyersanyagok és készárúk forgalmának terjesztésével, egy-egy cég profiljának bővítésével és újabb és újabb árufélék bevonásával próbálták kivédeni. A korszerűsödés folyamata lassan, de biztosan érvényesült, ennek részeként megfigyelhető a tőke átrétegződése újabb ágazatokba.

Trianon után azonban megszűnt a sajátos földrajzi helyzetből adódó fontos kereskedelmi funkció, és a város kereskedelmi vonzáskörzete tekintélyes darabját elvesztette. A tőkekoncentráció és centralizáció elmaradottabb volt ebben a szférában, mint a pénzügyek és az ipar területén, ezért a budapesti nagytőke nem rendelte önmaga alá. A debreceni nagykereskedők így monopolizálni tudták a régió valamely kereskedelmi

---

Szűcs Ernő: A város gyáripára 1849–1919 között. In: Debrecen története III. 1849–1919. Szerk. Gunst Péter, Debrecen 1997.

Szűcs Ernő: Átmeneti üzemi formák jelentkezése Debrecen ipari életében 1848-1867 között. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1989-90. Debrecen, 1992.

Szűcs Ernő: Téglagyártás Debrecenben a kapitalizmus korában. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978.

¹³³ Tímár Lajos kifejezése. Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 94. o.

szféráját. Akik erre nem voltak képesek, lényegesen egyszerűbb anyagi viszonyok közé kényszerültek.¹³⁴

A főleg mezőgazdasági árukkal foglalkozók térvesztése (gabona-, sertés- és fakereskedők) az I. világháború után indult, akik ekkortól meghatározott profil nélküli, mindennel foglalkozó „vállalkozókká” alakultak. Kevesen tudtak közülük bekerülni a virilisek közé, többségük kis- és középpolgárként élt.

A régi neves kereskedőcsaládok tagjai egyre inkább részvénytársasági elnöki pozícióban, vagy igazgatósági tagként jutottak jelentékeny jövedelemhez és azzal együtt erős befolyáshoz több fontos területen. Ugyanekkor a 19. század második felének Debrecenében egy jellegzetes, tőkeerős, „cívis” vállalkozó-kereskedő réteg alakult ki, azonban az 1900-as évekre a város elitjében a régi kereskedőcégek, gazdag tapasztalatuk és nagy vagyonuk révén újra megerősödve, az 1920-as évek végéig komoly versenytársai voltak az ekkorra helyben is kiépülő izraelita tőkének. Később viszont, mivel tradícióikhoz erősebben ragaszkodtak, a világgazdasági válság őket jobban megrázta, mint a sokkal alkalmazkodóbb zsidó kereskedőket. A régi nagy kereskedőcsaládok korábbi monopol helyzetüket a Kereskedelmi és Iparkamarában fokozatosan elveszítették az 1930-as évekre.

A kereskedő réteget országos viszonylatban „a szakma becsülete, a szakmára épített tulajdon, a tulajdonra épített pozíció, a korlátlan idejű munka, saját munkaerejének és idejének végtelen kizsákmányolása, szívós életképesség, a szorosan tartott, megtartóztatott anyagi gazdálkodás módja és ennek megfelelő kemény erkölcs jellemzi, hiszen ezek nélkül még rövid ideig sem képes fennmaradni.”¹³⁵ Ezeket az eszméket érvényesnek tarthatjuk a debreceni tőkés családok életvitelére is.

A szakmaszeretet és szorgalom mellett alapvető értéket képviselt a városi *háztulajdon*, a gazdasági elit számára azonban a házingatlanok szerzését elsősorban presztízsszemponthoz motiválták. Nemcsak a kisegzisztenciák számára viszont a biztonság- és stabilitásérzeten túl, fontos jövedelemkiegészítő szerepe is volt, ami később a passzivizálódó gazdasági szerepek elterjedésével az elit soraiban szintén domináns bevételi forrássá vált. A helybeli elitet általában jellemezte a „profilkeveredés”, mert fő tevékenységi területe mellett tőkefelhalmozásának fő útja majdnem mindig a föld-, ház- és

---

¹³⁴ Tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 96. o.

¹³⁵ In: Losonczy Ágnes: Életmód időben és térben. Bp. 1978. 181. o.

telekingatlan vásárlása lett. Fontos kiemelni a ház- és földtulajdon szerepét a fenti időszakban. Debrecenben mindig is meghatározó értékjelző volt ez a két tényező, a feudális kor hagyományaként nemcsak biztonságos tőkehordozó, hanem méltóság-, rangjelző funkcióval is bírtak. A város hagyományokban gyökerező követelménye volt, hogy ha elit közösségéhez tartozni kívánt valaki, szinte a korszak végéig elvárták azt, hogy ingatlan tulajdonnal rendelkezzen a város területén.¹³⁶ Ez a virilis listákon tisztán megmutatkozott: az 1924-es listán nem lehetett konkrét jövedelemszerző hivatásokat kimutatni, mivel minden rajta szereplő személy elsősorban birtokosként és háztulajdonosként aposztrofálta magát. Csak páran tüntették fel emellett üzött egyéb foglalkozásukat, ami valójában hivatásuk és önfenntartásuk, gazdagodásuk eszköze lehetett. A többi lista esetében legtöbbször foglalkozásuk mellett feltüntették birtokukat vagy házukat mint jövedelemforrást, vagy többszöri szereplés esetén más-más megélhetési módjait jelentették be. Ezért nehéz a csupán háztulajdonosok súlyát, elkülönítve a gazdasági vezető rétegen belül, meghatározni, mivel mindenki rendelkezett valamilyen jövedelemforrásként szolgáló ingatlannal, és időszakosan bárkinél válhatott ez egyetlen jövedelemforrássá. A háztulajdonosok, tőkepénzesek, a vendéglő- és szállodatulajdonosok csoportja nem sorolható sem a kereskedő, sem az ipari tőkés közé. Súlyukat viszonylag jelentékeny vagyonuk tette meghatározóvá. Kifejezetten erősnek bizonyult a háztulajdonos és tőkés réteg egybekapcsolódása. Személyileg nehéz őket körülhatárolni, hiszen a legtöbb virilis listán szereplő személynek volt háztulajdona, amelyből bevételekhez jutott. Ez az 1890-es évek óta erősödő tendencia mutatta azt, hogy a telekspekuláció tekintélyes bevétellel járt, a bérházak vásárlása pedig biztos beruházást jelentett. E csoport gazdasági és társadalmi jelentőségét jelzi külön számukra alakult szervezetük (1911: Debreceni Háztulajdonosok Egyesülete) és lapjuk (1930-as évek: Debreceni Háztulajdonosok Lapja). Az 1920-as évektől a háztulajdonba fektetett tőke egyre inkább már nemcsak tartalék és jövedelemkiegészítő biztosíték volt, hanem legtöbb esetben a családi vagyon utolsó vérszartaléka, ami többször egyben legfőbb bevételi bázisként szolgált. A városi elit tradicionális, cívis eredetű magja gazdaságilag egyre hanyatlott, és inkább alkalmazkodni próbált a megváltozott körülményekhez, mintsem önálló ötleteket alkalmazva vagyont gyarapítani, ősei sokoldalú vállalkozó kedve, tenni akarása már hiányzott belőle. A főváros

---

¹³⁶ A szerző kutatásai.

gazdasági elitje ehhez képest megteremtette az új, korszerű, menedzser típusú ipari vállalkozás formáját, és ehhez létrehozta az ipari és banktőke összefonódásával a nemzetközi viszonyokban tervező szakértői réteget. Emellett voltak Debrecenben olyan személyek, akik valóságosan is főleg házak, földek bérbeadásával foglalkoztak.

Az 1929–33-as válság nagyszabású változásokat hozott a város társadalmi hálózatában, amit mutat a virilisták közötti elemi átcsoportosulás. 1929 és 1934 között leginkább feltűnő a köztisztviselők és szabadfoglalkozásúak számának emelkedése (28%-ról 34%-ra), és a földbirtokosok és bérlők aránycsökkenése (24,6%-ról 15%-ra). A legerősebbé a háztulajdonosok rétege emelkedett (18 fő) -a kétszeres adóbeszámítás alapján készített lista szerint.¹³⁷

A *gazdasági elit* foglalkozásszerkezetének változásai pontosan jelezhetik a városi társadalom történetének főbb fordulópontjait. Bár ezek a változások nagyjából egybeesnek az országos, illetve az európai történelmi eseményekkel, de bizonyos folyamatok már korábban elindultak, mások csak késve kezdődtek meg, vagy elmaradtak. A gazdasági elitre ugyanakkor nem minden tekintetben érvényesek a társadalom egészének mozgástendenciái. A modernizációhoz köthető jövedelemátrendeződés kettőssége folytán megjelentek a gyáripar biztosította menedzser jövedelmek (jogász, mérnök, közgazdász), és megnöttek az urbanizációhoz kapcsolódó bevételek (kereskedők, orvosok). A régi nagykereskedő családok előszeretettel küldték ezekre a pályákra fiaikat Debrecenben is. Ez egybevethető L. Nagy Zsuzsa megállapításaival a kereskedők és iparosok iskoláztatási céljairól.¹³⁸ Minden vállalkozás megindításához vállalkozó kedv (ötlet és merészség), tőke és szakértelem szükséges. Az alapított vállalkozások minden városban más és más sikerágazatokat alapoztak meg vagy fejlesztettek ki (, kifejlesztéséhez járultak hozzá), kihasználva a helybeli nyersanyag-termelési lehetőségeket, a keresletet és a szállítási lehetőségeket. Debrecenben elsődleges nyersanyagforrásként szolgált a meghatározó

---

¹³⁷ A kétszeres adóbeszámítással szereplőket tényleges adófizetéseik szerint kell figyelembe vennünk a vagyoni helyzet tényleges elemzéséhez. Ez elsősorban a köztisztviselők és a szabadfoglalkozásúak helyzetének valódi állására világít rá, ami a listán betöltött helyek átrendeződését jelenti. Adatok: Timár Lajos: Vidéki városalakók. Debrecen társadalmi 1920–1944. Budapest, 1993. 87. o.

¹³⁸ L. Nagy Zsuzsa: Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon. In: Előadások a polgárosodásról I. Rendiség és polgárosodás. Bp. 1991. Valamint: Az iparosok, a kereskedők és az iskola. Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon. Szerk. L. Nagy Zsuzsa. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 11.) Bp, 1994.

szerepű mezőgazdaság, de ugyanúgy igényekkel is lépett fel, ami a keresletre nézve meghatározó volt. Azok a vállalkozók, akik vertikálisan elmélyítették és kiszélesítették tevékenységüket, általában sokkal sikeresebbnek számítottak és bevételeik stabilabb alapokon nyugodtak, mint a fűzőkkel, vagy leányvállalatok létrehozásával terjeszkedő cégek. Ez a kisebb, azaz egyéni, családi cégeknél a leghatásosabb terjeszkedési módszer volt, míg a nagy, részvénytársasági alapokon álló vállalatoknál kevésbé érvényesült. Ez utóbbiak inkább koncentráltak egy termelési területre, és azon belül igyekeztek meghatározó tényezővé válni, részvényeseik elvárásainak megfelelően, mert nem tudtak úgy több területre figyelni, beruházni és működtetni, mint a családi vagy személyes szinten odafigyelő, ellenőrző és ötletadó vezetői kör. Ezáltal a vállalkozói ágazat belső akkumulációja eredményezte az intenzív fejlődést. A legfontosabb feladat ekkortól a változó gazdasági környezet és a fokozódó verseny ellenére, vagy amellet is a megfelelő nagyságú tőkeakkumuláció biztosítása volt, amivel a folyamatos növekedést, piacbővülést, vagy a különböző vertikumok kialakítását teheték lehetővé.

Érdekes Szakál Gyula megfigyelése arról, hogy (a zsidó és) az evangélikus vallású kereskedők Győrben egymással kooperáló családi vállalkozásokat igyekeztek létrehozni. Erre a törekvésre Debrecenben is találhatunk példákat (, a Kontsek család üzletei, vagy amikor Sesztina János mindkét fiát azonos szakmára neveli). Más vallási csoporthoz tartozók más viselkedési sémákat követtek, a katolikusoknál pl. nagyon ritka, hogy ne teljesen különböző hivatást válasszanak az utódok. A társadalmi és vallási közeg, ebből eredően a családi motiváció minden esetben meghatározónak bizonyult. Általában kimutatható a vagyonszerző házassági stratégia.

A debreceni *értelmiség* mintegy 40%-át alkotta a jogászság, az uralkodó elit meghatározó részeként. Az államhatalomhoz kapcsolódóan meghatározó eszméik a fennálló jogrend védelme és az úriság követelménye voltak, ezzel jelentős szerepet játszottak az uralkodó rétegek számára kívánatos értékelvek terjesztésében. Gazdasági életterüket a budapesti nagybankok tulajdonában levő debreceni pénzüintézetek és vállalatok igazgatósági tagsága jelentette: fő jövedelmüket a felhalmozott igazgatósági tagpozícióikból húzták. A közszolgálatban működők nagyrészt református cívis eredettel bírtak, míg a szabadfoglalkozású jogászok többsége zsidó származású volt. A jogi

végzettség társadalmi és vagyoni szempontból nézve egyaránt általánosan magas presztízst biztosított.

Az orvosok a diplomások 15%-át jelentették, és nagy részükben a szellemi középosztályba kapcsolódtak be.¹³⁹ Belső tagolódása elitjébe a klinikai, egyetemi vezető állásúak és a városi tisztiorvosok számítottak. Ahogyan Ránki György is rámutatott: a magánvállalkozás csak akkor tűnt vonzóknak a zsidóság mobil tagjai számára, ha az a máshol elérhetőnél többet jövedelmezett, és nagyobb társadalmi elismerést hozott, pl. a magántisztviselői pályákon. A középpolgárság önálló egzisztenciái hosszabb előkészületet igényeltek és nagyobb mobilitási lehetőségeket, valamint vagyoni stabilitást garantáltak, ilyen volt pl. a nagykereskedői, vagy a magánorvosi státus is. Érdemes ezt kiemelni, mivel a debreceni orvostársadalom kb. 40%-a zsidó származású volt. Egyes elit szakmák lehetőséget nyújtottak a vagyoni jólét elérésére. A feltűnő jövedelmi különbségek összefüggtek a képzettségbeli különbségekkel. Az előrelépés pusztán a professzionalizációtól függött.

Az értelmiség belső rétegzettségét jól jellemezte a keresetek szóródása. Az egyetemi végzettségű közalkalmazottak nagyon differenciált fizetési skálán helyezkedtek el, az 1924/7000 M. E. sz. rendelet szerint három fokozatban, tizenegy fizetési osztályban. A magasabb osztályba kinevezés útján lehetett lépni, de a meghatározott létszám miatt csak egy hely felszabadulásakor, és rangsorozati pozíció szerint. 1929-ben az összes felsőfokú végzettségű közalkalmazott átlagkeresete 400 P körül mozgott, a legmagasabb a bírók, igazságügyi ügyészek és az egyetemi tanárok átlagkeresete volt. A magánalkalmazottak között a legtöbbet a vezető állású banktisztviselők vitték haza.

Jelentős különbségek adódtak az értelmiségen belül az életvitel anyagi feltételeiben. Hozzávetőlegesen 20–30%-uk élt középpolgári vagy ahhoz közeli színvonalon. „Az általános kereseti adó alapján néhány ügyvéd illetőleg önálló gyógyszerész keresete 20–30 000 P körül volt. A nagy többség jövedelme az 1930-as évek közepén 8–15 000 P között változott. Ehhez járult esetenként a házingatlanból illetve földből származó jövedelem, ami után külön adóztak. (1940: a földbirtokosok és bérlők 30%-a ügyvéd.) A legtöbb adót

---

¹³⁹ Tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 152–154. o.

fizetők között a tanárok, tanítók aránya 1934-ben csak 1,5%, ami a réteg számához képest alacsonynak mondható. »¹⁴⁰

A város és a vármegye vezető *tisztviselői* a politikai elit magvát alkották, hivatali pozícióik szinte automatikusan gazdasági pozíciók megszerzését is biztosították számukra. Komoly gazdasági hatalmat teremtett a bérházak és üzlethelyiségek bérlőinek kijelölési joga. Átmeneti réteget alkotott a részvénytársasági vezérigazgató, és a vezető tisztviselők rétege, akik általában önálló tőkés vállalkozókból lettek magántisztviselővé.

Jelentős befolyással bírtak a városi tulajdonú szolgáltató vállalatok vezetői. Ennek oka, hogy állandó kapcsolatban álltak a városi közigazgatás vezetőivel, másrészt politikai ügyességük is sokat segített. A városi fizetésben lévő tisztviselők ezúton sokszor a nagykereskedőknél is nagyobb vagyona tettek szert. A szabadfoglalkozású értelmiségben belül elsősorban az ügyvédek egy szűkebb, 15–20 fős csoportja sorolható be a város vezető rétegébe, mert kiemelkedő jövedelemmel bírtak az intézmények, részvénytársaságok és klubok ügyvédjeként. Többük jelentős ház- és földingatlanokkal rendelkezett, néhányan viszonylag csekély vagyonnal indulva, jól jövedelmező ügyvédi irodájuknak köszönhetően, hogy 10–15 év után a város leggazdagabb polgárai közé emelkedtek.

A vezető állású köztisztviselők nagy része nem hivatali rangja és jövedelme, hanem egyéb bevételei útján került a virilisták közé. A nagyobb közhivatali jövedelem is csak a lista aljára jutáshoz lett volna elegendő, de a tisztviselők számos más jövedelmet szereztek emellé. Legtöbbjük sokoldalú pénzügyi-vagyoni tevékenységének támogatására használta fel hivatala, betöltött funkciója társadalmi-közéleti rangját. Az értelmiségi virilisták rétegében jól elkülöníthető csoportot alkottak a többnyire jogász végzettségű városi, állami, vármegyei tisztviselők és a városi vállalatok vezetői. A város elitjén belül nekik volt a legjelentősebb politikai szerepük, és meghatározták a városi elit egészének magatartásformáját. Ezen túl a legtöbb városi tisztviselő hivatalánál fogva automatikusan bekerült a törvényhatósági bizottságba. (Törvényben meghatározott vezető beosztású állami, városi, egyházi tisztviselők számára 30–40 helyet biztosítottak. Ezek közül a vagyonosak presztízsük védelmében virilistaként kerültek be oda.) A városi

---

¹⁴⁰ Tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 157. o.

törvényhatósági bizottságon belül az értelmiség aránya 1873–1929 között csaknem megkétszereződött.¹⁴¹

A szabadfoglalkozásúak között feltűnő az orvosok és ügyvédek magas aránya, és a mérnökök csekély száma. Utóbbiak gazdasági súlya a köztisztviselők szintjén lehetett. Ennek oka a köztisztviselők hagyományos közegének súlya, amit a hatalomgyakorlás és pozíciószerezés többgenerációs tapasztalatai és a családi kötelekkel megerősített érdekcsoportok biztonságos háttere garantált, az előző generációk által összegyűjtött vagyon, házingatlan és földbirtok támogatása mellett. Még ha a vagyon megapadt is, az akkor gazdasági erőt gyűjtő szabadfoglalkozású újak minden erejük ellenére le voltak hozzájuk képest maradva.

Röviden összegezve elmondhatjuk, hogy Debrecen gazdasági elitjének belső változásait legpontosabban a városi választott bizottsági tagok névjegyzéke évről évre bekövetkező módosulásai tükrözték. Az 1870-től 1938-ig tartó időszakra vonatkozó, némileg töredékes, de nagy részében jól felhasználható iratanyag alapján nyomon követhetőek nemcsak a disszertációban vizsgált családok és személyek vagyoni állapotai, hanem társadalmi környezetük átalakulása, és a tőkeképződés forrásainak módosulása is.

Városi bizottsági taggá az első 93 helyre bekerült személy lehetett, akiknek sorát a változó arányszámú póttagok bővítették.¹⁴² (Később, az 1920-as évektől a listát hosszabbra vették: 400 főre bővült a városban leggazdagabbnak számítók köre. Ettől függetlenül érdekesebb csak az első 93-at vizsgálni, nemcsak az egyszerűség miatt, hanem mert igazi renoméja ténylegesen az ebbe a körbe bekerülő viriliseknek volt.) Megfigyelhető a tagok egy részének (kb. 40%) stabil jelenléte, miközben a kisebb, vagy változékony jövedelemmel rendelkezők mozgása állandó volt. A foglalkozások mellékelt feljegyzése lehetővé teszi azt, hogy rekonstruáljuk az általában legjövedelmezőbb foglalkozási ágakat, és ezek alapján a város fejlődési hullámain, egy-egy korszakban aktuális fejlettségi szintjét. Az egyes tőkeképző foglalkozások ugyanis legtöbbször az itt feltüntetettek. Azonban Debrecen társadalmának sajátosságai közé tartozott az, amit ma is „minél több lábön állásnak” nevezünk. A legtöbb virilis tagnál, főként a századforduló után egyszerre több

---

¹⁴¹ Tímár Lajos: Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 163–169. o.

¹⁴² Ezt a számot a törvényhatóság határozta meg, minimum 90 főben. A befizetett éves adóösszeg nagyságától függően többen is bekerülhettek (+1–2 fő), ha több, közel azonos nagyságú adóösszeg miatt a listán helyet érdemeltek.

foglalkozást, jövedelemforrást tüntetnek fel, vagy az egymás után több alkalommal szereplőknél megfigyelhető, hogy eredeti foglalkozása helyett, amelyből vagyont szerzett, más, inkább tőkebefektetésként vagy vagyonfenntartóként alkalmazott jövedelemszerzési módokat tüntettek fel. Tímár Lajos ezt az alapvető sajátosságot „vegyes vállalkozási forma” néven elsősorban annak tulajdonítja, hogy a kereskedelmi és ipari tőke szoros összefonódást alakított ki egymással.¹⁴³ Ez azonban nemcsak a kereskedelem és az ipar szférájában figyelhető meg, bár leginkább valóban ott érezhető. Általában gyakori módszer volt, hogy a kereskedők tőkefelhalmozásuk egy részét ipari vállalkozás indításába fektették. Ipari vállalkozó azonban ritkán indított kereskedelmi célú vállalatot, inkább csak iparához kapcsolódó funkcióval. Ehhez hozzájárulhatott az a tény, hogy a városban viszonylag kevés volt a nagyobb formátumú iparvállalat.

A domináns foglalkozások változásai révén felvázolható *folyamat* a következő volt:¹⁴⁴

A századforduló előtt, az 1880-as években lassú növekedés figyelhető meg a leggazdagabb kereskedők és a különféle tőkés vállalkozók számában. Az 1890-ig kiugró adat jelenléte mutatja azt, hogy Debrecenben is hatott az egész országban többé-kevésbé megmutatkozó alapítási („gründolási”) láz, ami után némi visszaesés figyelhető meg: Debrecenben bár kisebb hullámokban fejlődött a kereskedelmi és a vállalkozói szféra, a meghatározó vagyoni és társadalmi, illetőleg a politikára befolyással bíró réteg szerepkörét továbbra sem vették át. Sajnos az 1890-es és az 1900 körüli évekből pontosan felhasználható virilis jegyzék mára már elveszett a levéltár gyűjteményéből, ezért ott csak körülbelüli értékekre hagyatkozhattam, becslésekre (és korábbi felhasználók adataira) voltam kénytelen szorítkozni.

Az 1910-es években folyamatosan, a korábbi tendenciához képest intenzívebben növekedett a vállalkozói réteg aránya, hasonló változások figyelhetők meg a kereskedők esetében is. Egy visszaeséses időszak mutatkozik: 1913-ban, a gazdaság válságos éveként. Ettől kezdve azonban a háború hatásai nyíltan megfigyelhetők: 1916-ig megugrott a kereskedők és tőkés vállalkozók aránya, ami mutatja, hogy a hadi konjunktúra befektetésekre ösztönzött az átlagnál több ember esetében is, a nagyobb haszon megtérülése

---

¹⁴³ Tímár Lajos: Vidéki városalakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Budapest, 1993. 94. o.

¹⁴⁴ A szerző felmérése a virilis jegyzékek alapján. HBmL. XXI. 505/a. Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai. A törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek jegyzékei.

reményében. A közéletbe a győztesen megvívandó háború eszméjét sulykolta a hadi propaganda, olyannyira, hogy minden katonai tényállás és harci esemény ellenére a viszonylag tájékozatlan közvélemény egészen az 1916/17-es fordulat bekövetkeztéig csakis az ország számára kedvező kimenetelt várt. A politikai-katonai változások fordulatot hoztak a társadalomban is: a kereskedők száma visszaesett a helyi átlagnak mondható 16–18 főre, a vállalkozók száma erőteljes csökkenésnek indult. Ez a folyamat a kereskedők számának változásával ellentétben a háború után sem zárult le. A vállalkozói kedv csak 1925 után indult újra erőteljesebb növekedésnek, míg a kereskedelem kisebb stagnálás után (a háború végső időszakában és utána rövid ideig) némi fejlődéssel megfelelő szinten, nagyjából rövid időn belül stabilizálódott.

A leginkább jövedelemszerzésre lehetőséget adó értelmiségi pályák itt is a jogász, orvosi, gyógyszerészi végzettséghez kapcsolódtak. A mérnöki pályát még ekkor is nagyon kevesen választották, és többségében építészként indítottak vállalkozásokat. A bankügyi területeken is nagy számban tűntek fel jogászok és kereskedők, viszonylag kevesebb arányban vannak jelen a kifejezetten közgazdasági képzettség révén egyből oda kerülők. (Az első debreceni bank jellegű intézményeket is elsősorban kereskedők alapították, nekik volt megfelelő szakértelmük, még mielőtt a felsőfokú pénzügyi végzettséggel rendelkező szakemberek megjelentek, 1890-et követően.) Ez a felállás az 1910-es évektől változott meg.

A virilis listán legstabilabban jelen lévő értelmiségi foglalkozások a jogi és az orvosi szakterületekhez kapcsolódtak. Az 1890-es évek elejére az orvosi szakma kissé hátrább kerül a jövedelmezőségi listán, a jogi pálya ezzel párhuzamosan szintén veszített kissé előnyös helyzetéből, de inkább stabilan, körülbelül azonos állapotban maradt a korábbi helyzetéhez viszonyítva. Az 1900-as években korábbi átlagához képest, a város egészségügyi viszonyainak fejlődésével párhuzamosan az orvosok száma, jövedelme és tekintélye nőtt, a virilis listára kerültek aránya átlagosan 6–10 fő között mozgott. Ez a szám 1920-ig stabilnak nevezhető, de a korszak történelmi hatásait tükrözve ingadozott: 1916-ban és 1920-ban ugrásszerűen kiemelkedő, ami mutatja, hogy a háború két sarkalatos időszakában megnőtt az orvosi ellátás iránti igény: 1916-ban, a fordulatok évében és 1920-ban, amikor a legnagyobb hullámban tértek haza a frontról. Az államosítás kihatott az

orvosi bevételekre is, mert ezután csak lassú ütemben nőtt számuk a gazdasági élvonalat jelentő listán. A korábbi átlagot csak a gazdasági válság előestéjére érte el.

A jogi szakma nagy száma tükrözte azt az országos tendenciát, ami a reformkor kezdete óta fennállt, majd az 1880-as évektől újabb lendületet vett. Általános népszerűségét okozta a jogi diplomával lehetséges sokféle, többnyire jól jövedelmező elhelyezkedési mód, a vele járó presztízs, és a gazdálkodás csökkenő, sokak számára ellehetetlenülést hozó megélhetési alapja. Anyagi mellett társadalmi biztonságot foglalt magába. Ez a helyzet fennállt 1920-ig, és ekkor következtek a radikális változások. 1921-től az addigi átlag kétötödére csökkent a listán szereplő jogászok száma, és ez a következő évtized során sem nőtt újra annyira, hogy a korábbi átlag szintjét megüsse. Akkor jött a következő hátráltató tényező, ami, mint a többiekre, erre a rétegre is kihatott: a világszintű gazdasági válság.

A tanári diplomával, humán végzettséggel rendelkezők mindvégig szinte töredékét alkották a viriliseknek. Helyzetük nagyjából állandó, bár a Monarchia korában sokkal stabilabb. A trianoni Magyarország keretei között náluk is, mint mindegyik vizsgált társadalmi csoportnál, megfigyelhető ingadozás, de náluk ez, nemcsak kis számuk miatt, jóval kevésbé radikális.

Megemlítendő még, hogy a virilis listán helyet kapott polgárok *mobilitása* részint családjaik mögöttes támogatásától is függött. A városi vezető rétegekben, akár értelmiségről, tőkés (ipari-kereskedelmi) vállalkozóról vagy hagyományos gazdálkodóról legyen szó, erőteljes, többszörös családi összefonódások voltak, és több esetben a családi jövedelem után adózva, cserélgették érdekük szerint a listára bekerülő tagjaikat. Esetenként egy család több tagja is megtalálható egy-egy listán, eltérő foglalkozással feltüntetve: vagy már távolabbi rokoni kötelék miatt, vagy a család pozíciójának erősítése végett, egy másik nagy bevételi forrást nevezve meg saját elsődleges megélhetéseként.

Az egyes személyek stabilitása a listán többnyire meglehetősen erős. Aki felkerült a virilisek csoportjába, már olyan vagyoni és szakmai szakértelemmel bírt, hogy az esetek nagyobb részében stabilan ott is maradt. Csak az adott évtől függően többnyire pozíciója ingadozott a lista eleje és vége között. Két szélsőségnek tekinthető, amikor valaki éves

jövedelme alapján csak egyszer kerül be –a kettő közül ez a gyakoribb–, és amikor egy adott személy a listán huzamosabb ideig egy részen szerepel.¹⁴⁵

A vállalkozói életutakból és gazdasági döntésekből, valamint az adott várossal és polgáraival foglalkozó önreflexiók vizsgálatával lehet talán legjobban megismerni egy adott város polgárainak mentalitását. A családrekonstrukciós vizsgálatokkal megragadható a vállalkozók előnyserző, -megtartó és hátrányos helyzeteket elhárító magatartásmódja, és szakmai öntudata. A társadalmi átrétegződések nagyon hamar tudatosultak a városi népesség gondolkodásában.

Irinyi Károly¹⁴⁶ Debrecen társadalmának elsősorban a vezető rétegek máshol nem, vagy csak kevésbé kifejeződő politikai jellemzőit taglalja, ami az egységes társadalmi kép meglátásához szintén szükséges.

A *politikai élet* arculatában a kiegyezés után, főként az 1875-ös pártfúzió után lényeges változások következtek be. A társadalom széles rétegei kapcsolódtak be a politikába, az uralkodó rétegek politikai tekintélyét azonban még nem kockáztatták. A domináns hatalmi elit a város gazdasági és politikai vezetőrétegével volt azonos. A politikai hatalmat viszont az uralkodó osztályon belül is elhatárolódó, az irányítást közvetlenül gyakorló közigazgatási-politikai elit tartotta kézben, amelynek tagjai zömmel nem kötődtek a gazdasági elithez. A gazdasági elit érdekeit közvetve a közigazgatási elit képviselte, illetőleg egyensúlyozott a különböző gazdasági csoportok érdekviszonyai között. A politikai erő ezeket a kialakult érdekviszonyokat rendszerezte. A zárt helyi elit erejét széles körű döntési jogköre adta, és különösen erős volt az 1870-es években.

A politikai hatalom a polgármester kezében összpontosult, de a mérvadó politikai kérdések véleményezését a városi tanácsra bízta, a szükséges eljárások kidolgozásával együtt. A tanács a város kollektív operatív testületként politikai témákban közvetlenül nem volt illetékes: a politikai döntések előkészítője általában az elnöki ügyosztály alatt működő jog- és pénzügyi bizottság volt. Ennek tagjai többnyire a törvényhatósági bizottság

---

¹⁴⁵ Pl. Steinfeld István 19017-1929-ig folyamatosan az első helyen állt, a város legnagyobb földbirtokosaként. Korábban családja felmenő férfitagjai szerepeltek ezen a helyen, Ignác 1888-89-ben, Mihály 1890-92-ig. Több hozzá hasonló van a listán, pl. Csanak József, Rickl Géza, Antal, és László, bár Antal inkább a második és harmadik harmadban ingadozott. Muraközy László, Nádudvary Lajos, Schaeffer Nándor, Schlachta János, Simonffy Imre és Sámuel, és még sokan viszonylag stabilan álltak a virilis lista valamely részén. Ld. HBmL. XXI. 505/a. Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai. Virilis jegyzékek, 1870–1938.

¹⁴⁶ Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867-1918. posztumusz kötete.

választott vagy virilis tagjainak a politikai értelmiséghez tartozó csoportjából szerveződtek. Ily módon egyeztetni tudták a helyi politikai, szociálpolitikai és kultúrpolitikai döntéseket a helyi gazdasági és politikai irányadó csoportok érdekeivel. A helyi politika tehát pluralisztikus karakterű volt, specializált hatalmi csoportok irányításával.

A hatalmi elit hierarchiáját Irinyi szerint a következőképpen lehet bemutatni: a vezetésben a legfelsőbb állami hivatalnoki réteg helyi képviselői, a társadalmi-gazdasági elit értelmiség, a város tekintélyesebb polgárai, és a kis- és középpolgárság meghatározó személyiségei kaptak helyet. Mozgásukat egyéni, szubjektív és speciális érdekek irányították. A helyi elit összefonódva uralta a várost, néhány család több generáción keresztül részt vett a város politikai életének irányításában. A gazdasági élet egyes személyiségei vagy csoportjai ezzel szemben szinte látványosan távol tartották magukat a politikai élet közvetlen színtereitől. Az elit tehát nem volt azonos az intelligencia és műveltség magas fokán álló személyek csoportjával, hanem csupán az uralkodó elit azon szűk csoportját adta, amely a gazdasági és politikai jellegű, a város szempontjából is jelentős döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában közvetlenül részt vett. A helyi gazdasági és társadalmi elit maga is erősen hierarchikus jellegű volt, de a hatalmi elit belső hierarchiája elsősorban politikai arculattal bírt.¹⁴⁷

Fontos jellemző, hogy a gazdasági elit nem volt feltétlenül meghatározó a helyi várospolitikai döntések meghozatalában. Köreikben nem volt 10 000 holdas nagybirtokos réteg, az 1000 holdon felüli birtokkal rendelkezők a gazdasági elit legfelsőbb rétegeként közvetlenül és aktívan nem vettek részt a politika irányításában. Meghatározó volt a lokális döntések szempontjából a város hatalmas birtoktulajdona, amit elsősorban haszonbérletbe adva kamatoztatott.

A 100–1000 kh közötti birtokokon gazdálkodó gazdasági elitscsoport aktívabb és közvetlenebb részvételt vállalt a város köz- és politikai életében. Többek között Rickl Géza, a Balogh, Vecsey, Polgári, Harsányi családok, illetve Dragota Ignác szabadelvű agráriusként meghatározták a debreceni agrárorientált közszellemet. Mások ugyanilyen vagyoni háttérrel politikai szerepet nem vállaltak, viszont virilisekként évtizedeken át tagjai voltak a törvényhatósági bizottságnak.

---

¹⁴⁷ Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867-1918. Debrecen, 2002. 52–53. o.

A gazdasági elit hierarchiájában legnagyobb birtokállománnyal a gazdagparaszti-cívís réteg rendelkezett. Ezért a 20–25 holdas birtokosok és a 100 holdon felüli középbirtokosok társadalmilag döntő súllyal bírtak a városban, választott és virilis képviselőik pedig (a Bányai, Pogári, Molnár, Öry, Mike, Kerekes, Pásztor, Győrffy stb. családok) meghatározó erővel bírtak a várospolitikai fejlődés tekintetében. A jelentős helyi érdekű döntéseket így az ő családi- és csoportérdekük határozta meg. A cívís gazdálkodók a Függetlenségi Párt erős és széles bázisát alkották (Tagjaik voltak Öry Mihály, Zöld János, Polgári Sándor stb.).

A gazdasági és társadalmi elit nem volt azonos. A tágabb elitbe bejutáshoz szükség volt az úri társadalomhoz tartozás szimbolikus alapjaira: az előkelő családfára. Bibó István megfogalmazásában: a gyengülő elit „mindinkább rabjává lesz azoknak a külsőséges előírásoknak, amelyekben a közfelfogás szerint az elit különleges tulajdonságainak, a kifinomultságnak, jó modornak, műveltségnek meg kell nyilvánulnia.”¹⁴⁸ A viselkedésminták és magatartásformák kialakításában meghatározó szerepet a város és vármegye vezető tisztviselői töltöttek be. Az eliten belül a „történelmi” származás önmagában is társadalmi presztízst jelentett.

Debrecen gazdaságában a 19. század második felében a mezőgazdaság volt meghatározó, az ipar gazdasági jelentősége csak lassan növekedett. A város gazdasági és társadalmi struktúrája ugyanúgy konzerválódott, mint az általános életmód és mentalitás. A század végére csak korlátozottan, kialakulóban volt jelen a modern polgári struktúra. Ezt a városban jelen levő iparorientált rétegek sem tudták megtörni. A kereskedő réteg ugyan sokkal jelentékenyebb hatással bírt, a polgári urbanizációs feladatokat azonban közülük is csak kevesen vállalták föl. Többségük a politikai és közigazgatási elit hatalompolitikai manipulációit támogatta. (Kivételekként említhetők: Csanak József, Sesztina Jenő, Zádor Lajos, Szabó Kálmán.)

A magánvagyon mindenek feletti társadalmi értékét, presztízst a cívís nacionalizmus sem tudta megtörni, a közvagyonból való részesedést azonban szigorú nemzeti-politikai feltételekhez kötötték.

A politikai élet egyéb szinterei, formái, szervezetei voltak a kaszinók, társaskörök, négyülések, pártvacsorák, társas összejövetelek, társadalmi és politikai elkülönülés

---

¹⁴⁸ Bibó István: *Elit és szociális érzék. Társadalomtudomány*, 1942/2. 201. o.

jegyében szervezett bálok, amik az egyébként is laza pártkereteket oldották. A politikai, társadalmi és társasági élet szervezetei főleg foglalkozási, politikai, osztály- és rétegspecifikus érdekek szerint, elkülönülten szerveződtek. Fontos fórumokként kinyilatkoztatott céljuk volt a helybeli társadalmi művelt réteg számára érintkezési központot nyújtani és biztosítani. A társadalmi szegregáció különben is rendkívül merev volt. Ezt a társadalmi, közéleti merevséget a jótékonyági és közhasznú egyesületek enyhítették, amelyek azonban nem voltak mentesek az osztály- és pártbefolyástól. Az 1880-as évektől egyre inkább igyekeztek a pártok ezek keretében érvényesíteni közjogi és társadalompolitikai alapelveiket. Ilyenek voltak a Debreceni Felolvasókör, az Iparoskör, a Jótékony Nőegylet, az Iparos Ifjúság Önképző Egylete, a Gazdasági Egyesület, a Thereziánium, az Árvaház, a Vöröskereszt Egylet, a Tímár-társulat és a Kertészeti Egylet, a Kereskedőtársulat, a Debreceni Izraelita Egylet, a Tűzoltó Egylet, a Polgári Kör, a Fischer Klub. Ez a széles struktúra egyben a liberalizmus érvényesülését is mutatta. A gazdasági és kulturális elit gyűjtőhelye a Polgári Kaszinó volt, ami a kormánypártiak törzshelyeként szolgált, de a liberális demokratáknak szintúgy helyet adott. Összetartójuk a szórakozási formák, a hírlapolvasás és a politizálás voltak.

III. Az alapítók kora: a modern vállalkozók előfutárai

Debrecen városában a tőkés polgárosodás kezdeti lépéseit az 1840-es évektől számíthatjuk. S bár a modern tőkés vállalkozások az 1880-as évektől bontakoztak ki, a kialakulásához szükség volt olyan, a hagyományos kereteket és formákat túlhaladottnak tartó, az új helyzethez alkalmazkodni tudó emberekre, akik nemcsak új fejlesztéseket, módszereket, hanem új lehetőségeket is hoztak a város gazdasági életébe. Az ő szerepük nélkül lassabban, vagy legalábbis másként bontakozott volna ki a helyi tőkés gazdasági fejlődés. Ennek a folyamatnak úttörő képviselői és működtető személyiségei voltak a példaként választott kiemelkedő karakterek.

III. 1. Dragota Ignác

Dragota Ignác neve először 1825-ben jelent meg a városi hivatalos jegyzőkönyvekben. Ekkor kérte a városi Nemes Tanácsot letelepedési kérelme és fűszerkereskedés-nyitási szándéka támogatására. Egyben támogatásért folyamodott felvételéhez a Fűszerszámos Kereskedők Társaságába, hogy folytathassa kereskedői tevékenységét.¹⁴⁹ 1820-ban telepedett át Temesvárról Debrecenbe, a Rickl-féle Török Császár céghez. Egyszerű legényből első segéd lett 1829-re, 1827-ben már mint polgár és kereskedő (, illetve Rickl József úr segítő társa,) kívánt a városban állandó lakhelyet venni. E célból vette meg Tóth István cívis üres telkét a Péterfia utca 178. szám alatt. (Kis jelentőségű ugyan, de mégis említésre méltó, hogy a család Hunyad megyei nemességgel bírt, valószínűleg szegénységük miatt és kis töredékföldjük elégtelensége és betáblázottsága folytán alapvető volt, hogy az utódok szakmát tanulnak. Később még a birtok okozott problémákat, főleg a rokonság kisajátítási igényei miatt. A család erdélyi oláh kenéz eredettel bírt, de a régi magyar nemesség tagja volt. A nemességüket Dragota Miklós részére Apaffy Mihály újítja meg 1664-ben. Teljes nevük ezért vajdahunyadi és felsőszilvási Dragota.¹⁵⁰)

Dragota Ignác élete szorosan összefűződött a Rickl-famíliával. Rickl József Zelmos üzlettársaként közösen dolgoztak a „Török császárhoz” címzett, méltán hírnevet szerzett fűszerfirma virágoztatásán, felesége Rickl Anna, főnöke leánya lett. (1829-ben kötöttek házasságot, Rickl Anna ekkor 14 éves volt.¹⁵¹) 1839-ben, anyósa halálától ő lett a Rickl család feje és a kiskorú gyermek-örökösök gyámja, de a cég vezetője is. Ez a helyzet többféle tevékenységre nyújtott számára lehetőséget, amit ő tehetséges kereskedői fantáziájával alaposan fel is használt, – a cég felfejlesztésére és a család vagyonának növelésére. Különösebb aggályoskodás nélkül vágott bele nagy részükben sikeres ötletei

---

¹⁴⁹ In: HBmL. XIII. 8. 1. 1825. október 30. Dragotta Ignác fűszerszámos legény kérelme a városi Nemes Tanácshoz, fűszerkereskedőkenti letelepedéséhez és a Fűszerszámos Kereskedők Társaságába történő beviteléhez, kereskedői tevékenysége folytatása támogatásáért. Dragota család iratai. Illetve: Rickl József Anselm igazoló levele a polgármesterhez: Dragotta Ignác Temesvárról hat és fél évet szolgált üzletében, kezdetben segédként, majd legényként. A kereskedői pályára önálló bolt nyitását javasolja. In: uo.

¹⁵⁰ In: HBmL. XIII. 8. 1. és Sesztina-Nagybákay Levéltár: Rickl családi könyv: A „Török Császár bolt” Dragota Ignác alatt 1839-55.

¹⁵¹ In: Sesztina-Nagybákay Levéltár iratai: Rickl családi könyv.

megvalósításába, így létesített sör-és ecetgyárat (Péterfia utca 58/a, b.), majd enyvgyárat (ugyanott a 62. szám alatt).

Az 1840-es években foglalkozott *földügyletekkel* is: zálogba adott földeket debreceni polgároknak 30–32 éves időtartamra, majd kivette bérletbe az ún. Tornyos Tanyát. A föld iránti érdeklődését több tényező is felkelthette: egyrészt Debrecenben a társadalmi rangot mindig az adta meg, ha egy családnak volt a város határában, vagy azon kívül, környező térségben valamennyi birtoka. (Ez a tendencia melleleg a századfordulón nemcsak megmaradt, de fel is erősödött.) Másrészt a legbiztosabb tőkeőrző, értéktartó mindig az ingatlan volt, ezen belül a városi háztulajdon és Debrecenben a környékbeli tanyabirtokok, vagy a messzebb eső, de jól megközelíthető, esetleg szomszéd vármegyéhez tartozó nagybirtokok. (Példák rá a Rickl vagy a Sesztina család birtokai.) Harmadrészt pontosan ez időtájtban került szóba saját nemesi fundusának ügye, amit erdélyi rokonai, korábban bérletbe véve, el akartak birtokolni.

Az ügy hátterében az állt, hogy miután áttelepült Magyarországra, még felmenői által megegyezéssel alapon a közvetlen rokonság gondjaira bízott, de egyben bérbe adott földek gondját elintézettnek tekintette. A jogi iratok részletesen bemutatják, mi történt. Ignác nagyapja, Dragota Balázs, fiával, Jánossal és unokájával Felső-Szilvásról elköltözött előbb Csula helységbe, majd Magyarországra. A falu mellett fekvő curialis fundust minden külső appertinentiáival együtt évente 30 Rft árendába adta ki 1879. évig,¹⁵² amit a rokonok, Dragota József és György 1825-től, illetve 1819-től részük után nem fizettek. (Ezt azzal indokolták, hogy József Ignácnak halálhírét hallotta. Ennek valóságalapját ellenőrizni akarta, de Ignác maga bizonyította igazát...) Az ügyben önként tett vallomások a családtagok részéről megmutatták Ignác tulajdonjogának helytállóságát,¹⁵³ de az oda-vissza elzálogosított birtokparcellák helyzetének zűrös voltát is. Dragota József, miután a rábízott földek bérleti díja felment 100 Ft-ra, és azt kifizetni nem tudta, kötelezte magát, hogy a Hunyad megyei Lapugyon fekvő birtokát, és a felső-szilvási saját, ős-örökös belső curialis

---

¹⁵² Instructio 1840. augusztus 10. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 7. doboz.

¹⁵³ Góla Mózes udvarházánál Dragota József és neje, Stojka Terézia önkéntes vallomása: a föld, amit Dragota Balázstól zálogba bírtak, az azon fekvő 150 Pft és kamatai Dragota Balázs unokáját, Dragota Ignácot illetik, mivel a föld az ő örökös birtoka. A birtok földjei: 1. Hunyad vármegyében, a felső-szilvási határban, annak "Válya Sírbulig" nevezetű helyén, Dragota Péter és a pusztai földek szomszédságában. 2. Ugyanott D. Péter és Pópa János földjei szomszédságában. 3. In kimpu mare mindkét felől Dragoták számtói között. 4. Kaszálók használatánál szolgáló tek. Góla Antal úr maradékai és Dragota Péter kaszálók szomszédságában. Igazolják táblabírók. Déva, 1840. december 6. In: uo.

helyének felét zálogba adja, amíg ki nem fizeti tartozását. Ha ezt nem tenné, Dragota Ignác a zálogként átengedett javaknak örökös tulajdonosává válik.¹⁵⁴ (A kifizetést úgy oldotta meg, hogy a zálogolt föld másik felét bérletbe adta, és a befolyó összeg –500 P Ft– a törlesztést fedezte. A zálogcsere és a bérlet egyszerre járt le, ekkor mindkét birtokfelet visszakapta. A másik bérlő, Dragota György szintúgy elismerte, hogy 1825. óta nem fizetett árendát az Ignác tulajdonába számító szántó, kaszáló és szőlő után, aminek összes díja 40 VFt-ra gyűlt. Mivel ezt fizetni nem tudta, de ugyanakkor Ignácnak még nagyatyja által, 400 Ft-ért elzálogosított két darab földje és egy kaszálója volt Györgynél hasonló zálogcím alatt, ezért abban egyeztek meg, hogy ha a tartozásból leszámítva a 40 VFt-ot, a fennmaradó 360 Ft-ot neki Ignác kifizeti, a specificált földeket birtoka alá bocsátja,¹⁵⁵ és mindent rendeznek. A némileg bonyolult, de a per elkerülése végett megegyezéssel zárult ügy végül rendezte erdélyi, örökölt földjei sorsát.

Mindezek mellett, később ő maga is vett bérbe, vagy még inkább vásárolt kisebb tanyagazdaságokat. Ezek jogi állása általában elég vegyes volt, mivel a város adót - úgymond bérletet- szedett ezek többsége után. Ennek okául részben feudális jogai őrzése, részben a határban fekvő, polgári tulajdonú tanyagazdaságok erre lehetőséget adó, többféleképpen értelmezhető jogi állapota szolgált. A város ugyanis úgy értelmezte a kincstártól bonyolult módon visszaváltott, határban fekvő földek jogállását, hogy maga a föld a városé, és a több évtizede rajta örökös joggal gazdálkodó polgárok csupán szabad használati joggal bírnak felette. Ezért a vezetők szerint csak akkor ment át az adott terület a gazdák örökös tulajdonába, ha azt megváltották. Addig viszont éves taksát kellett utána fizetni. (Megjegyzendő, hogy eredetileg a gazdák a kincstártól visszaváltást maguk kezdeményezték, összegét maguk állták, abban a hiszemben, hogy saját tulajdonukat szerzik jog szerint vissza, ami felett teljesen rendelkezhetnek.)

---

¹⁵⁴ Zálogosító levél: az 1840. augusztus 28-án tett szerződés alapján Déván, Gola Mózes udvarházánál Dragota József nyilvánítja, hogy a Hunyad megyében fekvő curialis fundus fele részét sere címén Dragota Ignácnak átadta, másik felét 500 P-ért zálogba adta, úgy hogy a csere és a zálog lejártával földjét visszakapja Dragota Ignáctól. Valamint: Dragota József ünnepélyes nyilatkozata ugyanerről. Déva, 1840. augusztus 29. Valamint: premissionális levél: T. Gola Mózes udvarházánál F.Szilvási Dragota József és felesége, Sztojka Terézia nyilvánítják, hogy Dragota Balázstól 150 P Ft-ért zálogban bírt földeket Dragota Ignác számára, ezen kitett summának valóságos letevése mellett, örökös birtokába bocsátották. É. n. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 7. doboz.

¹⁵⁵ Dragota György Sári Ferenc udvarházánál tett nyilatkozata. A földek: a szilvási határon fekszenek, a szántó az „in Dumbrave” nevű, a kaszáló az „in Gyalú” és a szőlő az „in Gyál” nevű helyen. Déva, 1840. szeptember 21. In: uo.

Legnagyobb tanyáját Macs pusztán alakította ki, ennek intézését is még az 1840-es évek közepén elkezdte. Első lépései közé tartozott, hogy Elepen fekvő, 16 nyilas földjét elcserélte 1848-ban Somogyi István Macson levő, szintén 16 nyilas megváltott földjével, amire még ráfizetett 1600 Pft-ot. A földeket tehermentesen tartoztak átadni.¹⁵⁶(Ugyanezt az elcserélt elepi földet sógora, Rickl Antal számára 4000 Ft-ért visszavásárolta, két hónappal később. Az árával adós maradt, ezért lekötötte annak kifizetéséig a cserélt macsi tanyát és egyéb ingatlan javait.)¹⁵⁷ A birtok árát végül részletekben fizette ki 1851. augusztus 23-áig.¹⁵⁸ 1857. február 3-ára keltezett szerződésével újra a macsi puszta tanyaföldjeiből vett egy 32 nyilas területet örök áron Debrecen városától. Ennek ára 6186 Pft 16 kr volt, de ezen kívül le kellett tennie a zálogsummát is érte.¹⁵⁹ Ezért a földet árának kifizetéséig betábláztatták.¹⁶⁰ Még abban az évben kibővítette ezt a területet egyik, időközben elhalt szomszédja hagyatékká vált földjének megvásárlásával, ami 8,5 nyilas, tanyaépülettel rendelkező birtok csatolását eredményezte.¹⁶¹ Egy évvel később újabb, mintegy 8,5 nyilas tanyaföldet vett a várostól, fentiekhez hasonló módon.¹⁶² 1859. április 27-én végleg kifizette Tamássy Károly bánki 9 boglyás kaszálójának örök árát is, 250 CFt-ot. (Ezt 1854-ben váltotta meg eladója.) 1859-december 21-ével Szűcs Márton és felesége, Huszti Julianna 3 boglyás, megváltatlan bánki kaszálóját vásárolta föl, 180 osztrák Forintért.¹⁶³ Hasonlóan

---

¹⁵⁶ Dragota Ignác és Somogyi István urak kötése birtokaik cseréjéről. 1848. február 13. És Dragota Ignác és Somogyi István kérelme földcseréjük elismerésére. 1848. március 31. A Somogyi-féle, halápi (2 boglyás csere kaszáló) és puszta macsi (164. dűlőben levő 2 nyilas szántó) birtokok megváltásáról: Debrecen szabad királyi város főbírói adófizetési hirdetménye a pusztabirtokosoknak 1819. január 16. In: uo.

¹⁵⁷ Kötelezvény 4000 Ft-ról, Somogyi István részére. Debrecen, 1848. április 6. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 7. d.

¹⁵⁸ Törlesztési igazolások a Somogyi örökösöktől, Tőkés Istvántól és Tőkés Julianna László Sándornétól, örökségbeli illetőségük kiegészítése végett. Utolsó rész fizetése: 1851. augusztus 23. In: uo.

¹⁵⁹ Örök adásvételi szerződés Debrecen szabad királyi város és Dragota Ignác között, a macsi puszta tanyaföldjeiből 32 nyilas területről, amit a 15. dűlőben keletről dűlőút, nyugatról dűlővonal, délről Márton József úr, északról Boruzs Mihályné, a 16. dűlőben keletről dűlővonal, nyugatról dűlőút, délről Somogyi Károly, északról Kiss György birtokai határolnak. Ára 6186 Pft a zálogsummán kívül. 1857. február 3. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 7. d.

¹⁶⁰ Megyei törvényszék igazolása, 1857. január 2. Uo.

¹⁶¹ Ez maga után vonja, hogy az újfent betáblázás alá vett birtokrész hitel gyanánt kifizetett ára a kiskorú örökös, Boruzs Mária javára, a városi árvaszék kezelésébe került. 1858. november 15. kelt elismervény tanúsítja, hogy Dragota Ignác 2100 CFt 20 kr tőketarozását 1857. november 7-1858. november 7-ig eső, 1 éves kamataival együtt az árvapénztár javára lefizette. Erdei Mihály árvapénztári ellenőr. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 7. d.

¹⁶² Örök adásvételi szerződés. A föld határai: keleten dűlőút, nyugaton dűlővonal, délen Márton József úr, északon Kovács Józsefné birtokai. Ára: 1533 Pft 28 kr. Debrecen, 1858. július 8. Betáblázás: 1858. július 9 – október 30. Uo.

¹⁶³ Adásvételi szerződés 1859. december 21, nevére íratja 1859. december 28. A várossal kötött szerződés értelmében a föld után fizetendő 8 Pft 17,25 kr/boglya/év. Szerződvény erre: 1856. május 15. Uo.

megváltás nélküli, 10 boglyás kaszálókat bírt Bánkon és Pacon, amikért boglyánként 1858. előtt 11 Pft 34 kr-t, 1858-tól 32 Pft 51 kr-t fizetett.¹⁶⁴

Ezen kívül még egy birtokvásárlást kell megemlíteni, amely maga után vont egy furcsa peres ügyet. 1854. őszén (október 25.) örök áron megszerezte Komlóssy Imre macsi tanyaföldjét, hosszas tárgyalások után.¹⁶⁵ 1855. április 4-én azonban keresetet nyújtott be a Komlóssy-tanya addigi bérlője, Zöld János ellen, aki megvette a Nagy Sándor-féle tanyát, amit ő bérelt korábban. Vádja az volt, hogy a bérlő nemcsak a bérletből kimenni nem akart, de 3 hold búza és 1 hold lucerna vetését is elfoglalta, és az ő addig bírt és használt bérletét önkényesen elfoglalta, birtokát jogtalanul háborította. A problémát az jelentette, hogy mint a tanúvallomásokból kiderült, ennek pontosan az ellenkezője történt. Zöld Jánosnak ugyanis cserébe azért, hogy bérletétől megváljon és a tanyát átadja az új tulajdonosnak használatra, megígérte, hogy átadja saját bérletét, a Nagy Sándor-tanyát és tartozékföldjeit. Ezt mindegyik vallomás kiemelte, ahogyan azt is, hogy a csereföldek és a tanya rosszabbul felszerelt és kisebb területű, mint a Komlóssy-tanya. A perben a vádló pedig mindezt csak téli szállás iránti kisegítésként ismerte el. Kiderült az is, hogy a felperes volt a többszörös jogsértő: pl. megpróbálta ekéjét annak földjébe vetni, azaz elbirtokolni, erőszakkal hordatott el trágyát az alperes saját tanyájáról, terményeit magáénak állította, illetőleg kisajátította, ezen kívül előnytelen bérleti ajánlatba kényszerítette, és azt árban szintén emelve, folyamatosan módosítani akarta. Szóbeli szerződésen túl e téren sem volt hajlandó egyéb (írásbeli) megállapodásra. Mindezzel jelentős kárt okozott Zöld Jánosnak. Ezért keresetét teljesen elutasítva, elmarasztalták az alperes költségei miatt. Ráadásul az alperes a csereként felajánlott tanya birtokot időközben, társulva megosztás céljából egy hasonló érdekű családdal, megvásárolta Nagy Sándortól, tehát a cserebérletet megszüntethette.¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ 1858. július 8. Ideiglenes szerződés a város és Dragota Ignác között. Uo.

¹⁶⁵ 1854. október 25. Komlóssy Imre tanúsítványa: a Debrecen város birtokában lévő macsi pusztán a 15. dűlőben édesapja, néhai Komlóssy Dániel által, 1819. január 10-én kelét szerződésben meghatározott váltásádjíj lefizetése mellett bírt 16 nyilas tanyaföldet, amit ő törvényesen örökölt, és 1845. december 15-én nevére íratott, az örökös megszerzéshez a nyilasonkénti 25 Pft-ot, összesen 400 Pft-ot lefizette, jogai alapján eladta Dragota Ignácnak, 9000 ezüst Ft-ért. A továbbiakban ő köteles a terheket rendezni. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 7. d.

¹⁶⁶ Periratok:

- Haszonbéri szerződés ifjú Nagy Sándor és Dragota Ignác között: Nagy Sándortól a hegyesi és macsi pusztákon levő tanyaföldjeit, valamint a papzugi három nyilas szántóföldet a rajtuk álló épületekkel együtt utóbbi bérletbe vette, 1853. szeptember 26-tól 1856. október 1-jéig. Haszonbér évente 600 Pft. Debrecen, 1853. május 25.

Nagyobb birtokok bérletével is foglalkozott. Utóbbira remek alkalmat nyújtott a jobbágyfelszabadítás, mivel a nagybirtokosok csak lassan kaphatták meg kárpótlásaikat. A szükséges modernizációhoz a legtöbb nagybirtokos bérletbe adta ki földjei egy részét, vagy inkább birtokrendszere egy nagyobb tagját, ezzel elérte, hogy földjei ezen részéből biztos bevételt nyert, anélkül, hogy törődnie kellett volna vele. Ugyanakkor a befolyó összeget fordíthatta a fennmaradó nagyobb terület modernizálására. A fejlődés a viszonylag leghatásosabbnak nevezhető, általánossá vált módszer mellett is csak lassan következett be, ezért a bérletet általában 36 éves, azaz rövid, de többnyire a megújított vagy újra kiadott szerződési lehetőségek miatt összességében hosszú, több évtizedre nyúló formában kell elképzelnünk. Szerződése szerint 1855. október 1-jétől először 1861. szeptember 30-ig, ily módon vette albérletbe gróf Gyulay Ferenc nagyhegyesi birtokát fiai számára. A Bécsben élő gróf először Harstein Noénak és fiának, Péternek adta ki a teljes nagyhegyesi pusztát, akik aztán két, Debrecenhez közeli dűlőt adtak albérletbe a Dragotáknak.¹⁶⁷ A bérelt terület debreceni viszonylatokban meglehetősen nagy: 746 katasztrális hold 800 négyszögöl.¹⁶⁸

-
- Haszonbéri szerződés Komlóssy Imre és Zöld János között, melyben Zöld János kiveszi Komlóssy Imre 16 nyilas macsi tanyaföldjét, minden épületével, és bányai hat boglyás kaszálóját három egymás után következő évre, a szántót 600, a kaszálót 80 Pft-ért. A bérlet kezdődik 1855. szeptember 1-jén és tart 1858. szeptember 30-ig. György napján. Ha a haszonbérbe adó időközben maga gazdálkodni, vagy tanyaföldjét örök áron eladni akarja, a bérlőnek kárt nem okozva megteheti. Debrecen, é. n.
  - Örök adás-vevési szerződés ifjú Nagy Sándor mint eladó és Zöld János és neje, Tóth Mária, valamint Gyulai István és neje, Csikós Klára vevők közt. Nagy Sándor eladja macsi 9,5 nyilas tanyaföldjét épületeivel és egyéb beruházásaival, örök áron 6000 conv. Forintért. Vevők megosztása: Gyulai István észak felől, Somogyi Károly úrral határos 5 nyilas részt veszi át, Zöld János pedig a déli, fennmaradó 4,5 nyilas részt, a tanyaépületekkel tartja meg. A vételárát egymás közt egyenlően megosztják. Ebből a szerződéskor Gyulai István fizet 1600Pft-ot, Zöld János 800-at. A fennmaradó összeget, úgymint Gyulai István az 1400Ft-ot és Zöld János a 2200 Ft-ot kamat nélkül az 1856. évi vízkeresztű vásárkor kötelesek készpénzben kifizetni. Ezzel a szerződéssel Dragota Ignác még két évig terjedő haszonbéri szerződése érvényét veszti, mivel a neki eladott, de Zöld János által haszonbérlet Komlóssy-tanya helyett éppen a Nagy Sándor úr féle tanyát bocsátotta Zöld Jánosnak haszonbérbe, amely tanyának ő jelenleg birtokában is van. Így a tulajdon- és haszonbérleti jog egy személyben összpontosul. 1855.
  - Tárgyalási jegyzőkönyv. 1855. április 14.
  - Komlóssy Imre tanúvallomása Zöld János felszólítására. 1855. április 2.

¹⁶⁷ Haszonbérleti szerződés a balmazújvárosi Harstein Nőé, mint gróf Gyulay Ferenc úr öxellenciája Nagyhegyes pusztájának haszonbérletje, és Dragota Ignác debreceni lakos közt, a fenti pusztát egy részének haszonvételi átengedéséről. Dragota Ignác haszonbérbe veszi 1855. október 1–1861. szeptember 30. között:

- a 17. dűlőt, ami a pusztát Ondód felőli végén keresztül elnyúl, és tesz 128 lánc 5 ölet.
  - a 18. dűlőt a 17. mellett, ami tesz 145 láncot és 3 ölet.
- Együtt ez 273 láncot és 8 ölet jelent. 1 lánc = 3000 négyszögöl, 1 ölet 300 négyszögöl. 1100 négyszögölével mérve: 350 hold 500 négyszögöl + 396 hold 300 négyszögöl = 746 hold 800 négyszögöl. Minden hold után 2,52 Ft fizetendő évente, azaz 2140 Ft 37,5 kr./év összesen. 1855. november 3. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye: a Dragota család iratai. 7. doboz.

¹⁶⁸ Debrecen határában a birtokok közt kicsinek számított a 20-50 hold közötti, közepesnek az 50-200 holdas, és nagyoknak a 200 hold feletti. Ritka volt az 1000 kat. holdat meghaladó, országos viszonylatban is

Éves bérleti összege akkoriban ház árát tette ki. Később fiai a bérletet meghosszabbították újabb hat évre, hasonló feltételekkel. Hasonló bérlet volt még korábban a Szatmárban fekvő penészeleki birtok, amelyet az eredeti tulajdonostól, gróf Csáky Sándortól zálogba vettek Gencsi és Mihályfalvi Gencsy Pál, az aktuális zálogbirtokos szülei. 1840-ben a tőlük örökölt jószágot haszonvételeivel szintén elzálogosította 32 évre, örökíthetően Dragota Ignácnak és mindkét ági rokonainak, összesen 25 000 VFt-ért, hogy magának körülményeihez képest hasznosabb jószágot szerezhessen. A birtok 9 telekből és járulékaiból állt, összesen 1039 hold területet foglalt magába.¹⁶⁹ Idősebb Dragota Ignác közvetített bérleti lehetőséget a Rickl család felé is. A Ricklek ekkoriban kezdték megalapozni később a városban kiemelkedően nagy birtokrendszerüket, és szintén nagy arányban foglalkoztak a kereskedelem mellett gazdálkodással. Dragota Ignác segítségével vették bérbe Klein Ignác bérlőtől a macsi pusztát egy 500 holdas darabját.¹⁷⁰

Érdeklődött a *mezőgazdasági termékek feldolgozása* iránt, s már az 1850-es években Pecszenzmártonban beindította a Debrecen- Nagyvárad Múmalom működését, ami az 1860-as évek végéig sikeresen működött. A malom árukészlete a különféle őrlésű asztali darától, a legfinomabb süteményliszten keresztül a különböző fajtájú kenyérlisztekig terjedt,¹⁷¹ az árusítást a nagyváradai főraktár és a hozzá tartozó bolt útján oldották meg.

Ugyanakkor széles és eklektikus érdeklődésére vall, hogy ezzel párhuzamosan fordította figyelmét a *bányatársaságok* felé. Fennmaradt levelezése alapján két céggel

---

nagybirtoknak számító földtulajdon. Orosz István kategóriái, Debrecen története 3. 1849–1919. Debrecen, 1997.

¹⁶⁹ „Gencsi és Mihályfalvi Gencsy Pál, néh. Ttes Gencsi és Mihályfalvi Gencsy Lajos úrnak és hitvesének, ttes Faji Fáy Anna asszony törvényes fia az okból, hogy magamnak körülményeimhez képest hasznosabb jószágot szerezhessem, Szatmár vármegyében kebelezett, Penészelek helységében lévő, néhai szüleim által Ngs. Keresztszeghy gróf Csáky Sándortól 1824. december 5-én zálogba vett és általam örökölt jószágomat, királyi és egyéb haszonvételeivel elzálogosítottam Dragota Ignácnak és mindkét ági rokonainak 32 évre, 25 000 Váltó Forintért.” A birtok kilenc telekből és járulékaiból áll, ami 19hold kenderföldet, 240 hold erdőt, 780 hold szántóföldet jelent. Mínderre szabadon lehetőség van beruházásra 6000 Ft-igés ha a zálogból odaadó fél visszaváltani kívánná, a visszaváltást egy évvel előre bejelentve, a beruházások ellenértékét kifizetve tehetik meg. Debrecen, 1840. szeptember 20. In: uo.

¹⁷⁰ Nyugtatóvány Klein Ignáctól a Gyulay család-féle 511 hold 1100 négyszögöl pusztá részért (holdanként 1,40 Ft évi földbér)Rickl József Zelmestől fizetett 425,50Pft-ról, félévi földbér fejében. 1852. szeptember 29. Valamint ugyanez 1853. április 10-én, és 1853. szeptember 29-én. Egész évi földbér 1854. április 22-én, és 5 évi adórész 1854. október 4. Ugyanakkor következő évi bérlet, szt. Mihálytól szt. György-napig. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye: a Dragota család iratai. 7. d.

¹⁷¹ A nagyvárad-pecszenzmártoni múmalom készletei és árujegyzéke a nagyvárad- főraktárban. Az árujegyzék és árlista alapján a készletbe a következő termékek tartoztak: asztali dara apró/nagy szemű (12,60Ft), ua. közép szemű (11 Ft), legfinomabb kivont sütemény liszt (12,40 Ft), Király liszt (11,40 Ft), finom mont liszt (10,60 Ft), finom zsemlye liszt (9,80 Ft), finom fehér kenyér liszt I. o. (9,20 Ft), ua. II.o. (8,60 Ft), barna kenyér liszt (7,80 Ft), láb liszt (3,20 Ft), apró korpa (3 Ft). É. n. In: uo.

került kapcsolatba: az egyik az Aradon és Kassán egyaránt székelő Magány Bányási Társaság, vagy másként Privat Bergbau, ahol részvényesként szerepelt, 6 db (Nro 42-46, 70.) cessziót váltva maga és a Rickl cég számára. A másik a Kerszka-Varadier private Bergwerks-Gesellschaft volt.¹⁷²

S *ingatlanvásárlásaival* sem hagyott fel! Ebben a korszakban vette meg a Piac utca 47. alatti egyemeletes házat (ma a Hitelbank palota része), és az ún. Kis Orbán-házat (Cegléd u. 23, ma Kossuth utca 16.) Feltehetőleg az üzlet vidéki hálózatának kialakítása részeként, vagy annak kiterjesztése okán vásárolt házat Nagykárolyban az ún. mester részen, a mészárszék mellett, a Rickl József Anzelm kereskedőház főnökeként. Ennek ára 7500 VFt volt, amit teljes egészében az illetékes tulajdonosok számára kifizetett.¹⁷³

Az alapvagyon fenntartása – a kereskedelmi hálózat megformálása

Alkotó kereskedőmunkája és széles látókörű vagyonszerző tevékenysége okán az ő időszakában beszélhetünk a Török Császár cég és a közös vagyon fénykoráról. *Üzleti kapcsolatai* elsősorban az ország északkeleti régióját, azon belül főleg Bihar, Szabolcs megyéket és a hajdú kerületeket hálózták be. Főbb beszerzéseit és szállításait Margitta (Max Altmann), Kisvárdá (Ferdinand Wagner), Nagykároly (Michael Ekker, Kiss és Schuszter), Nánás (Alexander Sexty), Diószeg (Ludwig Lindinfeld), Nagyszeben (Daniel Artner), Szilágysomlyó (Andreas Oravetz), és Nagyvárad (Ignaz Adler és Fenyvessy, Stephan Grosz) illetőleg Sziget (Máramarossziget?)(Rudolf Stepkovits) városaiból, vagy felé intézte. Természetesen Debrecenben is többekkel állt kapcsolatban (Paul von Kmety, Johann Posszert, Stephan Berghoffer, Samuel Szecsey, Franz Sarkady, Wendelin Balázs, Salamon Lippe in Nádudvar, Johann Szarka, Eduard Kolbenhayer, Anton Stenziger).¹⁷⁴ Legnagyobb tételű beszerzése gyertyára, savanyúvízre (ásványvízre),

---

¹⁷² Üzleti levelezés: 1848. november 1-től, 1850. július 1-ig. Déri Múzeum történeti gyűjteménye: a Dragota család iratai. 7. d.

¹⁷³ Méltóságos Nagykárolyi gróf Károlyi György úr jószágigazgatójának hirdetménye. Nagykároly, 1845. szeptember 5. Ekker Mihály nagykárolyi lakos eladta 1839. február 15-én a szatmárnémeti lakos Reich Andrásról és feleségétől, Lang Teréziától vett házrészét Dragota Ignác úrnak 7500 VFt-ért, örök áron. Miután a házon 4500VFt-nyi tőke teher állt, mint az előző tulajdonosok gyámsága alatt álló Brém árva tőkejándósága, és ezt az összeget az új tulajdonos a vételár részeként már lefizette, ezért az összes volt tulajdonos kielégített, a ház tehermentesített. 1845. szeptember 5. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye: a Dragota család iratai.

¹⁷⁴ Számlakönyv 1858. május 14 – június 15: üzletfelek listája. In: uo.

különféle rizs-, kávé- és cukorfajtákra, nagy arányban használt fűszerfélékre (bors, paprika, sáfrány) vonatkoztak.

A mezőgazdaságban és az ipari vállalkozásokban elért sikerek mellett *bankügyletekkel*, és üzleti tevékenységéből eredően hitelezéssel is foglalkozott. A banki ügyek alatt elsősorban részvények vásárlását kell értenünk. 1846. február 18-án a Debreceni Első Takarékpénztár éves közgyűlésén saját és Rickl József Zelmos nevére 8-8 db részvényt írt alá, amivel a bank legnagyobb részvényeseivé lettek. (A részvényeket haláláig ő kezelte.)¹⁷⁵ 1856. augusztus 26-ai dátummal 28 db Tisza pályarészvényt jegyzett, 10%-os részletenként. Ennek feltételeként el kellett fogadnia, hogy ha Debrecen város 100 db részvényéből bevonásra kerül sor, az ő tulajdonában levők közül is érvénytelenednek, a városi részvénybevonás arányában. (Ezen feltétel mögött meghúzódott az általános várakozás, hogy a vasúti befektetések mindenképpen minél jövedelmezőbbek lesznek, és nem újabb részvénykibocsátásra, hanem az érték növekedésével bevonásra lehet mód.) Rendelkezett (mondhatni kötelező jelleggel) 9800 Ft névértékű birodalmi kölcsönkötvénnyel is, amit, 1857-ben felküldött beváltani Bécsbe. Az ebből nyert összeg az eladás után 7800 Ft volt, tehát nem érte el a névértéket, 2000 Ft-os vesztesége az állam pénzügyi helyzetéből eredően várható volt.

Hitelezései elsősorban üzletfeleivel álltak kapcsolatban, de magánszemélyeket is találunk ebben a csoportban. Több esetben rokonait próbálta támogatni ily módon. Üzleti hitelezésére példa Stein(hei)feld¹⁷⁶ József nagykállói kereskedő esete, aki vele is és Kaffka Károllyal is pénzügyi kapcsolatot tartott fenn. Egy három hónapra szóló, 171 Ft 38 kr-os váltót viszont minden felszólítás mellett sem fizettek ki, és kamatait sem fedezték. A majdnem fél éven keresztül húzódó ügyet végül az oldotta meg, hogy bírósági úton végrehajtási fenyegetés után megegyezésre jutottak. Ügyei kezelésére ekkor kérte fel Nagy Pál ügyvédet.¹⁷⁷

Másik két ismert ügye magánszemélyekhez köthető. 1856-ban zajlott le a Rhédey László-per, aki viszont a perben kitűzött határidő után sem fizetett: sem 430 Ft

---

¹⁷⁵ A Debreceni Első Takarékpénztár közgyűlési jegyzőkönyv kivonata. 1846. február 18. Saját részvényei: 391-98. szám alatt, a részvénykönyv 276. lapján bejegyezve. In: uo

¹⁷⁶ Az iratok háromféle néven emlegetik: Steinfeld, Steinheifeld vagy Steinheifel.

¹⁷⁷ A váltó 1858. július 3-án kelt, Nagy Pálnak 1858. október 5-én adott hivatalos meghatalmazást. Aznap kelt az óváslevél is. Az ügyben kiegyezésre október 25-ével jutottak. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye. A Dragota család iratai. 7. doboz.

váltóösszegét, sem annak kamatait, sem a perköltséget, sem az ügyel járó hivatalos taxákat. A végrehajtás jogszerűsége ellenére (1856. március 31. végrehajtási határozat) a per csak május 10-én ér véget, az eredeti határozat megerősítésével. Másként futott le a Schaitl Ambrus-féle tartozás este. Bíróság nélküli megállapodás eredményeként az 500 Ft-ot az adós fél úgy fizette vissza, hogy átengedte 1860. évi I-II. félévi, a városi órák felügyeletéért és karbantartásáért járó illetményét (2 x 184 FT 30 kr), és erre az állásra biztosítékul letett értékeit: 2 db Debreceni „István” gőzmalmi részvényt és 1 db hg. Esterházy- sorsjegyet.¹⁷⁸

Dragota Ignác pályájából a korai vállalkozó polgár személyisége bontakozik ki előttünk. A gazdaság számos ágában jelen volt rövidebb-hosszabb ideig, fokozatosan kipróbálva ottani sikereit. Egy-egy vállalkozásba beruházott tőkéje viszonylag nem jelentős, hogy bukás vagy zavar esetén ne legyen nagy a veszteség. Ha a kezdet sikeres volt, egyre nagyobb tőkét lehetett beinvestálnia, ha nem, akkor sem vesztett túl sokat, esetleg presztízse még növekedett is, a vállalkozás jellegéből eredően. Kíváncsiságát az adott lehetőséget illetően pedig mindenféleképpen kielégíthette.

Szerteágazó üzleti tevékenysége mellett általában jó családfőként emlegették: saját hat gyermekének és a gyámsága alá bízott Rickl gyerekeknek jó nevelést biztosított, és az átlagos polgári életmód feletti szinten élhettek. (Pl. állandó francia nevelőnőt tartott mellettük.) Feltételezhető, hogy ezzel célja a cég feletti irányítás megtartása volt azután is, hogy a Rickl fiúk nagykorúságukat elérték, hiszen ő biztosítani tudta továbbra is a polgári életmódot, a vállalkozástól pedig igyekezett távol tartani őket. Csak saját akaratukból és önszorgalommal tanulhatták meg a kereskedés fortélyait, ahogyan azt a céget tőle hosszú huzavona után átvevő Rickl József Zelmos tette. Utóbbi kérésére osztották meg a vagyont és az örökséget, amelyből Dragota Ignác is kapott egy részt, de a boltot a továbbiakban elvesztette. Az öröklött tőke felhasználásával 1855-ben nyitott egy nagybani fűszerüzletet¹⁷⁹ (a Török Császár mellett, konkurenciának), amihez belépett a helyi kereskedő testületbe, azaz a Kereskedelmi és Iparkamarába, és hamarosan bejegyeztette

---

¹⁷⁸ Megállapodás: 1859. október 17. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye. A Dragota család iratai. 7. doboz.

¹⁷⁹ Dragota Ignác kérvénye nagykereskedői üzlete folytatására. 1855. október 17. Korábban, 1855. június 8-án kérvényezte és el is nyerte a nagykereskedői jogot. 1855. szeptember 26. Alaptőkéje és engedélye bemutatásával belépett a helybeli szabadalmazott Kereskedelmi és Iparkamara beltagjai közé. In: uo.

alírási címét is.¹⁸⁰ De annak ellenére, hogy üzleti és személyes kapcsolatai, elegendő tőkéje és korábbi beszerzői hálózata továbbra is nagyrészt megmaradtak, nem sikerült nagyobb forgalomra szert tennie. Az üzleti ügyektől függetlenül, családjával együtt jó viszonyban maradt a Ricklekkal. Letelepedésével megalapozta neve mai család (és gazdaság-) történeti ismertségét. 1860. augusztusában, elhunytával kiemelkedő vagyont hagyott hat nagykorú gyermekére.

Bár Dragota Ignác személyisége ellentmondásokkal telített volt, megjelenítette az elsőgenerációs vállalkozó polgár számos tulajdonságát. Amellett, hogy előrelátó, sokoldalú üzletember volt, rengeteg új ötlettel, sikeres, fantáziadús módon megvalósuló vagyonszerző technikával, azonban ehhez nem ritkán ravaszság, gyakran kisszerű önzés társult. Mégis környezete hatott rá annyira, hogy az ott látott példák nyomán sem gyermekeit, sem gyámfiát nem nevelte saját példájára. Vállalkozásaiban inkább óvatosság jellemezte, vagyonát teljes egészében ingatlanba fektette. Családjában nem tudták tovább folytatni tevékenységét, halála után egy évtizeddel gyermekei felszámolták –az agrárágazat kivételével– összes rájuk maradt és jó esetben folytatható tevékenységi körét.

III. 2. Egy neves vaskereskedő dinasztia alapítói

Sesztina János cége és tevékenysége

A debreceni kereskedődinasztia első debreceni, üzletalapító feje *Sesztina Keresztelő János* volt, aki a miskolci Sesztina Péter csizmadiamester hetedik gyermekeként (szül. 1793. június 21-én) tíz-tizenkét évesen, elhivatottsága alapján választott pályát. Apja a tekintélyes helyi csizmadia cég sikeres tagjaként nagy gondot fordított fia neveltetésére. Így Sesztina János vallásos nevelésben részesült. Iskoláit Miskolcon végezte, mellette megtanult magyarul, szlovákul és németül. Miután Gömör megyei szlovák családból származott, feltételezhető, hogy pályaválasztásában befolyásolta a gömöri vasipar látása

---

¹⁸⁰ A Debreceni Császári és Királyi Megyetörvényszék jegyzőkönyvi kivonata 1855. október 18-ról: Dragota Ignác szabadalmazott nagykereskedő folyó évi törvényszéki végzéssel aláírási címének bejegyzése végett megjelent, s miután okiratilag igazolta bekebelezését a kereskedő társulatba, valamint személyazonosságát és nagykorúságát, aláírási címét bejegyezte: Dragota I./I. Dragota. In: uo.

(nagyszüleinél).¹⁸¹

A vaskereskedési tanoncévek a 19. század elején 5-6 évig tartottak. A felszabadulás feltételei az egész országban nagyjából mindenütt azonosak voltak: 5-6 év inasi gyakorlat (ha a mester gondoskodott róla, 6 évet kellett szolgálnia) beszegődtetéssel, és végül vizsga a Vasáros Társaság előtt. A mestervizsgán bizonyítani kellett a szakmai hozzáértést, jó erkölcsöt, szorgalmat, valamint a magyar és német nyelvtudást.¹⁸²

Sesztina János *Miskolcon* szabadult fel, de nem maradt adat felszabadulásának helyére, a felszabaduló cég nevére. Ezért csak következtetni tudjuk, hogy a fentiekhez hasonló kritériumok teljesítésével önállósodott, 1807-ben vagy 1808-ban. Ezután pár évig vándorolt, valószínűleg járt Rozsnyón és/vagy Besztercebányán, és/vagy Kassán illetve Pesten. Végül Debrecenben Auer Sámuelnél gyakorol (1817 októberében és előtte). Az Auer cég elsőrangú vaskereskedő cégeként volt ismert, és miután Sesztina János megnyitotta üzletét, 1819. május 27-én¹⁸³ elvette feleségül *Bészler Zsuzsannát*,¹⁸⁴ Auer Sámuelné hűgát. Ez a rokoni kapcsolat a későbbiekre nézve nemcsak szoros barátságukat és üzleti kapcsolatukat, de a két család partneri együttműködését is segítette.

A Piac utca 21. szám alatt újonnan megnyílt *önálló bolt* cégtábláján a „Vasüzlet a vasemberhez!” később elhíresült felirat volt olvasható. A cím talán a Gömör megyei népi vaskereskedelemről ered, amit valószínűsít az a tény is, hogy a debreceni vasércesek és vasfeldolgozók beszerzéseiket főként a Felvidékről intézték. Csak kisebb arányban voltak

---

¹⁸¹ Az 1808. évben Gömör megyében 9 nyersvaskohó, 81 tótkemence és ez utóbbiak használatára 62 nagyobb és 38 kisebb súlyú kalapács volt működésben. In: Gömör megyei vasipar, Rozsnyó, 1885.

¹⁸² Sesztina János Vasáros felszabaduló levele, keresztlevele és a vándorlása során (cégektől) szerzett ajánlásai alapján felvételt nyert a Vasáros Társaságba 1819. május 27-én: „Anno 1819 die 27ma May Sesztina János úr bevételődött a betűletes Vasáros társaság tagjai közzé és befizette a beállítás Taxáját azaz ezüstbe a 100 Rforintot avagy Váltó cédulában 250 Rforintot.” In: A Ns. Vasáros Társaság jegyzőkönyve Debrecen, Déri Múzeum.

¹⁸³ Az Auer céget Auer András alapította 1735-ben (Matricula Civium, HBmL. IV. A. 1011/s. II.). A család Bazinból származott. Az alapító 1764. évi halálakor fia, János öröklötte a céget. Auer János a céhen belül másod-, majd első gazda lett. (1787-89) között illetve 1790-95 között) Tekintélyes és vagyonos polgárként városi esküdtnek is megválasztották. Fia, Sámuel apja 1795. november 8-i halálával veszi át az üzletet. Már korábban, 1792-ben beveszik a Nemes Vasáros Társaság tagjai sorába, majd 1794-ben megszerzi a debreceni polgárjogot. Cége fellendüléséhez hozzájárul, hogy 1798-ban elveszi Bäschler Teréziát, akinek segítségével elsőrangú vaskereskedéssé alakítja azt.

¹⁸⁴ Céhtagsága elnyerése után hamarosan megnyitotta üzletét. Ezt esketési levele is mutatja: „Sesztina János Miskolcra Német utcában Assessor Borbély Imre házában vette Bészler Jakab árva hajadon lányát Susannát Czegléd utcából. Tanuk: Müller György és esk. Csató József. Eskette Márton József lelkész. Mindketten az Augustzai Vallástételt tartják. A vőlegény keresztlevelét bemutatta és T. Magisztratus engedelméből már boltot nyitott.”

In: Református anyakönyv, Debrecen

jelen a debreceni vaspiacon a bécsi, örökös tartományok–beli, illetve más helyekről származó termékek. A következő időkben már Erdélybe is szállítottak, és így Debrecen fokozatosan a Tiszántúl vaselosztó központjának szerepét vállalta fel.

A vasas üzlet helyzete igen hátrányos volt Sesztina János legényévei és üzletalapítása idején. A napóleoni háborúk megemelték a vas árát, ami a pénz értékének csökkenését vonta maga után. Ez egy hosszú időtartamú árhullámozást idézett elő, amiben sokan tönkrementek. A pénzügyek ingatag helyzete még az 1820-as évek elején is érződött, ennek ellenére a bolt már 1821-22 fordulóján elérte a harmadosztályú színvonalat, és két inassal rendelkezett. 1823-24-ben már a II. classisban szerepel, dolgozói között egy legényt és egy inast tartanak feltüntetve. Az üzlet felfutásának köszönhetően 1823. május 20-án Sesztina János saját házat vett a Nagy Új utcán,¹⁸⁵ majd még ez évben (december 12.) megszerezte a *debreceni polgári* státust: „Joannes Sesztina, Miskolc. A ug. Confess Ferripola.”¹⁸⁶

Sesztina Jánosnak nem maradt meg semmilyen üzleti könyve, így nem lehet megállapítani, hogy hol, hogyan és kinél vásárolt, milyen gyártmányú vasárucikket tartott raktáron. A korban legtöbbször nem maradtak fenn az üzleti könyvek, évi mérlegek. Így többnyire nem ismeretes az egyes kereskedők üzleti tőkéjének nagysága, nyereségei és veszteségei összege, a szerzett profit aránya sem.

Az egyik ellátó cég a grazi, 1818-ban megnyílt „Carl Greinitz Neffen” lehetett, ami a 19. század közepén-második felében az Osztrák-Magyar Monarchia legismertebb vaskereskedői vállalkozásává vált. Sokban elősegítette Graz későbbi birodalmi vaskereskedelmi központtá fejlődését. A Sesztina cég már a kezdetektől is kapcsolatban állhatott vele, amit a későbbi szoros *üzleti kapcsolatok* valószínűsítenek.

1817-ben a grazi „Kaufmanische Verein”-ban Puschmann előadást tartott Magyarország vasiparáról és vaskereskedelméről. Ebben kiemelte a zólyomi és gömöri vasipar fontosságát, illetve az északkeleti hegyláncot, és Erdély és a Bánság szerepét. Debrecen elhelyezkedését, felvállalt funkcióját tekintve a vaskereskedelem terén nagyjából behatárolhatjuk a nevesebb cégek, így a Sesztina vaskereskedés árukapcsolatait is. Erdély és a bánság elsősorban piaci árufeltevő helyként lehetett jelen, míg az északi vidékek -

---

¹⁸⁵ Adatok: Nagy Új utcai ház In: S. N. lev. t.

¹⁸⁶ In: Matricula Civium – HBmL. IV.A. 1011/s. II.

Besztercebánya központtal - főleg áruellátóként voltak fontosak.¹⁸⁷

1825-ben megjelent Wathner József tatai születésű magyar vaskereskedő segéd tankönyve a vaskereskedésről, a vasárukról, azok jeleiről és a kötés-számításról. Teljes címe a „Wathner praktisher Eisen und Eisenwaren Kenner” volt, ezt a szakkönyvet Sesztina János is azonnal megszerezte. A könyv kezdettől alapvető szakirodalmi művé vált és nagy hatást gyakorolt a „vasáros szakmára”. A „vasárosok” külön exkluzív kasztokba szerveződtek, és a könyv kötésrendszeri tudománya miatt többre tartották magukat.

Az 1831-ben kitört kolerajárvány Debrecenre is kiterjedt. Egészségügyi és gazdasági reformok követték, amiknek értelmében építkezéseket kellett foganatosítani. Az építkezésekhez szükséges mennyiségű vas révén a vasárosok még inkább meggazdagodhattak, és 1833-ban már legtöbbször az akkor létesült Casino tagjaiként jegyezték.

Sesztina János vaskereskedése hamar jó hírnevet szerzett. Inasai közül is később több tehetséges üzlettulajdonos került ki. A nála gyakorlókat név szerint is ismerjük: Gross Frigyes Matzdorfból (Mateóc, Szepesség), Flasher Imre, Müller Károly, Várady János vasáros fia, Lajos, Treleczyk Ferenc, Bársony Lajos Székelyhídról. Ekkoriban a személyzet nem volt nagy a vasárosoknál.

1830. január 6-án fiait, Lajost és Károlyt is inasnak jegyeztette be magánál.¹⁸⁸ Bár még egyikőjük sem érte el az inasévekhez szükséges kort, szokás volt a gyermekek bejegyzése. Ez mintegy biztosítékként szolgált arra, hogy a család szándékozik folytatni hosszabb távon is a vállalkozást és bemutatta a lehetséges utódokat szakmai körökben.¹⁸⁹ Fő célja a kötelességtudásra és a kereskedői pályára nevelés volt, az iskolában és az üzletben egyaránt. A felszabadulás azonban csak az inasévek után, idegen gazdánál történt meg hivatalosan, és ez így történt Sesztina Lajos, és Károly esetében is.

Sesztina János és Bészler Zsuzsanna házasságából öt gyermek született (Karolina 1820-ban, Lajos 1823-ban, Károly 1827-ben, Terézia 1828-ban, Amália 1834-ben). Közülük a legkiemelkedőbb karriert Lajos futotta be, aki Debrecenben - főleg a boltban -

---

¹⁸⁷ Besztercebányán léteztek a kamarától előjoggal bíró elsődleges vaskereskedések, a legnagyobbak és legfejlettebbek, és ezek irányíthatták az ország vaskereskedését.

¹⁸⁸ A debreceni nemes Vasáros Társaság szabályzata alapján. Rickl Antal: A debreceni Vasáros Társaság története, 1930.

töltött gyermekkorára végén, 1835-ben Eperjesen tanul. Ekkortól végképp a szakmában élt. Szorgalma és tehetsége mellett a nagy szaktudású cégeknél töltött segédévek jelentettek alapvető segítséget tanulmányaiában. Ez a családi cégek általánosan elfogadott *utódnevelési módszereinek* felelt meg.¹⁹⁰

Bészler Zsuzsanna 1835. (december 25-én) bekövetkezett halála után Sesztina János elvette Budeusz Annát (1836. február 8.) Tokajból (1791–1865). De 1839-ben (április 20.) tüdőgyulladásban váratlanul meghalt. Halála után özvegye veszi át 1845 nyaráig a céget. A családfő halála utáni vagyonösszeírás kimutatta,¹⁹¹ hogy az 1840-es évekre a város egyik leggazdagabb családja lett a Sesztina család. A vagyont teljes egészében a gyermekek örökölték nagybátyjuk, Bészler János közbenjárásával,¹⁹² mivel az apa végrendelet nélkül halálozott el. Az özvegy csupán gyámi jogot kapott az üzlet vezetésére és a vagyon fenntartására Sesztina Lajos nagykorúságáig.

Átmeneti kényszerszünet és az újrakezdés

Budeusz Anna cégvezetői korszakából kevés adat maradt fenn. 1843–1844 fordulóján segéde Nehrer Mátyás, később Rozsnyó leggazdagabb vaskereskedője. A bolt mégis egyre inkább hanyatlásnak indult a megfelelő szakértelem, odafigyelés és érdekeltség hiánya miatt, és végül az özvegy hazahívta Bécsből az ottani Franz Winckler Söhne cégtől Sesztina Lajost, ő maga pedig hazaköltözött Tokajba.

Sesztina Lajosra mély benyomást tehetett az 1835-ös év. Ekkor Eperjesen tanult az evangélikus Kollégiumban, és ez évben halt meg édesanyja is. 1836-ban már Miskolcon találjuk: Bakos Gábor vaskereskedőnél tölti segédéveit. Levelei alapján itt nagyon jól érezte magát. Itt 1840. május 1-ig maradt és ez a négy-öt év bizonyult legfontosabb iskolájának. Ezután a pesti Wurm és Heinrich céghez áll be, ami az ország legnagyobb vaskereskedése és 1842-től Heinrich A. és Fiai cégnéven szerepel.

---

¹⁸⁹ „1830 Die 6 a Jan. Sesztina János úr a két fiait Lajost és Károlyt inasnak magához beszegődtette, a kesztyű Pénzt is 4 Rforintba befizette. Négy esztendőre.” (A ns. Vasáros Társaság jegyzőkönyve, Debrecen Déri Múzeum)

¹⁹⁰ Hasonló kísérletekről számolt be Bácskai Vera is, A vállalkozók előfutárai c. könyvében, pesti vállalkozók (és családjaik) életútjának bemutatásakor.

¹⁹¹ A Sesztina örökösök vagyonösszeírását kérelmező levele a tanácshoz 1839. április 19. HBmL IV. A. 1011/k-185/1840.

Pest ekkor virágzott fel, folyamatos fejlődés révén, megindult a dunai gőzhajózás, ami maga után vonja az ipar és kereskedelem felvirágzását. Megkezdték az árvíz utáni utcaszabályozásokat is. A Heinrich cégnél egyaránt lehetett tanulni és kapcsolatokat szerezni. Ekkor épült fel a Vasipari vagy más néven Öntvény Gyár a Lánchíd építésének szükségleteihez, és elkezdődik a mezőgazdasági gépek gyártása a Védegylet eszméi jegyében, Vidáts István és Ganz Ábrahám kezdeményezésére.

Sesztina Lajos ekkor már a bécsi Franz Winckler Söhne céghez szerződött, a pesti tanulmány ideje lejáratával. A céget Bécs és környéke legnagyobb fémáru-előállító és kereskedő vállalatoként tartották számon, 1803-ban alapította Franz Winkler, mikor felvásárolta a kaiserebersdorfi Hikman-Winwood-féle gyárat. Ez az alapüzem piac hiányában ment tönkre, Winkler pedig új eljárások és termékek bevezetésével, és számos külföldi gép beszereléséről gondoskodva gyümölcsöző vállalatot hozott létre belőle. A cég hamarosan tekintélyes vállalat méreteit öltötte, és uralma alá vonta a környék piacait.¹⁹³ Sesztina Lajos igyekezett mindent minél hamarabb megtanulni, ugyanakkor Széchenyit idealizáló hazafiként figyelte a magyar politikai eseményeket, és megismerte a birodalmi fővárost. Személyisége sokoldalúságát jelzi, hogy tanulmányai mellett tökéletesítette nyelvtudását, és mellette zeneileg képezte magát (hegedült).

Bár eredetileg még évekig szándékozott kint maradni, – mint említettük, – mostohaanyja az üzlet eladásával fenyegetve hazahívta 1845 júniusában. Ezért július végén tanulmányait megszakítva hazaérkezett, és eladta árukészletét Farkas Ferenc debreceni vasárosnak, majd képzését befejezendő visszatért Bécsbe a Franz Winckler Söhnéhez. Még három évig ottmaradt, hogy kitanulhassa a teljes üzletvitelt.

Ekkor sajátította el az áru-ügyintézés, nagybani kereskedés, rendelések, irodai munka, valamint a kalkuláció, könyvelés, kettős könyvvitel módszereit. Emellett tájékozódott a modern találmányok közt és kirándulásain tanulmányozta az osztrák vas- és fémipart. Megismerte a beszerzési forrásokat is. Bár útjai konkrét célállomásait nem ismerjük, valószínűleg különböző vállalatokat és telepeket látogatott meg. Feltételezhető, hogy körútjai fő helyszínei Stájerország és Karintia (Alsó- és Felső-Ausztria érintésével),

---

¹⁹² Sesztina Jánosról maradt vagyon összeírása 1839. In: Rác István: Debreceni vagyonleltárak 1717-1848. 15, 15/2. Debrecen, 1984.

¹⁹³ In: Günther Chaloupek, Peter Eigner, Michael Wagner: Wien, Wirtschaftsgeschichte 1740–1938. Wien, 1991.

illetve Cseh- és Morvaország (Szilézián és Galícián keresztül) lehettek. Stájerországban mint a legnagyobb osztrák vastermelő központban, tanulmányozások végett szinte kötelező jelleggel járhatott.

1848-ban a forradalom Bécsben éri. Bár egyetértett a haladással, a forradalmi módszereket elítélte. Az események alakulásával 1848 nyarán hazatért Magyarországra, és Batthyány felszólítására határozta el, hogy belép a hadseregbe. Móga János alatt részt vett a schwechati csatában, de valószínűleg már a pákozdi ütközetben is. 1848 végén, a bécsi forradalom leverése után hazatért Debrecenbe, hogy újraindítsa a vaskereskedést.

A „Sesztina Lajos Vaskereskedés”

A helyi vaskereskedő szakma állapotát érzékletesen mutatja be az, hogy 1849. december 3-án a Debreceni Ns. Vasáros Társaság hat vasárost regisztrált a városban: „Első osztály: Auer András özvegye, Czegléd u. tulajdon ház. Másod osztály: Farkas Ferenc, Piac u. saját ház, Lobmayer József és Tsa Piac utcai lakó, Bészler Károly Piac u. lakó. Harmad osztály: Rádl József egyedül spediteur jelenleg, Piac u. saját ház. Negyed osztály: özv. Konyáriné Piac u. lakó, Böhm József, elnyomorodott öregember, nintsen kereskedése, szükségben szenved.

Elnök Rádl József úr
távollétében Farkas Ferenc”¹⁹⁴

Ilyen körülmények között, a nagy szükségletet kihasználva különösen *kedvező lehetőséget* kínált a vaskereskedés újra megnyitása. Auer Andrásné Hoffer Zsuzsánna, aki 1836-tól, férje halálával átvette annak üzletét és kiváló érzékkel irányította azt, segítette Sesztina Lajosnak üzletét újraindítani. Sokat jelentett, hogy hazatérése után ő lehetett a város legképzettebb kereskedője és alkalmi, de jobban fizetett munkákat vállalt pénztöke hiányában (főleg könyvelést), és Bészler Károlynál is kisegített; emellett ő állította össze az István Gőzmalom Társaság 1849. évi mérlegét, majd előkészítette azt az 1850. augusztus 25-én tartott közgyűlésére.¹⁹⁵

---

¹⁹⁴ A ns. Vasáros Társaság jegyzőkönyve (Debrecen, Déri Múzeum)

¹⁹⁵ Megbízója Rádl István a ns. Vasáros Társaság elnöke és az István Gőzmalom Társaság alapítója. A malomlétesítési engedélyt 1843. november 2-án kap, majd 1844. július 28-án alakul meg. 1848 kezdi meg

1850 szeptemberére már sikerült megnyitnia boltját rokonsága és volt főnökei, Heinrich és Winckler segítségével. A Piac u. 21. szám alatti cég indulótőkéje minimum 6000 P lehetett, mert (1850 szeptemberében már) megfelelt a később kiadott, de visszamenőleg ellenőrzött, új tőkekimutatást előírányzó rendeletnek (kiadták: 1851. március 28 - április 10.). Forgalma a mezőgazdasági munkák miatt hamarosan fellendült. Ezzel egy időben mással is üzletelt: a Felvidékre visszamenő fuvarosokkal szalonnát, hájat, zsírt, sonkát, szappant, gyertyát, bort, papírt és savanyúvizet eladásra és az ottani gyárak és üzemek szükségleteire.

Mindez lehetővé tette számára a hitelek visszafizetését, amit családjától és volt főnökeitől kapott. Emellett vagyona gyorsan növekedett, párhuzamban Debrecen háború utáni újjáéledő gazdasági életével,¹⁹⁶ de még természetesen nem tartozott a legnagyobbak közé.

Az 1850. október 1-jével eltörölt belső vámok miatt a magyar ipar helyzete meggyengült. Ez a folyamat befolyásolta a debreceni vásárosok helyzetét is. 1851. október 19-étől a Vásáros Társaság összeolvadt a Kereskedő Társulattal, és új rendszabályokat léptettek életbe.

A megváltozott gazdasági viszonyokat tükrözte a Kereskedelmi és Iparkamara 1854. január 18-ai jelentése is a Kereskedelmi Minisztériumnak. Az irat beszámolt a rossz kereskedelmi viszonyokról Debrecen és más városok között. Jelzi azt is, hogy a vaskereskedelem nagy részét ellátó gömöri, abaúji, borsodi és szepesi kohók víz- és szénhiány miatti leállásaival drágultak a termékek, és az emelkedő pénzhiány miatt a tőkéseknél tőkehiány lépett fel.

A Sesztina Lajos cég tőkéje részben áruhitelből, részben pénzkölcsönből állott. A pénzkölcsönt Kovács Dániel esztári református lelkész, a sógora, Beőr László gyógyszerész, későbbi sógora, és Moll József kassai kereskedő adták össze, 6%-os kamatra, az áruhitelt pedig a pesti Heinrich A és Fiai és a bécsi Franz Winckler cég adta elismerésként szolgálataiért. Ehhez megtakarított pénzét is hozzáadva kezdett bele a

---

működését, tehát a Sesztina Lajos készítette éves mérleg az első működési évről számol be. In: A Debreceni Sesztina Vaskereskedelem története és kora I. Nagybakay Antal. 56. o.

¹⁹⁶ A szabadságharc alatt, majd az orosz pusztítások következtében Debrecen elszegényedett. A város 1000 köből búzát és többször pénzkölcsönt kapott központi rendeletre. In: u.o.

vállalkozásba.¹⁹⁷

Legfontosabb *üzleti kapcsolatai* az 1850-53. közötti időszakban *pesti nagykereskedők*. Többször vásárolt a Schopper J. G., Holzer és Amizoni nagykereskedő (en gros) cégeknél. Első vásárlásait hazai cégektől és nagyvállalatoktól eszközölte. Ilyen volt a herceg Coburg-féle poharellai (Koháryházai) és vöröskői vasgyárak, Andrássy gróf dernői vasgyára, a Hámos és Radvánszky-féle szalóci vasgyár, Nádasdy gróf betléri vasgyára, Scholtz C. A. lóvakaró- és pléháru gyára (Mateóc), a Krompach-Hernádi Vasmű, a Gömöri Vasművelő Társulat ózdi vasgyára, Tischler Gedeon Partl és Társai, Pöhm Simon és Pröstl József (Mennsefen), Hennel Ádám és Walkó János cégek Gölnicbányán, Paltzmann vasgyár (Igló), Perjéssy Sámuel zárkészítő (Rimaszombat), a vaskői vasmű, a Sárkány-féle csetneki Concordia vasgyár, Krompecher M. E. özvegye Felka, a gróf Sztáray-féle remetei vasgyár, a gróf Csáky-féle prakfalvi vasgyár és Láng J. A. Dobsinán.¹⁹⁸

Ausztriai árut kezdetben csak Wincklertől kapott, hajóúton. Váltóhiteleit a Franz Winckler Söhne in Wien és az A. Heinrich Söhne in Pest mellett a J. G. Schopper in Pest, a Holtzer & Amizoni in Pest, az Adam Hennel in Gölnitz és a Tischler Gedeon Partl & Comp in Metzenseifen, továbbá a C. A. Scholtz in Matzdorf, a V. L. Schlosser in Rosenau (Rozsnyó), Wilhelm Grossnowitzer in Kaschau (Kassa) mittelst Joh. Moll, Kollmann in Kaschau mittelst Joh. Moll, Joh. Jak. Schönhoffer in Kaschau mittelst J. A. Rickl in Debreczin (Debrecen) cégektől biztosította. Levelezése csak 1868-tól lett teljesen magyar nyelvű.

Helyi vaskereskedő társaival is fenntartott üzleti összeköttetéseket. 1850 decemberétől vidéki cégeknek is vállal szállításokat, Hajdú- és Békés megyében főleg, de érdekeltségei egész Kolozsvárig kiterjedtek.

Ezen kapcsolatai révén lehetővé válik, hogy vagyonát gyorsan növelhesse. Erre alapozva jövőjét, 1854-ben megnősült: elvette ns. Beör László gyógyszerész Julianna lányát. Ez a házasság biztos családi háttérrel garantált, apósa révén még némi pénzügyi forrás is teremődött vállalkozásaihoz, újabb üzletfejlesztési lehetőségekre nyújtva alkalmat.

Az 1850-es évek második felére megváltoztak Debrecen infrastrukturális

---

¹⁹⁷ Sesztina-Nagybákay Levéltár, továbbiakban S. N. Lev. t.

¹⁹⁸ Üzleti kapcsolatai, baráti köre tagjai és a vevőkör kibővüléséről felsorolásszerű adatok. S. N. Lev. t. A debreceni Sesztina vaskereskedés története és kora I. Nagybákay Antal.

körülményei. 1857-ben elkészült a vasút Budapestre, majd 1859-ben Miskolcig. Mindez megváltoztatta a kereskedelem vonzáskörzetét és formáit. A vasút hatása új lehetőségeket teremtett, de ezek kihasználásához nagy tőkére volt szükség.

Sesztina Lajosnak családja régi és köztisztviselőként álló ágostai evangélikus felekezeti volta nyújtott segítséget ebben a helyzetben. 1854-ben kölcsönt tudott szerezni az evangélikus egyházi vagyonból, és így bővíteni tudta üzletét az en gros irányába. A szerteágazó üzleti szálak egységes vezetését új módszerrel oldotta meg: két legtehetségesebb segédét titkos tőkés társává fogadta. Később ezt a szerződést újjáíratta, és folyamatosan meghosszabbította.¹⁹⁹

Az 1850-es évek végére vagyona annyira felhalmozódott, hogy módja nyílt más vállalkozásokba fektetni pénzét és idejét. Az 1860-as évekre elmondhatjuk róla, hogy visszaállította nemcsak családja korábbi vagyonát, tekintélyét és hírnevét, de újfent a legelőkelőbb polgárok közé sorolták őket.

1860-ban a Piac u. 21. szám mellé megveszi a 23. számot is, és az ott álló ház helyére egy újat építtetett Vécsey Imrével. 1866-ban egy szárnyépületet is hozzátoldatott raktárnak. Az 1860-as évekre magyarországi, ausztriai és németországi gyárakkal, üzletházakkal és iparosokkal állt már közeli, széleskörű összeköttetésben.

1870-re felhalmozott vagyona révén elindított más vállalkozásai üzleti szálai, szerteágazó üzletvitele olyan bonyolultak lettek, hogy 1870. január 31-ével titkos társulást hoz létre Weszter Istvánnal és Frindt Antallal, két segédjével a vasüzletre nézve. A kezdetben három évre, majd ettől függően tovább meghosszabbított szerződés értelmében évi tiszta jövedelmének 20-20%-át engedte át nekik fejenként az üzlet vezetéséért. A szerződés időtartama alatt a két társ megtakarított pénzét az üzletben adhatta kamatra, és továbbra is az üzletházban kaphatott lakást, a főnök családjával étkezhet.

Miután 1876-ban Sesztina Lajos az Ipar és Kereskedelmi Bank elnöke lett, az üzletvezetés mindinkább a továbbra is legfőbb jövedelmet jelentő két fő segédjére hárult. Ezért ekkortól megnövelte részesedésüket 20%-ról 25%-ra.

---

¹⁹⁹ Társas szerződés Sesztina Lajos és két segédje, Weszter István és Frindt Antal között, Debrecen, 1870. január 31.
S. N. Lev. családi iratok.

Vállalkozások a kereskedelem területén és azon kívül

Erős szociális érzéke, a kiegyezés utáni közhangulat, és társadalmi tevékenysége mellett új vállalkozásai és a sorozatosan jó termésű évek gazdasági fejlődést biztosítottak néhány évtizedig. Elkezdődött az ún. gründolási (alapítási) láz, aminek következtében új iparvállalatok és új vasútvonalak létrejötte fejlesztette a vaskereskedelmet. De 1869–70-ben válság következett be. A rossz termés miatt a kivitel minimális mértékű lett, és a kamatok ugrásszerűen megnöttek. A hitel is szigorított feltételek mellett vált megoldhatóvá. Ez súlyosan érintette a debreceni gazdaságot és vállalatokat is.

1867-ben Sesztina Lajos bekerült a városi törvényhatósági bizottságba, majd részt vett jelképesen (2000 Ft részvényjegyzéssel) a Csermelyvölgyi Gazdasági Gépgyár alapításában. 1869-ben újabb társadalmi funkciót vállalt, mikor elfogadta a Cs. és Kir. Szabad Adria Biztosító Társulat debreceni főügynökségére történő felkérését.

A szájhagyomány szerint már Sesztina János is sokat foglalkozott a kisipar felkarolásával, Sesztina Lajos viszont tervszerűen *szervezni kezdte az egyes kisipari vállalkozásokat*. A kiegyezés utáni időkben a vidéki kisipar sajátos fejlődése bontakozott ki. A kisipari ágazatok száma alig, de a bennük dolgozó munkáslétszám jelentékenyen bővült. Létezésük alapja az a társadalomban gyökerező gondolat volt, hogy a kisipari termékek minősége sokkal jobb, mint a sorozatgyártásban készültké. Azonban a kisipar nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi verseny miatt is válságba került. A kisipar funkciója fokozatosan termelő jellegűből nagyrészt javító-szolgáltató jellegűvé változott át.

Sesztina Lajos felkarolta azokat a tehetséges és sokszor piacépes újításokat bemutató iparosokat, akik tevékenységüket gyáripari keretekben is tudták folytatni. Ilyen volt pl. Fazekas József és Böőr Ferenc lakatosok pártolása, Tolnay István kovácsmester lópatkó szállításai a cégnek, vagy Knoll Pál kefekészítő üzeméi is.

Az 1869-70-ben bekövetkező devalváció 1872-ben pénzbőséget okozott. Ezzel indult el az *alapítási láz*, amiben Sesztina Lajos is részt vett. Egyik legelső lépése volt, hogy betársult a Szilváson létesített gróf Keglevich-féle vasgyárba 1871. végén, de még előtte jelképesen társult be a Csermelyvölgyi Gazdasági Gépgyárba. Felveszi a kapcsolatokat Putnokkal, a Szalóci Vasgyárral, a Betléri Vasgyárral, Andrássy Manó oláhpataki üzemével, a chisnavodai Heinzelmannel. 1874-ben viszont elavultság, tőkehiány

és adósságok miatt bekövetkezett a szilvási Keglevich gyár csődje. Ez a csőd nagy, több mint 60 ezer Ft-os veszteségeket okozott Sesztina Lajosnak,²⁰⁰ de a cég üzleti tőkéjét nem kellett csorbítania emiatt.

Sesztina Lajos kiemelkedő szerepet játszott Debrecen környékének vasúti összeköttetései kiépítésében. Tagja volt pl. a Debrecen-Hajdúnánás vonal kivitelezésére létrejött társulatnak. 1884. október 5-én át is adják a vonalat.

Még 1869-ben utazást tesz Németországban, Svájcban és Olaszországban. 1870. tavaszán útvjáról hazatérve már az „István” Gőzmalom Rt. igazgatósági választmányának tagja. 1874. január 3. - június 4. között előbb 5000, majd 3000 Ft-os kölcsönrel kell megtámogatnia az István Gőzmalom Rt-t.

1875-től őt választják meg az „István” Gőzmalom elnöki posztjára, de az üzem ekkor még veszteséges. 1876. május 28-cal átalakul a Gőzmalom Rt.: hat igazgatót és három felügyelőt választanak. A hat igazgató Sesztina Lajos mellett Szepessy Antal, Simonffy Sámuel, Berghoffer István, Szepessy Gusztáv és Mayer Emil, a három felügyelő pedig Dalmy Kálmán, Vécsey Imre és Berger Henrik lett. Sesztina Lajos 1876-tól egészen 1890-ig folytatta modernizációs tevékenységét a malomban, és 1885-ben a Budapesti Általános Kiállításon országos rendezőbizottsági tagként vesz részt. Emiatt még ez évben megkapja a Ferenc József rendet. Emberbaráti tetteiért a bécsi Gisella Verein zur Ausstattung Heiratsfähiger Mädchen tiszteletbeli taggá választja.

Az 1886-ban bekövetkező országos ipari válság erősen kihatott az amerikai és orosz búza dömpingje miatt a malomiparra. Az emellett beözönlő import vasárúk és az iparban bekövetkező verseny túltermeléshez vezetett, ami miatt kartell megállapodások jöttek létre.²⁰¹

1869-ig Debrecenben csak két *pénzintézet*, az Osztrák-Magyar Bank és a Debreceni Első Takarékpénztár működött. Sesztina Lajos ez utóbbinak már 1864-ben választmányi tagja volt, egészen 1875-ig. 1869-ben megalakul az Ipar és Kereskedelmi Bank. Ennek létrejöttével megszűnik a Debreceni Első Takarékpénztár, és az intézmény kizárólagossá válik az általános forgalomemelkedés miatt. A malom mellett a pénzintézet is minden

---

²⁰⁰ Levelezés a Keglevich-gyár igazgatóival a csőd ügyében In: S. N. Lev. t.

A debreceni S. vaskereskedés története és kora II., 27-32.o.

²⁰¹ Bányákkal és vasgyárakkal kialakított kapcsolatok beszerzési források, áruszállítók, vevők és fiókcégek listája In: S. N. Lev. t.

nehézség ellenére sikeres volt. Elismert hozzáértése és szorgalma révén Sesztina Lajos az Első Takarékpénztár és az István Gőzmalom választmányi tagsága mellett megkapta, Komlóssy Imrével társulva a Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara alelnökségét is.

Az 1870-es években több bank helyezett ki fiókintézményeket a városba, amik szintén segítették az iparosodást. Ekkor jön létre (1872. augusztus 18.) az Alföldi Takarékpénztár, majd 1873-ban az iparegyesületi takaré- és hitelintézet Városi Takaré- és Hitelintézetté alakul. Külföldi bankok is megnyitják fiókjaikat. Azonban az ez évben bekövetkező gazdasági válság miatt visszamaradás következett be az ipar fejlődésében. Ezzel szemben Sesztina Lajos a vaskereskedést és a rábízott fióküzleteket, egyéb vállalkozásokat úgy tudta vezetni, hogy nem érezték meg a válságot.

Egyre kiterjedtebb vállalkozásai mellett a *társadalmi életben* is mind több funkciót töltött be: először a Tornaegylet tagja, majd 1871-re a Kertészeti Egylet és a Dalegylet, valamint a Polgári Lövész Társulat sorai közt találjuk. Szociális érdeklődését mutatja, hogy már 1860-tól a Zenede választmányának tagja.

1871. május 21-ével a Kereskedelmi Testület alelnöke lett, ahol az 1850-es években mint tag megkezdte közéleti működését. Ekkor nyílt rá módja, hogy kifejlessze az első debreceni reál-kereskedelmi iskolát Szepessy Antal díszműáru-kereskedővel. Ez a később kereskedelmi középiskolává átalakult reáliskola 1871. október 16-án nyílt meg. A gründolási láz utáni válságban a kerületi Kereskedelmi és Iparkamara és a Kereskedő Testület nehézségekbe került, így az iskola is, de 1875–1876. fordulóján már befejeződik a Kereskedő Testület Közép-Kereskedelmi Iskolájának megszervezése. Sesztina Lajos segédletével és Szepessy Antal révén az intézmény állandó évi segélyt kapott.

Ekkoriban egyre többet gondolt a vagyonszerzésre, amit családja számára *ingatlan-befektetések* formájában vélte leghasznosabban megvalósítani. Végül is 1876-ban tőkegyűjtés után megveszi (augusztus 25.) a nagybákai birtokot 1355m. hold kiterjedésben (100 000 Ft-ért) balogfalvi Czóbel Imre cs. és kir. kamarástól, és az „újhelyi tanyát” (400 négyszögöl és 191 magyar hold, 10.000 Ft) tiszaujhelyi Újhelyi Lászlónétól. Ezzel folytatta a debreceni hagyományokat és jelentős földbirtokai részben vagyontartalékként és forrásként, részben társadalmi pozíciójuk kifejezésékként vált hasznossá. 1880. december 18-án tovább gyarapítja földjeit egy Széchenyi-kertbeli

---

A debreceni S. vasker. története és kora II. 62-90. o. felsorolás.

szőlőskert megvételével (767 négyszögöl, 741 Ft-ért, Makó Istvántól és Szikszay Juliannától), majd 1881. december 24-én megvette a lövőpetri birtokot is (1183 magyar hold és 1182 négyszögöl, Gemzse, Gyüre, Örladány, Őrmező érintésével).²⁰²

Az 1880-as évek vége és az 1890-es évek eleje jelenti Sesztina Lajos pályája csúcspontját. 1885-ben az adófizetői lista 51. helyén állt.²⁰³ Valójában ekkor már valószínűleg az öt leggazdagabb kereskedő közt foglalt helyet, bár a kereskedők listáján hivatalosan a tizenkettedik. Ebben a vagyoni gyarapodásban sokat számított az üzlet mellett a presztízst jelentő földbirtok.

Az örökös kinevelése a megerősödő vagyoni háttér kialakulásával párhuzamosan vált egyre lényegesebb kérdéssé. Az 1890-es évektől egyre fontosabb szerepet játszik a családi üzletben Sesztina Lajos fia, Jenő (1869. június 14. - 1944. október 21.). Rajta kívül Sesztina Lajos négy gyermeke született: Piroska (1860. december 20. - 1922. július 23.), Ilona (1863. november 28 - 1945. november 7.), Kálmán (1866. november 26 - 1867. január 1.) és Berta (1874. június 28 - december 3.).

Gyermekeinek gondos és széleskörű nevelést biztosított. *Sesztina Jenő* a gimnázium negyedik osztályának elvégzése után Iglóra került, majd az érettségi után 1887-től Ausztriában a bécsújhelyi Carl Siegl Eisen en gros u. détail Handlungban gyakorolta a vasas szakmát. Ez a cég elsősorban mezőgazdasági és építési szerszámok lerakataként volt jelentős (kiemelten eke- és ekealkatrészek terén). 1888–89. fordulóján átmegegy a grazi Carl Greinitz Neffen céghez, a „vaskereskedelem legfőbb akadémiájára” tanulni. Ebben a vasnagykereskedésben külön működött egy nagy en gros és egy détail üzlet, valamint egy nagy tranzit vasúti raktár. Érdekkörébe tartozott a Cs. és Kir. Szabad Eibiswaldi és Krumbachi Vas- és Acélművek, Triesztben külön fióküzletet tartott fenn. Ez utóbbiban három hónapot kellett eltöltenie, ezért vezetője, Hans Dettelbach révén olaszul is tanul egy magántanártól. Itt végzett kitűnő munkája jutalmául, és végül a cégnél teljesített tanulmányai befejezéséeként meglátogathatta a grazi, környékbeli és stájer, karintiai vasiparpartelepeket.

---

²⁰² 1885-re több, mint 1000 holdas földbirtoka volt Bereg megyében, ami után Debrecenben nem adózott, de alapvető jövedelemforrása volt. Az 1876-ban megvett nagybákai birtokot és kiegészítését bérbeadta Weinberger Mór nagybérlónek. Az emellett szintén Szabolcs-megyében elhelyezkedő Lövey-birtokot (Lövőpetri mellett) saját kezelésben, Molnár Lajos gazdatiszt révén tartotta, majd 1885-től bérletbe adja. 1892-től a bérló Kohn Sámuel. In: A debreceni S. vasker. története és kora II. 114. o.

1889–90. években, Graz után önkéntesnek állt be a 15. gróf Pálffy huszárezredbe, ahol hadnagyi rangot szerzett, majd 1890. őszétől Budapesten tölt egy évet, a jogi egyetemen, ahol pénzügyi jogot, pénzügytant, nemzetgazdaságtant, váltó- és kereskedelmi jogot, forgalmi és kereskedelmi statisztikai előadásokat hallgatott. (Pesten alkalmá nyílt megismerni az ottani üzleti és gyárak közötti kapcsolatokat.) 1891. őszén alkalmazotti státuszban belépett édesapja vaskereskedésébe. Ezt a pozícióját egészen 1894. január 31-éig megőrzi, de szerepe eközben egyre fontosabb lett.

A Sesztina cég az 1880-as évektől egyértelműen a város vezető vaskereskedésévé vált. Ugyanakkor Sesztina Lajos véleménye az volt, hogy Debrecen nem áll a szükséges fejlődési fokon, lassan halad előre a felemelkedés útján, és a virilisek között a kereskedők száma nem nő. A kereskedelmi forgalom is stagnált. A vaskereskedés ezzel egy időben új termékeket is bevezetett: 1889-től cserépkályhákat, 1890-től parkettafát és a Sugár elnevezésű permetezőgépet is meg lehetett náluk venni.

1905. január 11-én, 82 éves korában meghalt Sesztina Lajos. Május 27-én Sesztina Lajos üzletrészét (150 ezer korona) Sesztina Jenő örökölte, és ezzel a cég vezetése az ő kezébe került. (Weszter István cégtársként továbbra is megmaradt.)

III. 3. A kapitalizálódó birtokos polgár gyarapodási módszerei

A Zöld család

A levéltári gyűjtemény adatai alapján a Zöld (máskor Zeöld) család vagyonának és gazdaságának alapítója az a *Zöld János* (1845–1922.) volt, aki azonos nevű édesapjától (I. Zöld János: a családban ismertén a 19. század első felétől hagyomány a János név, de őrá van elsőként konkrét adat) annak 1886-ban bekövetkezett halálakor²⁰⁴ örökölte induló, hagyományos cívis vagyonát, és –ekkor még egyetlen– tanyabirtokát. Emellett a debreceni Csigekertben egy szőlőt is megszerzett, de örökségével több nehézség is adódott. Édesapja

---

²⁰³ Baranyi Béla: Gondolatok az uralkodó elittről, valamint egy helyi elit történetéről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930). Magyar Történelmi Tanulmányok V. 1972. 23-25.

²⁰⁴ Id. Zöld János halála 1886. augusztus 26. Az örökségi elszámolás bevégezése 1889. január 20. Megbízott: Zöld János. További örökösök: Zöld Róza, Mária, Mihály és Julianna. HBmL: XIII. 40/a. 1. d.

hagyatéka fele értékében jelzálog alatt állt,²⁰⁵ a teljes örökség pedig megoszlott közte és négy testvére között. A földeket végül sikerült megváltania és az árverést leállítani, majd testvérei örökrészét is megvásárolta. Ehhez viszont záloggal kellett terhelni a család ingatlanait, majd hiteleket vett fel már saját nevén tulajdonolt javaira.²⁰⁶

Gazdálkodóként működött bátyja, Mihály is, aki szintúgy vett eredetileg testvéreit illető örökrészeket. Feleségével, Szabó Juliánnával együtt (közös tulajdon elve alapján) két debreceni ingatlant váltottak meg saját nevükre, 1886. október 8-án.

A többi testvér és családjaik: Zöld István, Zöld Julianna Seres Andrásné, Zöld Mária és Zöld Rozália nem foglalkoztak később sem földműveléssel illetőleg állattartással, míg az ötödikként született János és a legidősebb Mihály megélhetését erre tette föl. Valószínűleg édesapjuk nyomdokait követték ezzel, aki cívis polgár és háztulajdonos volt, ennek megfelelő, hagyományos birtokokkal (ház a belvárosban, hozzá tartozó belső telek, ház utáni föld, tanyabirtokok /Macson és a debreceni határban/, szőlőskertek /a Csigekertben és a Tócoskertben/). Annak ellenére, hogy halálakor ingatlanai nagyrészt jelzáloggal voltak terhelve, az örökségi elszámolásnál feljegyzett tulajdonai jelentős értéket képviseltek. Egykori vagyonát szintén jelzi, hogy még kiskorú gyermekei javára letétbe helyezett 901,92 Ft tőkepenzt, és biztosítékul zálogjogot adott az Árvák Pénztárának két pusztamacsi ingatlanára.²⁰⁷ Rendelkezése volt, hogy ezek bevételét és/vagy teljes értékét a két kiskorú, Rozália és János nevelésére fordítsák halála esetén. Ha ez nem következik be - és így történt, - gyermekeinek ez lesz nagykorúságuk elérésekor első saját tulajdonuk, amivel szabadon rendelkezhetnek, mihamarabb ők maguk kérvényezik az Árvapénztár gyámságának feloldását. Ifj. Zöld János 1880. augusztus 20-án törölteti a debreceni Árvák Pénztára zálogjogát, ezzel a fent említett letét felett teljes rendelkezési joghoz jut.

---

²⁰⁵ A javak fele része Csóka Eszter Horváth Istvánnét és testvéreit mint néhai Csóka Sámuel örökösait illette, amiért a birtok az örökösödéskor árverésre került. HBmL: XIII.40/b. 1.d. Néhai Zöld Jánosné Tóth Mária hagyatéki ügyiratai.

²⁰⁶ 1887. április 17.: jelzálogot vesznek fel a debreceni 5257 sz. tjkv. A I. 1-2., 1708 A+, a pusztamacsi 5 sz. tjkv. A+ alatti, uott a70 sz. A + alatti, a régi tjkv. 726. lapján beírt kaszálóból id. Zöld Jánost illető részekre és a debreceni 1709 sz. tjkv. A + 1 alatti és a debreceni 4597 sz. tjkv. A I. alatt jegyzett ingatlanokra. In: HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

Magyarázat a rövidítésekhez: sz.: számú, tjkv.: telekjegyzőkönyv, hrsz.: helyrajzi szám, a.:alatt.

²⁰⁷ A macsi 57. sz. tjkv. C 1. rendszámú és a pusztamacsi 5. sz. tjkv. C 4. rendszámú ingatlanokra. A macsi 72 sz. tjkv. 37 helyrajzi szám alatt 7 nyilas tanyaföldet és a debreceni 1709 sz. tjkv. 1127-es szám alatti házat és szántóföldjét, valamint két szárazmalomban őt illető részt is lekötött. 1867. ápr. 30. HBmL. XIII. 40/b.

Beruházási és fejlesztési módszerek

Ifj. Zöld János 1872. január 4-én feleségül vette Bányai Sárát (1857. Balmazújváros- 1932. október 9. Debrecen), Bányai István és Györffy Zsuzsanna leányát. Ettől kezdve minden hivatalos, elsősorban jogi ügyet (birtok adás-vétel) közös néven intéztek (korabeli általános jogszokás szerint, a vagyonomegosztás elve alapján: ma öt év után automatikusan közös tulajdonná válnak a házasságba vitt és annak ideje során szerzett javak, kivétel az eredetileg is külön néven álló és azon megmaradó saját ingatlan).

Az örökség fontos gazdasági és bevételnövelő tényezőnek számított, eltekintve a felhalmozott anyagi terheléstől. Emellett Zöld Jánosnak korábról is voltak kisebb birtoktestei, főként legelőföldek és a debreceni város menti dűlőkön szőlőskertek. Mint általában a debreceni gazdáknál is megfigyelhető, ezek a birtokok a család számára tőkebefektetésként funkcionáltak, a fiatalabb generációnak pedig kiadható „gyakorlóterepek” voltak. Többnyire ezeket vagy az öregek írták át utódaik nevére, vagy maga a fiatal gazda szerezte saját bevételi forrásaiból illetve hitelből, önálló tulajdonnak. A Zöld családnál erről több fizetési meghagyás is tanúskodik, már 1874-től kezdve:

- 1874. június 19-én Papp Sámuel és nejétől 5000 forintos vételre van tanúság ifj. Zöld János és felesége nevére.
- 1876. július 28. Munkácsi Istvántól szőlőbirtokát veszik meg.²⁰⁸
- 1878. május 5-ig megvették Bihari István és nejétől a debreceni házas telkük után kiosztott bellegelő földjüket.²⁰⁹
- 1878. szeptember 24. Tarnóczi Sándorné Nagy Sára és Erdélyi Istvántól ingatlant vásárolnak, majd 1878. február 26-án Mártha Ferencről házas telek után kiosztott bellegelő-beli föld vétele után fizettek illetéket.²¹⁰
- 1879. november 20-án Kálmán András és felesége Kecskeméti Erzsébettől ház utáni legelőjüket veszik át, ugyanekkor szerzik meg Ragaméri Istvántól és nejétől Vas Juliánától ház utáni legelő illetményüket.
- Böszörményi Istvántól és Lencsés Zsuzsannától házuk legelő illetményét is a fenti

---

²⁰⁸ A 4899-es számú telekjegyzőkönyvbe jegyzett szőlőbirtok adásvétele. Illeték fizetési felszólítások Zöld János és Bányai Sára nevére. HBmL. XIII. 40/b.

²⁰⁹ A 3220-as számú telekjegyzőkönyv 2451 számú házas telke után járó föld. HBmL. XIII. 40/b.

időpontra már magukénak tudhatták.²¹¹

- 1881. február 27-én új osztású földek vételéről értesülünk.²¹²

A fentiekből láthatjuk, hogy ezek a földek, mint kisebb parcellák a fiatalabb generációnak mintegy gyakorlótelepei voltak. A legtöbb, gazdálkodással hivatásosan foglalkozó debreceni civis családban hagyomány, hogy a fiatal gazdák első önálló gyakorlati tapasztalataikat ilyen veszélytelenebb „bevetéseken” szerezhették meg. Ezekből az adásvételi iratokból kitűnik, hogy ifj. Zöld János már fiatal gazdaként nemcsak sikeresen önállósult, hanem folyamatosan gyarapította javait is. Elsősorban befektetési és vagyonszerzési forrásait alapozta meg. Gazdasága növekedése ebben a kezdeti szakaszban állattenyésztői-kereskedői működését mutatja dominánsnak. Ehhez csak később, 1885-87-től, macsi tanyagazdasága kiépítése, majd felvirágoztatása után társult a szántóföldi művelés. Utóbbi később egyre erősebb ágazatává vált, mivel gabonaféléket termelt eladásra.²¹³

Az 1880-as években legfőbb beruházása a pusztamacsi, 5. szám alatti tanyabirtok megszerzése. Miután apránként felvásárolta testvérei birtokrészeit és kiváltotta a Csóka-féle tartozást is, 1885. január 1-jével felvásárolta Márton Károly pusztamacsi, 15. szám alatti 64 katasztrális hold 1100 négyszögöles tanyaföldjét (a korai vásárlásaihoz képest jóval nagyobb értékben: 20 000 Forintért). Ez Macson külön tanyabirtok-testet alkotott, későbbi három macsi birtoka közül a második számú volt. Az 5. szám alatti, a legrégebbi és legnagyobb, az itt kialakuló tanyagazdasági rendszer központjává válik.

A debreceni gazdálkodó családok legtöbbször általános, elterjedt szokásban volt, hogy nagyobb súlyú pénzügyi vállalkozásaikhoz még a gazdagabbak is hitelt vettek fel. Ennek számos oka közül csak néhány példalehetőség:

- a gazdaságok bővítése egy-egy új, minőségi földdarabbal, majd annak szükséges fejlesztése, szintre hozása rengeteg kiadással járt,
- a gazdálkodó magánszemély vagy család tőkéje a földben rejtett, készpénzüket többnyire a bankban volt, és azt is egy-két gazdasági év fizetéseire, számláira, a család megélhetésére szánták, meg „vészartaléknak”. Ezen fölül – ez is jelentős összegnek

---

²¹⁰ A 3224 sz. tjkvi számú telekjegyzőkönyvű ingatlan, és a debreceni 3222 sz. tjkv 2450 számú házas telek utáni bellegelő-föld. HBmL. XIII. 40/b.

²¹¹ A 2447-ik számú és az 1128 számú házak. HBmL. XIII. 40/b.

²¹² A debreceni 709-es számú telekjegyzőkönyvben jegyzett újosztású földek. HBmL. XIII. 40/b.

számított, – tőkét csak a gazdaság bővítésére gyűjthettek, de ez lassú módszer volt. A hitelt viszont tudták vállalni.

- az induló gazda sokszor önállóan tett szert gazdasága alapjaira, kezdetben családjá, ha tudta is támogatni ebben, csak mértékkel. Többségük anyagi helyzetén sokat lendített örökségük, de az általában előre nem várható időben következett be.
- az egyes gazdasági évek hozama nem volt előre látható, ezért csakis stabil tőkealapra, hosszú távú hitelre és lehetőség szerint minél nagyobb pénzbeli háttérre építettek.
- legtöbb nagyszabású anyagi ügyet a birtokok jelzálogba adásával intézték, pl. adósságok visszafizetése, hitelre vett új ingatlan tehermentesítése, rossz termőév tartozásai, örökség kiváltása jelzálogból (ifj. Zöld János is így váltotta ki az Árvapénztár zálogjogába adott földjeit),²¹⁴ nagy értékű új befektetés vagy csak a banki kamatozású pénz stabil háttérként megtartása okán.

A *hitelfelvétellel terjeszkedő családok*, így a Zöldek is, nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy ezt az anyagilag instabil helyzetet mihamarabb felszámolják. Nemcsak a minél nagyobb termelékenység elérésére ösztönözte őket, de rendkívül takarékos életmódra is. A felvett hitel részleteit és kamatait ritkán, pusztán vész helyzetben fizették pontatlanul, és amint tudták, töröltették a tartozás megadásával a zálogjogot.

Egy 1891. április 17-én készült becsü kimutatás szerint Zöld János és Bányai Sára polgári vagyona (, tehát a tanyaföldeket, legelőket nem számítva,) a debreceni házas telekből, ennek ondódi földjéből, továbbá újosztású földjeikből állt. Ennek értékét 10 798 aranyforintra (aFt) taksálták.²¹⁵

---

²¹³ Számadáskönyvei és béresjegyzékei alapján. HBmL. XIII. 40/b.

²¹⁴ Törlési engedélyt kap a 4597. sz. tjkv. A + és C 1. alatt felvett ingatlanokra 1876. július 31-én terhelt, 8%-os kamatú zálogjog törlésére 1888. július 31-én. HBmL. XIII. 40/b. 5. doboz.

²¹⁵ Becsü kimutatás a debreceni 4501 sz. tjkvben 1811 hrsz alatt Zöld János és neje Bányai Sára tulajdonául bejegyzett 1128 sorsz. házas telekről, ennek ondódi földjéről, továbbá ugyanazon tjkvbe foglalt újosztású földekről.

1. 1811 hrsz 1128 sorsz. Házas telek. Rajta hosszú ház (tégla, lakóház pincével, két szoba, konyhával), kamra téglából, cseréptetővel, udvari keresztépület, téglafalú, cserepes. Mind két ereszes. Keresztépülethez csatlakozó szárnyépület, fêlereszes cserépfödeles, téglafalú. Benne: 1 füstölő, 1 konyha, területe 8x3,5 m, kétereszes, cserépfedélű, aláfalazott göré, 11x2 m, egy szivattyús téglakút, a telekjegyzőkönyvi felmérés szerint 330,6 n.öl beltelek.

2. 5998 hrsz ondódi föld, 8 kat. Hold 1150 n.öl , holdanként is 200 Ft.

3. A 8892, -93,-94,-95,-96,-97,-98,-99,-98/i hrsz. Újosztású szántóföld, II-od osztályú föld, 15 kat.hold, 294 n.öl, holdanként ér 250arft. 3795,86 Ft.

4. A 4868 hrsz tóócskerti szőlő, területe az új kataszteri felmérések szerint 1327 n.öl.

Gazdálkodási módszerek

Több alkalommal, a család más tagjainál is előfordult földek haszonbérbe vétele. Ezeket az általában több gazdasági évre bérelt földeket a családfők egyedi célokra használták föl. A 19. század végén elsődleges funkciójuk a jövedelem kiegészítése volt, akár részes társbérletben is. A földbérlet ebben az időben meglehetősen vegyes jellegű, de a *szántóföldi művelés a domináns*. A család további öröklései révén indul be igazán jelentős mértékben a legeltető állattenyésztésre is történő szakosodás. Megfigyelhető a későbbiekben, hogy a gyermekeket a családban kicsi koruktól nevelték, tanították a gazdálkodásra, majd ismereteiket a felsőfokú képzéssel bezárólag szakképző intézményben fejlesztették. Természetesen mindezt a polgári általános műveltség elsajátítása mellett tették. Hagyományosan képzett gazdák voltak, míg a harmadik Zöld János már okleveles mérnöki diplomát szerzett. Többnyire a piaci igényektől és szerződéseiktől, rendelkezésre álló tőkéjük nagyságától és az egyes utódok szakmai területenkénti jártasságától függött, hogy melyik gazdasági ágazat vált uralkodóvá, időről időre változva a tanyarendszerű birtokon. Általánosságban véve elmondható, hogy a szántóföldi termelés alapvetőnek tekinthető, a gabonára és szemes terményre mindig volt vevő. Takarmánynövényeket főként a saját illetve szerződés szerint tartott vagy hizlalt állatok számára termesztettek. Az állattartás ezzel szemben csak stabil vevő, megrendelő esetén lépte túl a háztáji tanyagazdaság kereteit, és ha az aktuális birtokos nem vállalta az állattartás bizonyos ágazatait (később lesz rá példa), akkor azokat akár évtizedekig is szüneteltethették.

A nők szerepe a családi vállalkozásban

A család nőtagjai jelentős segítséget adhattak a gazdálkodásban. Az újabb és újabb generációk, és nemcsak a férfiak, elsősorban földbirtokos vagy földbirtok-tulajdonnal is

---

Összesen 10 798,02 aFt értékben.

A debreceni 55.sz tjkvben Őri István és neje tulajdonába bejegyzett elepi birtokról:

1. 53 kat. hold és 700 n.öl elepi szántóföld, nagyrészt 2od osztályú, kisméretű 3ad osztályú.
2. A 76/a és 84/a hrsz ugyanilyen elepi szántóföld összesen 25 kat. hold és 500 n.öl.
Összesen 19637,02Ft becsértékű. HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

rendelkező familiákba házasodtak be. Így a feleségek hozományával és örökrészeivel is gazdagodtak, és olyan házastársat nyertek, aki valamilyen szinten biztosan tudott gazdálkodni, hiszen legalább részben abban nőtt fel. Ha konkrétan addig nem foglalkozott gazdasággal, szükség esetén át tudta venni kis segítséggel az irányítást, az otthon látottak alapján. A társadalmilag azonos szinten álló családok leányainál az alapvető műveltségi szint ekkoriban a polgári tájékozottság és a háziasszonyi teendők voltak.

Idősebb (I.) Zöld János felesége, Tóth Mária hozományában szerepelhetett később továbbörökített földbirtokrész. Fia a Debrecenben több szempontból közismert Bányai családba nősült, felesége Bányai Sára, Bányai István és Györffy Zsuzsanna (3.) leánya. Ez esetben is megmutatkozik a leányági, hozományként kezelt vagyon továbbörökítése, és az, hogy ebbe a vagyonba földet is adtak.²¹⁶ Ez generációkon keresztülívelő folyamatként is megfigyelhető.

Öröklött és szerzett (bérelt) birtok

A Zöld család levéltári anyagában több adat, tény áll rendelkezésre a rokon családok vagyonáról és az ebbe foglalt, tulajdonként feltüntetett ingatlanokról. Nem egyszer utalnak vagy feltüntetik az egyes rokon családtagok, családok örökségét vagy örökrészét. Az idősebb (I.) Zöld János halála (1886. augusztus 26.) utáni örökségi elszámolás 1889. január 20-án ért véget. Az ügyek intézésével a többi testvér az ifjabb (II.) Zöld Jánost bízta meg, aki ekkor már hatodik éve polgárjoggal rendelkezett –a helyi hagyományoknak eleget téve. Jogilag ez a státus elveszítette már jelentőségét, de társadalmilag számított. A polgárjog megszerzésében segítségére voltak hivatkozási alapként édesanyja polgári oklevele és saját

---

²¹⁶ Végzés: néh. Györffy Gábor hagyatéki iratainak jóváhagyása: 1867-ben Balmazújvároson elhalt néh. Györffy Gábor balmazújvárosi 333 sz. tjkv-ben foglalt 250 Ft-ra becsült ingatlan... özv. Györffy Gáborné Nagy Rebekának ...átadatik, ...nevére íratni rendeltetik. Miről özv. Györffy Gáborné Nagy Rebeka, Györffy Gábor, Györffy István, Molnár István, Posta Sára Csobán Péterné, Posta Mihály, Posta Julianna Katona Gáborné, Katona Julianna Dobi Bálintné, balmazújvárosi lakosok, Bányai Sára Zöld Jánosné debreceni lakos értesítendő. Debrecen, 1875. február 10. HBmL. XIII. 40/b. 1. d.

1880. március 5. I. sz. 1442 ára 23000 Ft. A debreceni királyi törvényszék mint telekkönyvi hatóság 1442/80.szám alatt kelt végzése és az 1880 február 3-án felvett árverési jegyzőkönyv alapján a tulajdonjog az A + 55/6 helyrajzi számú 17,5 nyilas nemesi birtokra vevők: Őri Mihály és neje, Böszörményi Julianna javára egyenlő részben előjegyeztetik. Bekebeleztetik 1881. február 25-én. Isz. 1273, a 1273/81 sz. végzés alapján B 6.7. alatt a kir. törvényszék polg. osztálya 9681/80 P.sz végzése alapján. 1891. január 10. Isz. 232.

1890 augusztus 13-án kelt szerződés és nyilatkozat alapján 3852 Ft 50 kr biztosítéki összeg erejéig zálogjog Őri Mihálynak az A.+ 2 rsz alatt foglalt ingatlanából. 57/1891. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

felelősséget vállaló városi háztulajdona.²¹⁷

A hagyományok folytatását, de egyben családi és egyéni gazdálkodói érdekeit is tükrözi, ahogy a Zöld család minden eszközt megragadva gyarapította földbirtokait. A különféle vásárlások mellett jelentős arányban szerepelt gazdálkodói eszköztárában a haszonbérlet és a részesbérlet módszere. 1879. január 28-án a belső legelő földekből azok felosztása után megvett a megszüntetett útból 3745/10000 négyszögölt, amit átvéve 29,96 Ft-tal adós maradt és mindezt jelzáloggal biztosítva kamatos tartozásként egyenlített ki. Ehhez hasonlóan a debreceni Varga utcai telke után járó illetményeül két osztályozott holdat és 1179/10000 négyszögölt vett át, és erre az illetményre a városi beltelek tulajdonosai, mint jogosítottak által a községi adó helyét pótló, alapul felajánlott 900 000 Ft-ból osztályozott holdanként 80 Ft-jával reá eső 169 Ft 43 krajcárral adós maradt 1878. december 28-án (hasonló feltételekkel, mint özv. Gede Jánosné Erdődi Zsuzsanna kiskorú gyermekei Julianna, Erzsébet és János gyámjaként). 1878. szeptember 15-én újabb adásvételről születik szerződés: Zöld János és neje valamint özv. Tarnóczy Sándorné és társa Erdélyi István között. Utóbbiak tulajdonából a debreceni illetőségű földet a 169,43 aranyforint teher átvitelével a jegyeztették át. Ezeket a vásárlásokat szintén többször más földjeik zálogba adásával oldották meg.

1876. november 1-jétől 1888. november 1-jéig terjedő időben alhaszonbérletet köt a debreceni Czukorgyár Rt. Igazgatóságától az Rt. Debrecen város által haszonbérlet 1104 kat. holdas 161 négyszögöles birtokából egy 75 hold 1247 öl területre, ami a Hajdúböszörményi út mellett, a Tóczó csatorna és Nyulas között húzódott. Mindez macsi tanyaföldje mellett feküdt, így ideálisan kiegészítette a tanyabirtokot. A bérlet feltétele az volt, hogy cserébe a bérleti idő tartamára átengedte 22 kat. hold 800 n.öles földjét, ami Márton Károly és az Eszenyi család szomszédságában feküdt, ezen kívül holdanként évi 8 aranyforint bérleti díjat kellett a föld bérletéért fizetnie. Ebből levonták a csereterület nagyságát, tehát évente 426 aFt-ot adott a bérletért a gyáripár Igazgatóságának, négy részletben. A biztosítékul szolgáló földet ifj. Zöld János édesapjától haszonbérletre 1881-ig, amikor is a biztosíték fenntartása véget ért. Zöld János örökös fia nevére íratta a földet.

---

²¹⁷ Ifj. Zöld János kérelme a Városi Tanácshoz polgárok közé felvétele tárgyában 1883. szeptember 20. Háztulajdona: a debreceni 4501 számú telekjegyzőkönyvben 1128 sorszámu, felelősségen tulajdonolt háza (Mester utca 26.). HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

1878. november 25-én kötött haszonbérleti szerződést Nemes Kálmán ügyvéddel annak debreceni 2159 és 2160 sorszámú házas telke után Debrecen város bellegelő területéből kiosztott 9 osztályozott hold földjére, 1879-80. évekre. Az évente 100 Ft bérletű telek is a böszörményi út mentén feküdt.

1884. január 31-ig Bekecs Mihály debreceni újosztású földjére lejegyeztetik Zöld János és Bányai Sára tulajdonjogát. 1883. február 13-án Hamar László tócoskerti szőlőjét vásárolták meg 400 Forintért, a rajta levő 86,70 Ft-os teherrel együtt. 1874. szeptember 29-étől 1876. szeptember 29-ig évente 639 aFt-ért haszonbérbe vették a papzugi 11 és fél nyilas földet, minden vagyonnal és teljes felelősséggel jótállva a bérleményért.

1895-ben, hosszadalmas folyamat és jogi procedúrák eredményeként került birtokukba a kiskorú Nadányi Sándor öröksége. A fiú édesanyja és egyúttal gyámja, özv. Nadányi Kornélné Tardy Katalin közreműködésével megvették debreceni ingatlantulajdonait. Ezúttal a Református Kollégiummal is pénzügyi-jogi kapcsolatba kerültek, mert a vétellel átvállalták a gyermek addigi taníttatásának a birtokokra jelzálogolt költségeit. Az ingatlanokat az anya a kollégium pénztárának hitelbiztosítéknak és tandíjfedezetnek szánta eredetileg is, most az addigi felhalmozódott adósságot a vevők fizették, a maradék birtokértéket pedig már készpénzben lehetett felhasználni. Egy ilyen hosszú távú, részletfizetéssel birtokba vehető és némileg kockázatos vételi ügyletbe addigi vagyonuk, főleg gazdasági ingatlan javaik mértéke alapján belevághattak. Tulajdonátvételük módszerét tekintve kissé követte a macsi egységesítést, mivel Nadányi Sándorné, a fiú nagymamája hagyatékából egy rész Zöld Jánost illette.²¹⁸ Valószínűleg innen indult az a gondolat, hogy átveszik az unoka tulajdonában található gazdaságot, aminek irányításához a gyermek édesanyja részben nem érthetett eléggé, részben (és talán éppen emiatt) fia taníttatása érdekében zálogba adta a Collegiumnak. Az utóbbi miatt felhalmozódott tartozás a föld értékéhez képest tetemes volt, míg a jövedelmek már nem fedezték kellőképpen a hitelt és az anyagi stabilitást, egyensúlyt sem garantáltak. A vételárat 14 000 Ft-ban alkudták ki.²¹⁹ A tartozás fizetésére szabályos jelzálogot adtak,

---

²¹⁸ Adófelosztási kimutatás 1893-ból. HBmL. XIII. 40/b. 1. d. Különféle tartalmú végzések 1892-93.

²¹⁹ Tardy Sándor elismervénye: a kiskorú Nadányi Sándor tulajdonát képező 1329 sorszámú házas telek és onódi szántóföld 14000 Ft-ra alkudott árából 10 000 Ft-ot felvett. 1892. december 11. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

amivel elérték az újonnan vett földek tehermentesítését a Collegium pénztárától.²²⁰ A Nadányi-féle tartozást még 1893-ban kifizeti a Zöld család, végül a Városi Árvaszék két évvel az adásvétel után, a zálogjog törlésével adja meg a tulajdonjog átírásához szükséges engedélyt (1895. február 24.).²²¹

A földek adásvétele –de többnyire vétele,– haszonbérlete, bérbeadása bármilyen gazdálkodási célból továbbra is jellemző marad a család életében, egészen az 1950-es évekig.

1895-96-ban, feltehetően a Nadányi-féle vétel miatt adódó tőkekiesés ellensúlyozására eladnak 12 kat.hold 450 n.öl debreceni földet, és 2 kat.hold 550 n.öl területű ondódi szántóföldet, 5000 Ft-ért Nagy Mihálynak és feleségének, Balogh Erzsébetnek.

1900. szeptember 15. Újabb földvásárlásnak²²² lehetünk tanúi: a Zöld házaspár megvette Úszó Bálintné Szilágyi Mária és társaitól debreceni ingatlan újosztású földjeiket.²²³

1901. október 22-én mentesítették a Györffy család Szabó Antal ügyvédnek elzálogosított ingatlanait a 3000 arany Korona kölcsöntőke és kamatai (8%), valamint a 600 Ft biztosítéki összeg terhe alól.

---

²²⁰ Zálogjogtörlés: a debreceni 2059 sz.tjvk. A I. 1-2. és +5 rendszám alatti házas telek és ondódi földek (együtt 14 000 Ft értékben a debreceni ref. Collegium 4000 Ft kölcsöntőkéjével szemben szabályos jelzálogot képeznek, amivel szemben a debreceni 2059 A + 2 rendszámú 4472 hrsz. csigekerti és 3 hrsz alatti 4474 hrsz. alatti 6 hold 872 n.öl csigekerti 2 darab földről ezen 4000 Ft kölcsöntőke terhe levéttetik, illetve ezen ingatlanok tehermentes átírása engedélyeztetik. A debreceni ev. Ref. Collegium gazdasági tanácsa 1893. április 12. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

²²¹ Tulajdonjog bekebelezés iránti kérvény Zöld János és felesége, Bányai Sára részére: Debrecen város Árvaszéke által 1500/895 sz alatti adásvételi szerződés 1893. január 21-én és az 1895. február 24-én kelt átírási engedély alapján a debreceni 2059 sz tjkv A I. 1-2 és +5 rendszám alatt foglalt 2172, 6895, 6757 helyrajzi számú ingatlanra a C 6 tétel alatt bekebelezett 4000 Ft zálogjog egészben átvezetése mellett egy újból nyitandó 7358 sz tjkv-be átjegyeztetni tulajdonjogot Zöld János és neje Bányai Sára részére, 14 000 Ft vételár kitüntetése mellett.

A debreceni 2059 sz tjkv C6 tétel alatt 4000 Ft-os járadék erejéig a ref. Collegium javára bekebelezett zálogjog a 4472 és 4474 hrsz. ingatlanokról törlik. 1895. március 2. HBmL. XIII. 40./b. 2. d. és XIII. 40/a.

²²² Megjegyzés: Zoltai Lajos megállapítása szerint a századforduló után a középbirtokok megerősödése következett be. Okaként a birtoktestek vásárlási korlátainak feloldását nevezi meg (bellegelő földek és ház utáni ondódi telkek). A nagygazdaságok szerepe a nagybirtokokéhoz képest megnőtt, a legnagyobb birtokosok és bérlők már nem a hagyományok, hanem egy újfajta gondolkodásmód hordozói voltak. De a hagyományos civis polgárság még az I. Világháborúig megtartotta pozícióit, és bár konzerválta a hagyományos termelési rendet, kis-és nagy középbirtokait a belső legelő kiosztása után még meg tudta erősíteni. Viszont jövője kétségességét előrevetíti számuk csökkenése. In: Orosz István: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között. In: Debrecen története III. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1997.

²²³ Adásvételi szerződés és végzés a városi átírási díjról. HBmL XIII. 40/b. 1-2.

III. 4. Vásáry András és családja

A legrégebbi cívis birtokosok közé tartozó, eredetére nézve kismemes család származását a XIV. század első felére vezethetjük vissza. A Vásáry nevet először 1333-ban említi a váradai káptalan egyik oklevele, mely szerint a Lórándtól származó Miklós fia, Vásáry János örök birtokul kapja a Bihar megyei Zomlin községet (ma pusztá Biharkeresztes mellett). A család az Anjou-korban virágzik fel, majd 1412-ben kapják meg a nevüket adó Kis-és Nagyvásári községeket (ma puszták Szalonta mellett). Ekkor még nagybirtokosok (Erdőgyorokon is). A XVIII. századig főként oklevelekből és igazolási perekből tudunk róluk, birtokaikat a Bocskai szabadságharc idejére elvesztették. Ekkor költöztek feltehetőleg Debrecenbe, ahol lakókból fokozatosan felemelkedtek: céhmesterek lettek, vagyont szereztek. Református cívisként éltek és a legrégebbi debreceni családokkal kerültek rokoni kapcsolatba.²²⁴

Felemelkedésük

Az alapvetően a Zöld famíliához hasonlóan főként mezőgazdálkodással foglalkozó családnak a XIX. század második felében 174 hold földje volt. A gazdálkodásból származó jövedelmet gazdasági felszerelés és jószág vásárlásába fektették, majd bérelt birtoktesteken fogtak vállalkozásba, előbb Vésztőn, majd Vértesen (ma: Létavértes). A több mint ezer holdas gazdaságot eredetileg Vásáry András (1857–1920.) építette ki, feleségével, Szentesi Erzsébettel (1863–1944.). Gyarapodásuk módszere hasonlít a Zöld család és a többi gazdálkodó familia fejlesztési elveire.

Vásáry András 1857. október 7-én született Debrecenben, Vásáry István és Bikkfalvi Zsuzsanna fiaként. Családi hagyománynak tekinthető, hogy édesapjához és anyai nagyapjához híven ő is a hentes-mészáros mesterséget választotta, felesége családja szintén ezt a foglalkozást űzte.²²⁵ Polgári hivatása mellett egyre jelentősebb mértékben fogtak

---

²²⁴ Kő: A Vásáry család. In: Debreceni Képes Kalendárium 1830.

²²⁵ Szentesi István halotti anyakönyvi kivonata 1896. Evangélikus református mészáros mester volt, fia ugyanezt a foglalkozást folytatta. Született 1816-ban, apja Szentesi János mészáros mester, anyja Gencsi Erzsébet. Házastársa néhai Szilágyi Mária. Meghalt 1896. március 29-én. Lakása volt Debrecenben a Varga

feleségével gazdálkodó tevékenységbe, földvásárlások után. Öröklött civis parcelláikhoz²²⁶ 1891-ben vették meg Czeglédi József debrecen-pusztamacsi tanyaföldjét 15 000 Ft vételárárért.²²⁷ A 12 és fél nyilas, azaz 70 hold 500 négyszögöl terület 1891. január 1-jétől teljes joggal tulajdonukba került. Ugyanebben az évben ingatlanszerzési céllal polgárjog szerzésére adja be kérvényét, származására és tulajdonosi létére hivatkozva.²²⁸ A Debreceni Első Sertésvágó Társulat Elnöksége tagságába mester- és részvényesként felvette.²²⁹

1898-ban a Vásáry testvérek, István, András és Zsuzsanna özv. Liptai Gáborné megegyeztek abban, hogy örökségük mellett atyjuk adósságait megosztják maguk között. A szepesi tanyaföldre felvett jelzálogot a föld kezelését vállaló és azt öröklő András fizette ki.²³⁰ Általában nagyobb arányú tartozásaikat banki hitellel oldották meg, ezek többnyire földvásárlás célját szolgálták vagy fejlesztő befektetésre nyújtottak lehetőséget.²³¹ A különböző, termelést gátló tényezőket is próbálták elhárítani ezek segítségével, bár nem mindegyik megoldására volt módjuk.²³² Gazdaságuk méretét és felszereltségét részben

---

utca 2526. szám alatt. Bejelentő fia, Szentesi János. In: Hajdú-Bihar megyei Levéltár XIII. 39. A Vásáry család iratai.

²²⁶ Pl. 1846-ban Borbély Károly nagycserei öt boglyás kaszálóját eladta Szentesi Istvánnak és Szilágyi Máriának, 800 Rforintért. A bérlő Kátay Márton Szt. Mihály napjáig marad. 1846. július 21. In: uott.

²²⁷ Telekjegyzőkönyvi száma: Debrecen-pusztamacsi 18.számú telekjegyzőkönyv A+1 rendszám alatt 21 helyrajzi szám alatt felvett 12,5 nyilas birtok. HBmL. XIII. 39. 1.

²²⁸ Alapjai: 1857-ben született Debrecenben, evangélikus református vallású, református, nős, családostól, a 865. számú házas telek résztulajdonosa, édesapja is polgári oklevéllel bír. In: uo.

²²⁹ Kérelme alapja: helybeli polgár, nagykorú, vágómester, az alapszabályokat ismeri, mester és részvényes. 1880. In: HBmL. XIII. 39. 1.

²³⁰ A tartozások a következők voltak: - Horváth István részére 7900 Ft.

- Kövesdi Jánosnak 3000 Ft váltóadósságként.

- Özv. Mollnár (Molnár) Mihályné részére 6000 Ft

- Vásáry István és Zsuzsanna nevében levő banki kaszáló szaporulat terhének fele, azaz 600 Ft.

- Az ő nevükön álló új osztású föld 800 Ft terhe

Vásáry Istvánt és Vásáry Zsuzsannát illeti. A fenti összegeket 35 000 Ft-nyi közös örökségükből fedezték.

Vásáry András a szepesi tanyaföldért (értéke 20 000 Ft) kifizette az arra betáblázott 10 000 Ft-ot.

Végül mindhármukra maradt egyenlő arányban özv. Mollnár Mihályné 4000 Ft értékű követelése, ami a Péterfia-Ajta utcai 865. számú házat, a vénkerti szőlőt és a majorsági földet terhelte. Ha ez mégsem fizetendő, Vásáry András kap testvéreitől 2000 Ft-ot. 1898. június 5. In: uott.

²³¹ 1895-1906 között három jelentősebb hitelfelvételről tudunk, mindegyiket az Osztrák-Magyar Banktól:

- 1895-ben 10 000 Ft követelés konvertálására 12 000 osztrák Ft értékben kérnek bankkölcsönt, aminek fedezete két pusztaszepesi birtokuk.

- 1904. május 30/31-én 7200 Ft kölcsönt vettek fel ugyanarra a fedezetre.

A kettőt 1921-re törlesztették le.

1905. decemberében új kölcsönt vettek fel, ez esetben a Takaré-és Hitelintézetől 10 000 K-t.

1912-ben 8000 K-t a Debreceni Első Takarékpénztártól nagycserei földjeikre (4 parcella).

1913-ban 46 000 K-t vettek fel részben a Reviczky-Orosz Ösztöndíj Alapítványi Pénztárból és a Községi Adó Helyét Pótló Alapítványi Pénztárból. In: uo.

²³² Többször előfordult vitájuk az Alsó Nyírvízszabályozó Társulattal, legnagyobb panasza a nagycserei birtokán kialakuló belvíz, ami a Társulat feladata lenne lecsapolni, de mások területén sem tette meg. Emiatt

mutatja 1914-ben megkötött kárbiztosításuk a Hungária Általános Biztosító Rt-nél. 133 hold szántójuk és 40 hold legelőjük úgy oszlott meg, hogy Szepesen 115 hold szántó, 16 hold legelő, Nagycserén 18 hold szántó és 24 hold legelő feküdt. Ezt egészítette ki már említett pusztamacsi 70 holdjuk és Péterfia utcai házuk (63. szám). Gazdasági épületeik értéke összesen ekkori becsléssel 57 400 K-t tett ki. Állatállományukat 18 800 K-ra írták.

III. 5. A városi értelmiség első csoportja

Varga–de Vargas Károly

Amint nevükből is sejthető, a Varga-de Vargas-család spanyol eredetű. Az ősnemes de Vargas család egyik tagja 1686-ban Magyarországon telepedett le, és magyarosodott el, generációkon keresztül. (A család első, Magyarországra teleült őse a nápolyi születésű Carlo de Vargas volt, aki Buda ostromakor 1686-ban jött magyar földre, az ideküldött szanitécek -segítő- csoportjával. Innen nem is ment el, felesége már magyar főúr lánya, Palatics Anna lett. Fiuk, István 1691-ben született, akinek ötödik generációs leszármazottja volt *Varga Károly* (1830–1903), az általam vizsgált korszak jelentős képviselője.)

A 19. század közepén még a régi patrícius szellemiségben folytatott üzleti tevékenységbe kapcsolódott be Debrecenben Varga - de Vargas Károly, aki akkoriban jól jövedelmező foglalkozást választott: *bútor-nagykereskedő* lett. Jövedelmének nagyságát jelzi, hogy 1878-tól neve szerepel a virilis jegyzékben.^{233,234} A család vagyonát több ingatlan birtoklása is mutatja: saját, Német (Széchenyi) utcai házuk (15.sz.) mellett, ami az

---

földjei előntött része egész évben nem használhatóak. Törvényes kártérítését a Társulat az alpszabályokra hivatkozva megtagadta. 1909. április 20. In: uo.

²³³ Virilistáknak nevezték a törvényhatósági bizottság tagságának felét adó, rangsorolt, legtöbb egyenes állami adót fizető polgárokat, akik a leggazdagabb nagybirtokosok, tőkésék és szabad foglalkozásúak közül kerültek ki.

²³⁴ Az adó kétszeres számításának kedvezménye az 1886. évi XXI.tc. 26.§-sa alapján érvényes. A virilisek listáját minden évben az igazoló választmány állítja össze, az 1886. évi XXI. tc. 25§ alapján. A sorrend megállapításánál figyelembe vették azokat, akik beletartoztak a következő meghatározásba: „*az állami, felekezeti, törvényhatósági és magánintézetek tanárai, a tudományos akadémiák tagjai, az akadémiai művészek, a folyóirat - és lapszerkesztők, lelkészek, az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és kültagjai, a magyar állam területén érvényes oklevéllel bíró tudorok, tanárok, ügyvédek, bírák, orvosok, mérnökök, építészek, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, kertészek, gazdászok, gazdatisztek és állatorvosok...*” (összes egyenes állami adója kétszeresen számítható; - továbbá férj vagy atya államadójába, a nő valamint a kiskorú gyermekek állami adója is beleszámítható, ha a nőnek vagy kiskorú gyermekének vagyonát kezeli.) Db. 1905. szeptember 7, Debrecen városi tanácsi hirdetés (11438/1905).

üzlethelyiséget is magába foglalta (fsz.) a lakáson (emelet) túl rendelkeztek egy nyaralóval a Széchenyi kertben a Huszár utcán, amihez 800 négyszögöl gyümölcsös tartozott, továbbá Ondódon 40 kataszteriális hold szántófölddel és két öröklött nemesi szőlőbirtokkal Bihar-Diószegen és Székelyhídon.

Azonban az 1870-80-as évektől kezdődően egy új társadalmi változásfolyamat vált érzékelhetővé: a kereskedők társadalmi súlyának növekedése megakadt, sőt a századfordulóra már folyamatosan csökkent. A város legnagyobb adófizetői között számuk változatlan maradt, a tisztviselők és a szabad foglalkozásúak aránya ezzel szemben fokozatosan emelkedett. A városi elit szerkezete átalakulóban volt.²³⁵ Ezt felismerve és következményeit megfontolva Varga - de Vargas Károly *gyermekeit értelmiségi pályákra adta.*

Rothschnek Károly

Rothschnek Károly pályája már teljes mértékben az értelmiségi réteghez kötődött. Családja visszamenőleg is a 19. századi értelmiséghez kapcsolható. A család német (marosvásárhelyi erdélyi szász) eredetű: ezt bizonyítja nevük eredeti formája („Roth Schneck”: „Vörös Csiga”) és a névértelmezést alátámasztó régi pecsétnyomó is. Rothschnek Károly apja, Rothschnek Vince gróf Kendeffy Ádám birtokán dolgozott, először „inspektor”(birtokfelügyelő), majd „direktor” (jóságigazgató) címen. Jól beszélt a kor követelményeinek megfelelően magyarul, németül és latinul. Fia, Rothschnek Károly Marosvásárhelyen született 1806-ban, itt is végezte iskoláit kiváló eredménnyel a Marosvásárhelyi Kollégiumban. Ezután választotta hivatásának a *gyógyszerészetet*. Gyakornoki vizsgáját 1823-ban Balázsfalván tette le, nagybátyjánál, Schiesl Györgynél. Néhány évig tartó gyakorlás után oklevelét Pesten szerezte meg, 1828-ban. Ezt követően

---

²³⁵ A bemutatott családok mindegyike huzamosabb ideig, bár néha nem folyamatosan szerepelt a virilis jegyzékben. *Sesztina Lajos* 1867-től, majd fia, *Sesztina Jenő* az ő helyét átvéve 1908-tól folyamatosan virilisek, *Sesztina Lajos* több ízben egyéb funkciót is vállalt, pl. 1867-ben választott tisztségviselő lett a Piac utcai városkerület képviselője és a közigazgatási bizottság tagja volt.

Kaszanyiszky Endre 1883-ban jelent meg a virilisek listáján, amikor tisztújító bizottsági közgyűlésen taggá választották. Ekkortól kezdve többnyire minden évben szerepelt a listán, éves anyagi mérlegük függvényében. Halála után az ő helyét is fia vette át.

Varga Károly neve 1889-től tűnik fel a virilis jegyzékeken. Az iratok alapján hamar fontos közgyűlési funkciót is vállalt: az aljegyzők közt emelkedett egyre előkelőbb helyre. Az ő halála után fia, *Emil* is szerepel már a virilisek között.

Rothschnek V. Emil is megjelent mint a város vezető gyógyszerésze, 1872-től 1899-ig (folyamatosan) a vezető polgárok között.

Temesvárott, Nagyváradon, Kassán, majd Debrecenben kapott állást, míg végül Újfehértón állított föl saját, önálló gyógyszerterát, 1837-ben. 1840-ben házasságot kötött a debreceni születésű Doggenfeldi Vetter Emiliával (1818-48), Doggenfeldi Vetter Ferenc és Horti Nagy Mária leányával.

1846. február 28-án megvette a debreceni „Arany Egyszarvúhoz” címzett gyógyszerterát, mely a Cegléd és Sas utcai sarkot képező emeletes, 3-as számú házban volt, bejárattal a Cegléd utcáról, a laboratórium és Kamara ablakai a Sas utcára, a lakásé pedig a Cegléd utcára néztek. 1852-ben a gyógyszerterát és lakásukat átköltöztette a Cegléd és Sas utca másik sarkára, ahova előzőleg emeletes házat építtetett. (A gyógyszerterát ma is itt van és működik.) Még ebben az évben kicserélte a teljes bútorzatot rokokó stílusúróól biedermeyerre.²³⁶ A lecserélt, feltehetőleg 1772 és 1852 között használt berendezést később fia, dr. Rothschnek V. Emil a Déri Múzeumnak adományozta 1905. május 21-én, a múzeum megnyitása alkalmából.

Rothschnek Károly, hasonlóan az egykori újfehértói patikájához, ezt a gyógyszerterát is sikerrel felvirágoztatta húsz évig tartó tulajdonlása alatt. A jó hírnevet elért patika birtokosaként 1866-ban a debreceni székhelyű Bihar-megyei Gyógyszerész Testület alapító közgyűlésén mint „korelnök” szerepelt és ugyanekkor vonult vissza gyógyszerészeti tevékenységétől. Gyógyszerterát ebben az évben adta át fiának, Emilnek. Átadásának egyetlen feltétele megélhetésének biztosítása volt, amit a 24000 Ft alaptőkéjű gyógyszerterát jövedelméből, az alaptőke évi 5%-os kamatának saját részére való lefoglalásával ért el. Ezt élvezte 1873. július 22-én bekövetkezett haláláig.

---

²³⁶ A múzeumnak adott tárgyak feltehetőleg az 1772–1852 közötti évekből származnak, mivel a patikát 1772. júliusában nyitotta meg előző tulajdonosa, Frank Anton Zeininger, egy Nagyszombatban tanult, morva származású gyógyszerész.

Az első debreceni patikát 1700-ban alapította a város. Ezt a város által fizetett provisorok kezelték 1771-ig. Ekkor br. Vécsey József királyi biztos (commissarius regius) rendeletére árverésen eladták Kazay Sámuelnek, híres könyv-, pénz- és régiséggyűjtő gyógyszerésznek. Az ő officinájában igen sok, 1198 db edény sorakozott, valamint általában a barokk patikákban. Ezért az új „Arany Egyszarvú” patika tulajdonosa is, ha versenyezni akart vetélytársával, gondot kellett fordítson gyógyszerterára díszítésére is. Így alakult ki a rokokó berendezés, amit dr. Rothschnek V. Emil már 1905-ben kiállítatott a debreceni Déri Múzeumban. In: HBmL. XIII. 29.

IV. A vállalkozók kora

IV. 1. Sesztina Jenő

1893-ban Sesztina Jenő bejelentette: házasságra kíván lépni Csanak József fűszerkereskedő lányával, Csanak Margittal, akivel már régóta ismerték egymást. Az eredetileg haragban álló két család kibékülése után, november 11-én meg is tartották az esküvőt.²³⁷ Házasságukból gyermek nem született. Mivel Sesztina Jenő belépése óta nagyon lelkesen vett részt a cég üzleti életében, atyja 1894. január 31-én 50 000 Ft részesedéssel látta el az üzleti vagyontól.²³⁸ Ezzel 70 000 Ft üzleti tőkéje maradt, a többi rész, 55 000 Ft, Weszter István cégtárs tulajdonát képezte.

1897-ben Sesztina Lajos lemondott tisztségeiről, és az év végén ő és családja megkapták életműve és munkássága elismeréseként a magyar nemességet. A magyar nemesség sok kereskedő számára áhított végcél volt pályafutásában. Több pesti családnál megfigyelhető, hogy a vagyont kereskedésével felhalmozó családfő társadalmi és gazdasági tevékenységére hivatkozva próbálta igényelni a magyar nemességet, miközben vagyont földbirtokba, banki vállalkozásba - pl. részvények, banktársaság stb. - illetve házingatlanba fektette. Utódainak ezután csak akkor kellett a kockázatos kereskedési üzletággal foglalkozniuk, ha ők maguk is hajlamuk és érdeklődésük szerint is úgy akarták. Ez viszont igen ritka volt, a legtöbb örökös csupán felélte a vagyont, vagy nyugodtabb és kockázatmentesebb polgári vagyonszerzési módot keresett és fektette bele pénzét, vagy tartotta fenn a már biztonságosan kialakított jövedelemforrást, pl. bérházak, hitelügyletek formájában. Párhuzamként említhető a pesti Boscovitz vagy Liedemann család, s az Ullmannok is.

A Sesztinák, bár fektették pénzük egy részét földbirtokba és - minimális mértékben - házingatlanba, ez nem került soha az elsődlegesen fontos kereskedelmi és ipari vállalkozások elé, mint ahogyan a nemesség megszerzése sem volt elsődleges cél, a család egyik tagjánál sem.

---

²³⁷ Lelkés: Könyves Tóth Kálmán, tanuk: ifj. Csanak József, Rickl Antal. Az esküvő előtt Sesztina Jenő átiratkozott evangélikusról a református hitre. In: N. S. Levit.

A „kihelyezési rendszer” 20. századi változata

1905-ben - folytatva édesapja példáját - Sesztina Jenő a Magyar Áruvédő Egyesület elnöke lett. Ebben a pozíciójában egy századok óta ismert rendszert újított fel, amikor a válságokkal küzdő kisipart termelő és értékesítő rendszerbe fogta össze, s ebben a szisztémában tőkebefektetőként maga is közreműködött.

Az egyik ilyen vállalkozása Balogné Békéssy Rózsi szappanos üzemének jelentős tőkével való megtámogatása volt. Jellemző módon azzal érvelt: nem hagyhatta, hogy a nagy múltú „debreceni habos szappan” anyagi gondok miatt végleg eltűnjön a piacról. Így jött létre a Békéssy Rózsi és Társa Szappangyár, ami kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn Galíciával, Bukovinával és Erdéllyel is.

Másik kezdeményezése Flegler György akkoriban nehéz anyagi helyzetben levő réz-, nikkel- és vasbútorgyárának részvénytársasággá való átalakítása volt, 1905-ben 25 000 korona alaptőke bevonásával. Első elnöke Csanak János lett, és később több magánszemély is beszállt a vállalkozásba. (1907-ben Flegler már ki is lépett!) A gyár új épületet kapott és új nevet: Debreceni Vas - és Rézbútorgyár - az Ispotály mellett. A Sesztina család láthatólag néhány fontos vaskereskedelmi árucikket igyekezett a helyi, általa is támogatott üzemekkel megtermeltetni, az olcsó árak, az ellenőrizhetően jó minőség fenntartására, és a helyi ipar fejlesztése céljából. - Ezt a „stratégiát” ritkán, de mások is alkalmazták: pl. korábban a kékfestőüzemet is fenntartó, textillel kereskedő pesti Goldberger család is.

1904-ben Kühnel Józsefet segíti meg az Első Magyar Fészekodúgyár megalapítása ügyében. Ez kezdetben Baranyakárászon működött, és alapítását Sesztina Jenő természetszeretettel magyarázta. Emellett támogatta Veréb Lajos zárgyárát, ami az egész országban elterjesztette az ún. debreceni zárát, valamint Veréb István permetezőgépgyárát, Ottó Mihály és Neumann Jakab sodrony- és vasbútor készítő üzemét, Riesz Henrik kocsigyárát és a Mezőgazdasági Gépgyárban Pauchly Béla vastengelyes acélekéjének gyártását is. Jelentős Fazekas József lakatos - és tűzhelykészítő mester vállalkozásának

---

²³⁸ Sesztina Lajos fiának Pestre írt, 1893. március 25-én kelt levele alapján, melyben fiát üzleti feladatok lebonyolításával bízta meg, és pontos utasításokkal látta el a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. Igazgatójával történő tárgyalással kapcsolatban. HBmL. XI. 121. A Sesztina Vaskereskedés iratai.

segítése is.²³⁹

1908-ban a Hajdúnánási Mezőgazdasági Gépgyárat részvénytársasággá alakította át 120 000 Ft alaptőkével. Új neve a Pauchly Mezőgazdasági Gépgyár lett. Célja a belföldi ipar fejlesztése és a külföldi áruk kiszorítása volt.²⁴⁰ 1910-ben a Pauchly Mezőgazdasági Gépgyárat áttelepítette Hajdúnánásról Debrecenbe. A részvénytőkét 200 ezer koronára emelve, a gyár a továbbiakban Debreceni Mezőgazdasági Gépgyár Rt.-ként szerepelt. Új igazgatója Schuschnitzky János lett. (Igazgatósági tagok: dr. Löfkovits Márton, id. Rickl Antal, dr. Petzkó Ernő, Emmerich Arnold és Lakó Ignác.)²⁴¹

1910. folyamán az Első Magyar Fészekodúgyár is Debrecenbe települt, mivel az elhunyt alapító öccse, Kühnel Márton Szikszay Gyula fürdőtulajdonos (Margit-fürdő) Margit nevű lányát feleségül vette, így a gyárat is a fürdő mellé hozták át.

Ebben az évben Sesztina Jenőt az *István Gőzmalom* felügyelő bizottságának tagjává választották (annak idején itt Sesztina Lajos 27 évig elnökölt). Az István Gőzmalom ekkor már Debrecen legnagyobb kapacitású malma volt, közel 800 ezer q őrlőképességgel. Gőzgépparkjának kapacitása elérte az 1000 LE-t, villanymotorja pedig a 30 LE-t. Exportált Németországba, Ausztriába, Franciaországba, Angliába és Hollandiába, nyeresége 1909-ben 209 593 Ft volt.²⁴² Azonban a malomipar ezekben az években nehézségekkel küzdött, és ez érintette az István Gőzmalom helyzetét is. 1911. október 28-án sor került a malom - nehéz helyzetéből kifolyóan - egyesítésére a Borsod Miskolci Gőzmalom Rt.-vel. A Borsod-Miskolci és Debreceni István Gőzmalom Rt. létrejöttét az éves (1911. évi) zárszámadás és a miskolci igazgatóság 1912-ben elkészült jelentése tanúsítja.²⁴³

A Sesztina Vaskereskedés mindeközben fénykorát élte. Mivel mindig tartotta magát a tisztességes árakhoz, a debreceni piac az egyik legnyugodtabb hírében állt az egész országban. Emellett fenntartották az üzlet régi alapelveit: tisztesség, megbízhatóság, előzékenység, pontosság, a munkatársak megbecsülése. A vaskereskedés fejlesztésére a továbbiakban nem került sor.

1908–1912. éveiben nőtt a debreceni bankok, gyárak száma, csakúgy, mint a

---

²³⁹ Nagybákay Rickl Antal i.m. III. 12.p., valamint a Debrecen és Vidéke Ipartestület 40 éves története, 103.o.

²⁴⁰ Nagybákay Rickl Antal: i.m. IV. 45.p. és Antal Tamás: Egy huszadik századi magyar polgár... HBmL. Évkönyve XXV.

²⁴¹ Nagybákay Rickl Antal: i.m. III.81. p.

²⁴² Mózes Mihály: Debrecen iparának története i.m. 129.o.

²⁴³ Nagybákay - Sesztina családi levéltár.

malmoké és egyéb vegyes iparvállalatoké. (Ekkor alakult meg pl. a Debreceni Faipar Rt., Dömsödy Ferenc fésűgyára, Halász János és Társai Kötszövőgyár, stb.) Knoll Pál üzeméből ekkor alakult ki a Stern József és testvére Kefegyár Rt. és a Falk Ármin és Társa Kefegyár. Ezek még Sesztina Lajos támogatásával létesített alapításokból létrejött telepek voltak.

A századforduló után Debrecenben több tekintetben egyensúlyvesztés jelentkezett: egyrészt igen gyors fellendülésnek lehettünk szemtanúi,²⁴⁴ azonban 1912–13. között az alapítási hullám megállt, és 1913-tól egy pénzügyi válság bontakozott ki. Ez a válság éreztette hatását az 1880. és 1910. között jelentékeny fejlődésen átment nagyiparban is. (Pl. a Mezőgazdasági Gépgyárat 1912-ben újra a Sesztina cég mentette meg az összeomlástól - 70 ezer K árutartozás elengedésével.)

Ugyanekkor a nagy piaci verseny miatt maga a Sesztina cég is új elvet kezdett követni: a detailban lemondanak a haszonról és az en gros-ban nagyobb forgalommal igyekeznek azt pótolni.

Társadalmi-kulturális szerepvállalások

1895-ben a Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete elnökévé választották. Nemsokára a Debreceni Kereskedő Társulat választmányi tagjává is megválasztották, majd a Kereskedő Ifjak Egyesületének elnöki címét kapta meg. Mint a legtöbb adót fizető polgárok egyike, még az 1908-as évben a város törvényhatósági bizottságának is tagja lett, majd 1909. március 27-én beválasztották a Városi Törvényhatósági Bizottságba. Ez évben a lövőpetri régi imaházat iskolává alakította át - hazafias áldozatkészségét a kulturális miniszter levélben méltányolta.

Közben 1912-ben Sesztina Jenőt felvették a Vörös Kereszt debreceni

---

²⁴⁴ Mózes Mihály: Debrecen...

Olyan bankok alakultak akkoriban, mint pl.:

1906. Általános Takarékpénztár.

1907. Forgalmi Bank Rt.

1910. Debrecen-vidéki Agrár Takarékpénztár.

Nagymagyaralföldi Bank Rt.

Kisebbségi pénzügyintézetek: 1911. Gazdák Bankja Rt.

Gazdasági Takarékpénztár Rt.

Bank és Váltóüzlet Rt.

Debreceni és Váltóüzlet Rt.

Leszámítoló és Pénzváltóbank.

választmányának tagjai sorába, ahol felesége már 1907 óta aktívan tevékenykedett. Erre alapot szolgáltatott különféle karitatív cselekedetei pl. 1911-ben kis családi házat vett az Irén utcában egy Vas Pál nevű rokkant embernek és családjának ingyenes használatra, ezt később 1936-ban Vas Pál nevére is íratta.

1913. novemberében a kereskedelmi és földművelésügyi miniszter kérésére a kamara tagjaként Boszniába látogatott, hogy hozzon húsz mezőgazdasági és ipari tanoncot, akiket aztán a Tiszántúlon helyeztek el. Boszniai útja során eljárta a Mezőgazdasági Gépgyár érdekeiben is: tárgyalta egy ottani gépgyártó műhely felállításáról. 1915-ben Zádor Lajos elnök halála után Sesztina Jenő lett a Kereskedő Társulat alelnöke.

A háború éveinek változtató hatása

Az I. világháború kitörése nagy változásokat hozott az ország belpolitikájában és gazdaságában is. 1914. augusztus 1-jén megjelent egy általános moratórium, ami megbénította a pénzügyi életet. A bevonulások miatt minden gyárban –és a Vasudvarban is– polgári munkaerőhiány lépett fel. A Fészekodúgyár ennek eredményeként be is zárt. A polgári közlekedés és szállítás korlátozása miatt az áru-utánpótlás is elakadt, nehezen lehetett biztosítani az üzletvitelt. 1914. novemberétől félévenként jelennek meg a hadikölcsönök, amikben a Sesztina cég jelentős összeggel vett részt. A háború folyamatosan növekvő pénzbőséget okoz, ami látszólag hasznos volt a gazdaságnak. A cég sokat szállított a hadseregnek, szállításaiért többnyire készpénzben fizettek.²⁴⁵ 1916-ra a pénzbőség révén sok adós tehermentesítette magát, de a pénzügyekben válság kezdetei mutatkoztak. A gazdasági viszonyok egyre romlottak: kialakult a drágaság, áruhiányok jelentkeztek, és egyre szaporodtak az árucikkekre kivetett korlátozások. Megindult a fémbeszolgáltatás. 1917. szeptember 19-én meghalt Weszter István, Sesztina Jenő cégtársa. Utóda a vezetésben Sztraka Péter üzletvezető lett, aki szintén katonai szolgálata alóli felmentéssel vállalhatta el ezt a funkciót. (Ekkor már a cégtől 18 alkalmazottat hívtak be katonának.)

1915. szeptemberében Sesztina Jenőt is behívták katonának (1914. július 28-a óta folyt az I. világháború) kezdetben népfőlkelő hadnagyként, majd Nagyszöllősön

---

²⁴⁵ Weszter Béla levele alapján ifj. Rickl Antalhoz 1915. december 20., S. N. Levél.

fogolytábor-parancsnokként szolgált. Ezalatt a céget Weszter István irányította, az üzleti pénztárt pedig az egyre fokozódó munkaerőhiány miatt Sesztina Jenőné kezelte. Azonban a közélet nem nélkülözhetette Sesztina Jenő fontossá vált személyiségét: a Debreceni Mezőgazdasági Gépgyár Rt., a Debreceni Vas- és Rézbútorgyár Rt., az Első Debreceni Gőszappangyár Rt., a Debreceni Kereskedelmi és Iparbank Rt., és a Sesztina Lajos Vaskereskedés közös kérvényt nyújtott be a honvédelmi minisztériumnak Sesztina Jenő mihamarabbi leszerelése érdekében.²⁴⁶ A felelős szervek fel is mentették őt a további katonai szolgálat alól, egyúttal megbízták a Mezőgazdasági Gépgyárban folyó hadiüzem termelési menetének felügyeletével.²⁴⁷

1918. folyamán Sesztina Jenő újabb tisztséget kapott, amikor megválasztják a Debrecen-Nyírbátori Vasút Rt. igazgatósági tagjává. Így részben neki is köszönhetően épült fel a Hajdúsámson-Nyírbátor vasútvonal.

Új idők, új emberek: megváltozott gazdasági helyzet és megfelelő utódkeresés

Az első világháború befejeződése után a behívott alkalmazottak nagy része hamar hazatért és munkába állt. 1919. március 13-án *iff.* Rickl Antal és Weszter Béla (a kevéssel korábban elhunyt Weszter István fia) bejegyeztettek a vaskereskedés iparúzó tagjává.²⁴⁸ Ifj. Rickl Antal Sesztina Lajos legidősebb lánya, Sesztina Piroska és Rickl Antal birtokos, gazdasági főtanácsos fia volt. Korán fény derül érdeklődésére a vaskereskedői szakma iránt, és mielőtt belépett 1907. november 4-én nagybátyja hírneves cégéhez, gondos szakmai végzettséget szerzett. 1885. április 15-én született, tanulmányait a Református Gimnáziumban végezte. Már fiatal korában megtanult otthon németül, ami továbbra is a vaskereskedelemhez elengedhetetlenül szükséges nyelv volt, és szilárdan kitartott az általa választott pálya mellett, pedig a kereskedelmi szakma presztízse a pályaválasztók előtt ekkoriban nagyon lecsökkent.

1903-ban a pozsonyi Mader T. E. céghez ment gyakorlatra, ami az ország

---

²⁴⁶ Nagybakay Rickl Antal i.m. III. 115. 1.

²⁴⁷ A legtöbb gépgyárt - így a Mezőgazdasági gépgyárt is - hadiüzemre állították át. Itt katonai járművek és „Srapnel” típusú lövedékhüvelyek gyártása folyt. Ez tovább nehezítette a Gépgyár anyagi helyzetét, amit újfent a vaskereskedés enyhített: 1815. december 31-én 120.000 K árutartozás elengedése. Ez a lépés a vaskereskedésnek - jó üzletvitele ellenére is - igen nagy érvágást jelentett. HBmL. XI. 121.

²⁴⁸ Nagybakay Rickl Antal: i.m. III. 137. 1.

legrégebben fennálló vaskereskedése volt. Ezután a lipcsei Handelsakademie felsőkereskedelmi iskolában tanult egy évig, valamint franciául. Bekerülve az Adelpia Burschenschaft diákklubba, utazásokat tett társaival különböző gyárakba pl. a Ludvig Loeve u. Co. Ag. Werkzeugmaschinen, Werkzeugfabrik und Eisengiesserei Berlinben, ami a legnevesebb német vasgyárak egyike volt. Tanárával, dr. Schuberttel és barátjával, Charles Ményvel a cseh-német határra, Drezdába és Schandauba is eljutnak. Utolsó gyakorló évét a brünni Eduard Till vasnagykereskedésben töltötte. Útja közben kisebb kitérőket tett, Drezda és Breslau felé, amit családja támogatott táguló látásmódja érdekében. Brünnben a détail üzletbe kerül, ami mellett a cégnek három en gros raktára, és egy központi irodája volt. A Friedlandi Vasművek fő kiárúsító helye volt az üzlet, és 1867 óta kapcsolatban álltak az Eduard Till Draht-Drahtstiften, Ketten und Nietenfabrik, és a Sesztina Lajos Vasüzlet. A brünni cégnél már ekkor modernizálódnak a munkakörülmények: a munkaidő 7.15-től 17–18 óráig tartott, és vasárnapi munkaszünet is volt: ez csökkentett munkaidőt jelentett. Rickl Antal itt tanult franciául és csehül.

1906. októberében mintegy nagybátyja példáját követve, Rickl Antal önkéntesnek állt be a 16-os cs. és kir. Gr. Üxüll - Gyllenband közös huszárezredbe, hogy megismerhesse a fővárost. Tiszti vizsgája sikeres letétele után állt be 1907. november 4-én a debreceni bolt détail kiszolgálásba. Később is igyekezett fejleszteni tudását, világlátását: 1909-ben európai körútra ment Bécs, Prága, Nürnberg, Frankfurt am Main, Köln, Amszterdam, Hága, Rotterdam, Párizs és környéke, Avignon, Marseille, Cannes, Nizza, Milano, Genova, Velence, Fiume és Zágrábon keresztül Budapest voltak útjának legfőbb állomásai.

A világháborúban először részt vett a sikertelen szerbiai offenzívában a Szerémségen keresztül, majd az olasz hadszíntérre került, Isonzóhoz, később Doberdóhoz. 1915. májusában főhadnagyi kinevezést nyert. 1916. decemberében kerül haza súlyos betegen (tülerheltséggel és Basedow-kórral). 1918. júniusára gyógyul fel, ekkor front mögötti irodai szolgálatra minősítik, csakúgy, mint Weszter Bélát. A háború végeztével tértek csak vissza a vasüzletbe.

A Tanácskormány idején a cég három hétre állami tulajdonba került (1919. április 5-től) és az üzletmenet ideiglenesen elakadt. Csupán a tulajdonjogban történt ezzel változás, mert a vaskereskedői üzleti biztos, Roós Márton javasolta alkalmazásukat.²⁴⁹ Az

---

²⁴⁹ Eredeti jegyzőkönyv 1919. április S. N. Lev.

árubeszerzés folyamatosan egyre nehezebbé vált, a román megszállás idején is. A cég rengeteg kárt szenvedett el: a veszteség összesen 24 247 korona és 4 fillér volt.²⁵⁰

1919. folyamán Csanak János lemondott a Vas- és Rézbútorgyár elnökségéről, helyét Sesztina Jenő vette át. Ekkor már ifj. Rickl Antalt is beválasztották a gyár felügyelő-bizottságába, később a Mezőgazdasági Gépgyárnál is szert tett hasonló tagságra, Weszter Bélával együtt.

Sesztina Jenő fokozódó társadalmi szerepvállalása

Sesztina Jenő még az 1919-es évben Lövépetriben 47 házhelyet engedett át jutányos áron a hazatért katonáknak, 1922-ben pedig a Horthy Miklós által alapított Vitézi Rend javára adományozott 12 kataszteri szántót a háborúban érdemeket szerzetteknek. Ezek után Lövépetri díszpolgárává avatták.

1920. augusztus 31-én meghalt Sesztina Lajosné Beör Julianna, Sesztina Jenő édesanyja.

1920-ban Sesztina Jenő elvállalta a nagy kihívást jelentő Debreceni Kereskedő Társulat elnökségét. A háború miatt nehéz idők jöttek a kereskedelemre, ezért 1921. júliusában hattagú bizottságot küldött ki a Társulat által fenntartott iskolák pénzügyi helyzetének felülvizsgálatára. A problémákon saját vagyonával és a pénzügyi devalváció kihasználásával segített, és ezért a tettéért elnyerte Horthytól (Klebersberg Kuno javaslatára) a kormányfőtanácsosi címet.

Nagy szerepe volt Sesztina Jenőnek a Déri Múzeum létrejöttében is. Déri Frigyes 1920. október 18-án látogatott először Debrecenbe, hogy elhatározása szerint felajánlja évek óta összegyűjtött műkincseit a magyar államnak - egy nagyobb egyetemi városnak. A múzeum elhelyezésében a Közgyűlés úgy döntött, a Fűvészkert áthelyezésével indulhat el az építkezés. A folyamatok gyorsítására Sesztina Jenő 100 ezer K-át adományozott a Fűvészkert áthelyezésére.

1926. április 21-én a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke lett Sesztina

---

détail: kiskereskedés

en gros: nagybani eladás

²⁵⁰ Nagybákay Rickl Antal: i.m. III. 151.

Jenő - tehát az egyik legfontosabb pozíciók egyikébe került.²⁵¹ 1927. január 8-án a kamarák küldötteként beválasztották az országgyűlés felsőházába. Első nagyobb beszédét december 21-én tartotta meg, a gépjárműadó törvény kapcsán figyelmeztetett, hogy a gépjárművek elterjedése veszélyezteti a kocsikészítő mesterek egzisztenciáját.

1928. június 28-án a Debreceni Kereskedő Társulat elnökségéről lemondott Sesztina Jenő, egyéb elfoglaltságaira hivatkozva. (Nyolc évi lelkiismeretes és áldozatkész munka után.) Ekkor még díszelnöke volt a Debreceni Rotary Clubnak és a Debreceni Kereskedők és Utazók Egyesületének.

1929-ben díszelnöke lett a Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Sport Egyesületének és a Nyíregyházi Ipar Társaságnak is. Örökös tiszteletbeli tagja lett a Szolnoki Kereskedő Társulatnak, a Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Dalkörének, igazgatósági tag lett a Magyar Acélipari Rt-ben.

Ellensúly-törekvések a súlyosbodó gazdasági helyzettel szemben

1926. március 4-én a Sesztina cég belépett a Magyar Vaskereskedők Syndicatusába. 1932. augusztus 16-án a Gőzszappangyárat egyre súlyosabb anyagi helyzete miatt törölni kellett a kereskedelmi cégek egyéni jegyzékéből. Az épületet és a berendezést bérbe adva megőrizték az alkalmazottak állásait. Nemcsak saját vállalkozásának problémáit igyekezett odafigyelően megoldani, hanem az egész gazdaság fellendítésére is törekedett. Ezért megakadályozta az egyesült malmok debreceni telephelyének bezárását 1933-ban.

1935-ben úgy döntött, szlovák eredetű *nevét* (jelentése hatodrész) *magyarosíttatja*, így felvette egyik birtoka központjáról a *Nagybákay* nevet, de a belügyminisztériumtól kettős vezetéknev használataát kérte. Így lett hivatalos neve Sesztina-Nagybákay Jenő. Mivel házasságából Csanak Margittal nem született gyermeke, fiává fogadta Rickl Antalt, unokaöccsét és egyben cégtársát 1936. április 4-én. A Nagybákay nevet számára és utódainak is érvényesítette, szándékában állt a magyar nemesi címet is átíratni rájuk, de az ország király nélküli helyzetében ezt keresztülvinni lehetetlen volt.

---

²⁵¹ „Szentkirályi Tivadar, a kamara elhunyt nagynevű elnökének örökébe méltó utód lépett... Sesztina Jenőnél nincs ma hivatottabb férfiú a Kamara vezetésének tisztségére... Eredményekben gazdag pályája, kiváló egyénisége predestinálja erre. Sesztina Jenőben elsősorban a kisemberek találják meg igaz barátjukat... Jóságos, emberbaráti szeretete, szociális gondolkodása váltott ki általános elismerést...”

Ez a korszak Sesztina Jenő pályafutásának csúcspontját jelentette. A Debreceni Ipar és Kereskedelmi Kamara elnöke volt, az ország összes kamarái küldötteként a felsőház tagja, 1936-tól az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés elnöke, a Magyar Kereskedők és Vasiparosok Országos Egyesületének díszelnöke és számos más vidéki iparos és kereskedő egyesületé is.²⁵²

1937. végével megszűnt Sesztina-Nagybákay Jenő tizenegy évig tartó felsőházi tagsága. (Ez idő alatt, míg funkcióját betöltötte, tagja volt az igazságügyi, kérvényi, iparügyi, kereskedelemügyi és a közlekedésügyi bizottságoknak.)

Weszter Béla tragikus, 1936. szeptember 7-én bekövetkezett öngyilkossága után Sesztina-Nagybákay Jenő minimális áron felvásárolta a Vasbútorgyár értéktelen részvényeit, és a gyár irányítását fogadott fiára, Nagybákay (Rickl) Antalra bízta. Neki sikerült fellendítenie a forgalmat és kifizetni a banktartozásokat, ezért 1938. április 11-én kelt módosított végrendeletében Nagybákay-Sesztina Jenő Nagybákay Rickl Antalt - hálából, és mert látta, hogy hagyatéka nála jó kezekben lesz - általános örökösévé tette.²⁵³

1939-ben, 70. születésnapjára Sesztina-Nagybákay Jenő megkapta az OMKE-tól a Hegedűs Sándorné emlékplakettet, mint az az ember, aki a legtöbbet tette a foglalkozási ágak közötti megértés érdekében.

IV. 2. A Kaszanyitzkyak

Az előzőekben bemutatott Sesztina családhoz hasonlóan kereskedelemmel foglalkozott, de a szokásos megoldásokat inkább alkalmazta és a környezetéből kevésbé tűnt ki a Kaszanyitzky család.

A család eredetét tekintve szintén felvidéki származású, Hont és Bars vármegyékbe

---

Tiszántúli Ipar és Kereskedelem II. évf. 1926. 16-17. sz. április 14, 24.

²⁵² 1933 és 1936 között egyéb megtiszteltetések is érték még Sesztina Jenőt: a Debreceni Patronage Egyesület tagjává választja, a Debreceni Kollégiumi Diák Szövetség elnöki tanácsa, a Nemzeti Egység Párt választmánya úgyszintén, a Derecskei Iparos Dal Egylet díszelnöke lett és tiszteletbeli elnöke a Debreceni Fűszerkereskedők Egyesületének, a Városi Közművelődésügyi Bizottságnak, a Lawn-Tennisz Szövetség Tiszántúli Kerületének, a Vas-Gép Műszaki Kivitelező Védőegyletnek, tagja lett a Városi Zenedai Bizottságnak, igazgatósági tagja az Alföld Takarékpénztárnak, díszelnöke a Debreceni Iparos Dalegyletnek. Nagybákay R. A. i.m. I. 175-205.o.

²⁵³ „Örökbe fogadott fiamat, Antalt, azért teszem általános örökösömmé, mert családjunktól ő foglalkozik velem cégünk vezetésében már több mint harminc éve... Szakavatottsággal és lelkiismerettel megelégedésemre eredményesen dolgozik és mindkét fiát szeretettel gyakorolt vaskereskedő pályára neveli” Sesztina-Nagybákay Jenő 1938. április 11-én kelt végrendeletéből Timár Lajos i.m. 105.o.

vezethető vissza. Emellett Liptó vármegyében a régi birtokos nemesség tagjai között voltak megtalálhatóak a nagyselmecezi és gnóthfalvi Kaszanyitzkyak. A család legkorábbi biztos őse a liptószentmiklósi Kaszanyitzky János, akinek a fia, Sámuel már a Gömör megyei Csetneken élt. Kaszanyitzky Sámuel a Trencsén megye legrégebbi családjából származó Nádasy-Tertyanszky Rózát vette feleségül, és az ő fiuk lett Kaszanyitzky Endre, a kereskedő dinasztia megalapítója.

Kaszanyitzky Endre (1834–1905) már korán a kereskedői pályát választotta hivatásául. Tanulóéveit Debrecenben kezdte, Rickl József Zelmos fűszer- és drogériaárú-nagykereskedésében, innen felszabadulva Csanak József fűszerkereskedésében is szolgált. Ezek után tért át az üveges szakmára. Ennek érdekében dolgozott három évig a budapesti Kossuch János üvegyáros és kereskedő cégnél, hogy megtanulja az üveggereskedés fortélyait. Ez alatt az időszak alatt annyira megnyerte a cég és főnökei bizalmát és elismerését, hogy átvehette Kuhinka István üvegyáros, Kossuch sógora debreceni gyári lerakatának vezetését.

A Kuhinka (más néven Gajári) család jelentős üvegyipari céget üzemeltetett: vezető szerepüket jól érzékelteti az a tény, hogy 1842-ben, az Első Magyar Iparműkiállításon bronzérmeket szereztek. Ezen az Iparegyesület által szervezett versenyen a sziklai, ó-antal-völgyi, katalinhutai üvegyárak termékeit szerepeltették. Az 1843-ik évi Iparműkiállításon már ezüstéremmel tértek haza, majd tovább fejlesztették tevékenységeiket azzal, hogy 1881-ben az országban elsőként kezdték meg a sajtolt üveg gyártását. 1889-re a kiskapoldsi gyártelepükön már belga táblaüveget is gyártottak.²⁵⁴

A Kuhinka I. K. cég debreceni lerakatát 1852-ben Kaszanyitzky Endrének adták át: „Kaszanyitzky Endre előbb Kuhinka I. K. üveg- és porcelángyári raktár, illetve kereskedés” lett a helyi lerakat új cégneve.

Kaszanyitzky Endre a Kuhinka és a Kossuch gyári cégek révén remek üzleti kapcsolatokra tett szert, és csakhamar sikerült meghódítania Debrecen és környéke piacát. A továbbiakban fő célja az lett, hogy Debrecen az üveg és porcelán terén központtá

---

²⁵⁴ A Kuhinka István K. örökösei cég öblösüvegyára Szamotoercs gyártelepen (Nógrád-megye) 1820-ban kezdte meg működését. Lényeges átalakításokra csak 1886-ban került sor. Emellett Kuhinka Gyula részére bérletbe vették a m. kir. Kincstártól az 1774-ben alapított, Zólyom megyei Szikla-telepet, ami táblaüveget gyártott, és az 1850-ben alapított Júlia-völgyi, báró Fischer Rezső-féle üvegyárat is, Kuhinka Géza részére. (Ez Siba községhez tartozott.) Alsó-Bzován pedig Kuhinka Lipótnak volt üvegyára. In: A Sesztina cég története III. (1905-1920) Írta: Nagybákay Rickl Antal, Db., 1949/50.

fejlessze. Ennek következtében közügyeket alig vállalt,²⁵⁵ inkább családjának és az üzletnek élt, de közadakozásban is részt vett.

Az 1860-as évek végére vette feleségül Várady-Szabó Teréziát, akitől három gyermeke született: Andor (1874–1935), Irma (1877–1940), és Margit (1882–?). Ugyanekkor sikerek érik a szakmai életben is. Az 1873-as bécsi világkiállításon a Kaszanyitzky cég elismerő érmet nyert. Családi vagyoni mértékben megnőtt, hogy a következő évben (1874) megvásárolhatták a Piac utcai, az üzletet is magába foglaló házat (Piac u. 57.). Az épületet ezek után a legmodernebb üzletházzá építette ki.

Üzletileg szoros kapcsolatban állt a legkiválóbb hazai és csehországi gyárakkal, de összeköttetései épültek ki a herendi és a pécsi Zsolnay gyárral is. Ez idő tájt felerősödött a nagybani árusítás iránti kereslet, ami nagy vagyonhoz juttatta a családot. Ez a tőke tette lehetővé, hogy befektetés céljából több ingatlant is vásárolhassanak. Ekkor került a család tulajdonába a Kossuth utca és a Sas utca sarkán lévő, úgynevezett Kaffka-féle egyemeletes ház (Kossuth u. 7. sz.), majd - hasonlóan a nagyerdei Sesztina-villához - ők is villát vásároltak a Simonyi úton.

Főbb tisztségei társadalmi ranggal is felruházták, de ezek a tisztségek nagyrészt gazdasági jellegű szerepvállalást jelentettek. Így volt alapító tagja a Debreceni Kereskedő Társulatnak, beltagja a Kereskedelmi és Iparkamarának, virilis tag a város törvényhatósági bizottságában, de csupán a fontosabb ügyek tárgyalására járt el. Élete végén az Alföldi Takarékpénztár igazgatóságában vállalt tagságot. Idős korában gyógyíthatatlan betegséget kapott. 1906. január 16-án bekövetkezett halála után cégét egyetlen fia, Andor (1874–1935) örökölte.

Kaszanyitzky Endre halálakor a hagyatéki vagyonösszeírás négy ingatlant tüntetett fel: Debrecenben az 5974. és a 2576. telekkönyvi számú, illetve az elepi 9. és az 124 helyrajzi számú ingatlanokat. (A debreceni házak a fent is említett lakóház és egyben boltot, valamint a Simonyi úti nyaralót jelezték, az elepi helyrajzi számok pedig két kisebb földbirtokot jelentettek.) Ezeket az ingatlantulajdonokat tovább szaporította Kaszanyitzky Andor, aki 1911-ben megveszi Komlósi Dezsőtől a 7281. számú ingatlant. Emellett még ugyanebben az évben a család megvásárolta a 10384. számú ingatlant is, Kozák Istvántól és

---

²⁵⁵ Virilis helyzeténél fogva a városi közgyűlés állandó tagja volt. A család szerepe csak a századforduló után csökkent, míg végül fokozatosan meg nem szűnt. Erre tanúbizonyságot szolgálnak a HBmL városi népgyűlési jegyzőkönyvei.

feleségétől. Ez a Geréby-telepen (közismertebb nevén Átkos föld) található, 600 öl földet és lakóházat magába foglaló telek a Madách u. 11. szám alatt volt.

Ebből is látható, hogy a család jövedelmének egyre nagyobb hányadát *bérbeadásokból* szerezhette. A 20. század első évtizedétől a továbbra is fenntartott és virágzóan jól jövedelmező üvegkereskedés mellett biztosabb és egyben kevesebb fáradságot igénylő pénzforrásokat szereztek, ami ekkor már általánosan bevett szokás volt Magyarország vagyonosabb rétegeiben, főként a kereskedők között. Lakásukat saját bérházukban tartották, ahol a – gyakran változó – többi bérlakók és az üzlethelyiségek jelentős bevételt szolgáltatottak.

Ez az „életforma” a leggazdagabb polgárok közé sorolhatta őket: ahogyan fentebb is vázoltam, Debrecenben a társadalmi rangot és a vagyoni helyzetet a háztulajdonlás jelezte, és nemcsak a 19. században, hanem a 20. század elején is fontos értékmérő volt.²⁵⁶

Ugyanekkor az üzletet a kor változásainak megfelelően fejlesztették: erről tanúskodik a cég 1939-ből fennmaradt üvegértékesítő prospektusának igen gazdag és változatos terméklistája is. Az üvegkereskedés, Kaszanyitzky Endre törekvéseinek megfelelően, továbbra is megmaradt Debrecen és környéke legfontosabb és legnagyobb üveg- és porcelánforgalmazójának, legfőbb ellátó cégének.

A Sesztinák vállalkozó szemléletével ellentétben, a Kaszanyitzkyak kevésbé kockáztatták vagyonukat egyéb, az üvegkereskedésükön túlmutató vállalkozásokban. Nem indítottak vagy karoltak fel új vagy régi, de ígéretesnek tetsző iparvállalatokat, kereskedéseket. Egyre inkább a vagyon és a polgári jólét biztonságos megőrzése került előtérbe, a jól bevált módszerek útján. Az üzlet és a bérházak mellett pénztökéjüket kötvényekben és részvényekben őrizték.²⁵⁷

---

²⁵⁶ A bérlőt, aki nem rendelkezett saját lakással vagy házzal, minden vagyona, jómódú szállása, társadalmi állása vagy vezető szakmai pozíciója ellenére sem tartották olyan tiszteletre méltónak, mint azt, aki bár vagyoniilag stb. rosszabb helyzetben volt, de saját ingatlannal rendelkezett. Erről ír pl. Balogh István: A címvisek világában is.

²⁵⁷ 1926. július 5. Kaszanyitzky Margit elismervénye Kaszanyitzky Andornak részvényátvételeiről:

- 1 db Terményáru szövetkezeti részvény 1924/25. évi oszt. szelvénnel,
- 30 db Debreceni Első Takarékpénztár-részvény 1925. évi oszt. szelvénnel,
- 1 db Magyar-Olasz Bank részvény 1925. évi oszt. szelvénnel
- 3 db Alföldi Takarékpénztár részvény 1925. évi oszt. szelvénnel
- 5 db Egyesült Magyarhoni Üveggyárak 1925. évi oszt. szelvénnel
- 1 db Egymillió Kényszerkölcsön Kötvény 1925. évi oszt. szelvénnel
- 1 db 125.000 K. Kényszerkölcsön Kötvény 1925. évi oszt. szelvénnel
- 1 db Terményáru Szövetkezeti Részvény 1924/25. évi szelvénnel

IV. 3. Dragota Ignác gyermekeinek kísérlete

A közös vagyon kezelése: mintakövetési próbálkozások

Dragota Ignác, Miklós, Anna (Novelli Eduárdné), Róza, Sándor és Erzsébet csak apjuk halálához képest tíz évvel később, 1870. június 8-án osztották meg közös ingó és ingatlan vagyonukat, valamint ennek közösen kezelt szaporulatát. Addig próbálták közös erővel folytatni atyjuk tevékenységét, és tovább építeni művét. Ezért elsődlegesen a legidősebb fiú, Ignác irányította a boltot, és átvette édesapja helyét a Kereskedelmi és Iparkamara beltagságában.²⁵⁸ A fennmaradt üzleti könyvek, vagy inkább háromhavonta egybefűzött –ezért is elég töredékes–számviteli összegző papírok tanúsítják a korábbi üzletfelekhez fűződő kapcsolatok, *kereskedelmi háló fenntartását*, sőt, talán bővítését.

Földrajzilag távolabb fekvő kapcsolatokat mutat az 1869-es új számadás, amelyben a korábbi üzletviteli papírokon szereplő, régebbi célvárosok mellett szerepel (ma: Hajdú-) Dorog (Steinfeld József), Tiszaújlak (Bohn testvérek), Regéc (Reviczky Tamás), Somlyó (Halmágyi Miklós), Érszentmiklós (Weisz Dávid), Komádi (Dávid Mihály), Balkány (Grósz Ignác), Bedő (Tessler Pinkas), Tasnád (Káresz Imre), Telkibánya (Török István), és Báthor (Áron József). Ugyanez a forrás értesít minket arról, hogy a család a korábban megvásárolt házakat bérbe adta ki, többnyire kereskedőknek,²⁵⁹ ami ekkoriban már kezdett bevett pénzszerzési módszerként a háztulajdonosok között elterjedni. Hiszen sokkal egyszerűbb, nyugodtabb és biztosabb pénzszerzési, vagyonfenntartási módszer volt ez, mint akár a kereskedés, akár a gazdálkodás. (Egyedül édesapjuk Varga utcai, 2455. szám alatti házát adták el 1861-ben.)

---

1 db Debreceni Első Takarékpénztár részvény 1925. évi szelvényvel

1 db Alföldi Takarékpénztár részvény 1925. évi szelvényvel.

HBmL. XIII. 8. 1.

²⁵⁸ Felhívás a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara beltagnakainak választására. Beltagnak választható az a bennszülött vagy megtelepült iparos vagy kereskedő, aki teljes polgárjoggal rendelkezik, a Kamara székhelyén lakik, és legalább három éve működik valamilyen cégben. 1869. január 10. In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 3. doboz.

²⁵⁹ Házbér: Lobmayer Józseftől, Jakobovits Antaltól, Weidner Józseftől, Sötér Miklóstól, Kohn Józseftől, Adler Adolfától, Borsay Sámuelettől. 1869. szeptemberi új számadási jegyzékben. (Sötér Miklós fűszerkereskedő, Lobmayer József vaskereskedő volt. Háztartásbeli, még fizetetlen számlatartozások jegyzéke. 1870. június 8.) In: Déri Múzeum történeti anyaga. A Dragota család iratai. 3. doboz. (7. doboz.)

Mégis, pont ez a lépés, hogy *házbérletekből* is nagymértékben húztak jövedelmet, azt a gondolatot veti fel, hogy egyre kevésbé szívesen foglalkoztak olyan tevékenységgel, ami sokat hozott ugyan a konyhára és biztosabb volt, mint a földből eredő bevétel, de rengeteget kellett vele foglalkozni, még hozzá odafigyelő szakértelemmel. A család sorsa ebben is hasonlítható több pesti kereskedő család sorsához, akik, bár egy ideig fenntartották az örökölt, vagyonszerző üzletet, ez nem tartott sokáig és amilyen hamar csak tudtak, áttértek nyugalmasabb és úribbnek inkább elfogadott foglalkozásokra, amik legalábbis a vagyon fenntartására elegendő bevételt hoztak. Többnyire ezekben a családokban a vagyon megalapozója sem akarta, hogy utódai az ő hivatását kövessék, ha mégis, akkor kifejezetten ebből eredően utódot nevelt rokonságából, vagy olyan, a családhoz hű üzletvezetőt szerzett, aki ellátta a teendőket és a boltot fenntartotta, anélkül, hogy az örökösöknek bármi teendője lett volna ezzel kapcsolatban. Utóbbi azonban meglehetősen ritka megoldás volt, nyilván megbízható ember híján, és mert utóbbit is szükséges lett volna a veszteségek okán időnként szakértelemmel ellenőrizni, amit az üzlettel foglalkozni nem kívánó örökösök nyilván meg sem szereztek.

Az üzletvitel fenntartása mellett foglalkoztak *hitelnyújtással*, de nagyobb arányú összegekkel, és talán kevésbé szigorúan odafigyelve, mint édesapjuk tette volna. Ifjabb Dragota Ignácnál is három hitelezési ügy merült fel. Az édesapjához képest feltűnő felfogásbeli változást mutatja Novelli Károly kassai kereskedőházának csődperében játszott szerepe is. Novelli Károly Dragota Anna, Ignác húgának apósa volt, talán ezért kezelte gálánsan a nyakán maradt tartozást. Az após ugyanis 1861-ben meghalt, és több jelentős tartozást hagyott maga után. Három váltója közül az egyiket Dragota Ignác, a váltók kezeseként, még a csődper előtt kiváltotta, mert az Osztrák Nemzeti Bank rendszabályai szerint működő váltótörvények a Kaffka Károlynak megadandó 1000 Ft-os tartozás esetében sem tűrtek halasztást. A másik két hasonló váltó közül az egyiket a csődper folyamán, a harmadikat már a kassai városi törvényszék mint csődbíróság ítélete alapján váltotta ki, ezért némi kamattal 1509 Ft 60 kr-t kellett fizetnie.²⁶⁰ A darvasi Breuer Salamon

---

²⁶⁰ A három váltó:

- 1861. április 13. 1000 oFt.

- 1861. május 25. 1300 oFt 3 hónapra, Kaffka Károlytól. Fizetendő: Dragota Ignácnál Debrecenben.

- 1861. május 31. 1500 oFt

Kecskés János váltójegyző hitelesen igazolta az első két lejárt váltó kifizetését, annak a Dragota kereskedőháznál történt bemutatásakor. A csődbíróság ítélete szerint az utolsó, még ki nem fizetett

ellen indított csődperben szintén hitelezőként volt érdekelt a Dragota Ignác cég. A váltót²⁶¹Novelli Ede állította ki a Dragota-ház cégvezetőjeként, 216,16 oFt-ról, de az adós a fizetésre lefoglalt ingóságaival együtt ismeretlen helyre távozott. Ezért annak dévaványai vagyontárgyaira is kérték a végrehajtás kiterjesztését. Talán ez volt az az első igazi hitelügy, amelyben minden részrehajlás nélkül, önállóan intézhették a pénzbehajtást, ezért tanulóesetként is kezelhetjük. Ennek rovására írható a nehézkes intézés, ami a következőkben kevésbé volt tapasztalható. Hasonlóan rosszul járhatott ifj. Sarkadi József helybeli kereskedő csődje esetén, aki 1863. augusztus 24-én nyújtotta be csődkérelmét, miután fizetéseképtelenné vált. A hitelező kereskedők igényeikkel október 6-ig jelentkezhettek. Több neves kereskedő, a Rickl József Zelmos-cég, Feischl Fülöp, Pintér Károly, Markovics Emil neve is ott olvasható a kárvallott hitelezők listáján.²⁶²A harmadik, legjobban záruló eset Weinberger Mihály tartozási ügye volt, ami 1863. június 26-ai kötelezvénye és zálogbiztosítéka alapján biztosan megadott tartozást foglalt magába. A másfél év alatt visszafizetendő 272 Ft 80 kr adósságot átvállalta készfizetőként Lévi Lőrinc, aki biztosítékkul adta újfahértói házas telkét és az utána járó külső földet.²⁶³

A Déri Múzeum és a Hajdú-Bihar megyei Levéltár iratgyűjteménye nem tartalmaznak utalást arra nézve, hogy az utódok foglalkoztak volna bankügyekkel, vagy részvénykereskedéssel. Csupán id. Dragota Ignác halála után megosztották az Első takarékpénztári részvényeket, amelyeket addig a Rickl-örökösök tekintetében is az elhunyt kezelte. Mivel ezt és 2244 Ft osztalékát vonakodtak átadni a Dragoták, 1870. májusáig elhúzódott az átadás, végül itt ügyvéd döntötte el a dolgot: a nyolc részvény a Rickl család rendelkezése alá került, az utánuk járó kamattal és nyereséggel együtt.²⁶⁴

---

váltókövetelést elegendő kis kamat rátételével, összesen 1509 Ft 60 kr-ként kifizetni. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye. A Dragota család iratai. 7. doboz. (Déri Múzeum történeti gyűjteménye a továbbiakban D. M. tört. gyűjt.)

²⁶¹ Váltó Dragota Ignác helyett Novelli Edétől Brauer Salamon nevére, 1861. október 28. Határidő: 1862. sz. Györgykor (április 24.). Periratok: é. n. In: D. M. tört. gyűjt. Dragota cs. 8. d.

²⁶² In: Déri Múzeum tört. gyűjt. Dragota cs. 7. d.

²⁶³ 1863. június 26. Kötelezvény: Dragota Ignác debreceni bejegyzett kereskedő váltókeresetét Weinberger Mihály ellen barátságosa útoni kifizetését magáénak vállalja Lévi Lőrinc mint készfizető adós. A 272 Ft 80kr-t másfél év alatt kell visszafizetnie. Jelzálog tétetik az újfahértói 482. sz. tjkv-be felvett és a községben 401. szám alatt fekvő házas telek és az utána járó külső földre. Fizetés hiányában szóperrel követelhető. Valamint: A újfahértói 482. sz. tjkv C lapjára, Lévi Lőrinc ingatlan birtokára 272 Ft 80 kr kölcsön zálogjogát az 1863. június 26-iki kötelezvény alapján az A I. 1. 2. alatt Dragota Ignác debreceni kereskedő javára bekebelezetik. Nagykálló, 1863. július 11. In: D. M. tört. gyűjt. Dragota cs. 8. d.

²⁶⁴ Rickl József Zelmos keresetlevele Debrecen szabad királyi város törvényszékéhez, Dragota Ignác, Miklós, Sándor, Anna Novelli Edéné, Róza és Erzsébet mint néhai Dragota Ignác örökösei ellen, 8 db takarékpénztári

Viszont két *ipari vállalkozás* működtetésében tevékenyen részt vettek. Az egyik a városban, Péterfia utcai saját házuknál alapított szappangyár volt, amelynek elindítására 1862. augusztus 5-én kapták meg az engedélyt.²⁶⁵Másik a peceszentmártoni malmom volt, amely pont az 1860-as évek kezdetétől vált örökösödési vita tárgyává a három tulajdonos család között. A malom ugyanis idősebb Dragota Ignác, Rickl József (és felesége), valamint Kaffka Károly, a három kereskedőtárs hagyatéka volt. A szinte pusztán vagyonként kezelt malom körül több évig elhúzódó vita támadt. Mivel addig a tulajdonosok családjai nem foglalkoztak ügyével, amíg közvetlenül őket nem érintette, nem is voltak tájékozottak állapota, készletei, bevételei, vagyona és értéke tekintetében. A malom és értékei kezelésével Rickl Józsefet bízta meg a többi örökös, aki először megbízási szerződést kötött Janky Antal nagyváradi kereskedővel a malom összes termékei kizárólagos forgalmazására. Az 1863. augusztus 1-jétől 1866. december 31-ig élő szerződés Janky kizárólagos jogává tette ez idő alatt az eladást, és erre a célra átadták neki a Zöldfa utcai saját házuknál erre szolgáló helyiséget, a hozzá tartozó felszereléssel és leltárral. A szerződés kikötötte az üzleti kapcsolat sarkalatos feltételeit: az idő lejártával a kereskedő mindent változatlan állapotban visszaadni volt köteles, az árut a malom önköltségen szállította, és saját szabott áron adta el. A kereskedőt 5% eladási díj illette a bevételből, ezen kívül, mivel az általa intézett eladásokról kezeskedett, még 2% járt neki. Szabályként kötötték a következők: nagybani vásárlóknak 3% engedmény járt, a debreceni raktárnak kiszolgáltatandó készítmények értékéből jutalék neki nem jár. Minden eladási ár változtatásánál az akkor talált készlet felméréndő, és az árkülönbség a malom javára

---

részvény természetbeni kiadása, 2244 Ft illetéktelenül felvett s még talán felveendő osztalék, kamatok és költségek megtérítése iránt. A debreceni takarékpénztár 1846. február 18-án tartott közgyűlése jegyzőkönyve (A. alatti) hiteles másolata tanúsítása szerint az eredeti aláírási ív átvizsgálása után, a társulat rendelkezése után még 151 db részvény fennmaradván, a külön aláírási ív vétetett –a fennálló szabályok alapján- vizsgálat alá. Ezen szerepel a néhai Dragota Ignác és Rickl József Zelmos neve. Ők kötelezettségeiknek eleget tettek, és a 391-98. szám alatti részvények aláírásáról az eredeti aláírási ív is tanúskodik Rickl József Zelmos mellett, mert a papírok értékét sajátjából fizette, és azok nevére kiállítottak. De a Rickl család akkor még osztatlan vagyont néhai id. Dragota Ignác kezelte, így a részvényeket is, csakúgy, mint a többnyire gazdálkodással elfoglalt, birtokaikon kívül lakó családtagok magánvagyonát. Halála után örökösei vették fel az osztalékot a fenti 8 részvény után. Ezért kéri a részvények és osztalékaik kiadását, a költségek egyetemlegesen a Dragotákat terhelik. 1870. május. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye, a Dragota család iratai. 7. doboz.

²⁶⁵ Dragota Ignác örökösei kérelme a városi tanácshoz: Péterfia u. 940 sz. alatti saját házukban szappangyárat kívánnak felállítani. Ha ez az 1859. évi ipartörvény 33, 34, 35, 36. §§ értelmében helyszíni ellenőrzést igényel, kéri azt végrehajtani és a gyár indítását engedélyezni. 1862. május 15. Válasz az irat hátoldalán: a helyiség szilárd, tűzmentesített és a gyárnak alkalmas. Kifogás ellene nincs. Feltétel: indulás után és azt követő évben szükséges bizonyítványokat be kell mutatni, és a gyárat Hanke Leó rendőrfőkapitánynak be kell jegyeztetni. 1862. augusztus 5. In: uo.

elkönyvelendő.²⁶⁶ Ezután egy évvel felmériette hivatalos szakértővel a malom összes építési költségét, annak hitelfedezeti részét, 1852. január 1-től az összes jövedelmet évente, az ebből adósságok törlesztésére fordított összeget, és megállapította az éves számadásokat. A malom jövedelmei kezelésének ellenőrzésére felkérte Frank Antalt, a Kaffka árvák gyámját.²⁶⁷ (Frank Antal még korábban, Rickl Antalné Kis Orbán Johanna kérésére leltározatta és törvénytörvényesen zároltatta a malmot, de ez csak hiányos módon mehetett végbe, mert a használt eszközökről nem készítettett feljegyzést. Ekkor már szükségessé vált a teljes körű leltározás, mert a malmot és felszereléseit felmerült, hogy a családtagok beleegyezése folytán eladják. A malommal kapcsolatos teendőket szinte kizárólag Rickl Antalné Kis Orbán Johanna elhatározása szerint intézték, aki gyermekei gyámjaként fivérével, Kis Orbán Jánossal 1862-ben kérelmezte a malom haszonbérbe adását és ügyvitele fölé gondnok rendelését. Ekkor került sor a leltárra és az ideiglenes vagyonzárra.²⁶⁸ Ezután kérelmezte a malom jövedelmei kimutatását, és abból gyermekei számára rész kijelölését, amire akkor még nem került sor: a többség a közös vagyon jó jövedelmezősége miatt annak fenntartását szavazta meg. Ezután kötötték meg a szerződést Janky Antallal.)

A kereskedővel kötött szerződést lejártával azonban annak kifejezett ajánlatára annak hasonló feltételek melletti fenntartására sem hosszabbították meg. 1867-ben a három család elszámolt Janky Antallal, és ekkor abban állapodtak meg, hogy a malom javaiból szerzett készpénzbevételüket a Debreceni Takarékpénztárban kamatozás végett betétkönyvre gyűjtik. A kiskorú örökösök érdekében a Debrecen városi törvénytörvényesen mint gyámhatóság elrendelte, hogy a fenti családok tagjait még meghatározatlan részben illető, a város házipénztárába letétbe tett 7596,66 osztrák Ft-ot Nagy Ferenc tanácsnok megbízottként vegye ki és a helyi takarékpénztárba kamatozás végett takarékkönyvre tegye be, majd az(oka)t a városi házipénztárba megőrzés végett adja be. (Janky másik ajánlata az volt, hogy az egész készletet átveszi hitelre, 15% levonásával. Ezt a Rickl és a Dragota

---

²⁶⁶ Szerződés Rickl József mint a Nagyvárad-peceszentmártoni malmalomban többi birtokosainak képviselője és Janky Antal nagyvárad-i kereskedő közt. 1863. augusztus 1–1866. december 31. (É. n.) In: uo.

²⁶⁷ Jegyzőkönyv a Rickl család tulajdonához tartozó peceszentmártoni malmalomban kezelésére vonatkozólag. 1864. február 24. Pontos István mint szakértő bemutatja szakértői munkája észrevételeit a néhai Rickl Józsefné hagyatékához tartozó peceszentmártoni malmalomban vagyonáról vezetett könyvekre vonatkozólag. É. n. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye. A Dragota család iratai. 7. doboz.

²⁶⁸ Özvegy Rickl Antalné Kis-Orbán Johanna mint gyermekei gyámja és Kis-Orbán János kérelme a peceszentmártoni malmalomban haszonbérbe adása és gondnok rendelése iránt. 1862. augusztus 28. In: uo.

család megvétózta azzal, hogy a teljes készletet maguknak átvették aktuális áron, a Janky-féle 7% engedmény fenntartása mellett.) Frank Antal 1868-ban bekövetkezett halála után a Kaffka-örökösök új gyámja és vagyonuk felügyelője Armós Bálint ügyvéd lett.²⁶⁹ A malom sorsa ekkorra már eldőlt: a széthúzó vagyoni érdekek miatt, miután mindenki a legtöbbet akarta belőle magának kihozni, végül átadták a nagyváradi u. m. praemonstrati rendnek, miután biztosították használható állapotát.

A gazdálkodás mint hivatás végleges előretörése

A Dragota család mindezek mellett az apai hagyományok közül legszívesebben és legnagyobb mértékben *földbirtokai gyarapításával* és azokon gazdálkodással foglalkozott. Ezért is hosszabbították meg újabb hat évre a Gyulay- birtokrészek bérletét Harstein Noénál és fiánál, Péternél. A hasonló feltételek melletti átengedés nagyjából –kis eltéréssel– ugyanarra a területre vonatkozott a nagyhegyesi pusztán, de a korábbi terület mellé még kibérelték a 12. dűlőt is, így a haszonbérelt terület 828 hold 600 öl nagyságúra nőtt.²⁷⁰ Dragota Miklós, a legidősebb testvér, induló gazdálkodóként már 1848 második félévében szállított az István Gözmalomnak és a Magyar Cukoripar Rt-nek, ez lehetett az első igazi próbaév a gazdaság működtetését nézve. (A Debreceni Első Takarékpénztártól kiküldött számlaegyenleg egyelőre a bevételi oldal hátrányát mutatta a kiadásokhoz képest.) Több esetben vásároltak kisebb földbirtokot a Debrecen környéki tanyák közül, bár inkább csak azután, hogy örökségüket megosztották és vagyoniilag teljesen önálló életbe kezdtek. Annál is inkább volt ez biztosabb megoldás, mert a vagyoni helyzetet még kuszálta Rickl Józsefné végrendelete teljesítése. Az elhúzódó ügy intézése az örökség részeként említett

---

²⁶⁹ Hatósági jelentés a néhai Kaffka Károly hagyatéka tárgyában Dragota Ignác úrnak. Debrecen, 1868. december 30. In: uo.

²⁷⁰ Szerződés a balmazújvárosi lakos Harstein Noé és fia, Harstein Péter, mint gr. Gyulay Ferenc úr öxellenciája Nagyhegyes pusztájának haszonbérlői és a debreceni néhai Dragota Ignác úr természetes és törvényes örökösei, nevezetesen Dragota Ignác mint örökös és a többi örökösök megbízottja, a mondott pusztá egy részének haszonvétele végetti átengedése tárgyában. Harstein Noé 1855-től 1861. december 31-ig gr. Gyulay Ferentől haszonbérelt pusztabirtokot, aminek haszonbérét 1861. április 24-én Bécsben a tulajdonos megerősítette újfent 6 egész évre, 1861–1867. szeptember 29-ig, Harstein Noé és Péter együtt vették ki haszonbérbe, és bizonyos részeket kiadtak használatra néhai Dragota Ignác úr örököseinek. Nevezetesen: a 17. dűlőt (350 hold 500 négyszögöl), és a 18. dűlőt (396 hold 300 négyszögöl), és a 12. dűlőt, mely a 17. végében keresztbe fekszik (81 hold 900 négyszögöl), összesen tehát 828 hold 600 négyszögöllet engedtek át azzal a feltétellel, hogy minden 1100öllel számított hold után tartoznak egymásért jótállva fizetni

tanyabirtokokra is vonatkozott, és a Dragota családot annyiban érintette, hogy édesapjuk a Rickl testvérekkel egyenlő részt kapott a vagyomból. Ennek nagy részét el tudták intézni még az 1850-es évek közepén, az ingó vagyon könnyen volt megosztható. (Dragota Ignác ebből indította el önálló kereskedését.)

Az ingatlanok ügye már nehezebb volt, és a megoldás az 1860-as évek közepéig elhúzódott, ahogyan a közösen kezelt vagyon szétoztása is. Dragota Ignác, az ifjabb, feltételezhetően pont ezért egyetlen komolyabb földbérletbe ment bele önállóan. Még 1861. augusztus 6-án kötött szerződést Fésős Andrásné és örököseivel, 11 nyilas macsi tanyaföldjükre. A kötés három gazdasági évre vonatkozott,²⁷¹ majd lejártával 1870-ig, hat évre hosszabbították meg.²⁷² 1869/70-ben már a birtok megvételéről tárgyalt az örökös testvérekkel, amit 11 000 oFt-ért meg is kapott.²⁷³ A vételárba belefoglaltatott Némethy Lajos és felesége, Fésős Emma a Kollégium javára betáblázott 6000 Ft-os kötelezvényének átvállalása.²⁷⁴ 1868-ban a Harstein-féle bérlethez hasonló módon Sándor testvérel vette ki Bányai Pétertől Semsey Albert erdőszigeti pusztáját.

Az 1873. január 1-jéig élő bérlet 3000, 5000 juh tartására nyújtott lehetőséget, amit aktualizált a juhtenyésztés és –tartás iránti érdeklődés fellendülése. A terület módot adott a modern, fajtaváltó és ipari felhasználásra tenyésztő módszerek kipróbálására, hasznosítására. Az 1860-as évekből fennmaradt gazdasági napló jegyzetei tükrében nagy arányú állattenyésztéssel foglalkoztak, az akkori leginkább hasznot hajtó mezőgazdasági ágazat kihasználásaként.²⁷⁵ Elsősorban marha- és lótenyésztésben voltak érdekeltek, de

---

2,52Ft-ot, az egész területért összesen 2375 Ft 3,5 kr-t ausztriai ezüst huszasokban, vagy 2088 oFt 80,5 kr-t. É. n. In: uo.

²⁷¹ Bérleti szerződés Fésős Andrásné és örökösei, és Dragota Ignác között, Fésős Andrásné 11 nyilas macsi tanyaföldjére. Érvényes: 1861. október 1-től 1864. október 1-ig. Bérleti díja évente 462 oFt, az árendába betudandó a Dragota Ignác által fizetendő adó és egyéb terhek. 1861. augusztus 6. In: uo. Mj.: egy gazdasági év szeptember 29-október 1-jén ért véget, és kb. ugyanekkor folytatólagosan kezdődött újra.

²⁷² Szerződés 1864. augusztus 30. Éves bér: 528 oFt.

²⁷³ Ideiglenes szerződés: Némethy Lajos, neje, Fésős Emma nevében és Fésős András eladnak örök áron Fésős Emma, Juliánna, Albert és András örökösöket illető négy örökrészt, fent említettek beleegyezése létrejötté után Dragota Ignác úrnak, a macsi 4. szám alatt telekjegyzőkönyvbe foglalt 11 nyilas tanyabirtokot 11 000 oFt-ért. É. n. Az eladás létrejött, mert az örökösök helyett a föld után fizetendő örökösítési rátát (324,72 oFt) Dragota Ignác fizette be. Kémery Dániel írnok igazolása, Debrecen, 1869. január 16. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye: a Dragota család iratai. 7. doboz.

²⁷⁴ A kötelezvény átíratása 1871. január 28. Igazolják: 1871. március 24. In: uo.

²⁷⁵ Oeconomie Conto (Gazdálkodási rovas) 1862. június 1-től 1868. január 31-ig, és Tinó- és borjúvétel 1861. november 26-tól 1867. január 28-ig. Valamint: gazdálkodói napló 1869. február 24-től 1870. május 22-ig. Az állattartás nagy arányát mutatják a hat és fél évre kiszámolt kiadások végeredményei: pl. a hegyesi és újvárosi puszták, a Fésős tanya és a papzugi föld hasznobéré és a velük járó adók összesen a hat év alatt 32 859,81 K-t, az acsádi, ábrányi és hortobágyi legelőberek, a gulyás-, csordás- és kútberek 5116,70 K-t tettek ki.

sertéshízlalással is foglalkoztak.

Az akkoriban nagy gazdasági fellendülést ígérő juhtenyésztési hullámba a fenti birtok bérbe vételével kívántak bekapcsolódni. Egyéb, gazdasági vállalkozása egy ehhez kapcsolódó, kissé furcsa állattartási társulás volt, ahol eredetileg Szarvas Erneszt és Fabricius Károly két félként lépett szövetségre, közös anyagi haszonért, szerződésben meghatározott módon. Dragota Ignác úgy került bele, hogy az egyik szerződő fél, Fabricius felköltözött Budapestre, és átadta a kezére bízott javakat neki, tartozásait ezzel kapcsolatban rendezte. Maga az üzlet eredetileg arról szólt volna, hogy a balmazújvárosi Szarvas Erneszt 1864. szeptember végétől (sz. Mihály naptól) kezdődően három gazdasági évre megosztotta feles tulajdonban kétnyíretű birkanyáját Fabricius Károllyal. Cserébe minden, a nyájjal kapcsolatos költség a másik felet illette. Feltétel ehhez a közös tulajdonláshoz az volt, hogy a három év alatt közös tulajdonban létező nyájból egymás tudta nélkül semmit el ne adhassanak, és semmilyen teher okán vagy mások iránti kötelezettség miatt lefoglalni ne lehessen. A gyapjút minden nyírásakor kétfelé kellett osztani, azzal mindkét fél szabadon rendelkezett. Az időközben eladásra kerülő mustrák árából alkalmas jószág volt veendő, és a három év leteltével az akkor található összes tőke és nyáj két egyenlő részre volt osztandó, az egyik fél elsőségi joggal Fabriciust illette volna, a másik marad az eredeti nyájtulajdonosnak. Ha Fabricius Károlyt bármi akadályozta volna a nyáj ellátásának elintézésében, Szarvas Erneszt visszaléphetett a szerződéstől, kiadva másnak Fabricius részét.²⁷⁶ Fabricius Károly 1867. tavaszán, a nyáj átadásakor átadta a nyári legelőbért (150 Ft) is Dragota Ignácnak, aki ettől függetlenül azt Szarvastól is lefoglalta, és Fabricius azon felszólítására, hogy adja azt neki vissza, nem reagált.²⁷⁷ Végül ebből per keletkezett, amit 1869. május 4-én tárgyalás döntött el.

Addig azonban egyéb vádak is gyűltek a korábbihoz: a felesben nyírt juhokról levett, és Szarvast illető 15 q szálás gyapjú árából, amit a számla tanúsága szerint Dragota Ignác adott el, nemcsak a legelőbér fejében 150 Ft-ot, de alkuszdíj, apadó, zsákdíj és egyéb címek alatt 121 Ft-ot, összesen az 1320Ft-ot kitevő vételárból 271 Ft-ot minden igaz ok nélkül, jogtalanul visszatartott. Mindezt többszörös felszólításra sem volt hajlandó

Szarvasmarha, lovak és juhok vásárlására, cserélésére 23 700 K-t költöttek. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye: a Dragota család iratai. 8. d.

²⁷⁶ Feles egyezség másolata: Szarvas Erneszt balmazújvárosi lakos és Fabricius Károly között. Balmazújváros, 1864. szeptember. In: uo, 7. d.

visszafizetni. Ezért kérelmezte a vádló, hogy igazsága érdekében tanúját, Fabricius Károlyt hallgassák meg, és a fenti összeget 1867. június 20-tól számítva 6%-os kamattal, és a per költségeivel ítélik visszaadni.²⁷⁸ Szerződése alapján, ami Dragotára is vonatkozott, azt megerősítő tanújával nyilvánvaló a per kimenetele.

Az örökség megosztása: önállósodás

1870. június 8-án, a családi osztozás alkalmával a Dragota testvérek közül Ignác és Miklós egyenlő arányban kaptak egy macsi 40 és fél nyilas földet, egy 9 boglyás bányai kaszálót, Pacon egy kétboglyás kaszálót (ún. Tökés-féle), Fancsikán egy 2 boglyás kaszálót (Illés-féle), és Bánkon egy 3 boglyás kaszálót (Szücs-féle). Mindezen vagyonokkal együtt termésekkel, épületekkel és gazdasági eszközökkel. Róza és Erzsébet ugyanígy együttesen voltak hajlandóak a maguk illetőségét kivenni, ezért egyenlő részben kapták az egyik Piac utcai (emeletes) házat, a vele járó ondódi földdel. Dragota Sándor a másik Piac utcai házat kapta annak ondódi földjével. (Kitétel: ha ez a ház meghaladja részöröksége értékét 5000 Ft-tal, akkor köteles Annának ennyit fizetni, bár ezt az összeget kölcsön gyanánt 3 évig magánál tarthatta 7%-os kamatra.) Dragota Anna Novelli Edéné kapta a Piac utca 940. számú házat, annak ondódi külső földjeivel, a libakerti földet, a nagycserei 10 boglyás kaszálót, a sámsonkerti 19 és fél nyilas, megváltott szőlőt, a 8 darab takarékpénztári részvény közül 6 db-ot, a magyar általános biztosító társaság részvényét, a 24. számú, 1854-iki államsorsjegyet, a hitelintézeti 2 db sorsjegyet, a Sötér Miklós elleni egész követelést, a Lobmayer Józsefnél levő követelést, az iparbankbeli készpénzből 462 Ft-ot, a Dragota Ignácnak átadott 26 db ló ára: 1000 Ft, és Dragota Sándortól kap 5000 Ft-ot a Piac utcai ház után. A többi, még bizonytalan követelést később, egymás között szándékoztak tisztázni.²⁷⁹

Dragota Ignác és Miklós²⁸⁰ a közös tulajdonból 1871. február 12-én osztották meg öröklött javaikat, amikor háztartásukat és vagyonukat egyaránt elkülönítették. A földeket arányosan különválasztották, a kettejükre maradt adósságokat Miklós rendezte.

---

²⁷⁷ Fabricius Károly levele 1868. november 12. In: uo.

²⁷⁸ Szarvas Erneszt levele a Városi Törvényszéknek. É. n. In: uo.

²⁷⁹ In: HBmL. XIII. 8. 1. Vegyes iratok: Osztályegyezség a Dragota Ignác-féle hagyatékról. 1870. június 8.

²⁸⁰ Dragota Ignác (1830. augusztusa-1895. június 6.) Dragota Miklós (?-1882. január.)

Megegyezésük szerint Ignác kapta a macsi közös tanyaföldekből a 24,5 nyilas, azaz 137 hold 1300 négyszögöl területű tanyaföldet, a rajta álló épületekkel és felszereléseivel. Az 1780. június 8-ai családi osztásban közösen kapott kaszálók közül a Rachbauer-féle 6 boglyás bánki, a Tökés-féle 2 boglyás paci, és az Illés-féle 2 boglyás fancsikai kaszálók az ő tulajdonai ekkortól. Ha ezek kevesebb értékűek, mint ami kaszálót Miklós átvesz, akkor Ignác kap tőle egy kétboglyás kaszálót a fentiek közelében, vagy 600 o. Ft-ot. Dragota Miklós kizárólagos tulajdonaiul kapta a macsi, közös nevükön álló tanyaföldekből a 16 nyilas, vagyis 90 hold tanyaföldet, továbbá a 11 nyilas, azaz 61 hold 1400 négyszögöl területű földet,²⁸¹ minden rajtuk álló épülettel, befektetéssel és ingósággal. A közösen kapott kaszálók közül a Tamássy-féle 9 boglyás bánki és a Szűcs-féle 3 boglyás, szintén bánki kaszálót saját tulajdonának írathatta. Mivel a közös tartozások fedezésére szolgáló ingóságokat Miklós vette át, ezért magára vállalta az adósságok fizetését. Ezek:

- az anglo-hungarian banknál közös, 2000 Ft váltótartozást, amelynek elfogadója Dragota Ignác, és ami 1871. március végén jár le. Tartozik az elfogadványt annak visszavétele, vagy cseréje után testvérének visszaszolgáltatni.

- 6600 Ft közös adósságot, amivel három váltón keresztül Novelli Eduárdnak²⁸² tartoznak, és a Fésüs/Fésös-tanya vételekor felvett kölcsönökből maradt.

- a Sepper és Sárosi fakereskedésből vásárolt faneműekért fizetendő 58 Ft 60 f.

- Sötér Miklós fűszerkereskedéséből és Lobmayer József vaskereskedéséből, valamint a Bosznai vászonkereskedésből vett háztartásbeli vásárlásokért még fizetetlen számlatartozásokat, összesen 327 Ft-ot.

A vagyonmegosztás alkalmával Miklós kötelezte magát, hogy az általa átvett ingóságokból Ignácnak Szt. György napig, minden fizetség nélkül átad 8 köböl rozst, 5 köböl tiszta búzát, 25 db zsákot, 20 db 1,5 öles farönköt, 4 db ökörláncot, 4 db bornyúláncot, 16 db kapát, 1 fejszét, 1 baltát, 1 szekérfűző kötelet, 1 vasvillát, 2 ásót, 4 lópatkót, 4 nagy kapát, 1 évre elegendő csutkát, és a bútorok fele részét.²⁸³

Dragota Ignác földvásárlásai az 1870-es években és az 1880-as évek első felében voltak a leggyakoribbak. 1872. február 5-ével vette meg Burai János és felesége, Bakóczi

---

²⁸¹ A továbbiakban előforduló rövidítések: sz.= számú, tjkv.= telekjegyzőkönyv, hrsz.= helyrajzi szám.

²⁸² Novelli Károly fia, Dragota Anna férje, tehát sógoruk.

²⁸³ Kötelezvény: 1871. február 12. In: Déri Múzeum történeti anyaga, a Dragota család iratai. 7. doboz.

Zsuzsánna pusztamacsi, 4,5 nyilas tanyaföldjét, örök árán 5900 Ft-ért.²⁸⁴ Az ilyenkor szokásos módon, a megvásárolt földre hitelt vett fel, a 4400 Ft-os vételárhátralék fedezésére. Az ingatlant február 23-án már nevére íratva találjuk. 1872. november 30-ával Eszenyi Ferencnétől Miklós veszi meg 7000 Ft-ért annak debreceni házát és az ahhoz tartozó külső földet. Az eladással az Eszenyi házaspár rendezhette egy régóta esedékes tartozását a Debreceni Református Egyház pénztárának, a földre 4555 Ft erejéig Dragota Miklós jelzálogot rakat a vételár teljesítésére.²⁸⁵ Az így nyert ingatlan az 1928. helyrajzi számú házból, 410 négyszögöles kertjéből és udvarából, és a hozzá tartozó ondódi 9 hold 900 négyszögöles szántóból állt. Egymástól elkülönítve ezek, a ház és az ún. ház utáni külső földje a város törvényei szerint el nem adhatók.²⁸⁶ Ez a vétel is később fontos momentum lesz Ignác családja életében, mivel Miklós jelentékeny birtokingatlant szerzett, amit halála után Ignác gyermekeire örökölt. Javai nagy részét, közte összes ingatlanát Ignácra és családjára hagyta.²⁸⁷ (Ezek között volt Nagy Mester utcai, 1877-ben újjáépített háza.)

Dragota Miklós viszonylag sikeres gazdálkodó volt, amit saját erőből összeszedett saját birtoka értéke és méretei jeleznek. A „viszonylag” jelzőt azért szükséges ehhez hozzátennünk, mert halála után a birtokára terhelt jelentős adósságtömeget, ami azért a birtok összértékének felét nem tette ki, és örököseinek, unokahúgának és –öccsének kellett kifizetnie, nagyrészt a birtokrészek vételekor felvett, azok kifizetésére szánt hitelben kell keresnünk. Az édesapjuktól maradt peres ügyeket addigra már sikerült rendeznie. Első igazán önálló vétele egy örökség felvásárlása volt, 1876. májusában. Az 1876. február 21-

---

²⁸⁴ Adásvételi szerződés 1872. február 5. és Burai János kérelme (Csapó u. 646. sz. alatti lakos) 4,5 nyilas tanyaföldjének felmérésére és határvonalainak kijelölésére. É. n. In: uo.

²⁸⁵ Örök adásvételi szerződés 1872. november 30. Gyórfy Zsuzsánna férjzett Eszenyi Ferencné és Dragota Miklós között: eladja vevőnek a debreceni 1823. sz. tjkv 1928. hrsz. a. felvett, 1246. sorszámú házát, és a ház utáni 6959 hrsz. alatti, ondódi külső földjét, amire férje, Eszenyi Ferenc holtig tartóhaszonélvezeti joggal rendelkezik, és amire 300 oFt zálogjog van bekebelezve a Református Egyház Székely Dienes alapítványi pénztára javára, eladja 7000 oFt-ért. A vételár 1872. december 25-ig lefizetendő. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye. A Dragota család iratai. 7. doboz.

²⁸⁶ Másolat polgári birtokívról, 1875. június 17. In: uo.

²⁸⁷ 1882. Dragota Miklós végrendelete. Másolat közjegyzői okiratról. Tanúk : Paksy Imre közjegyző, Zsivuska Ferenc ügyvéd és Barna István, Rickl Józsefné kocsisa. Az örökhagyó ingatlanait testvére, Dragota Ignác gyermekeire, Miklósrá és Natáliára (Major Endréné) hagyja, közös és egyenlő tulajdonjoggal. Testvére és felesége, Frindt Anna az ingatlanok haszonélvezeti jogát kapja. A gyermekek közül, ha egy meghal, a másik kap minden tulajdonjogot, ha mindkettő, a szülőké az ingatlanok feletti összes jog. Ingóságait fenti testvérének és annak nejeének hagyja, de halálát követő egy éven belül ki kell ebből fizetniük Dragota Sándornak 3000 osztrák értékű Ft-ot, és az ő lányának, Teklának, aki szintén keresztgyermek, 2000 osztrák

én megkötött adásvételi szerződéssel egy Macs pusztai 39 hold 600 öl területű, 7 nyilas tanyaföldet vett, nyilasonként 1050 Ft-jával, összesen 7350 oFt-ért. A hat örökös az osztás miatt adta el a földet, mert nyilván könnyebb volt egy adott összeget hatfelé osztani, mint a birtokot hat kis részben eladni. Az átírás és egyéb hivatalos rendezés május végén ért véget, mert az eladáshoz az egyik örökös kiskorú volta miatt az árvaszék jóváhagyását kellett kérni.²⁸⁸

1878-ban két kisebb területet vett, az egyik Király Mihálynénak a bellegelőből kiadott telki illetménye volt, Varga utcai 2166-67. számú háza után, összesen 4 hold 446,2 öl terület. A másik Csáthy Károly, szintén Varga utcai, 2162-63. számú háza után járó, összesen 9,7477 hold belső legelőföldje. (A legelőfelosztás után az egyes személyeknek osztott legelőilletőséget azok szükség esetén, vagy felesleges tulajdonként eladhatták, illetve átírást kérhették a vevő házához.) Miután mindkét személy szomszédja volt, a földek is egymással és az ő 7,7154 holdnyi illetményével²⁸⁹ is egybefüggettek, ezért volt érdemes megszereznie azokat. Hatvan utcai háza (1246.) után is járt 6 hold 1437 öl belső legelőföld. A legelőkön marhacsordát és kondát tartott, amelyek nagy létszáma mutatja a belőle élő embert. Kisdéd ménese inkább házi használatra szolgálhatott. 1877-ben a Hatvan utcai legelő adóíven 70 számos és 12 tavalyi marhát, 15 számos és 5 tavalyi lovat, 12 ökröt, 136 sertést tüntetett fel.

Következő vétele 1880-ban Tóth István és neje, Ónody Julianna földbirtoka, ami a debreceni 28. dűlőn 4,00894, 3,01272, és 1,924, valamint 1,1312 osztályozott hold részekből egyesített, újosztású debreceni legelő földbirtok volt. Tóth István (Péterfia u. 973. alatti lakos, asztalosmester) korábban özv. Mannó Józsefné sz. Troch Borbálától (Teleki u. 2169. szám alatti lakos), Mannó Paulina, Mannó Emilia Konthy Józsefné, Hrabovszky Adolfné Mannó Ida kiskorú gyermeke, Gabriella nevében, Mannó Gyula, és Mannó Kálmán mint az eladó fél nagykorú gyermekeinek beleegyezésével vette meg újosztású legelőföldjeiket is. Ez 13,1267 osztályozott, és 14,216 kat. hold legelőt jelentett,

---

értékű Ft-ot. Kelt Dragota Miklós macsi „F” tanyáján, 1882. január 5. In: HBmL. XIII. 1. 8. Mj: Dragota Tekla 1889-ben meghalt.

²⁸⁸ Örök adásvételi szerződés 1876. február 21. Kovács Lajos, Kovács Mária gyámjának folyamodványa, melyben jóváhagyást kér a kiskorú macsi tanyailletőségének eladásához. A kiskorú illetősége 3/48-ad rész. 1876. február 24. árvaszéki ülésből. Végzés Dragota Miklós részére, Kovács István és társaitól megvett, macsi 14. sz. tjkv-be bejegyzett, +16. helyrajzi szám alatti tanyabirtok tulajdonjogának bekebelezéséről. 1876. május 9. és 26. Árvaszéki döntés a tulajdon átjegyezhetőségéről: 1876. május 13. In: uo.

²⁸⁹ Az övé volt a Varga u. 1246. Utána 7,7154 hold járt. In: Hatvan és Varga utcák legelő adóíve 1878. In: uo.

ami a macsi puszta és a hajdúböszörményi út között egy tagban feküdt. A két birtok közül előbbi ára 1054 Ft 14 kr, utóbbié 706 oFt 75 kr.²⁹⁰ 1881. január 31-gyel Zivuska Ferenc és felesége, Gáspár Róza debreceni birtokait is megvette.²⁹¹ Dragota Miklós a földjein elsősorban állattenyésztéssel (sertés) foglalkozott, és búzát, cukorrépát termelt eladásra. Ezzel meglovagolta az akkor mezőgazdasági fellendülést hozó ágazatokat, specializálódott az élelmiszeripar ekkor kialakuló két fő ágára: a malom- és cukoriparba szállításra. Ehhez csatlakozott a fajtanemesítő állattenyésztés terén a hússertések elterjedése vágóállatként, ami jó bevételi lehetőség volt az ezek tenyésztésére és nevelésére ráálló gazdáknak. Dragota Miklós is szoros üzleti kapcsolatban állt a termény- és állatkereskedőkkel.²⁹²

1882. január 6-án bekövetkezett halálakor végrendeletében addig szerzett javait testvérei gyermekeire hagyta, kb. egyenlő mértékben. Ingóságai értéke 5949 Ft 7 kr-t tettek ki. Hagyatéki ingatlanai a következőkből álltak:

- a debreceni ház és földje, 6000 Ft értékben,
- ugyanazon telekkönyvben 14 hold 18 négyszögöl újosztású föld, 1120 Ft értékben,
- a pusztamacsi 11 nyilas, 16 nyilas épülettel rendelkező tanyaföld, 27000 Ft értékben,
- a pusztamacsi 3 nyilas, 1,5 nyilas és 4,5 nyilas szántóföldek, együtt 8500 Ft értékben,
- a macsi 7 nyilas szántóföld, 7000 Ft értékben,
- a bánki 9 boglyás kaszáló, 900 Ft értékben.

Örökösei, Dragota Natália dr. Major Endréné, és kiskorú Dragota Miklós mindezt egyenlő részben, de közös tulajdonként kezelve kapják. Dragota Sándornak azonban fizetniük kell 3000, Dragota Teklának 2000 Ft-ot. Dragota Ignác és felesége, Frindt Anna javára a felsorolt birtokokra holtig tartó haszonélvezet bekebelezendő, és viszontöröklési jog gyermekeik esetleges elhalálása kapcsán. Utóbbiakat köti a hagyatékkal a kiskorú fiú

---

²⁹⁰ Örök adásvételi szerződés: 1880. június 12. In: uo.

²⁹¹ 5127. számú telekjegyzőkönyvbe A+ alatt foglalt 8881, 8878, 8879 és 8877. helyrajzi szám alatt. Tulajdonjog átjegyeztetési végzés Dragota Ignác javára. 1881. január 31.

²⁹² Névlístájuk pl. Dragota Miklós számláin tűnnek fel, 1880. június 9. Főbb üzletfelei: Berger Henrik, Bekecs, Weinstein, Liedermann, Zensal, Kullmann, Weisz, Fabricius Géza, Fischbein, Antalovits, Hekli, Hüse, Dragota Sándor és Ignác, és a Debreceni Cukorgyár Rt. (Utóbbi német-magyar bejegyzésű cég, 1870-től működött. Magyar Compass 1884, XII. évf. sz. Mihók Sándor.) In: uo.

tartása, nevelése, és a kiadások viselése.²⁹³

A két legnagyobb családi vagyon egyesülése

A hagyatékkal sok gond adódott az örökösöknek. Ennek oka az a sok anyagi vonatkozású kötelezettség volt, amit az örökség elfogadásával magukra vállaltak, de eleinte el sem akarták fogadni a fizetési kötelezettségeket, mondván, hogy az a gyermekeiket illeti, hiszen ők az örökösök. Ennek alaptalan indok jellegét hamar bizonyította a kiskorú hagyatéki gondnok, dr. Balkányi Miklós, és ők egyenes adósként egyéb vagyonukból tartoztak fizetni.²⁹⁴ A legfontosabb problémagócot Dragota Tekla örökrésze nyújtotta, amit Ignácék vonakodtak kifizetni. A gyermek ugyanis a fizetési határidő egy éve alatt elhalálozott, de ezzel a fizetési kötelezettség nem évült el. Szülei, Dragota Sándor és Csorba Tekla örökölték gyermekük örökségét és ezt a törvényszék megítélte nekik, csakhogy közöttük ekkorra már vitássá vált a viszony, végül el is váltak. A hagyatékban rendelt összeget végül megosztva, fele-fele arányban kapták meg a szülők, Ignácék kénytelenek voltak kifizetni- minden halogatás ellenére is.²⁹⁵ Ez az ügy végül 1886/89-ben rendeződik el.²⁹⁶ A továbbiakban viszonylag nagy fokú eladósodásukról beszélhetünk, ami azért még nem jelentette fizetéseképtelenségüket, de anyagilag zavaros és nehezebb időszak következett. A legtöbb gonddal járó és leginkább időigényes munka az örökség tehermentesítése volt. Emiatt minden saját birtokukra hitelt vettek fel,²⁹⁷ hogy a sürgősebb

---

²⁹³ Dragota Miklós végrendelete és polgári birtokíve az örökségképpen átadott ingatlanokról. Debrecen, 1888. november 9. Valamint: a hagyatéki tárgyalási végzése, Debrecen, 1882. június 30. In: uo.

²⁹⁴ Dragota Ignác és neje, Frindt Anna elleni perben válasz dr. Balkányi Miklóstól, mint néh. Kk. Dragota Tekla hagyatéka jogi gondnokától a törvényszékhez. Valamint ellenirat az alperesektől: mivel az elhunyt Dragota Miklós örökösei Dragota Natália és kk. Dragota Miklós, ezért ők perelendők. Az ellenük indított per nem jogos, mert a pesti törvényszék ebben nem illetékes, és mivel a követelés betáblázással biztosított, ezért a per nem is szükséges. Mindkettő é. n. In: uo.

²⁹⁵ Dr. Balkányi Miklós levele a törvényszéknek: a határidőig, 1883. január 6-ig Dragota Ignác és Frindt Anna nem fizették be a kiskorú Dragota Tekla hagyományát, aki időközben meghalt. Örökösei Dragota Sándor és Csorba Tekla, akik között vitássá vált a helyzet, ezért a budapesti törvényszék elrendelte a hagyaték (2000 Ft) behajtását. Dragota Ignác és Frindt Anna továbbra is vonakodnak fizetni, ezért Balkányi pert indít a fizetés kötelezésére. É. n. Felhívás a törvényhatósági jegyzőtől a 2000 Ft 15 napon belüli letétbe helyezésére. É. n. In: uo.

²⁹⁶ Ekkor járt le a birtokokon az örökség kifizetésére felvett zálogjog. 1886. február 6. In: uo.

²⁹⁷ -Jelzálog törlési engedély kérelme Dragota Ignác mint kiskorú fia gyámja és Dragota Natália dr. Mayor Endréné részéről. 1885. november 27.

-Ugyanekkor kelt engedély alapján a debreceni 4400. sz. tjkv-ben özv. Gaszner Pálné 1000 Ft követelése és járulékai, és Komlóssy Arthur 1500 Ft követelése és annak járulékai a debreceni 1823. sz. tjkv-ből töröltetnek, továbbá az 1885. november 27-én kelt engedély alapján a debreceni 1934. sz. tjkv-ben Mayer

követeléseket azonnal ki tudják elégíteni. Ezzel nagy fába vágják a fejszéküket, de a vállalkozás jó sikerrel kecsegtetett, hiszen az így nyert földek értéke igen nagy volt. Ezt a megélhetést több szempontból előnyösnek tarthatta Dragota Ignác, mert fiát, Miklóst is ennek megfelelően neveltette, és saját birtokrendszerét már időközben is folyamatosan bővítette.

További földszerzések

Dragota Ignác saját részre vett földjei közül kettő ugyanebben az időszakban került a család tulajdonába.

A adatokban leggazdagabb az 1885-ös év. Az örökösödési ügy teljes kifizetése után vásárolta meg id. Barcsay István és három gyermeke Macs pusztai tanyaföldjét. A 67 hold 800 öl területű (= 12 nyilas) tanyaföld épületeivel, felszerelvényeivel és ültetvényeivel együtt, aktuális állapotában és adott határai között, tehermentesen 20 000 oFt-jába került. Az adásvétel feltételei részletekben fizetést és adósságvállalást írtak elő: az előleg 5000 Ft, aztán 1885. szeptember napig (szeptember vége) 2000 Ft, és a tanyára városi alapítványi pénztárak javára együtt 3000 Ft kölcsön adósságot folyó évi szeptembertől állják, vagy úgy, hogy 6% kamatait fizetik, vagy teljesen kifizetik, de mindenképpen a birtokkal együtt saját

---

Ferenc 6000 Ft követelése megszűnt, zálogjoga töröltetik. Debrecen város Királyi törvényszéke mint telekkönyvi hatóság 1885. december 7-iki üléséből.

-Törlési engedély 1885. november 27. A debreceni 4400 sz. tjkv-be felvett összes birtokokra özv. Gaszner Pálné javára 4587/884. tk. Sz. alatt 1000 Ft, Komlóssy Arthur javára 2965/885. tk. Sz. alatt írott 1500 Ft tőke és járulékaik erejéig van zálogjog bekebelezve. Miután a jelzálogul szolgáló ingatlanok közt olyan újosztású földek (8884, 8885.) is találhatóak, amelyek már akkor nem voltak ifj. Csáthy Károly tulajdonai, mikor a bekebelezések eszközöltettek, hanem azokat még a zálogjogaik bekebelezése előtt Dragota Miklós megvette, csak a telekkönyvi átírás hiányzott. Most hagyatéka rendezésével a fenti zálogjogok átvitelével átíratott újosztású földekről az 1823. sz. tjkv-ben töröltetni kívánják a zálogjogot, azzal a feltétellel, hogy a többi ingatlanra érvényes zálogjogaik fennmaradnak.

- Zálogjog törlési engedély özv. Pozsgay Mórictól és Szunyogh Bertalanné Pozsgay Jolántól. 1887. május 7. Az 1879. november 26-án kelt törlési engedély és az 1885. augusztus 5-én kelt anyakönyvi kivonat, valamint Dragota Ignác 1887. február 15-én kelt nyilatkozata alapján az újfehértói 482, 1805, 428. sz. tjkv-ben 272,80 Ft és 400 Ft, valamint járulékaik erejéig bekebelezett zálogjog töröltetik. 1887. május 7. Nyíregyháza királyi törvényszéke tjkv-i osztálya.

- Zálogjog iratási végzés Simonffy Imre polgármester, királyi tanácsostól Dragota Ignác és társai ellen. 1889. május 26. Debrecen város 2590/89. számú végzés és 1889. május 20-án kelt kötelezvény alapján zálogjog 10000 Ft tőke és 6% kamatai és 500 Ft peróvadék erejéig a Debrecen- pusztamacsi 4. sz. tjkv-ben A +4. hrsz. alatt foglalt, és I. 8. hrsz. alatt felvett, a Debrecen-pusztamacsi 13. sz. tjkv. A I. 13, 15/a, 15/b hrsz. alatt, és a debreceni 1823. számú tjkv. A I. 1-2. rendszám és +2–10. rendszám alatt felvett ingatlanokból Dragota Natália Dr. Major Endrénét illető részekre, valamint a debrecen-pusztamacsi 8. számú tjkv. A I. 17. hrsz. alatt felvett, Dragota Ignác birtokára és az ugyanott 20. szám alatti tjkv. A. + 23.11. hrsz. alatti Dragota Ignác és Frindt Anna birtokára mint egyetemes jelzálogra vonatkozólag.

nevükre átíratják.²⁹⁸ Ennek teljesítése után marad a vételárból 10 000 Ft, amit két egyenlő részben Barcsay István két leánya, Janka (előbb özv. Kovács Lászlóné, majd akkorra Székely Károlyné) és Amália (férjezett Pfannschmiedt Kálmánné) kap meg, kétharmad évi határidővel. Ez részletekben fizethető, a határidő után 6%-os kamat terheli.²⁹⁹ Az átíratással utóbbit a birtokra terhelt 10 000 Ft hitelből fedezték.³⁰⁰ A fizetés halasztása miatt viszont a Barcsay- lányok zálogot kértek, mert úgy látták, hogy a betáblázott birtok, nem fizetés esetén adódó per után már nem képvisel elegendő értéket, és vagyonukat nem biztosítja. Ezért a Dragota házaspár saját, 24,5 nyilas tanyabirtokára terjeszti ki a biztosítékot.³⁰¹ A másik vétel emellett egy szintén Macson található birtok volt. A kétnyilas tanyát (11 hold 400 négyszögöl) 2000 Ft-ért vették Jeney Józsefné sz. Koszorús Teréziától. A debreceni-pusztamacsi földbirtokot aktuális határai között és állapotában a Debreceni Cukorgyár Rt. haszonbérelte 1887. október 1-ig, ezért a birtokátvétel ugyan megtörtént 1885. október 1-jén, de a bérlet lejártáig a Dragota család csak annak díját élvezhette, maguk a földet nem használhatták. 1885-ben Dragota Ignác még bővítette birtokait egy bányapusztai kaszálóval (7 és fél boglyás).

Az ehhez felvett hitelek már 1886-ban törölni tudta. A birtokvásárlások ettől kezdve szüneteltek, energiájuk legnagyobb részét a földek műveltetésére és a mezőgazdasági termény- és állatkereskedelem leginkább jövedelmező kihasználása kötötte le. Több földre nem volt szükségük, adósságaikat pár év alatt, hullámokban ütemezve, viszonylag könnyen rendezték. Vásárlásaihoz újraigazoltatta polgárjogát,³⁰² a hatósági bizonyítványtanúsága szerint 1885. szeptember 20-án tette le polgári esküjét és nyerte polgári oklevelét. Fenti földjei mellé még bérbe vette özv. Csíkos Ferencné macsi hat és fél nyilas tanyaföldjét, 1888-tól 1891. márciusáig.

---

²⁹⁸ Ennek teljesítéséről igazolás 1886. augusztus 7. Az öt alapítványi pénztár: az Árvatartó, a Színházi, a Világítási, a Kisdédóvó és a Reviczky.

²⁹⁹ Örök adásvételi szerződés id. Barcsay István, Barcsay Janka előbb özv. Kovács Lászlóné, most Székely Károlyné, továbbá Barcsay Károly és Barcsay Amália férjezett Pfannschmiedt Kálmánné mint eladók, és Dragota Ignác és neje Frindt Anna mint vevők között. 1885. szeptember 14. In: uo.

³⁰⁰ Simonffy Imre polgármester zálogjog bekebelezés iránti kérvénye Dragota Ignác és neje, Frindt Anna ellen (Nagy Mester u. 1246.) 10 000 Ft és 6% kamatai és 200 Ft óvadék erejéig, a macsi 8-11. és 20. számú tjkv-i ingatlanokra. (A 8. számú tjkv. A I. 17. rendszámú, a 20. számú ua. A+23. és 11. helyrajzi szám alattiakra.) 1885. október 26.

³⁰¹ Levél: halasztási kérelem a teljes kifizetésre a Barcsay lányoknak, a Dragota házaspártól, 1886. szeptember 22-én túlra. Valamint: Válasz: a vagyon biztosítására plusz zálogot kérnek a Barcsayak. 1886. április 19. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye, a Dragota család iratai. 7. doboz.

³⁰² 1885. október 8. Hatósági bizonyítvány polgári oklevél pótlására. HBmL. XIII. 8. 1.

Ifj. Dragota Ignác életműve

A bevétel és a vagyoni állás legjobb mutatója az *1895-ben készült leltár* a gazdasági felszerelésről, és a gazdasági kiadás- és bevételi főkönyv (1895. június 6-tól 1896. december 31-ig). A nagyszabású önfelmérés oka Dragota Ignác halála (1895. június 6.) és az ezzel összefüggésben a birtokról készített kötelező jellegű vagyonbecslés volt. A vagyonleltár meglehetősen gazdagságot mutat ingatlanok terén: az egységes birtokterület központja a kastély, tág körű gazdasági épületek egész sorával. A gazdag és szinte minden agrármunkára kiterjedő felszerelés meglehetősen nagy értéket képviselt, bár feltűnő benne a modern gépek hiánya. (Ez utóbbin próbált változtatni a gazdálkodáshoz képzettsége szerint jól értő örökös, Dragota Miklós.) A család személy szerint nagyon kötődött a birtokhoz, a kastély épülete nyilvánvalóan a teljes kint lakást szolgálta, és mellé még halála előtt Dragota Ignác sírkápolnát építtetett.³⁰³ Feleségével együtt oda temetkezett, és ezért a kápolnát testvére halála után Dragota Natália tartotta fenn, majd adta egyházi kezelésbe.³⁰⁴ Mindkét épület a család rangját, hatalmát és gazdagságát jelképezte.

III. 4. Az újabb gazdanemzedék: ifjabb Zöld János (III.)

Ezzel egy időben a civis származású földbirtokos gazdálkodók is igyekeztek tőlük telhetően a lehető leghasznosabban élni kínálkozó lehetőségeikkel.

1903-ban a Zöld család *folytatja befektető vállalkozásait*: haszonbérletbe veszik az 1904. október 1-jétől 1910. október 1-jéig tartó, hat gazdasági évre szóló időtartamra Vértesi András és felesége, Tömösvári Zsuzsanna szepespusztai 17 és fél nyilas területű ingatlanát, évi 4420 K-ért, vagyoni kezesség és teljes birtokfelhasználás lehetősége mellett. A vagyoni gyarapodásra ok és lehetőség is alapul szolgált: ifj. Zöld János (III, született: 1876. április 15.) 1901-ben házasságra lépett Őri Zsuzsannával. Az Őri (Őry) család szintén

---

³⁰³ Kápolnaépítési engedély és az építés feltételei a püspöktől. É. n. In: uo.

³⁰⁴ Alapító oklevél: A debrecen-pusztamaci 95. számú tjkv-ben 16/a. helyrajzi szám alatti 2 kat. hold 127 n. öl területű ingatlanra Dragota Ignác és Frindt Anna által emelt kápolnát Dragota Natália gondozza. Azért, hogy holta után is elláttassa azt, felkéri a katolikus egyházat erre, és a fenntartásra 2000 K alapítványt tett, amelynek kamata a kápolna, a lakóház és a mellette fekvő park fenntartására fordítandó. Erre szolgál halála után a fenti összeg 5%-os kamata. Ebből szülei halála évfordulóján engesztelő csendes szentmise tartandó (március 22. és június 6-án). A lakóházat fenntartatni kívánja: a parkon kívüli területtel együtt az ott lakó felügyelő és a park gondozója kapja használatra. É. n. In: uo. 4. doboz.

neves földbirtokos család volt, az új feleség édesanyja révén rokonságba kerültek a Böszörményi famíliával.³⁰⁵ A menyasszony hozománya *ez esetben is föld* volt. Közben tovább zajlottak a birtokok növeléséhez szükséges újabb és újabb parcellavásárlások. Többnyire kis területeket apránként, de folyamatosan vettek a birtoktestekhez, vagy teljesen különálló, önállóan is jól használható földeket szereztek, amiket viszont megérte művelni és fenntartani. Még 1901-ben Kohn Lipót adott el egy ilyen önálló szőlőskertet nekik, ami 1119 n. ölet tett ki.³⁰⁶ Egy évre rá Pusztaszepesen vesznek területet, mikor Böszörményi Pál és neje, Liptai Eszter adóssággal terhelt birtokát veszik át.³⁰⁷ Az 1905-ös évre vonatkozó iratokból az Őri család ügyeiről szerezhettünk tudomást. Adóhivatali irataik arra mutatnak rá, hogy korábbi adósságaikat ekkor sikerült felszámolni ingatlanaik sorozatáról.³⁰⁸ A földingatlanok eladási és vételi, zálogügyei a befolyásolhatták a későbbi örökléseket, mivel az egyre bonyolódó családi kötelek átrendezhették a vagyoni arányokat, társadalmi ismeretségeket még akkor is, ha saját vagyoni és társadalmi köreikben maradt mozgáskörük. 1907-ben a Böszörményi testvérek édesapjuktól örökölt birtokaikból két részt eladtak, a többi továbbra is tulajdonukban maradt.³⁰⁹ Az ügy érintette özv. Őri Mihályné révén – igaz, kis részben – a Zöld családot is, hiszen Böszörményi-leány volt, és az örökséget még sokáig nem rendezték. Az ebből özv. Őri Mihálynéra jutó

---

³⁰⁵ Őri Zsuzsanna Őri Mihály és Böszörményi Juliánna leánya született 1882. szeptember 17. HBmL. XIII. 4. 1.

Ifj. Zöld János ref. földbirtokos született 1876. április 15, apja Zöld János, anyja Bányai Sára. Házassági anyakönyvi kivonat Debrecen, 1901. február 14. HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

³⁰⁶ Adásvételi szerződés Kohn Lipót és Zöld János között: A 7008 tjkvi A +i.v. 4170 hrsz alatti 1119 n.öl területű újkerti szőlőbirtok a rajta lévő épületekkel, azok összes tartozékaival, ültetvényeivel, terményeivel és szüretelőedényeivel. Ára 5200 Ft. 1901. szeptember 15. HBmL. XIII. 40/b. 2. d. A Zöld család gazdasági iratai. Megjegyzés: a város körüli szőlők területe a folyamatos kiköltözések miatt állandóan változott. A város fejlődésével ezek többnyire fokozatosan nyaralóhelyekké alakultak át. Eredetileg sem csupán szőlős kertek voltak, mivel nem lehetett elválasztani a szőlőt és a közé telepített gyümölcsöst.

³⁰⁷ A pusztaszepesi 45 sz tjkv. A I 1. rsz. 57 hrsz. alatti és ugyanott a 46 sz tjkv. A I. rsz. 58 hrsz. alatti birtokok 68 600 K vételárért, valamint a rajta levő 22191 K 74f tartozást magukra vállalják. 1902. december 16. In: uo.

³⁰⁸ Zálogjog kitörlése a debreceni 2254, elepi 55, 228, bányai 27, 101, szepesi 43 és 79 sz tjkv-ben C 56, 11, 11, 31, 8, 8, 14sorszám alatti ingatlanokról 1050 K 88 f illeték fejében. Adóhivatallal kapcsolatos iratok 1905-1952: Özv. Őri Mihályné fellebbezése a debreceni kir. adóhivatalnál. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³⁰⁹ A debreceni 8819sz tjkv-ben A + 1-2 rsz. 5385 és 5299 hrsz. alatt felvett ingatlanok 300 Ft vételárral Tar (Taár) Sándor és neje Varjassy Mariska részére. 1907. június 9. Először csupán a 2/3-ad részt veszik meg (1907. június 18), majd még cserét bonyolítanak le: a debreceni 8819 sz. tkvi tégláskerti ingatlanért és 2500 K-ért ugyanezen telekkönyvi újosztású földeket átadják özv. Őri Mihályné Böszörményi Juliánnának. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

részösszeget ő kipótolta egy saját ingatlana eladásával,³¹⁰ ingatlanцерével pedig a neki jobb fekvésű és hasznosabban művelhető területeket bővítette. A Böszörményi család tovább folytatta az eladásokat és a nehézségekkel megműveltethető, fenntartható örökölt birtokok felszámolását.³¹¹ Ezekre azért is szükség volt, mert a Böszörményi földeken jelentős jelzalogok voltak, amiket csak így tudtak negligálni. (2200 Korona.)³¹²

Az új generáció feltűnése

Eközben ifj.Zöld János és Őri Zsuzsánna haszonbérletbe veszik a fancsikai ún. Sápiféle kaszálót és a hozzá tartozó épületeket. A 36 kat.hold 940 n.öl területet 1908. október 1-től 1914. október 1-jéig³¹³ évi 600 K-ért, a teljes haszonbérleti adó, tűzkárbiztosítás és jó karban tarás kötelezettsége mellett vehették használat alá.³¹⁴ Ugyanígy kibérelték özv.Seres Andrásné macsi tanyáját, ami egy négy nyilas birtok volt, gazdasági épületekkel. Seres Andrásné Zöld Julianna ifj. Zöld János nagynénje volt. A bérlet 1908. október 1-jétől 1914. október 1-ig tartott, évi 1040 K haszonbérleti összegért.

1909-ben id. Zöld János és felesége mint idősebb generáció szintén kiadták haszonbérbe szepespusztai 17 nyilas tanyájukat, a fentiekhez hasonló feltételek mellett, évi 5100 K-ért.³¹⁵ Az idősebb generáció úgy tűnik, egyre inkább a kevésbé megerőltető kereseti módokat részesítette előnyben, a tulajdont még nem adták át a kevésbé tapasztaltaknak. (Ehhez hozzájárulhatott, hogy az idősebb Zöld János talán már a későbbi időkre kívánt berendezkedni, kényelmesebb életmódra.) A művelést is bérletben találták jövedelmezőbbnek, a fiatalok olcsóbban bérelhető, kisebb birtokokat művelve éltek és

---

³¹⁰ Végh Gyula és neje, Liptai Erzsébet özv. Őri Mihálynétól megvették a debreceni 4437 sz tjkv-ben A + 1 rsz 8303 hrsz alatt foglalt ingatlan tulajdonogát. 1550 K-ért. 1907. június 27. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³¹¹ 7439/ 1907. Özv. Varga Imréné vételjogi bekebelezése a debreceni 3221 sz tjkv-ben A I. 1-3 sorsz. 3455/a hrsz alatti ingatlanokra Böszörményi Pál és Őri Mihályné Böszörményi Julianna ellen, 1000 Korona vételár fejében. 1907. július 5. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³¹² 6943/ 1907. Zálogjogtörlési kérvény Böszörményi Páltól a debreceni 4437, 8819, 9744, 3221 sz tjkv C 7, 11, 1, 27 sorszám alatti bejegyzett, a 4464/1906 tk és 6673/1906 tk számok alatt a rákoscsabai takarékpénztár javára 2000 K váltóhitel biztosítéki tőke és 200 K költségbiztosítás erejéig bekebelezett zálogjog törlesztésére. Értesítetik: dr. Dóczy Emil ügyvéd, özv. Őri Mihályné Böszörményi Julianna, Tar Sándor és neje, a Rákoscsabai Takarékpénztár, a Pestvidéki Királyi Pénzügyigazgatóság. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³¹³ A gazdasági év általában október elején kezdődik és a következő évben ennek megfelelően a kezdési dátum előtti napon ér véget. Így a gazdák elő tudják készíteni a következő évi termést és termelést, de a betakarításra is marad idejük.

³¹⁴ Horváth István és neje, Csóka Eszter tulajdonában. HBmL. XIII. 40/b. 1. d.

próbáltak anyagilag minél jobb helyzetbe kerülni. Ezért ifj. Zöld János 1909. október 1-jétől 1915. október 2-ig bérletbe vette a külső baromvásártér mellett húzódó földet évi 1850 K-ért. A föld 182 kat.hold 556 n.ölet tett ki. 1912. és 1915. között Óry Mária, édesanyja testvére bánki kaszálóját is bérlé, évi 3000 K fejében. Óri Zsuzsanna révén újabb családon belüli vagyonrendezési ügy érinti a Zöldeket, mikor az örökölt birtokokat részben családon belüli gazdálkodók veszik meg.³¹⁶ Az örökség meglehetősen gazdagnak mondható: a tiszta hagyatéki érték 68.185 K 09 f.³¹⁷ Ehhez időben közel esett Böszörményi István hagyatékának ügye, aminek rendezése szintén éveket vett igénybe. A testvérek egymás közötti megegyezése és a pontos ügyintézés 1903-tól 1907-ig tartott.³¹⁸ Máskor is gyakori volt a családtagok ingatlancsereje és az ingatlanoknak a szélesebb családban történő adásvétele.

Háborús idők

Időközben a háborús állapotok ellenére a Zöld család fiatalabb tagjai tovább bővítették gazdaságukat, a Debrecen-Hajdúnánás vasútvonal mellett húzódó 182 kat. hold 556 n. ö. városi föld bérlésével. (1916. január 24.) Ez a későbbiekre hosszú távú lehetőséget

---

³¹⁵ Vértes Andrásnak és nejének, Nagy Eszternek, 1910 okt.1–1916 okt.1-ig, a szepespusztai 45 és 46 sz.tanya, épületeivel, a bérlet örökölhető. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³¹⁶ 1912. november 19. 14515/1912 sz végzés: B 14 sorsz. Nyilas Istvánné Óri Julianna nevén álló birtokjuttalék fele része vételjog címén Mike János Debrecen, Mester u. 35 lakos számára 1226 K 66f vételár kitüntetésével bekebelezetik, Debrecen pusztalepi és álmzugi 55 sz tjkv-ben A I. 2 és +2 sorsz, 83 és 84/a hrsz alatt foglalt ingatlanokból Óri János, Óri Zsuzsanna ifj. Zöld Jánosné és Óri Mihály, Óri István és Óri Mária illetőségére vételjog címén Nyilas István és Mike János debreceni lakosok javára 5333 K 20F vételár kitüntetésével bekebelezi és a tulajdonjogot a fenti tjkv. A I. 2+2 sorsz. 83 és 84/a hrsz. alatti ingatlanokból az Óri Erzsébet Mike Jánosné nevén álló B 16sorsz alatti birtok felerészét vételjog alapján Nyilas István Debrecen, Teleky u. 22. lakos 1226 K 66 f vételár mellett bekebelezi. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³¹⁷ Óry Mihály hagyatéka áll: Ingókban 2522 K, ingatlanok: a debreceni 2254 sz. tjkv. 2380 és 6652 hrsz. alatti ingatlanok fele része, a debreceni pusztalepi szepesi 79 sz. tjkv-ben 55/ b. hrsz. alatti fele része és a debreceni pusztalepi szepesi 43 sz tjkv-ben 55/a hrsz. felében, a debreceni p. elep-köszültségi és álmzugi 55 sz. tjkv 83. és 84/a ingatlan egészben, ugyanott 228 sz tjkv-ben 75 és 76/a ingatlan fele, a debrecen-p.bánki 27 sz tjkv-ben 488 és 487 sz fele, ugyanott a 101 sz. tjkv-ben a 481-486, 473/b, 473/c hrsz fele. Értéke 88352 K 50 f. Cselekvő állapot: 90 874 K 50 f. Teher: 22 689 K 41f, tiszta hagyaték: 68 185 K 09 f. HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

³¹⁸ Óry Mihályné Böszörményi Julianna 1903 február 18-án kelt szerződéssel Böszörményi Istvántól szerzett, a debreceni 3221 és 4437 sz tkvi betétben felvett ingatlanai becsértéke 2680 K (adóalapár). HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

Özv. Óri Mihályné Böszörményi Julianna 1907 április 2-án megveszi Böszörményi Pál és társaitól a debreceni 4437 és 9744 sz tkvi betétben felvett ingatlanokat 6100 K-ért. Városi átírási díj kiszabása özv. Óri Mihálynéra (Hatvan u. 68.) 1907. július 15. HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

Özv. Varga Imréné Böszörményi Zsuzsanna és Özv. Óri Mihályné Böszörményi Julianna néhai Böszörményi István után örökölt debreceni 3221 sz tkvi betétben felvett ingatlan 7290 K becsértéke után városi átírási díj kiszabása 1907. augusztus 15. HBmL. XIII. 40/a. 1. d.

teremtett, mert a város a területet később kiosztásra és örökös eladásra szánta. A korábbi bérlők értesültek erről először, elsődleges vásárlási joguk volt. 1916. december 18-ával 80 000 K árért megvették Őri Mária pusztabánki birtokát is.³¹⁹ 1917-ben viszont már romlik a család helyzete. Az éves adóbevallásban a gazdaságot ért természeti és háborús károk felsorolása dominál, amik között a legjelentősebb tényezők –a gyenge éves termés mellett– a katonasággal megosztásra került legnagyobb művelhető földbérleti terület nagy részének elvesztése,³²⁰ és a gazdaságot vezető aktív családfő, ifj. Zöld János katonai szolgálata Feldbachban. A bevallott jövedelmük a következőképpen alakult:

-önkezelt földbirtok: 2160 K,

-bérbevett földbirtok: 5780 K, } 12 390 K összjövedelem.

-tőkevagyon: 4450 K.

A teherlevonás (visszabályozási járulék, községi adók, hadsegélyezési célú adományok) – 1365,08 K– beszámításával a gazdaságból szerzett azévi bevétel összege 11 024 K-ra csökkent. Az adóív tanúsítja azt is, hogy a bizonytalan háborús körülmények és az ebből adódó nehézségek, főleg a tapasztalat és igazi hozzáértés hiánya és a korábbi művelhető területek jelentős kiesése az addigi várható bevételeket számottevő mértékben csökkentette. Ez a gazdálkodásban és a család korábbi életvitelében is erőteljes negatív változásokat hozott, össze kellett húzniuk kiadásaikat.³²¹

A gazdaságot ifj. Zöld Jánosné vezette, idős és beteges apósa helyett. Ekkor még a hozzáértése és a gyakorlottsága minimálisnak mondható, férje irányítása nélkülözhetetlen volt számára. Ezt sűrű levélváltással teszik lehetővé, így ifj. Zöld János híven követni tudta a problémák menetét, felesége viszont beletanult a gazdaság irányításába. Mindennek haszna igazán majd a későbbiekben mutatkozik meg. 1918-ban a fiatalok ajándékozással megkapnak egy-egy birtokrészt a jövendő örökségből.³²² Ez a családi vagyon fokozatos

---

³¹⁹ Telekkönyvi hatósági végzés: Őri Mária pusztabánki 101 és 27 sz tjkv A I. 1-8 és A 1-2 alatti 481, 482, 484, 486, 485, 473/b, c. 483, 488, 487 hrsz alatti és B 9, 13, 15, 14, 18, 20 sorszám alatti illetőségeket vétel jogcímen 80 000 K ár mellett ifj. Zöld János és neje, Őry Zsuzsánna javára tulajdonjog bekebelezése 1916. december 18. HBmL. XIII. 40/a. 1. d. és 40/b. 2. d.

³²⁰ A hajdúnánási vasútvonal mentén fekvő bérelt földbirtok fele részét albérletbe vette Bakó alezredes a helyi cs. És kir. tartalékkórház élelmezési osztálya számára. 8083/916. számú szerződés, 1917. szeptember 3. A (182 kat.hold 556 n.öl) teljes birtok haszonbérleti szerződése Zöld János nevére 1915. október 1-től 1921. szeptember 20-ig volt érvényes. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³²¹ A korábbi adóíveken még sosem írtak a fenti okokra való hivatkozással fellebbezést vagy panaszt az adó csökkentése céljából, a sokkal különlegesebb körülmények igen meghatározóak voltak. In: XIII. 40. /b. 5.d.

³²² 5459/1918. A debreceni 4790 sz. betétben A. II. 1-2 sorszámú 11366 helyrajzi számú, 120 008 helyrajzi számú, Zöld János és Bányai Sára nevéen álló ingatlanokat jegyezze be, majd a 4391 számú nyitott

átadását jelzi, aminek több oka lehet: például a bizalom a megbecsülése iránt, az eltartás viszonzása, az öröklés majdani megkönnyítése. Ez utóbbit erősíti az a tény, hogy Zöld János és testvére, Zöld Mária Balogh Istvánné egyszerre kapnak így ajándékként földet, majdnem azonos értékben. Cserébe a megajándékozottak saját elhatározásuk szerint jogi nyilatkozatot tesznek arról, hogy szüleiknek összesen évi 2000 K járadékot adnak, mivel ők még életükben vagyonuk nagyobb részét nekik átengedték.³²³

Háború utáni rendeződés

1919. november 10-én kelt levél alapján ifj. Zöld János ajánlatot kapott a debreceni tudományegyetem rektorától a Bellegelőn 91 hold terjedelmű föld bérlete ügyében, amit addig tőle a volt 2. számú tartalékkórház 1921. szeptember 30-ig alhaszonbérelt. A feloszlott kórház helyébe a bérletben a rektor jelentkezik, aki az egyetem körébe eső összes közegészségügyi intézményeket kívánta ily módon ellátni mezőgazdasági terményekkel, a korábbi feltételek felvállalása mellett. A későbbiekben több adat utal arra, hogy az ügyben megegyezés született.

A háború utolsó évében készült vagyon- és jövedelemadó-alap kimutatásai stabil gazdaságot és biztonságos anyagi helyzetet jeleznek.³²⁴ Az átmeneti súlyosabb nehézségektől eltekintve, a Zöldek gazdasága nemcsak stabil egyensúlyban vészelt át az első világháborút, hanem még némi gyarapodásnak is lehetünk szemtanúi. A századforduló és a háború vége közti időszak a birtoknövelés és a stabil, egységes birtokrendszer, a kiegyensúlyozott gazdasági irányítás kialakulásának időszakaként jellemezhető. Az 1907 és

---

telekkönyvi betétbe jegyezze át, valamint a 4791 számú betétben az A I. 1-6 sorsz. 31511, 31516 hrsz. és az A II. 1-5 sorsz. 31563-31567 hrsz. alatt foglalt ingatlanokra a tulajdonjogot örökségi osztályrész és ajándékozás jogcímén 183 000 K becsérték feltüntetésével Zöld János és neje Őri Zsuzsánna debreceni lakosok javára, a debreceni 4792 sorszámú betétben, az A I. 1-4 sorsz. 27851, 27852, 27853/1 és 27853/2 helyrajzi számmal megjelölt ingatlanokra pedig a tulajdonjogot ajándékozás jogcímén 143 000 K becsérték feltüntetésével Balogh Istvánné Zöld Mária debreceni lakos javára kebelezzék be. 1918. április 22.

³²³ 1918. Nyilatkozat a Zöld szülőknek adandó járadékról: ifj. Zöld János és neje Őri Zsuzsánna, valamint Balogh Istvánné Zöld Mária 1000–1000 K járadékot adnak évente szüleiknek, mert ők még életükben vagyonuk nagyobb részét nekik tulajdonba és használatba átengedték. In: HBmL XIII. 40/a. 1. d. és 40/b. 1-2. d.

³²⁴ Az 1918 évben megállapított vagyonadó alap 3119050 K, a vagyonadó 1920-21-re 20500 K lett. A jövedelemadó alap 520473 K, a konkrét adóösszeg 104000 K. Oka: a mezőgazdasági üzemeknél használatra rendelt ingatlanok értéke 2101600 K, az üzemi tőke értéke 945000, tőkevagyon és egyéb ingó vagyon 48 500, tőkevagyon 14000, egyéb ingó vagyon 10000 K. A jövedelemadó alapjai: a mező- és erdőgazdasági

1914 között keletkezett gazdasági elszámolások kiemelt állattenyésztő tevékenységről árulkodnak: ez az ágazat tekinthető dominánsnak a gabonatermesztés mellett. (Az állattartás a debreceni mezőgazdaság legnagyobb hagyományokkal rendelkező ága volt, tartásmód tekintetében Debrecen a leginkább hagyományörző városok közé tartozott, főként ami a szarvasmarha- és juhtartást illette.³²⁵) Elsősorban a szarvasmarha-tenyésztés emelhető ki: a hét debreceni gulyában az 1907-beni bikabírálásakor összeíratott marhák között mindegyik gulyában I-II. helyezettek ifj. Zöld János állatai. Nagy hangsúlyt fektetett a marhatenyésztésre és a jó minőség fenntartására, így a minőségi állatkereskedésbe is bekapcsolódhatott. A tenyésztés mellett főleg a későbbiekben eladásra nevelt vágómarhát, amire Debrecenben és Budapesten talált piacokat. Mindkét hely stabil állatfelvevő piacává vált, utóbbi Bécsbe, onnan német területek felé is szállított, bár a marháról idővel áttért sertéstenyésztésre és –nevelésre.

Pénzügyeit általában az egész família banki úton intézte, ami nagyobb összegek forgatásakor általánossá vált. Megtakarításait többnyire az Alföldi Takarékpénztárban hadikölcsön kötvényekben tartották, de több bankkal álltak egyszerre kapcsolatban, hitelügyeik és üzletfeleik miatt. A javukat, elsősorban az ingatlanokat, igyekeztek többszörösen bebiztosítani. A Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének tagjaként kötnek például tűzkárbiztosítást a hortobágyi pusztai építményekre, mint a gulyához szükséges felszerelésre. Tovább folytatják addigi „földbirtokpolitikájukat” is, növelik bérleményeiket az ún. Külső baromvásártér mellett fekvő, 176 kat. hold földön: 86 parcellára osztott, bérletekbe kiadott területen Zöld János 1922–1932-ig a 46-54. számú parcellákat veszi ki, kat. holdanként 173 kg szokványminőségű búzáért. (A 21 hold 275 öl föld³²⁶ adója 568, 6 kg búza, kilogrammonként 80 K árral.) Ez tulajdonképpen részesbérlet volt a várossal. 1922-től még csak a 46-54. számú parcellák tartoztak Zöld János bérletéhez, míg 1924-ben a 42-43 és a 44, összesen 6 kat. holdat sikerül átvennie az azokról lemondó bérlőktől.³²⁷ A bérleti díj is módosul, az egész birtok után egységesre.³²⁸ Közben részvényekben is

---

üzemekből származó jövedelem 544300 K, tőkevagyonból származó jövedelem 7985 K, adók és járulékok 20533 K, és az 1918.évi hadi nyereségadó: 10779 K. HBmL. XIII. 40/b. 2. d.

³²⁵ Orosz István megállapításai is megerősítik ezt. Ld. mint fent.

³²⁶ A baromvásártéri földek parcellái: a 42 számú 2kat.hold, a 43 számú, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 54 szintén, a 48 számú 2 kat.hold 543 n.öl, a 49. 2 kat.hold 900 n.öl, 51: 4 kat.hold 432 öl. HBmL.XIII. 40/ b. 3.d: Baromvásártéri bérleményre vonatkozó iratok.1923-30.

³²⁷ Pásti Ferenc és Dózsa György átadják azokat 1925. október 1-jétől. HBmL. XIII. 40/b. 1. d.

³²⁸ Évente 980 000 K. HBmL. XIII. 40/b. 1. d.

biztosítja vagyona egy részét, mikor az „Agricola” Export-Import Részvénytársaságtól nevére vett három részvényt. Mivel a társulat szakmájába vágott, érthetett a vállalkozás ügyviteléhez és ellenőrizni is tudta menetét. Ráadásul gazdasága érdekei céljából is felhasználhatta a társaság tagjaként a szerveződés nyújtotta előnyöket.

A család anyagi viszonyait fennmaradt adóívek és fizetési meghagyások alapján lehet feltérképezni. 1932-ben, a gazdasági válság kihatásai mellett jelentős károkat okoztak a rossz terméseredmények, a viszonylagos termelés. A bevallott terméseredmények alapján a termelési költségek a bevétel 60%-át tették ki, tehát jelentékeny veszteségekkel járó időszakról beszélhetünk. A gazdálkodó az aszályos, rossz időjárást okolta elsősorban, mint negatív hatású tényezőt. Ez a helyzet annál is veszélyesebb körülményeket teremtett, mivel az előző tíz évben felvett, nagyarányú kölcsönök sorozata igencsak megterhelte folyamatos visszafizetési követelményeivel a családi gazdaságot. Az éves vagyoneértékelések az összvagyon állandó, bár lassú értékcsökkenését mutatják. Ennek számos oka lehetett, például az újítások, modern gépek, felszerelés beszerzésének halogatása, a régi értékének inflálódása, a végső szükség esetére végrehajtott modernizálás. Hozzá kell tenni azonban, hogy a Zöld-birtok vagyonebecslő összeírásai listáin az átlagosnál jobban felszerelt, kellőképpen termelékeny eszközökkel ellátott gazdaság képe mutatkozik meg. Az ennél modernebb gépekre, ellátásra nem volt feltétlenül szükség, hiszen az olcsóbb, de modern eszközök munkaköltségét az állandó, viszonylag alacsony áron megfizethető bér munkával kiegészítve anyagilag jobban ki lehetett hozni, mint a drágább gépek vételét, amihez még szintén szükséges volt a béresek alkalmazása. A jövedelem az időjárástól és a piaci ártól függően ingadozott, de általában stabil keretek közt mozgott. Ritkán fordult elő szélsőséges eredmény.

1923-tól a Zöld család *tovább bővíti bérleményeit* a külső baromvásártér melletti legelő birtokkal, ami egy 102 kat. hold 71 n. öl, teljesen bérköteles terület volt. Három évre szóló bérlete évi 50 kg szabvány minőségű búza ára volt holdanként. Emellett a „nyilasokért kapott”, fenti legelőbirtok bérletére társat is szerez, sógora, Mike János személyében. Saját birtokaikat is a gazdaság igényeinek megfelelően alakítgatják át, egy nagyobb lépésként 1923. őszén úttá helyezést kérelmeznek a nánási vasút menti földeken, a parcellák jobb megközelíthetősége érdekében. E célból telekcserét ajánlottak fel a városnak. 1924. szeptemberében a csere létre is jött.

További vagyonalakulásukról újfent csak adóelszámolásaik és jövedelem- illetőleg vagyonadó fizetési határozataik számolnak be.

A stabilitás ideje

Ebben az időszakban a birtokeladások már stagnáltak. Kialakult a saját, stabil birtok és a bérlemények olyan aránya, aminél a megfelelő jövedelem és a jómódban arányosan viselhető költségek társultak azzal, hogy a család további birtokvásárlásokat már nem kezdeményezett- feltehetőleg vagyonbiztonsági és kényelmi okokból. Amit sajátuk szereztek, éppen elég volt a jó megélhetéshez, a plusz bérletek akkora területekre vonatkoztak, amelyek jó terméssel biztos tartalékot és művelési alaptőkét hoztak, de rossz termés esetén is ki lehetett fizetni a hátralékokat, a stabil alapok kockáztatása nélkül. A kevésbé jövedelmező bérleteket viszont, ha nem érte meg tartani, felszámolták, másba fektettek anyagiakat. 1924-ben ezért került eladásra a bellegelői bérlemény összes felépítménye, ami Zöld János tulajdonába tartozott. A város eztán megkötötte az új bérleti szerződést a gazdasági épületek új tulajdonosával, Jámbor Imrével.³²⁹ Az is igaz, hogy Zöld János és Bányai Sára földtulajdoni lapján ekkor szerepel egy 1895. február 24-én vett birtok átörökítése fiuk és menyük nevére.³³⁰

Idősebb (II.) Zöld János 1922-ben bekövetkezett halála³³¹ után fia jogilag is teljesen átvette a gazdaság irányítását. Mindez igazából csak megerősítette a korábbi helyzetet. Továbbra is gondoskodott a birtok prosperitásáról, és saját családján túl özvegy édesanyja külön háztartását szintén biztosította. Édesapja utolsó éveiben már amúgy sem tudott birtokaival foglalkozni, ezért adta át javait gyermekeinek vagy keresett rájuk bérlőt. Végrendelet híján, halálával a logikus, jogi egyezményes úton rendezték el felesége és gyermekei a hagyatékot. Így kapta Zöld János az összes ingatlan tulajdonjogát, édesanyja a debreceni ház haszonélvezetét, a részvényekbe fektetett tőkén megosztottak. Az özvegy és fia családjával együtt továbbra is egy házban lakott, de külön háztartásban éltek. Zöld János húga, Zöld Mária Balogh Istvánné lemondott minden örökségről.

---

³²⁹ A tanya jellegű gazdasági építmények ára 100 mm tiszta, rostált szemes tengeri volt, szállítással együtt a Kismacs 1. számú tanyára, a macsi gazdaság központjába. HBmL. XIII. 40/b. 1. d.

³³⁰ 1923. szeptember 7-edikei dátummal. HBmL. XIII. 40/b. 3. d.

Ifj. Zöld János (III.) 1876. április 15-én született, feltételezhetőleg a debreceni Református Kollégiumban végezte iskoláit, majd gazdasági akadémiára ment. 1901. február 14-én kötött házasságot Őri Zsuzsánnával (született 1882. szeptember 17-én), Őri (másként Őry) Mihály földbirtokos leányával. A frigy két régi, debreceni középbirtokos gazdálkodó polgárcsaládot erősített, a kiterjedt, és hasonló társadalmi réteghez tartozó rokonság vagyoni és társadalmi pozíciót garantált. Összetartásuk a távolabbi rokoni ágakig kiterjedt, széles skálán a puszta kapcsolattartástól a baráti viszonyig. A szerteágazó rokoni szálak megmutatják, milyen zárt és viszonylag szűk társadalmi rétegbe tartoztak ezek a Debrecen leggazdagabb és legrangosabb vezető rétege után következő, módos gazdálkodó patrícius cívisek. Az egymáshoz közvetlenül kötődő Zöld, Bányai, Őri és Böszörményi családok ennek a rétegnek jelentékeny részét alkották. Hasonló középbirtokos polgárokkal együtt a város gazdasági és polgári választói bázisát jelentették. Habár a politikában kevésbé, a városi társadalom életében inkább vettek részt, szemmel kísérték a vezetés változásait és döntő bázisréteggént funkcionáltak. A 20. században, inkább az első világháború után fiaik a helyi politikai életben aktívabban vettek részt. Képességeikkel magas posztra juthattak, jutottak. Aktivitásuk és szorgalmuk nemcsak a gazdasági életben, hanem a társadalmi-hivatali poszton is hasznukra vált.

A gazdálkodócsalád harmadik generációs feje irányítása alatt a birtokok kezdetben gyarapodtak, majd stabil, kiegyensúlyozott gazdálkodásra álltak rá. Ebben szerepet játszhattak a nehezülő gazdasági körülmények, a politikai helyzetek okozta válságos időszakok hullámai. Hasonló tendenciák figyelhetőek meg a többi, gazdálkodással foglalkozó família sorsában.

Modern típusú vállalkozások

A modern típusú vállalkozásra kínálkozó lehetőségek megragadása azonban túlmutat a hagyományos gyarapodási stratégiákon, és a konzervatív civis gondolkodásmódon: nyitott és széleskörű világlátásuk mellé társult a merészebb, újíjtásra hajlandó és már nem a végletekig óvatos vállalkozó kedv. Jól ismert szakmájukon belül

---

³³¹ 1922. január 3. Idősebb Zöld János halála. HBmL. XIII. 40/a. 1. d. Hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv, 1923. január 18.

meglátva a nagyobb körök számára szükségesnek, és így eladhatónak mutatkozó igényeket, tőkés társulást is létrehozta a lehetőség kedvező kimenetelű felhasználására.

Az 1930-as évek folyamán kezdetben állandó jellegű stabilizációra törekvés a mérvadó. Ez az irányultság lett hivatott a család koncepciója szerint kivédeni a gazdasági válságot és fenntartani az addig sikeresen létrehozott és bevált egyensúlyt. A lassan javuló helyzetben eleinte csak az addig hasznosnak bizonyuló és szükséges bérleteket hosszabbították meg. Sor került a Mike Jánossal *társbérlet*ben igénybevett, ún. nyulasi legelő (76 kat.hold 1058 n.öl terület) szerződésének megújítására. A hajdúböszörményi út melletti területet már 1920-ban is ők hasznosították. Ez egy szinte önálló vállalkozásnak tekinthető megoldás volt, amivel minden ügyfél jól járt: ugyanis társulva egymással, Mike János³³² és Zöld János kibérelték a legelőterületet, majd a városi lakosok tehenei számára, azokból csordát szervezve albérletbe adták azt, olcsó pénzért. Ők gondoskodtak a legelő karbantartásáról és a bérleti díj egészbeni fizetéséről, valamint a csordapásztor fizetéséről és ellátásáról. A szolgáltatásra jelentkező marhatulajdonosoknak megérte viszonylag olcsón, féléves fizetési rendszerrel egy-két, háznál tartott állatukat kihajtatni, és a vállalkozóknak is volt arányos haszna a költségeken túl az egész fedezésére.³³³ Az 1930-as évek közepére újra fellendült az állattenyésztés a családi tanyákon.³³⁴ 1931-től 1942-ig

---

³³² Zöld János sógora és nagygazda.

³³³ 1934-36: Csordaföldi kiadások és kimutatás az 1933. évi legelőbérletről: benne a legelőbérllők névsora: Zöld János, Mike János és Ménes Mihály. Utóbbi csendestárs. Tehenként 30 P-ért adhatták be a tulajdonosok állataikat, a haszon a bérlőknek kb a bevétel harmada, fejenként tíz százalék. HBmL: XIII. 40/b. 4.d.

³³⁴ A tanyákon állandó tanyásbéreseket alkalmazott az egész éves karbantartásra és fenntartásra. Ezeknek a helybenlakó béreseknél munkavállalási és munkaszerződéseiben láthatóak alkalmazási feltételeik. Pl.:

-az alkalmazottakra mindig kötelező biztosítást kötött

-a munkabér szabott volt: a '30-as években 18 q búza, 1600 n.öl szántóföld tengerivel bevetve, 200 n.öl konyhakertföld és dinnyeföld előkészítve vetéshez, 400 n.öl kertföld, 1 tehén és borja tartása (tehén a gazdától), 2 anyasertés és egy évi szaporulata tartása, szabad hízótartás, 60 baronfi tartása, 20 kg só és ugyanennyi szalonna, 1 pár csizma, 3 hold harmados répa, tengeri, napraforgó föld, tüzelő szükség szerint, 20 l petróleum, 4 helyiségű lakás, 240 Ft évente.

Részesaratók felfogadása: Debrecen környéki falvakból, teljes aratómunkára ellátásért és a termés 10–11%-áért. XIII. 40/b. 5. d.

A fentiek mutatják, hogy a Zöld-tanyák ún. „majoros tanyák” voltak, ahol a tulajdonos esetleg bérlő alkalmazottja volt a tanyán egész évben (többnyire családjával) lakó majoros vagy tanyás béres, aki ellátta a legfontosabb egész évi teendőket a földön, a sok munkával járó dologidőszakokban munkáját fogadott napszámosok vagy részesbéresek egészítették ki, esetleg állandó cselédséget adtak a keze alá. Utóbbi állandó jelleggel érvényesülő módszer volt. Felhasználva Orosz István: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918. között In: Debrecen története III. Szerk.Gunst Péter.Debrecen, 1997.

törzskönyvezett lovaik és díjnyertes teheneik, bikáik voltak.³³⁵ Az Állatforgalmi Társaság ellen is viselt egy kisebb pert, aminek tagjaként tőkéje és járulékai sérelmet szenvedtek.

1931-ben kiegészítésül a baromvásártér melletti, saját tulajdonú földjeihez, *bérbe vette* a szomszédos városi tulajdonú 42-43, 54-55. számú parcellákat.³³⁶ Még 1931-ben merült fel, hogy a macsi tanyáihoz közel eső városi kertészet területeiből vásároljon. Ugyanis a szomszédos kertészeti területek sérelmezték azt, hogy a tanya állatai kárt tehettek a termésükben, és ezért kártérítést követeltek. A birtokos ennek fejében felajánlotta halápi birtoka megfelelő értékű részét, de a város ezt nem fogadta el. Cserébe a macsi birtok déli és keleti részeit akarták, mire Zöld János közölte, hogy csak vételt ajánlhat föl a gyümölcsös területére, mintegy 20-21 holdra. Az ügy végül elsikkadt.³³⁷ A városi kertészet viszont 1932-ben megigényelte a városi baromvásártéri bérletbe adott földek egy részét, közte a 42-43-as számút is.³³⁸ A bérletet ezért módosíttatta Zöld János: ezentúl kiegészítő földjei az 54-58 számú parcellák lettek.³³⁹

1932-ben meghal édesanyja, Bányai Sára.³⁴⁰ A jogi ügyintézés a rendezett viszonyok ellenére csak két év múlva zárul le-pedig csupán a debreceni ház³⁴¹jogállását kellett tisztázni. A házat ekkor felújították és átalakították saját szükségletükre.

A politikai változások hatásai

Zöld János 1933. július 20-án belépett a *Nemzeti Egység Párt*ba. Oka talán abban kereshető, hogy az adott életkörülmények a háború után és a gazdasági világválság végén ekkorra hozták elő politikai érdeklődése kinyilvánításának igényét. Levelezéseiben még ha említés szintjén is, de tükröződik, hogy mindig is foglalkoztatták a politika kérdései és volt

---

³³⁵ Magyar tehén bírálati lapok 1931-ből, 1935-ből, 1937, 1940, 1941, 1942-ből: Második és harmadik osztályzatot nyert tehének. 1931-ben és 1935-ben 2 db, 1937-ben 8 db, 1940, 1941, 1942-ben 1 db. HBmL.:XIII. 40/b. 3. d.

Törzskönyvezett lovakról kimutatás 1932–1940, 1942.: kancák fedeztetése, ellése és származása.HBmL.: uo. 4.d.

³³⁶ A nyulasi legelőt 1936-ig társbérelte, a baromvásártéri földeket három évenként kellett meghosszabbítani. Utóbbiak bérleti díja negyedévente 70 P 13 f volt. HBmL. XIII.40/b. 2.d.

³³⁷ Az eset előrevetíti a birtokrész későbbi sorsát, mikor az államosításban már ürügy nélkül sajátították ki a kertészetnek kellő részeket. HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

³³⁸ 1932. október 1-jétől a 27-43 számúakat, összesen 35 kat.hold 306 ölet.

³³⁹ Bérleti díja 320 P, 40 arany Pengő holdanként és évente. HBmL.: XIII. 40/b. 1. d.

³⁴⁰ 1932. október 9-én. HBmL. XIII. 40/a. Gyászjelentések.

³⁴¹ Mester utca 26. szám.

konkrét véleménye. Hatással lehetett rá Mike János is, aki a NEP gazda-főcsoportjának tagja volt és Vay főispán híve. (Pásztor Ferencsel együtt a szélső jobb felé tolódó gazdák hangadói közé számítottak.³⁴²) Egyébiránt több társadalmi egyesület tagjai közé sorolhatta őt és feleségét: pl. a Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület, a Debreceni Gazdasági Egyesület, a Debreceni Polgári és Gazdakör. Felesége a Debreceni Ág. H. Ev. Egyház Női Filléregyletének adakozott rendszeresen.

1936-ban meghal Zöld János.³⁴³ Már régóta súlyos beteg volt, 1912. óta járt folyamatosan vizsgálatokra. Betegsége (vesebeteg volt,) ténylegesen az 1930-as évek közepére vált végzetessé.³⁴⁴ Halálával fia vette át a teljes gazdaságot és annak szakszerű vezetését.

IV. 5. A Vásáry testvérek

Az együttműködő család

A Vásáry család gazdaságának irányítását az 1910-es évek vége felé szintén a fiatalabb generáció vette át. A Péterfia utca (később Magoss György, majd Bem téri) 30. szám alatti házukban nyolc gyermeküket nevelték fel. Gyermekük sorsa tipikusan a XX. századi debreceni cíviscsaládok sorsát mutatja be.

Legidősebb gyermekük, Erzsébet a családi háztartást vezette, nem ment férjhez. András városi tanácsnok lett, 28 éves korára. 1916-ban meghalt, egy rosszul sikerült tuberkulin injekció miatt tüdővészben. József gazdasági akadémiát végzett, 1922-ben kötött házasságot Baltazár püspök leányával. Több szerepet vállalt a politikai közéletben: a cívisgazdákat egybefogó Gazdasági Egyesületben alelnöki tisztséget vállalt két évtizeden keresztül, a városi törvényhatósági bizottság tagja 1935-ig, ugyanaddig az Országos Mezőgazdasági Kamara igazoló választmányának tagja is. Utóbbi 1929-től 1938-ig a felsőházba delegálta. 1938-ban belépett az Eckhardt Tibor vezette Kisgazdapártba, a Gömbös-kormány ellenzékeként. László közgazdasági főiskolát végzett,

---

³⁴² Mindketten (Pásztor és Mike) némi szerepet játszottak a város jobboldali irányítás alá vonásában, Vásáry István rágalmi perében (és nyugalmazásában) a vád tanújaként, politikai meggyőződésük miatt.

³⁴³ 1936. május 12-én, Budapesten. HBmL. XIII. 40/a. Gyászjelentések.

banktisztviselőként helyezkedett el. Előbb a Debreceni Első Takarékpénztárnál került vezető beosztásba, majd a Városi Takaré- és Hitelintézet egyik igazgatója lett. Miklós és Gábor, Józsefhez hasonlóan szintúgy gazdasági akadémiát végeztek, az első világháború után *saját tanyájukon kezdtek gazdálkodni*, 1924 és 1936 között a város több ezer holdnyi külső-ohati földjét, azután az Újfehértó melletti kisszegegyházi pusztán elterülő Dégenfeld-birtokot bérelve gazdálkodtak. A legkisebb testvér, Katalin felsőfokú könyvelői végzettségével és némi banktisztviselői gyakorlattal a családi gazdaság összes adminisztrációs- és pénzügyeit intézte.

Szerződéseik és számláik azt mutatják, hogy *üzleti kapcsolataik* voltak pl. a Szolnoki Cukorgyárral, a Kunsági Állatbizományi Részvénytársasággal, a Magyar Fantó Művekkel, a Mezőgazdasági Terményértékesítő Bt-vel, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetével, a „Pyramis” Magyar Földbirtokosok és Földbérlok Kereskedelmi Részvénytársaságával, Bauer B. Gyula állatbizományossal stb. Mezőgazdasági és állattenyésztő, főleg ipari beszállításaik mellett kisebb vállalkozásba fogtak az 1920-as években, mikor közkereseti társaság formájában bérszántásokat vállaltak. Vásáry Andrásné és gyermekei 30%-os részesedéssel társultak Kövessy Boldizsárral és Berényi Dezsővel egy saját gőzeke garnitúra vételére, amit bérművelésbe bocsátottak és a bevételt részesedésük arányában megosztották.³⁴⁵

A sorozatos elemi csapások és a súlyosan eltolódó gazdasági viszonyok minden reális számítást felborítva 1931. őszére a családi gazdaság csődjét okozták, elsősorban a városi bérlemény bérében felhalmozódott jelentékeny tartozások miatt. Ez a nagybérlok körében nem kirívó eset volt a gazdasági válság idején, és végül a család minden lehetőséget megmozgatva megoldotta ezt a súlyos helyzetet, egyben végül felmondta az ohati bérletet, ám az ügy politikai háttérrel kapott, ami a család egyes tagjainak életét és pályafutását meglehetősen befolyásolta. A rossz körülményeket főként Vásáry István ellen játszotta ki később a hatalom, alap nélküli rágalomokat építve többek között erre az esetre is.

---

³⁴⁴ Zöld János leletei: Dr. Pajor Sanatorium és Vízyógyintézet, Budapest VIII., Vas u. 17. Számla és vizsgálati eredmények 1912-ből és 1918-ból. HBmL XIII. 40/a. 1.d.

³⁴⁵ Fowler gyártmányú, 6121/22. gyári számú gőzeke garnitúra a hozzá tartozó, leltárban felsorolt felszereléssel együtt. Fenntartása a közös üzemeltetésből nyert bevételből, vételárának (735 mm 76 kg-os szabványminőségű tiszavidéki búza egyenértéke) törlesztése szintén történik. A fennmaradó bevétel is részben az üzem folytatásához szükséges forgótőkeként szolgál, ennek nagyságát az éves kiadásokhoz mérten, a legtakarékosabb módon állapítják meg. A felhasználható jövedelmet minden gazdasági év végén

V. Modern polgári értelmiség

V. 1. A Varga–de Vargas és a Rothschnek család egyesülése

Varga-de Vargas Károly felesége a szudéta német családból származó, de már Pesten született Heigel Gabriella Rozina (1842–1920). Heigel Antal pesti nagykereskedő és Burghart Veronika lánya öt fiút és három leányt szült férjének. Lányai mind *értelmiségiekhez mentek férjhez*, fiai egy kivételével *értelmiségi foglalkozást választottak*: József követte apját a *bútorkereskedésben*, Kálmán *ügyvéd* lett Debrecenben, Elemér városi *főmérnök* Székesfehérváron, Géza *agrármérnök*ként különböző uradalmakban dolgozott. Gabriella Muraközy László gyógyszerész, Vilma Lehotzky Béla ungvári tűzoltó parancsnok, Stefánia Herkély Gyula m. kir. csendőr alezredes felesége lett.

A legnagyobb társadalmi presztízzsel és anyagi megbecsüléssel járó pályát Emil (1868–1931) választotta. Elvégezve Debrecenben az elemi iskolát, Késmárkon a gimnáziumot, a pesti egyetemen szerzett 1891-ben orvosdoktori diplomát. Ezután gyermekgyógyászati és egészségtan tanári vizsgát tett. Kezdetben Budapesten volt mentőorvos, majd 26 évesen kinevezték Debrecen városi tisztiorvosává, később tiszteletbeli főorvos lett. 1895-ben vette el feleségül Rothschnek Olga Margitot, Rothschnek V. Emil jómódú gyógyszerész lányát.

Dr. Rothschnek V. Emil pályája már teljes mértékben az értelmiségi réteghez kötődött. Családja generációkon át visszamenőleg is a 19. századi értelmiséghez kapcsolható.

Rothschnek Károly fia, *Rothschnek V. Emil* (1842. Újfehértó - 1906) iskoláit, átköltözés révén már Debrecenben végezhetette, majd Bécsben nyert tudori oklevelet 1865. március 30-án. Ezzel biztosította korszerű szaktudását és így a patika remek színvonalú fenntartását. A gyógyszerészeti bevételei biztosították az egész család fenntartásának és javai szaporításának feltételeit. Dr. Rothschnek V. Emil nem sokkal a patika átvétele után

---

állapítják meg, és Vásáryné ohati gazdaságában az első szántást kötelesek rendes bér ellenében július 15-ig elvégezni. A társasági viszony 1923. június 15-én kezdődik és bizonytalan ideig tart. In: HBML. XIII. 39. 1.

megnősült. Első felesége, Ludwig Pratzer Rozália korán meghalt, egyetlen fia, Jenő születése után (1868). Második felesége nemes Somogyi Róza (1852–1911) volt. Tőle három lánya született. 1872-ben Irén, aki kiskorában –diftériában– meghalt, 1875-ben Olga Margit, aki dr. Varga Emil felesége lett, és végül 1878-ban Róza, aki Bodnár Géza debreceni banktisztviselő, későbbi bankigazgatóhoz ment férjhez.

Gyermekeinek kiváló neveltetést igyekezett biztosítani. Fia, Jenő a doktori címet is megszerezte, és magyar királyi főügyész lett Kolozsvárott. A trianoni békekötés után Debrecenbe költözött át, a Gazdasági Akadémia tanaraként vállalt állást. Felesége Keresztfalvy Berta volt. Bár vegyészetet tanult, tehát érdeklődése közel állt a családi pályához, és eredetileg apja rá szándékozta hagyni patikáját, későbbi konfliktusaik miatt végrendeletében másként határozott.³⁴⁶

A két életben maradt lány közül érdemes kiemelni Olga Margit személyiségét. Már gyermekkorában rendkívüli rajz tehetségként tűnt fel, képzőművészeti érdeklődése igen sokirányúvá vált. Szülei ezért az átlagoshoz képest gondosabb neveltetésben részesítették. Magántanulóként végezte el az elemi- és a középiskolát, külön rajz tanárai voltak Krisztiáni, Stégmühlerné, Rajzó Miklós és Pálffy József, akik festeni is megtanították. Édesapjától, aki Bécsben szerezte gyógyszerészdiplomáját, németül tanult, franciául pedig Marie Perain nevelőnőtől.

A család rendszeresen járt színházba. Az előadások mintájára Rothschnek Olga rendszeresen szervezett műkedvelő előadásokat baráti köréből, akik legtöbbször honorácior, földbirtokos vagy kereskedő családból származott. Művészi hajlama elsősorban a festőművészi pályára vonzotta, és bár szülei támogatták képzését, azonban főként háziasszonynak nevelték. Művészi tevékenységét házassága után is folytatta.

Dr. Varga Emil és Rothschnek Olga Margit 1895-ben házasodtak össze. Tisztiorvosi pályája mellett dr. Varga Emil iskolaorvosként, egészségtan-tanárként és orvospedagógusként is működött a debreceni állami főreáliskolában. Ezt a tevékenységét különösen fontosnak tarthatta és kedvelhette, mert az 1914–15-ös iskolai tanév végén az iskola érdekében létrehozta a „Dr. Varga Emil-féle természettudományi alapítványt”, hadikölcsön kötvények segítségével.

---

³⁴⁶ HBML. XIII. 29. - Rothschnek V. Emil végrendeletei. A gyógyszerzárral leányai rendelkezhettek, de kikötötte, hogy halála után fiát kifizetve el kell adni, miután a család egyik tagja sem akarja továbbvinni a patikát.

Azonban az inflálódó kötvények miatt pár év múlva fenyegetővé vált az alapítvány csődbe jutása, amikor is dr. Varga Emil új, értékes részvények átadásával és az alapítvány tevékenységének színvonalát növelve védte azt meg, és egyben fel is fejlesztette. Iskolaorvosi tevékenységéért 1926. február 27-én megkapta a magyar királyi egészségügyi tanácsos címet is.

Felesége művészi elhivatottságát követve jelentős társadalmi eseményeket szervezett, mikor saját készítésű, magas színvonalon működtetett bábszínházat hozott létre, amelyben többnyire évente új mesedarabot adtak elő, a zeneiskola növendékeinek segítségével. Ezek az előadások olyan társadalmi események voltak, amiken a főispáni család is részt vett (bár a legtöbb elsősorban kisiskolások szórakoztatására szerveződött). Emellett nemcsak képzőművészeti, hanem színésznői, sőt színdarabírói tehetségének is tanújeleit adta. Belépődíjas közönség-előadásokon nemcsak szervezőként, hanem műkedvelő színésznőként is részt vett, a korabeli újságok szerint igen tehetségesen. Ezeket az előadásokat többnyire a Jótékony Nőegylet és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ³⁴⁷) támogatta saját keretén belül (Színdarabja: Ócska gouvernant c. kabarébohózat, Cilike álma c. gyermekszíndarab; tervezte Az idő fantasztikus mitológiai játék kompozícióját is.)

V. 2. Dragota Natália megoldási kísérlete

Dragota Miklós birtokirányítása: a modernizáció kockázatai

Dragota Ignác halála után fia, *Miklós* (1876–1903. március 22.) vette át a család gazdaságának és pénzügyeinek irányítását, a család nőtagjaival írásba foglalt megegyezés után. A haláleset miatt a hagyaték kezelése céljából hivatalosan nagykorúsított, amivel elkerülték a gyámhatósági beavatkozást és a hagyatéki eljárást. Első lépésként nyilatkozatban vállalta át elhunyt édesapja tartozásait.³⁴⁸ A tulajdonjogok tisztántartása miatt jogilag haszonbérelte édesanyja és nővére birtokait évi 9000-9600 Ft-ért, kezelte a

---

³⁴⁷ MANSZ - elnök vezéralakja volt az 1930-as években Tormay Cecile, díszelnőknője pedig Fráter Erzsébet.

³⁴⁸ 1895. június 14. In: D. M. tört. gyűjt.: a Dragota cs. iratai. 8. d.

gazdaságot.³⁴⁹ Édesanyja halála után (1898. március 20.)³⁵⁰ nővérével megegyezve irányította ugyanezt. A birtok Kismacs Pusztán a következő részekből állt: Öregtanya, Komlóssy-féle tanya, Kápolna-tanya, Barcsay-tanya, Fésüs tanya, és Bánk Puszta. A terület cca. 500 hold volt,³⁵¹ a bánki és paci kaszálók cca. 100 holdat foglaltak egybe. Mindezen 500-2000 gabonakeresztet raktak asztagba, és a Komlóssy-, Kápolna és Öreg-tanyán szérűskertekben lehetett tárolni a készletet. (A tárolható készlet értéke max. 40 000 K lehetett.) Az Öregtanyán két magtár szolgálta a további tárolást. Az állatok száma és értéke ehhez képest nem volt jelentős: 1901-ben 52 marha, 10 tehén, 30 ló és 50 sertés szolgálta a gazdaságot. A korábbi tendenciához képest is, az állattenyésztés jelentős visszafogását mutatják ezek a számok. Láthatóan az állattenyésztés –országos szintű– háttérbe szorulásával a terménykereskedelem vette át a Dragota-birtokokon is a legfőbb jövedelemforrás szerepét. A birtok felszerelése kb. 22 000 K-t ért, a tárolt összes termés értéke 52 000 K-ra rúgott.³⁵²

Dragota Miklós a családi szellemiségnek megfelelően jó nevelésben részesült, amit a *Ludovika* tiszti kadétiskola biztosított tizenöt éves korától, 1891-től. A családi hagyományok tiszteletben tartása itt is érvényesült: édesapja a Nádor huszárok hadnagya

---

³⁴⁹ 1896. december 22. Haszonbérleti szerződés Dragota Miklós és anyja, Dragota Ignácné Frindt Anna között, valamint nővére Dragota Natália Boczkó Sámuelné között.

Dragota Ignácné Frindt Anna özvegyi haszonélvezete alatt álló debreceni 1823. számú tjkvi szántóföldeket és a debrecen-pusztamacsi 4, 8, 13, 14, 20 és pusztabánki 129, 130, pusztapaci 15. számú tjkvi összes szántó, kaszáló és legelőbirtokokat, a Nagy Mester utcai házastelken kívül a puszta-kismacsi ondódi, újosztású paci és bánki összes szántó, kaszáló és legelő birtokokat, a rajtuk levő minden épületekkel, s minden joggal, ami a bérbeadót haszonélvezetéből kifolyólag megilletik, haszonbérbe adja fiának, Dragota Miklós debreceni lakos birtokosnak. Feltételek: 1897-1902. december 31-ig (hat évig) tartó bérlet. Évi haszonbér: 9000 Ft, oly módon, hogy fia teljes lakást, ellátást és kiszolgáltatást biztosít a birtokon. Ha beköltözik a városba, a bér 9600 Ft-ra nő, 600 Ft ebből egyéni szükségletei fedezésére szolgál. Ekkor a 9000 Ft a városi ingatlanok költségei fedezésére megy, ezen kívül 100 Ft-ot kér havonta kezéhez. A birtok karban-, rendben tartása, állapota gazdaságos fenntartása fia feladata. Dragota Natália mint résztulajdonos érdekelt. A haszonbért évente a körülményekhez igazítják, Dragota Miklós anyja minden számláját állja. In: HBmL. XIII. 8. 1.

³⁵⁰ Frindt Anna Dragota Ignácné szül. 1840. Metzenseifen/Mateóc, megh. 1898. március 20.

³⁵¹ Kimutatás Dragota Ignác és Miklós örökösei tulajdonát képező, a 915 és 916 számú kataszteri birtokívekben foglalt debreceni Macsi tanya birtokokról, Debrecen, 1895. október 14.: nem elnevezés, hanem korábbi tulajdonosok neve szerinti összeírás, ezért az összevont birtokok aktuális neve nem szerepelt. Ennek alapján a Dragota Ignác-féle régi tanya (137 hold 1300 öl), a Koszorús Lajos, előbb Kiss György-féle, Jeney I.-néől szerzett föld (11 hold 400 öl), a Barcsay István-féle (67 hold 800 öl), a fésüs András-féle (61 hold 1400 öl), a Dragota Ignác-féle régi tanya másik része (90 hold), a Kovács József-féle földek (39 hold 600 öl), és a két, Szilvási Istvántól megvett tanya (16 hold 1400 öl, +7 hold 50 öl), valamint az Imhof Sándor-féle birtoktest (23 hold 1450 öl) összesen 455 hold 1000 öl területet tett ki. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye, a Dragota család iratai.

³⁵² Dragota Natália Boczkó Sámuelné és Dragota Miklós Debrecen határán fekvő saját tulajdonú birtokteste és tartozékai biztosítása 1901–1907-ben, a budapesti Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál, 161 500 K erejéig.

volt. A tiszti iskola után a *pallagi agrár főiskolán* szerzett gazdasági képzést. Iskolai elvégzése során egyre nagyobb részt vállalt a birtokügyek intézésében, majd 1896-tól, édesapja halála után teljesen átvette azt.

1903-ig több *modernizációs lépésével* próbálta piacilag versenyképessé tenni a birtokot, elsősorban gépeket vásárolt. Olyan korszerű berendezéseket szerzett be, mint pl. 1898-ban egy 8 lóerős gőzcséplő garnitúrát, alulfűtő szalmatüzelővel és kettős kérével, vagy ugyanebben az évben emellé vett locomobilt, emelőgépet, emelőtőkét is, mindezt a MÁV-gépgyárból.³⁵³ Ezt kiegészítette egy 1–19 soros B. D. jegyű sorvetőgéppel, és egy Hollingsworth lógereblyével.³⁵⁴ A birtok modernizálását szolgálta a szivattyús kút létesítése, 1900-ban. Beteges alkata miatt gazdatisztje útján intézte a birtok irányítását.³⁵⁵ A birtoktagok terményeit, termékeit debreceni malmoknak szállította, pl. a „Hortobágy” malmalomnak, az „István” gőzmalomnak, és a Magyar Cukoripari Rt szerencsi gyárának.³⁵⁶ Jelentékeny kapcsolatok fűzték magán terménykereskedő cégekhez, mint a Bruckner és Bruszt terménybizományi üzlet Pesten, vagy a Weisz Vilmos Termény-, Tőzsde-, és Bankirodája Debrecenben, illetőleg a Breuer Miksa cég, amelyek közvetítették gabonáját. Időnként vetőmagban birtokszomszédaival is kereskedett. A birtok területéhez hozzacsatolva bérelte a Ludas csapszéket és a hozzá tartozó 155 hold földet, valamint az ezen kívüli erdős területeket is használhatta, legeltetésre. Mindezzel jelentős terméseredményekre tett szert, eladásukkal nagyszabású bevételekhez jutott.

A legfontosabb *terményei* a szokványos gabonafélék: búza, árpa, zab, tengeri és cukorrépa voltak, ehhez jött még a dohány, a takarmány, és a háztáji meg a konvenciók rész, amelyek önmaguk és a tanyásgazdák ellátását szolgálta, így eladásra nem jutottak. A bőséges terméseredmények lehetőséget nyújtottak ugyan arra, hogy a tulajdonost

---

³⁵³ Igazolás a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyárának vezérigazgatójától Dragota Miklósnak a 8 lóerős gőzcséplő garnitúra megrendeléséről, gyári felszereléssel (alulfűtő szalmatüzelő és kettős kéve). Részletfizetés 1898. december 31- 1902. december 31-ig. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye, a Dragota család iratai. 3. doboz.

³⁵⁴ 1898. május 4. Az Umrath és Társa mezőgazdasági gépgyártó cégtől. Budapest, Váci körút 60. Fizetés: a lógereblyéért 80 Ft, 1898. december 31-én, a sorvető gépért két részletben, 1898. augusztus 18. és 1899. szeptember 1-ig. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye, a Dragota család anyaga. 4. doboz.

³⁵⁵ Dragota Miklós levele a 68. gyalogezred parancsnokságához Brückbe: Miksa Béla szolgálat alóli felmentését kéri, akit birtokai gazdatisztjeként nélkülözni nem tud. Indokai: a birtok nagy, a szolgálat ideje rövid, ő beteges. Ezért vagy új gazdatisztet fogad, ezzel a régi elveszti állását, vagy mindketten jobban járnak, ha visszaengedik. Ezzel a gazdatiszt nem maradna állás nélkül, és a birtok sem bizonytalan ideig intézhető nélkül. É. n.

³⁵⁶ Üzleti levelezés és számlák, 1898-1903. In: uo, 3, 4, 5, 7. doboz.

észrevétlenül meglopják, de Dragota Miklós szigorúan ügyelt a kihágásokra. Egy esetről tudunk, mikor a hosszú alkalmazási idő alatt a gazdaságon belül rendszeres búzalopások történtek, de ez rövid időn belül nemcsak feltűnt a gazdának, hanem tanúvallomások útján le is lepleződött.³⁵⁷

Az 1902. évi kimutatás tükrözi a termelés, bevétel és a szükséges kiadás arányait. Ekkor a következő eredményekkel lehetett számolni:

- búza: 155 kat. holdon 1705 métermázsa (mm) termény termett, 23 870 K bevételt hozott.

Ehhez 120 mázsa vetőmagot adtak ki, 5385,80 K árban.

- árpa: 42 kat. holdon 504 mm termett, 5040 K bevételt hozott, 29,20 mázsa vetőmagból, ami 466 K-t ért.

- zab: 43 kat. holdon 430 mm termett, 4300 K értékben. Vetőmagja 466 K volt.

- tengeri: 42 kat. holdon 378 mm termett, 3780 K bevételt hozott, 120 K volt vetőmagja.

- dohány: 20 kat. holdon 90 mm termett, 3600 K értékben. Vetőmagja 600 K volt.

- takarmány: 150 kat. holdon 3750 mm termett, 15 000 K értékben, 1650 K volt vetőmagja.

- konvenciók: 18 kat. holdon,

- belsőség: 30 kat. holdon.

Összbevétel: 55 590 K lett a termények árából.

Összkiadás a termelésre: 8687 K.

Plusz kiadások: - tisztai és cselédfizetés: 7464 K,

- adó: 5000 K,

- tűzbiztosítás: 7700K,

- javítások: 4000 K,

- napszám: 1000 K.

Összes kiadás: 26 851 K.³⁵⁸

Cukorrépa-szállításai a Magyar Cukoripar Rt szerencsi gyárának az 1902. évben 470000 kg-t tettek ki. Szállításait a MÁV útján intézte.

Állattenyésztéssel hagyomány szerint foglalkozott, folytatva a korábbi eladásra

---

³⁵⁷ Tömöry Bálint vallomásáról jegyzőkönyv: Juraskó József és Simon Dezső felsőjózsbai lakosok 12 mázsa búzával meglopták Dragota Miklós kismacsi birtokost. Tanúk még erre Czégány József és Lajos felsőjózsbai lakosok. 1902. augusztus 1. In: uo. 7. d.

³⁵⁸ Dragota Miklós 1902. évi gazdasági kimutatásai, in: uo. 2. doboz. Utánaszámolva vagy nem mindent írt be, vagy pontatlanul számolt, mert fenti adatok alapján a terményekből eredő összbevétele 51 810 K volt, a

tenyésztést. Elsősorban szarvasmarhával foglalkozott, tejjgazdasága 20 db tehenet számlált, amelyek fejenként kb. napi hat liter tejet adtak. A gazdasághoz és magánfogataihoz szükséges loállomány fenntartásán túl jelek utalnak arra, hogy lótenyésztéssel kívánt foglalkozni.³⁵⁹ A Debrecenben hagyományos sertéstenyésztés helyett nagyrészt inkább marhatenyésztéssel és –kereskedelemmel foglalkozott, alkalmanként bérnevelést, bérlegeltetést vállalt.³⁶⁰

A Ludas kocsmá bérlőjeként üzleti kapcsolatban állt a Debreceni Szőlő- és Bortermelő szövetkezettel, amelynek kimérési üzletéből³⁶¹ szállította a csapszék ellátmányát.

Több bankkal állt folyószámla- és hitelkapcsolatban. Számlája volt a Debreceni Első Takarékpénztárnál, levelezett az Österreichische Central-Boden-Credit Bankkal (Bécs), a Hollandi Hitelbank pesti vezérképviselőjénél hitelfelvételi lehetőségek miatt jegyezték,³⁶² a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankkal (Előtte Malvieux C. J.) szintén kapcsolatban állt. Ingatlanait két országos társaság biztosította. A New Yorki Germania Biztosító társaság mellett hasonló célból szerepelt az Első Magyar Általános Biztosító Társaság is.

Tagja volt a Debreceni Casino-nak, a Műpártoló Egyesületnek és a „Haladás” szabadkőműves páholynak,³⁶³ a debreceni polgári lövészársulatnak és a Debreceni Lovaregyletnek. Élénk társadalmi életet élt, és ez maga után vonta a látszatfenntartás igényét.

1903-ban bekövetkezett halálakor nővére volt egyetlen örököse. Ő tette rendbe az öccse után maradt, zilált és hitelekkel terhelt birtokviszonyokat, pénzügyeket, végül mindezek lezárása után átadta a birtokot második férjje kezelésébe. A birtokot korábban el kívánták adni, erről a testvérpár egymás között szerződésben kötötte magát.

---

vetőmagok ára összesen 8687,8 K, pluszkiadásai együttesen 25 164 K-t tesznek ki. Így teljes tiszta bevétele nem 20 052 K, hanem csak 17 958,2 K volt.

³⁵⁹ A Macs 6. szám alatti lakos Dragota Miklós Varga András számadó pásztor keze alá hajtattott a cifra ménesbe 10 db kancacsikót, 1901. május 22. És Tóth Sándor keze alá u. oda egy db mén csikót. 1901. május 15. In: uo. 3. doboz.

³⁶⁰ Mételey miatti perben vallomások: legeltetésre vállalt marhákról utólag derült ki, hogy betegek, és az állatorvos sem tudott segíteni rajtuk. Felelőség a gazdájuké, aki erről tudott. 1888. november 4. és 1896. évi vagyonfelmérés, valamint 1903. évi állattenyésztés bevételei, költségei jegyzéke. D.M. tört. gyűjt. 2. d.

³⁶¹ A Debreceni Szőlő- és Bortermelő Szövetkezet kimérési üzlete: Simonffy u. 10. alatt volt. Fizetési igazolás 1902. július 22. D. M. tört. gyűjt. 2. d.

³⁶² Hollandi Hitelbank: Budapest, VIII. Kerepesi út 73.

³⁶³ Szabadkőműves testvériségi levelek a debreceni „Haladás” páholytól 1901-ből. In: HBmL. XIII. 8. 1.

Megállapodásuk arról szólt, hogy Natália rábízta örökrészét testvérére, aki az egész birtokot üzemelteti. De ha a közös ingatlanokat sikerül eladni 1903 vagy 1904. folyamán, összesen 460 000 Ft-ért, akkor azt mindketten elfogadják. Addig azonban Dragota Miklós műveli azokat saját eszközeivel, és a haszon őt illeti. A haszonból Natália úgy részesül, hogy évente kap 3000 K-t, és emellé havonta 200 K-t, kivéve október-december: akkor havi 400 K jár neki.³⁶⁴ Öccse ehhez tartotta magát, ő bízta meg az eladással, vevő keresésével dr. Lukács Emil ügyvédet. Elhatározásukban nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy Dragota Miklós, bár jól értett a gazdálkodáshoz és a birtok jövedelmei sem voltak kicsik, betegessége miatt egyre kevésbé tudta ellátni feladatait, már a földterület méreteit tekintve sem lehetett ez egyszerű feladat. Emellett sorozatosan bonyolódott váltóadósságokba, amelyekből folyton nővérének kellett kihúznia, többnyire az utolsó pillanatban. Nemcsak pénzügyi, hanem üzleti, szállítási kötelezettségeiben is különféle okoknál fogva megbízhatatlan partnernek bizonyult, főleg az 1901-es évtől kezdve: szállításait csak többszöri felszólításra, utolsó határidőre teljesítette.³⁶⁵ Úgy tűnik, túl sok anyagi terhet vállalt egyszerre, és ugyanakkor személyes kiadásaiiban is, lehetőségeit nem nézve túlköltekezett. Hozzájárult mindehhez a századforduló nehéz gazdasági helyzete, amely az országos szinthez képest meglehetősen elmaradottan modernizált Debrecen

---

³⁶⁴ Szerződés közös tulajdonú ingatlanok kezelésére és hasznosítására, Boczkó Sámuelné Dragota Natália és Dragota Miklós között. (Ingatlanok: a pusztamacsi 4, 8, 13, 14, 20. tjkv-ben felvett ondódi és újosztású, ún. papzugi ingatlanjaik.) Az egyik fél halálával a szerződés érvényét veszti, és az örökös(ök) saját rendelkezésük szerint dönthetnek a birtok sorsáról. É. n. In: Déri Múzeum történeti gyűjteménye. A Dragota család iratanyaga. 3. doboz.

³⁶⁵Pl.: Dr. Kocsár Gábor ügyvéd levele Horváth István volt ezredszabó követeléséről: fizetési felszólítás Dragota Miklósnak 84 Ft 50 kr-ról, é. n. Geiger Simon termény és bizományi üzlet: két koci búza szállításának sürgetése, 1899. december 14. Uonnan: a cég számára szállítandó köles és búza mennyiségének meghatározását kérik, és a szállítandó terményekből mintát Dragota Miklóstól. Umrath és társa mezőgazdasági gépgyárosok újbóli számlakiegyenlítési felhívása Dragota Miklós részére (56 K), 1900. január 25. J. A. Rickl kereskedő üzletéből: lejárt tartozások számlája, több havi kamattal. Összesen 5000 K fölötti összeg, 1900. december 16. Deutsch Ede varrógép, kerékpár és vasbútor üzletében fennálló hitelszámla 17, 65 Ft-ról már egy év óta, 1901. Tartozáskiegyenlítési felszólítás Dragota Miklós részére: 103 hold 550 négyszögöl felszántásáért tartozik 841, 5 K-val a macsi uradalomnak, 1902. április 12. Ez kiegyenlítve 1902. április 24. Geiger Simon termény- és bizományi üzlet: Dragota Miklós ígérete ellenére sem szállított le négy koci rozst, csak kettőt. 1 nap haladéket kap, hogy bármilyen áron teljesítse, 1902. augusztus 29. Brachfeld Siegfried és Fia budapesti bejegyzett kereskedő cég számlakiegyenlítési felszólítása, 1902. szeptember 28. Ua. utolsó felszólítás, 1903. január 23. Geiger Simon felszólító levele kölcsön visszafizetésére, 1903. február 11. Brachfeld és Fia pere Dragota Miklós örökösei ellen: a végrendelet nélkül 1903. március 22-én elhalt Dragota Miklós 278 K 05f értékben tartozik áruk vételárával, amit örököse, Dragota Natália Boczkó Sámuelné a költségekkel együtt köteles állni. É. n. Stb. In: D. M. tört. gyűjt. 4. doboz.

környéki birtokokat általában is megviselte.³⁶⁶ Bár a fentiekben bemutatott tények alapján a Dragota-birtok az új tulajdonos és gazda működése kezdetén igen modern gépparkot kapott, és a jövőbeni modern működéshez ez kiváló alapot jelenthetett volna, –főleg a többi átlagos birtokoshoz képest,– az adott, nehezebb körülmények között mindez átgondolt pénzügyi gazdálkodást igényelt. Ez csak hozzávetőlegesen volt meg Dragota Miklósnál. Annak ellenére, hogy módszereiben emlékeztetett a később, hasonló módon tőkés gazdálkodásra váltó családok tevékenységére, és ezzel jövőbeni fennmaradását biztosítani látszott, a felelőtlen és takarékosagra nem képes életmód ezeket az eredményeket majdhogynem semmissé tette. Feltételezhetőleg ekkor borult fel végleg az a pénzügyi egyensúly, amit a továbbiakban nem sikerült már helyreállítania, és ami miatt elhatározták a birtok eladását. Mivel halálakor már édesanyjuk, Frindt Anna sem élt, ezért minden a család utolsó ez ági tagjára, Dragota Natáliára szállt.

Dragota Natália (1865–1937.) öccse halála után fél évvel rendezte a birtok ügyeit, és a családi sírbolt és a hozzá tartozó gondnoklakás fenntartását is megszabta. Több bányai, különálló területét, főleg kaszálót bérbe adott, csakúgy, mint a Ludas csapszéknél levő erdőt és ugarlegelőt, többnyire nyári legelőnek.³⁶⁷ Egyéb, elkülönülő tanyarészeket hasonlóan férje kezelése alá adott, illetve ugyanígy bérletbe.³⁶⁸ Ő maga sosem foglalkozott földbirtok-műveltetéssel, gazdálkodással, csak abban az időszakban, amíg vevő került az el nem hanyagolandó, egységes macsi birtokra. Az ügyvéd találta első vevők azonban, bár komoly szándékkal jelentkeztek, nem feleltek meg az eladó szándékainak, ezért Lukács Emil dr. kérte költségei rendezését, a továbbiakban Natáliának magának kellett intéznie az eladást. A tényleges új tulajdonossal 1903. szeptember 9-én kötötték meg a szerződést: özv. Cseh Béláné sz. báró Maldiny Aranka vette meg a teljes birtokot, a kápolna területe kivételével, és az azévi termés nélkül, 460 000 K-ért. A vételi összeg egy részéből töröltette elhunyt öccse tartozásait,³⁶⁹ cserébe elrendezték a tulajdonjogot az új tulajdonossal.³⁷⁰ (A

---

³⁶⁶ Ld. Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867-1918. Debrecen, 2002.

³⁶⁷ Haszonbérleti szerződés Boczkó Sámuelné és Tolvaj Sándor, és Takaró István között. 1903. június 27. In: D. M. t. gy. A Dragota család anyaga, uo.

³⁶⁸ Boczkó Sámuelné szerződése Matkó Ferencsel: a macsi birtokon a tarlót kiadta juhok részére kivéve a kastélykert háta mögötti részt és a Fésüs tanyát, augusztus 20-tól október 31-ig. 1903. augusztus 17. In: uo.

³⁶⁹ Geiger Simon terménykereskedő tette rá a zálogot a betáblázott részekre, 18 000 K biztosítéki tőke, 1000 K költségbiztosíték és 2428 K 52 f hiteltőke erejéig. Az üzleti kapcsolat megszűntével (a birtok eladásával) ezt is ki kellett váltani. Ld. 93. jegyzet. (Az azévi termést még Geiger üzlete közvetítette ki.) In: HBmL. XIII. 8. 1.

még ki nem fizetett gépeket vagy alkatrészeket visszaküldte,³⁷¹ szükség híján.)

Női karrier a századforduló társadalmában

Az ő élete másból állt: mondhatni, *karriert épített sikeres házasságaival*. Első férje, dr. Major Endre gyógyszerész talán legkevésbé, vagy csak látszólag illett bele a Natália személyiségéről alkotott képbe. A válóper iratanyagából az derül ki, hogy rokonok rábeszélésére, 1881. szeptember 11-én végbement házassága a Jászárokszálláson élő férfival elejétől kezdve boldogtalan volt, végül kölcsönösen teljesen elhidegülve és ellentétbe kerülve egymással, teljes egyetértéssel kérvényezték a válást.³⁷² 1890. márciusában költöztek külön, majd a 1891. február 16-ai tárgyaláson mondták ki a végleges válást.

Két évre különválásuk után (1892-ben) ment hozzá *Boczkó Sámuel*hez,³⁷³ aki már akkor városi rendőrfőkapitányként igen nagy hírnévnek és köztiszteletnek örvendett. Második férje jogász végzettségű, elismerten tehetséges közigazgatási vezető volt, aki hamar magas városi pozíciókra jutott. Teljes nevén deményfalvi Boczkó Sámuel 1849-ben (október 18-án) született a Gömör megyei Jolsván, iskoláit Lőcsén (I-III. gimnáziumi osztály), Miskolcon (IV. osztály), és Iglón (V-VIII. osztály) végezte, dicséretes és kitűnő

---

³⁷⁰ Adásvételi szerződés Boczkó Sámuelné Dragota Natália és özv. Cseh Béláné báró Maldiny Aranka hajdúböszörményi lakos között: Boczkó Sámuelné Dragota Natália eladja félig saját, félig fivéréől örökölt, a debrece-pusztamacsi 4. számú tjkv-ben A+1 rendszám alatt foglalt 4. helyrajzi számú, ugyanott A. I. 1. rendszámú 8. helyrajzi számú, a debrecen-pusztamacsi 13. számú tjkv. A+1, 3, 4. rendszám alatt foglalt 13, 15/a, b helyrajzi számú, ugyanott a 8. sz. tjkv. A.I.2 rsz. alatti 17. hrsz, a 14. sz. tjkv. A+1rsz. alatt foglalt 16. hrsz., a 20. sz. tjkv. A+1, 2 rsz. alatti 23 és 11. hrsz. tanyabirtokát, továbbá a debreceni 1823. számú tjkv. A+1–10. rsz. alatti 8880, 8881, 88878, 8879, 8884, 8885, 8882, 8883. hrsz. új osztású földeket, amik a fent elsorolt macsi tanyabirtok közvetlen szomszédságában fekszenek s Papzug név alatt ismeretesek, s azzal együtt kataszterileg 492 hold 1270 öl területtel bírnak, összes épületekkel és ültetvényekkel, helyi tartozékokkal, jogokkal és járulékokkal, az azévi termés kivételével 460 000 k árért, úgy azonban, hogy a birtokon levő kápolna eladás tárgyát nem képezi. 1903. szeptember 9. Valamint: A vételi összeg fejében töröltetik a zálogjog a debreceni 1823, a pusztamacsi 4, 8, 13, 14, 20, a paci 15, a pusztabánki 129. és 230. tjkv-ről. Cserébe tulajdonjog rendezése a vevő és az eladó között. 1903. november 18. In: D. M. tört. gyűjt. 4. d.

³⁷¹ A Marchegger Maschinenfabrik Wien-nek. Feladóvevény 1903. április 21. In: uo.

³⁷² Esketési levél és válókereset, keresztlevelek hiteles másolata, áttérési igazolás másolata 1891-ből. In: D. M. t. gy. A Dragota család anyaga. 8. doboz.

³⁷³ Megismerkedésük 1890-re tehető, amikor Natália válópere folyamán rendőrhatalósági bizonyítványt kért különlése igazolására, 1890. május 21. Ekkor már két hónapja (1890. március 16. óta) otthon tartózkodott kismacsi birtokán. In: uo. 8. doboz.

eredménnyel.³⁷⁴ Iglón 1868. június 27-ével letette az érettségi vizsgákat, jó és dicséretes eredménnyel.³⁷⁵ Ezután a debreceni Kollégium jogi és államtudományi fakultását végezte el 1868-71 között, majd az előírt tárgyakból bírói vizsgát tett. 1871. augusztus 12-ével kapta meg képesítését.³⁷⁶ Ezt követően Poór Gyula ügyvédnél vállalt joggyakornoki állást, aki felvétette az ügyvédjelöltek sorába.³⁷⁷ Ezzel megkezdhette pályáját a városi közigazgatás területén. 1871. november 1-jén lépett városi szolgálatba, először mint az elnöki osztály vezetője, majd tudása, közigazgatási ismeretei és hivatali pontossága eredményeként előbb tiszteletbeli aljegyzővé, később tiszteletbeli főjegyzővé lett kinevezve. 1884. szeptember 15-én, az általános tisztújításkor egyhangúlag őt választották meg rendőrfőkapitánnyá, amely poszton 1890-ben a főispán véglegesítette. Törvényhatósági bizottsági tagsága hivatalához kötődött. Posztján 1890. szeptember 4-én az ide látogató uralkodó is kitüntette. Ezzel egy időben neki volt köszönhető egyes társadalmi közérdekeket szolgáló intézmények felvirágzása, amelyek okán Debrecen város tiszteletbeli állásokkal tüntette ki. Így lett ő a Tűzoltóegylet tiszteletbeli főparancsnoka, a Lövészegylet elnöke, a Polgári Casino titkára, a Helyi Vasút Rt. igazgatósági tagja, stb.³⁷⁸ 1892-től a Magyar Történelmi Társulat tagjává választották, Széll Farkas ajánlására.³⁷⁹ Kiemelten elismerték a kolerajárvány meggátolásában tett intézkedéseit, amelyek eredményeképpen új kórházat kívántak létrehozni, teljes felszereléssel. Számos egyesületnek társadalmi helyzete és személyes érdeklődése miatt volt tagja, így a Debreceni Torna- és Kerékpár Egyletnek, a Debreceni Casino-nak, a „Haladás” debreceni szabadkőműves páholynak, stb.

Polgári hivatása mellett földbirtokos is volt, ezért bízta rá felesége részben saját birtokügyeit, kezdve öröksége intézésétől a birtok ügyvitelén át az üzemeltetésig, és intéző felfogadásáig. Egyszerűbb volt megmaradó tanyabirtokait is a Boczkó-féle földekkel együtt irányítani. Már öccse ügyleteit részben férje segítségével hozta helyre, majd a Dragota-tanyára 1903-ban férje útján keresett jószágigazgatót. Erre a posztra már gondos

---

³⁷⁴ Tanodai bizonyítvány: Boczkó Sámuel, ev. Ágostai hitvallású, született Gömörben, Jolsván, ad. 18. oct. 1849. (Atyja Boczkó Sámuel polgár ugyanott), bizonyítványai. 1860–1868. és érettségi bizonyítvány, Igló, 1868. június 27. In: uo. 8. doboz.

³⁷⁵ Testimonium maturitatis, Iglovia, 1868. die 27-a mens. Junii. In: uo.

³⁷⁶ Államvizsgálati bizonyítvány Boczkó Sámuel részére, 1871. augusztus 12. In: uo.

³⁷⁷ Poór Gyula ügyvéd kérelmét helybenhagyták 1870. augusztus 22. In: uo.

³⁷⁸ Boczkó Sámuel 25 éves szolgálati jubileumára tartott díszgyűlés jegyzőkönyve. 1897. In: uo.

³⁷⁹ 1892. február 4. Értesítés és felkérés két új tag ajánlására. In: uo. 8. d.

mérlegelés, ajánlások és végzettséget igazoló szigorú kritériumok alapján kerestek embert. A választás Máyer József okleveles gazdászra esett, aki Pallagon szerzett végzettséget és rövid gyakorlati időket töltött a katonaság idejét is beszámítva, gr. Wenckheim Frigyes békési uradalmában, és a mindszent-algyői Pallavicini hitbizományi uradalomban. Mindkét munkájáról és a Gazdasági Tanintézettől is kiváló ajánlásokat és bizonyítványt hozott.³⁸⁰

Kettejük házasságából már 1892-ben megszületett egyetlen fiuk, Boczkó Béla Dániel. Mellette, még 1890-től Boczkó Sámuel gyámságot vállalt Hericz Dezső felett, akit árvavagyonából, azaz szülei hagyatékából taníttatott és ruházott. A fiú Kassán és Debrecenben tanulva gazdálkodói képesítést szerzett, majd nagykorúsága elérésekor az Első Magyar Biztosító Társaság szatmári főügynökségénél helyezkedett el,³⁸¹ így kezdte meg önálló életét.

Boczkó Sámuel 1903. december 16-án, hosszú, súlyos betegség után halt meg. Fiukat a tőkésített vagyonból, a várostól kiutalt özvegyi segélydíjából és a fiának járó neveltetési járulékból³⁸² özvegye nevelte tovább és gondoskodott tanulmányai folytatásáról. (Béla ekkor gimnáziumba járt, az 1901/02. tanévben volt első osztályos.) Két év múlva követte a rendőrfőkapitányt édesapja, id. Boczkó Sámuel, eredetileg gömöri iparos, majd debreceni polgár és szatócs. 1905. február 4-ei halála előtt végrendeletet hagyott hátra, melyben gondoskodott két unokájáról és feleségéről. A vagyon ekkori elosztása, ahogyan legtöbb esetben is, okot szolgáltatott némi vitára. A mindkét gyermekét eltemető idős férfi igazságosan kívánta elosztani vagyonát a három örökös között, akik közül leginkább felesége okozott gondot. A végrendelet szerint akkori (második) felesége, Noszágh Karolina telekkönyvben biztosított haszonélvezetet nyert a saját tulajdonú, József királyi herceg u. 15. szám alatti házra. Ennek megszűnése után a vagyon örököse Boczkó Béla. A ház berendezése Noszágh Karolinát illette, mivel a legtöbb ott fekvő ingó vagyont ő hozta, ezért a teljes berendezést öneki hagyta. A házhoz tartozott még 12 katasztrális hold ondódi

---

³⁸⁰ Bizonyítvány Máyer József okleveles gazdász részére, gyakornoki alkalmaztatásáról gr. Wenckheim Frigyes békési uradalma vizes-fás melléki gazdaságában, 1900. augusztus 1-től szeptember 15-ig mint gyakornok. Békés, 1903. március 1. Valamint: Igazolás Máyer József úr részére: gazdasági tapasztalatokat szerzendő, a mindszent-algyői uradalomban 1901. július 1-től szeptember 30-ig még katonai kötelezettségének eleget tett, mint ideiglenesen alkalmazott cséplési ellenőr működött. Csongrád, Sándorfalva, 1901. szeptember 30. Önkéntesi kötelezettségét 1901. október 1-től 1902. október 1-ig a Cs. és Kir. 101. gyalogezrednél letöltötte. Ezek mellett 1903. április 7. Szegedről kérvényt nyújt be kinevezésért Boczkó Sámuel rendőrfőkapitányhoz, a Dragota-tanya kezelőtiszti üres állás betöltésére. In: uo.

³⁸¹ Hericz Dezsővel kapcsolatos iratok, uo.

³⁸² 1052 K összesen. Nyugta és elismervény ennek felvételéről: 1904. február 19.

és újosztású föld, illetve azok jutalékai. Ebből tartozott fedezni a majdan elhalálozó özvegy temetési költségeit Boczkó Béla, és mint teljes körű örökös, tartozott 100 K-t kifizetni unokatestvérének, Fodor Gábornak, aki Fodor Gáborné Boczkó Julianna fia volt.³⁸³ Boczkó Béla meghatalmazott gyámja a végrendelet érvényesítése idején már Magoss György volt. Az unokatestvérek gyámjai a földingatlan³⁸⁴ elosztásával megegyeztek (Boczkó Bélának 75%, Fodor Gábornak 25%), a vitás helyzetet az özvegy azon követelése okozta, hogy feltétlen haszonélvezetet igényelt. Az özvegyi haszonélvezetet megkapta, ingóságaival együtt, de a hagyatéki terhek kamatait, a folyó terheket és a fenntartási költségeket neki kellett vállalnia. Feltétlen haszonélvezeti követelése miatt az ügy vitás maradt.

A helyi társadalmi elit csúcsán

1905-ben Boczkó Béla gyámja és Dragota Natália férje már *Dr. Magoss György*, akinek oldalán a hölgy a társadalmi elit csúcsára került. Az előző férjhez hasonlóan jogász pályát befutó férfi ekkor már az ügyvédi kar vezető személyisége volt. 1858-ban született a Szatmár megyei Egriben. Tanulmányai elvégzése után 1886-ban, Budapesten tette le ügyvédi vizsgáit. Debrecenbe költözve ügyvédként kezdte meg pályáját. Ügyvédi praxisából átlépve közigazgatási pályára, előbb 1887-ben Debrecen város tiszti alügyésze lett, majd 1904-től a főügyészi posztot töltötte be. Posztjából eredően a századforduló után, de főleg az 1910-es évektől a városi politikában erősen érintett volt. Ebben a funkciójában megmaradt a háború és a román megszállás idején is, egy időben a város főispáni tisztségét is betöltötte. A román megszállás után állásából egy időre hamis vádak alapján felfüggesztették, ezeket azonban rövidesen tisztázták. 1923-ban polgármesterré választották, Márk Endre utódjaként.³⁸⁵ Bemutató beszédében a városi háztartás egyensúlyának helyreállítását, és azután nagyobb anyagi áldozatot igénylő alkotásokat ígért. Nemcsak a nagy terveket készítette el, hanem a kivitelezésükhöz szükséges anyagi

---

³⁸³ Id. Boczkó Sámuel végrendelete 1905. január 7. Saját kezűleg, közjegyzői hitelesítéssel. Tanúk: Jóna Dániel házbirtokos (József kir. Herceg u. 16.), és Konrád János mézeskalácsos (József kir. Herceg u. 20.)

³⁸⁴ A debreceni 2303. számú tjkv-ben felvett 4235. helyrajzi számú ház, udvar és kert, a 6609. hrsz. alatti ondódi, és a 9394. hrsz. alatti újosztású föld. Összértéke: 10635 K. Háromnegyed része: 7976,25 K, negyed része: 2658,75 K értéket képvisel. In: Tárgyalási végzés a 8/1905. ügyszámú közjegyzői okiratba foglalt végrendelet ügyében. D. M. t. gy. Dragota cs. 8. doboz.

³⁸⁵ 1923. október 19. Városi közgyűlési jegyzőkönyv. Ellenlábasa Csóka Sámuel polgármester-helyettes főjegyző volt.

háttérrel is megteremtette színvonalas kivitelezésükhöz. A város 1925-ben vette fel a Speyer-féle kölcsönt (900 000 dollár) és a törlesztéses kölcsönt (3 400 000 dollár), ezek adták az alapját a nagyszabású beruházásoknak. Eredményei között elsősorban kulturális fejlesztéseket tartanak számon. Tanyai népiskolákat, gazdasági ismétlőiskolát létesített, a már fennálló hasonló ilyen iskolákat bővítette. Középfokú felekezeti iskolák és népiskolák létesítése, fejlesztése, a fiú- és leány iparostanonc iskola kiegészítése női ipariskolával, iparművészeti iskolával az ő nevéhez fűződött. Jelentős szerepet vállalt a Tudományegyetem kiépítésének hathatós támogatásával, a Déri Múzeum építésében (alatta kezdték meg az építkezést), a Zeneiskola kibővítésében. Hozzá kapcsolható a városi közüzemek (vízmű, világítási vállalat, közbúvághíd) rekonstrukciója és fejlesztése, szennyvízszűrő-telep kialakítása. Építtetett városi bérházakat, ellátta a városi külső birtokokat szükséges gazdasági épületekkel, burkoltatta a város utcáit és köztereit, parkokat, nyári uszodát létesített, de egyéb népjóléti intézkedései is voltak. Ezzel leginkább az volt a célja, hogy közmunkát és olcsó lakáskörülményeket tegyen lehetővé, a tudományegyetem megfelelő környezetben álljon, és az alsóbb néprétegek (szellemi és fizikai dolgozók, az iparos rétegek) lezülését megállítsa, erkölcsi és gazdasági helyzetét javítsa.³⁸⁶ Kortársai elismerve képességeit, egyéniségét, a városiasodásért életbe léptetett döntéseit, kiemelkedő közigazgatási vezetőnek tartották, aki jogászai felfogásához hűen mindig az egyes ügyeket vizsgálta a város szempontjából. Széles körű tudása, igazságszeretete és puritanizmusa voltak azon tulajdonságai, amelyeket környezete leginkább elismert, és amelyek okán példaként állították a debreceni közönség elé.³⁸⁷ A város közigazgatásának történetében az ő nevéhez kötötték a korábban csak akadozva beinduló városi átalakulások tényleges folyamattá válását, ami közvetlen utóda, Vásáry István polgármesteri időszak alatt teljesebben ki. (Korábban a meglehetősen konzervatív irányítás alatt álló város csak lassanként, ímmel- ámmal és akadozva volt hajlandó falusias jellegét levetkőzni és városiasabb arculatot ölteni. Az igazi városias kép a századfordulótól kezdett ténylegesen és konkrét formában kibontakozni, de modern várossá válása csak az 1920-as évek végétől bontakozott ki.) Mindezek mellett a helyi lapokban irodalmi munkái jelentek meg. Tevékenységéért több polgári kitüntetésben részesült, ezek közül a

---

³⁸⁶ Debreceni Képes Kalendárium 1929: megemlékezés Dr. Magoss Györgyről.

³⁸⁷ Debreceni Képes Kalendárium 1916. Két jubiláns: dr. Magoss György tisztii főügyész és Szabó Kálmán tiszteletbeli főjegyző, tanácsnok bemutatása.

legkiemelkedőbb a Magyar Érdemrend középkeresztje, de kisebb belföldi kitüntetései mellett két török kitüntetés birtokosa volt. Eredményei elismeréseképpen a város törvényhatósági bizottsága örökös tagjának választotta, a református egyház tanácsbírónak hívta meg. 1928. december elsejével, saját kérésére vonult vissza.

Magoss György és felesége, hivatali és társadalmi pozíciójukból egyaránt következőleg, nagy szabású társadalmi életet éltek. Magoss, –csakúgy, mint Boczkó Sámuel,– a helyi szabadkőműves páholy tagja volt. Dragota Natália különböző jótékony egyesületek tagjaként tevékenykedett, pl. a Magyar Védőegyesület és a Gyermekvédő Liga, a Vakokat Gyámolító Országos Egylet, a Jótékony Nőegylet, a debreceni Evangélikus Fülléregylet köreiből otthonosan mozgott. A helyi létesítményeket is támogatta, pl. a Vakok Intézetét, vagy a Siketnémákat.³⁸⁸ Rendszeresen jártak hangversenyre, elsősorban szimfonikus zenekari és zongora előadásokra.³⁸⁹ (Natália erős zenei hajlamokkal bírt, fiatal korában maga is tanult zongorázni.) Dohnányi Ernővel személyes barátság kötötte össze őket. Társasági életük a polgármesteri időszak vége felé élenkült meg igazán: a kötelezettségek megszűntével a családi és politikai kapcsolatok kiépítése meghozta gyümölcsét. Kulturális programjaik zenítje ezért tehető az 1930-as évek környékére. Ebben nagy szerepet játszottak Magoss gyermekei, akik helyi vagy országos szintű prominens családokba házasodtak be. Ifjabb dr. egri Magoss György³⁹⁰ bethleni Bethlen Mária grófnőt vette feleségül,³⁹¹ Magoss Olga Kardos Gézához ment férjhez.³⁹²

V. 3. A Böszörményi família

Hasonló vonalat futott be a régi cívis eredettel rendelkező, birtokos gazdálkodó Böszörményi família. A Böszörményi család a 19. század közepén felmérhető vagyonuk és a virilisek listája szerint az igen gazdag, városi elit polgárság rétegébe tartozott. Böszörményi Mihály hagyatékának eladásakor (a kis-és nagykorú örökösök az ingatlanok

---

³⁸⁸ HBmL. XIII. 8. 1. és a Déri Múzeum történeti anyaga: a Dragota család iratai.

³⁸⁹ Pl. a Zenekedvelők Körébe, vagy a Debreceni MÁV filharmonikusok bérleti hangversenyeire, amelyekre éveken keresztül bérleteket váltottak, vagy önálló zenei estekre, főleg a kor nevesebb vendégművészeinek előadásaira. Déri Múzeum történeti anyaga: a Dragota család iratai. 8. doboz.

³⁹⁰ Anyja: +Mészáros Margit.

³⁹¹ Bethleni gr. Bethlen Sándor Tordaaranyos megyei főispán és született Bethleni Bethlen Mária gn. Leánya. Esküdtek: 1927. július 20. Esküvői meghívó. Déri Múzeum történeti anyaga: a Dragota család iratai. 8. doboz.

³⁹² 1912-ben. Géza Kardos László és neje, Szabó Róza fia. Eljegyzési értesítő.

szabad kézből történő eladásáról végzést hozattak, a gyámhatóság jóváhagyásával) hagyományos, de nagy értékű debreceni ingatlanokat³⁹³ tettek pénzzé. A későbbi hagyatéki végzések is jól tükrözik a család ágakra bomlását és az addig gyűjtött vagyon osztódását, erre alapozva felvázolható a családfa és az anyagi állapotok alakulása. Böszörményi Istvánné Lencsés Zsuzsanna örökhagyó hagyatéka, nyolc darab jószág rész³⁹⁴ férjét és három gyermekét illette.

Az élet szükségleteinek megfelelően az idősebb generáció fokozatosan adta át az addig összegyűjtött vagyont a fiataloknak. A biztos létfeltételekért így Böszörményi István felesége halála után átruházta javait gyermekeire, magának csupán városi háza holtig tartó haszonélvezetét tartotta meg.³⁹⁵

Böszörményi Istvánnak (1820–1906.) és Lencsés Zsuzsannának (1825–1898.) hét gyermeke született, akik közül három maradt életben.³⁹⁶ Az örökölt ingatlanokat a második életben maradt leány, Zsuzsanna (özvegy Varga Imréné, 1851–1929.) adta el, 1907-ben és 1909-ben, mert öccse, Pál Pesten élt, nővére szintén terhesnek találta volna családjá mellett gondozni ezeket a számukra fölöslegesen fekvő vagyonokat. Ezzel teljesen felszámolták és tőkévé tették az ingatlan örökséget.

A család Julianna házassága révén több neves debreceni famíliával került rokonságba. Öry Mihálytól született négy leánya és három fia, akik közül hatan saját

---

³⁹³ Ekkor eladott hagyatéki ingatlanok: - a debreceni 2078. sz. ház Liebermayr Ábrahám és nejének 6000 Ft-ért,

- a bányai kétboglós kaszáló Böszörményi Lajos részére 365 Ft-ért,

- a tégláskerti 8 kapa szőlő Böszörményi István és neje részére 778 Ft 50 kr-ért.

1864. május 11. In: HBmL. XIII. 4. A Böszörményi és a Bay családok iratai (1864-1974.)

³⁹⁴ Böszörményi Istvánné Lencsés Zsuzsanna meghalt 1898. augusztus 3-án. Hagyatéka a debreceni 3221/a telekjegyzőkönyvben a I. 1-2. és + 2, 3, 5, 6, 7 sorszámú jószágtestek és a debreceni 4437 számú telekjegyzőkönyvben A+1 sz. jószágtest. Ezek egyenlő arányban illették Böszörményi Pált, Böszörményi Julianna Óri Mihályt, Böszörményi Zsuzsanna özv. Varga Imrénét és Böszörményi Istvánt. In: HBmL. XIII. 4. 1.

³⁹⁵ 10511/1904. Végzés: Zálogjog tárgyában. A debreceni 3221. sz. telekjegyzőkönyvi ingatlanokra C 18. alatt bejegyeztetik Böszörményi István javára a holtig tartó haszonélvezeti jog. Az ingatlanok:

- A debreceni 3221. sz. tjkv-ben A I. alatt foglalt 2449. sorszámú házas telek és ondódi földje,

- ugyanezen tjkv-ben foglalt + 2, 3, 5, 6 rendszámok alatt fekvő három újosztású és egy majorsági föld,

- a debreceni 4437. sz. tjkv-ben szereplő tégláskerti föld.

1904. szeptember 26. HBmL. XIII. 4.

³⁹⁶ Gyermekeik: -István megh. 1845.

- Pál megh. 1847.

- Julianna (1849–1927.): Öry Mihályné

- Zsuzsanna (1851–1929.): I. Tóth Ferencné, II. Varga Imréné

- Pál (1853–1921.): I. Liptai Eszter, II. Vásáry Zsuzsanna

- Eszter

köreikben maradva választottak társat.³⁹⁷ Mind nagygazda cívis családokba (Zöld, Mike, Polgáry, Nyilas) házasodtak, amelyek legtöbbször a tanulmány -egyéb fejezeteiben legalább érintőlegesen foglalkozik. Zsuzsanna első férje Tóth Ferenc volt, akitől öt gyermeke származott.³⁹⁸ Közülük három nőtt fel: András, Miklós és Zsuzsanna. A levéltárban megtalálható iratok legbővebben az egyetlen leány életére vonatkoznak, akinek köszönhető a többi, családjával kapcsolatos irat megmaradása is. Testvérei közül, úgy tűnik, neki volt anyagi és társadalmi téren a leginkább sikeres élete. Pálnak és (I. illetőleg II.) feleségének nem maradt utódja, ezért jelentékeny vagyonukat végrendeletileg volt Tóth Ferencnére majd özv. Varga Imrénére és ennek fiára, Tóth Miklósról hagyományozták.³⁹⁹

Tóth Zsuzsanna első férje, Balásfai Orosz László földbirtokos volt (esküdtek 1903. február 2-án), akitől 1915 (január 3.)-ben vált el. Hamarosan hozzáment Ludányi Bay Ádámmal (1915. június 17.), aki járásbíró és járásbírósi alelnök, földbirtokos volt. A Ludányi Bay család a helyi társadalom vezető köreibbe tartozott. Bay Ádám szülei, Ludányi Bay Ferenc (1815-?) és második felesége, Bernátfalvai Bernáth Mária⁴⁰⁰(1837-?) református vallású földbirtokosok voltak Nyírmadán (Szabolcs vármegye). Testvérei, Bay

---

- Károly

³⁹⁷ Gyermekei: - Julianna – Nyilas István,

- Zsuzsanna – Zöld János,

- Erzsébet – Mike János,

- Mária – Balkó Lajos,

- Mihály – Polgáry Julianna,

- István – Polgáry Katalin,

- János.

³⁹⁸ Gyermekeik: - András (1870–1911) MÁV raktárnok, felesége Harsányi Zsuzsanna.

- Miklós (1872–1874.),

- Ferenc (1874-1876.),

- Miklós (1877-1921.) hentesmester, felesége Bujdosó Mária, másként Szombathy Bujdosó Mária (első férje után).

- Zsuzsanna (1883–1975.) –I. Balásfai Orosz László (1903–1915.)

-II. Ludányi Bay Ádám.

³⁹⁹ Kölcsönös pótvégrendelet Böszörményi Pál és neje, Vásáry Zsuzsanna részéről. Tartalma:

-Vásáry Zsuzsanna abban az esetben, ha férje túlélne, visszaörökíti a tőle kapott pesti ingatlanokat teljes tulajdoni, rendelkezési és hasznélvezeti joggal. Ezek: Budapest pesti részén a 8089. sz. tkvi betét 7993/6. hrsz. és ugyanott a 14818 sz. tkvi betét 7991/13. hrsz. alatti házaspár Vásáry Zsuzsanna nevében álló fele része. Valamint visszaörökíti férjének összes ingóságait (készpénz, értékpapír, ékszerek, arany- és ezüstművek, ekkor összesen kb. 15 000 K értékben.

- Böszörményi Pál az eredetileg szabad végrendeletre fenntartott 10 000 K összeg felét testvére, volt Tóth Ferencnére majd özv. Varga Imrénére hagyja, másik felét ennek fiára, Tóth Miklósról hagyományozza, de ez csak felesége, Vásáry Zsuzsanna halála után fizethető ki.

1912. július 2. In: HBmL. XIII. 4. 1.

⁴⁰⁰ Néhai Bernátfalvai Bernát Lajos hosszúpályi földbirtokos leánya. Született 1837-ben, házasságát Bay Ferencsel 1864. április 28-án kötötte Hosszúpályiban. Házassági anyakönyvi kivonat, HBmL. XIII. 4. 1.

Sándor, Lajos és Bertalan földbirtokosokként éltek, Mária, Jankovich Miklós tábornok felesége, később özvegye volt, Ilona Béldi László főispán neje. Dr. Bay András ügyvédként, Bay Kálmán újfent birtokosként tevékenykedett.

Bay Ádám (1866–1934.)⁴⁰¹ a családban megszokott jogi és földbirtokosi pályát követte. Tanulmányait Debrecenben végezte, majd bírói vizsgái után közigazgatási gyakornok lett a nyírbátori járásban. Ezután Debrecenben törvényszéki gyakornoki állást kapott, így útja nyílt a járásbírói tisztséghez. Járásbírói alemnökként ment nyugdíjba, súlyos betegsége miatt. Miután gyermeke nem volt, a nyírmadai református egyháznak 116 magyar hold szántóföldet hagyományozott, azzal a feltétellel, hogy ennek haszonélvezetét holtáig bírja felesége és egyik fiútestvére. Mindennek megfelelően örököse lett a nyírmadai birtokból két résznek özv. Bay Ádámné Tóth Zsuzsanna, további három résznek Jármay Ilona és Mária, valamint Boer Imre, mindhárman még kiskorúként. Utóbbiak vagyonát elidegeníthetlenségi tilalommal zároltatta, felesége és testvére, dr. Bay András ügyvéd megkapta a holtig tartó haszonélvezetet az egész birtokra.⁴⁰² Az özvegy emellé férje magas szolgálati ideje és rangja okán özvegyi nyugdíjat (havonta 204 P) és lakáspénzt (havi 70 P 20 f) kapott. 1935. december 24-én fentiekhez ugyanígy örökségként kapott két szántót a madai Vörös dűlön,⁴⁰³ 1936. november 7-től ugyanott tulajdonába került két szántó és egy rét területe.⁴⁰⁴ Ezek lettek megélhetése alapjai. Hosszú életét 1974. május 29-én fejezte be, 92 éves korában.

V. 4. Politikai értelmiség – Vásáry István

A Vásáry család köztes motívumot jelenthet a földjeiken tőkés beruházások segítségével modern berendezkedést megvalósítani kívánó, nyitott gondolkodású civis családok, és az értelmiségi tevékenységet és létformát megvalósító, (többnyire vezető)

---

⁴⁰¹ Bay Ádám született 1866. július 20. Meghalt 1934. szeptember 21. Halála oka: szívhűdés- infarktus.

⁴⁰² Végzés a kisvárdai járásbíróiságtól 1934, 1936. A birtoktestek telekjegyzőkönyvi számai: a nyírmadai 584. tjkvi betét A. I. 8, 9, 10. sorszámú telkeit átjegyezték az újonnan nyitott 1462. sz. betétbe özv. Bay Ádámné nevére, az eredeti 584. sz. telekjegyzőkönyvben megmaradt A. I. 11, 12, 13. sorszám alatti 1430/1, 2. és 1432/2. helyrajzi számú földek lettek a Jármay lányoké és a Boer Imréé. In: HBmL. XIII. 4. 1.

⁴⁰³ A nyírmadai 1462. sz. tkvi betétben 1433/7. (819 n. öl) és 1433/9. (39 kat. hold 781 n. öl) helyrajzi számok alatti két földdarabot.

⁴⁰⁴ A nyírmadai 1462. sz. tkvi betétben 1419. helyrajzi számú szántó (1295 n. öl), 1420. helyrajzi számú rét (395 n. öl), és a 1421. helyrajzi számú szántó (48 kat. hold 440 n. öl).
11–12. alattiak in: Özv. Bay Ádámné részére nyírmadai telekkönyvi szemle 1945. HBmL. XIII. 4. 1.

hivatal vállalására berendezkedő egyéniségek között, hiszen tagjai mind magas képzettségűek voltak, de megélhetésüket tekintve megoszlottak a kétféle szféra között.

Vásáry István, a család helyi közigazgatásban és politikában leginkább kiemelkedett értelmiségi tagja 1887. január 29-én született, második gyermekként. A Református Kollégiumban tanult, 1905-ben kiváló eredménnyel érettségizett. Ugyanitt kezdte jogakadémiai tanulmányait, amiket a kolozsvári egyetemen fejezett be, amikor 1909-ben államtudományi doktorátust szerzett. Különleges érdeklődést mutatott az alkotmány- és közjog, szociológia és a közgazdaságtan iránt. Később, már felnőtt fejjel angolul is kielégítően megtanult, ezt szakirányú ismeretei szinten tartó bővítéséhez szívesen felhasználta. Szakirányú tanulmányaiban ismételt jelleggel hivatkozik angol szerzőkre. A jogász ifjúság egyik aktív vezetője volt, a vidéki diákélet horizontjainak kiszélesítője. Az országos kongresszuson az öttagú elnökségbe is beválasztották, ahol elérte, hogy a vezetőségben a vidéki főiskolák és egyetemek azonos számban képviseltessék magukat. Felsőfokú tanulmányai kezdetétől nagyrészt önfenntartó volt.

Rövid ügyvédi irodai gyakorlat után (Körner Adolfnál) 1909-ben a debreceni városi önkormányzat szolgálatába lépett. A közigazgatás szinte valamennyi ágát megismerve hamar kitűnt tehetségével és szorgalmával, így 1914 decemberében egyhangúlag tanácsnökká választották. Ettől kezdve húsz éven keresztül vett rész a város legszűkebb vezetősége körében. 1912-ben vette feleségül Jóna Rózát, Jóna János több száz holdas cívisgazda leányát, akitől két gyermeke született: 1916-ban Anna (meghalt 1987-ben), 1918-ban István. A háború végéig a közlélmzési ügyeket vezette (1918. augusztus 20-ig), szervezőmunkájáról és intézkedéseiről országos jelentőségű szaklapokban is beszámolt.⁴⁰⁵ Eredményeit minisztériumi elismerés, majd a király másodosztályú hadi érdemkeresztrel honorálta. A forradalom és a román megszállás idején a város tényleges irányítói között tartották számon, Márk Endre polgármester és Magoss György tiszti főügyész mellett. Irányítói feladatait 1934-ig megőrzi, 1926 januárjától főjegyzőként, egyben helyettes polgármesterként, 1928-tól polgármesterként funkcionálva. (1928. november 29-én Magoss

---

⁴⁰⁵ Csűrös Ferenc: Dr. Vásáry István, Debrecen sz. kir. város polgármestere. In: Debreceni Képes Kalendáriom 1930. Tanulmányai:- A városi adóhivatal újjászervezése (Debreceni Közlöny 1915. és 1918. évf.)

-Debrecen sz. kir. város helypénzszabályzata (Debreceni Közlöny 1916.)

-A város háztartásának egyensúlya. Városi adókezelés. (Uott 1917.)

Egyházpolitikai tanulmánya: Az egyke-kérdés vallási vonatkozásairól.

György leköszönő polgármester ajánlása alapján választja meg a közgyűlés, majd 1929. december 2-án a városi törvényhatósági bizottság tisztújító közgyűlése tíz évre választja meg ugyanerre a posztra.) Nagy várakozás előzi meg beiktatását, addig megismert képességei alapján. Az elődje alatt megindult fejlődés folytatására szemelték ki őt, mert korabeli vélemények alapján megvolt benne a kellő nagyvonalúság, képesség és tetterő a várost megtartani a nagyvárossá fejlődés útján. Legfőbb célja Debrecent a Tiszántúl központjává emelni.

Polgármesteri évek

Polgármesteri éveire olyan nagyszabású építkezések és fejlesztő tevékenység fűződik, amilyenhez hasonlót Debrecen történetében sem előtte, sem leköszönése óta még nem tapasztalhattunk. Nevéhez fűződnek az Egyetem és a Déri Múzeum építkezéseinek befejezése, a köztemető és az akkor országosan egyedülálló és modern szellemű krematórium létesítése. Szociális érzékenységét mutatja a város társadalmának jobblétéért végrehajtott intézkedései, amelyek közül kiemelkedtek közegészségügyi fejlesztései. Kutakat fúratott, elrendelte a víz mentesítését vastól és mangántól, kiépítette a csatornahálózatot, a tifuszbajrvány elkerülése végett. Jelentős ráfordításokat eszközölt a tanyasi iskolák, szegényebb sorsúak részére kislakások és egészséges cselédlakások építésére. Ő gondoskodott olyan modern közszórakozást és sportlehetőségeket nyújtó intézmények létrehozásáról, mint a strandfürdő, a fedett uszoda, a népfürdő, vagy a korcsolyapálya, a stadion és a csónakázó tó. Fejlesztette a Városi Kertészetet, fásította és parkosította Debrecent. Széles látókörű emberként, körültekintő előrelátással irányította a várost, mindig a legkorszerűbb és legaktuálisabb fejlesztésekkel élve. Törzsökös debreceniként nagy figyelmet fordított a polgárság helyzetének javítására, jól ismerve gondjaikat és igényeiket. Világlátását és helyzetismeretét tovább bővítette külföldi tanulmányútjain,⁴⁰⁶ amelyeken Franciaország, Olaszország, Németország és az Egyesült Államok fejlődését és haladási módszereit vette mintául modernizációs törekvéseihez.⁴⁰⁷

Fentiek bizonyítják elméleti tudását.

⁴⁰⁶ Nyári szüneteire Észak-Olaszországban töltötte, 1925-ben megy tanulmányútra Franciaországba és délnémet területekre. 1928. március-áprilisban körutazást tett az Egyesült Államokban. In: mint fent.

⁴⁰⁷ Pl. római útja után döntött a Városi Stadion megépítéséről. Tervezője: Sajó István tiszteletbeli műszaki tanácsos. Ez lett az ország első nagyszabású sportpályája, az 1934. június 3–10. között megtartott „ünnepi hét” eseményei között avatták föl. Elképzelései szerint a hagyományteremtő célú debreceni „ünnepi hét” régi

Több egyesület munkájában is részt vállalt mint tag. Elnököl a Stefánia Szövetség debreceni szervezetében, a Békéssy Béla vívóklubban, a Magyar Városok Kulturális Szövetsége állandó bizottságának elnöke, tagja a debreceni Vadász Társaságnak, a Városi Dal Egylet tiszteletbeli választmányának tagja. Továbbá az Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság elnöke, a Kelet-magyarországi Rádiótársaság elnöke, a Debreceni polgári és Gazdakör tiszteletbeli elnöke, a Tiszántúli Szépmíves Céh társelnöke. Elnöke a Vásárpénztár Rt igazgatóságának, a debreceni Zenekedvelők Körének, alelnöke a Debreceni Helyivasút igazgatóságának, főjegyzője és világi tanácsbírája a tiszántúli református egyházkerületnek, református zsinati póttag, presbiter, a kollégiumi és a református felső leányiskolai igazgatótanács tagja, stb.⁴⁰⁸

A sport területén végzett nagyszabású fejlesztő és pártfogó tevékenységéért megkapta az Országos Magyar Testnevelési Tanács és Nemzeti Sport 1933. évi karácsonyi nagydíját.⁴⁰⁹ 1934. újéve kezdetével ünnepelhette 25 éves városi szolgálatát. Tevékenységét még 1934 tavaszáig végezhetette, amikor felsőbb irányításra helyi szélsőjobb csoportok rágalomhadjárata alapján perbe fogták. Ennek eredménytelensége és a vádak alaptalanságának bizonyítása után az akkori főispán, a szintén fajvédő nézeteiről ismert báró Vay László kezdeményezésére és a politikai háttérben keresendő okok miatt a belügyminiszter kényszernyugdíjazta. (1935. november 1-jével.)

Ellenzékben

Nyugdíjaztatása után azonban folytatta politikai szerepvállalását az országos és

---

görög mintára sport- és kulturális események összekapcsolásával szerveződött a város fejlődésének és a közművelés elősegítésére, az idegenforgalom növelésére. Alapjai: Budapesten Tornász Világbajnokságot rendeztek ekkor, ami nemzetközi érdeklődésre tartott számot, vendégeit a helyi eseményekkel le lehetett vonzani Debrecenbe, és ezen a héten rendezték meg a TIKÁV-ot is, a Tiszántúli Iparosok és Kereskedők Vásárát, a város közreműködésével. Az események Debrecenbe 75000 fő látogatót vonzottak, és 400 000 P bevételt hoztak.(Az arányok kedvéért: az 1934. évi városi költségvetés 9 260 000 P volt.) Forrás: Debreceni Képes Kalendárium 1935. 126-127. l.: 1934. Debrecen város sportéve- Dr. Vásáry István polgármester negyedszázados szolgálati jubileuma.

⁴⁰⁸ In: Csűrös Ferenc: Dr. Vásáry István, Debrecen sz. kir. város polgármestere. Debreceni Képes Kalendárium 1930. Ld. Még Makuch Bertalan: Egy hajdani polgármester életműve. In: Hajdú-Bihari Nap, 1996. I. 29.

⁴⁰⁹ Előtte csak gr. Klebelsberg Kuno és Karaffiáth Jenő kultuszminiszterek kapták meg ezt az elismerést. 1934. február 7-én adták át neki a Városháza dísztermében, a Magyar Úszószövetség nagygyűlése keretében. Közönböszédében a következőket mondta: „...talán nem is mindenben, de egy olyan téren, amely

helyi ellenzék soraiban. Igyekezett a református egyház életétől távol tartani a politika befolyásoló beavatkozási törekvéseit, erre presbiterként és Baltazár püspök jó barátjaként eleinte volt is módja. A debreceni egyház főgondnokaként sokat tett Baltazár kívánságának megfelelően az addigi egyházkerületi lelkész-főjegyző, Maklár Károly következő püspökké választásáért. (Célja az egyházi autonómia, politikai függetlenség megőrzése volt; Maklár ugyanis nem foglalkozott sem a Nemzeti Egység Párttal, sem a napi politikával.) Törekvései Vay László hatalma miatt végül nem jártak eredménnyel, az egyház az egyre inkább jobbra tolódó államhatalom befolyását választotta, saját hatalma megtartása érdekében. A debreceni közügyekben folytatott tevékenysége a korábbiakban bizonyított tehetsége, szakértelme és cselekvőkészsége okán továbbra is megmaradt. Publikációiban az 1930-as évek vége felé erősödött határozott ellenzéki állásfoglalása, az agrárkérdést és a bankok elterjedésének ügyét taglaló írásai tanúsága alapján. Kapcsolatba került a kiscgazda, függetlenségi polgári ellenzékkel, személyesen Eckhardt Tiborral is, akinek pártjába –feltehetőleg ekkor– be is lépett. 1938-ban országgyűlési képviselővé választják. A debreceni ügyektől ekkor sem szakadt el, legjelentősebb törekvése az egyetem építkezéseinek befejeztetése és a teljes körű oktatási jogosultságok megőrzése voltak. Alapos okai voltak minderre, mivel 1940-től a debreceni egyetemkomplexum hátrányos mellőzésbe került és később ideiglenesen tanszékei egy részét megszüntették, működési engedélyét Szegednek adták át. Pest mellett Szeged kiemelkedő támogatásokat élvezett, míg a többi egyetem indokolatlanul egyre nehezebb helyzetbe jutott. A kolozsvári egyetem Szegedre történő áthozatalának ürügye jogos igény volt, de az elbánás jóval kevésbé bizonyult igazságosnak. Vásáry jogi tételekre épített tiltakozása ez esetben nem tudta megmenteni a természettudományi és matematikai tanszékeket, amelyek visszaállítására a háborús körülmények már nem adtak módot.

A hadiállapot ideje

A német megszállás idejére Vásáry visszaköltözött Debrecenbe, ahol a konfliktusokkal terhelt politikai és közélet nem foglalkozott jelenlétével. A megszállás

---

jelentős a nemzet újjáépítésében, sikerült nekem megtartanom azt, amit megígértem.” In: A nagy alkotómunka jutalma. Debreceni Képes Kalendárium 1935.

egyik velejárója volt Budapesten a baloldali ellenzékiesség betiltása és zaklatása. Debrecenben ez a városi vezetés leváltását jelentette. Vásáry utódját, Kölcsey Sándort és a polgármester-helyettes Zöld Józsefet nyugdíjazták. A bombázások után az addig vezető tisztviselők elhagyták a várost, ezért a város utolsó magyar katonai parancsnoka, Martinovics István ezredes 1944. október 12-én Vásáryt bízta meg a polgármesteri teendők ellátásával. Zöld József a közellátás megoldását kapta feladatul. Ezt megerősítette október 21-én Kotlerevszkij városparancsnok is. Az év végére az újjászerveződő politikai élet kezdeményei felvetették a német uralom alól mentesült országrész irányításának újjászervezését. Erre vonatkozólag Vásáry is tett javaslatot, a teendőkről azonban már a szovjet és magyar kommunistavezetők döntöttek. December 14-én itt ült össze a nemzetgyűlés előkészítő bizottsága, amelynek elnöke Vásáry volt. A 21-én megnyitott nemzetgyűlés választotta, dálnoki Miklós Béla vezette kormányban pénzügyminiszteri posztot kapott, mint a legnagyobb igazgatási gyakorlattal rendelkező és nagy szakértelemmel bíró kormánytag.⁴¹⁰ A várost bár nem közvetlenül, de továbbra is módja szerint szolgálni kívánja. Pénzügyminiszterként az állam helyzetének rendezését tűzi ki önmaga elé célul. Tervei új pénz kibocsátása és az állam pénzforgalmának, termelésének fokozatos és építő újraindítása. Ennek révén képzei az adózás újraindítását, az állami költségvetés megalapozását és az addig felvett kölcsönök és a jóvátétel kifizetését. A hazai kibocsátású bankjegycserével végrehajtandó kényszerkölcsön tervét a szovjet hatóságok a magyar kommunisták közreműködésével megghiúsították.⁴¹¹ Hasonló részletességgel dolgozta ki Vásáry az általánosan kötelező, havonta kétnapos közmunkára, illetve ennek megváltására alapozott újjáépítés tervét és irányító szervét, amiket még ugyanekkor beterjesztett a Minisztertanács elé.⁴¹² Tervezetét mondvacsinált ürügyekkel újra főként a kommunisták támadták. Márciusban a társadalmi jövedelem és vagyoneelosztás arányosabb elosztása céljából az aránytalan jövedelmek és vagyonszaporulat dézsmájáról készített kormányrendeletet, nemzetgyűlési felhatalmazásra.

---

⁴¹⁰ „... azzal az erős elhatározással (...) léptem át a városháza küszöbét, (...) hogy mindent, ami tőlem telik, meg kell tennem szülővárosomért, melyet hűtlenül elhagytak azok, akik szolgálatára mint hivatalosak, de (...) nem hívatottak vállalkoztak.” In: Vásáry pénzügyminiszteri iratai- A nyilatkozat 1944. december 26-án készült másolata. Veress Géza: Vásáry István politikai pályája. Debrecen, 1999.

⁴¹¹ Országos Széchényi Könyvtár Vásáry pénzügyminiszteri iratai- KÜM 25738/1945. In: uo. Valamint Vásáry Pro Memoria feljegyzése és a kormánynak írt jelentés másolata, keltezés nélkül. Uo.

Politikai eszméi

Vásáry polgármesteri, majd pénzügyminiszteri tevékenységében a városi közösség és az ország érdekeit képviselő független, határozott álláspontjával egyre gyakrabban eltért illetve szembekerült a Kommunista Párttal és támogatóival. Nyilvánvalóvá vált előtte azok kizárólagos hatalomra törése és a hangoztatott nemzeti célok helyett saját egyéni érdekeik megvalósítására összpontosításuk. A rendszert erősíteni hivatott embertelen vállalási módszerekről is értesült, amik ellen intézkedését és védelmét kérték. Tiltakozó fellépését a kormányban széles körű rokonszenv övezte. Időközben folyt a Kommunista Párt terjeszkedése és a többi párt erőszakos felszámolása. Az ebből eredő feszültségek mellett több vitára okot adó kérdés közül emelkedett ki a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt közös földbirtok-tervezete. Vásáry és köre „egészséges kisbirtokokat” és néhány száz holdas, közhasznú mintagazdaságokat tartottak volna ideálisnak. A nem kommunista felfogású politikai erőket viszont bizalmatlanságuk miatt egyre több támadás érte az erőszakkal minden hatalmat és irányítást átvevő uralkodó párttól. Vásáry helyzetét nehezítette személyes, régebbi keletű ellentéte Tildy Zoltánnal. Végül aktivitása és tiltakozásai a demokratikus jogrend megsértése miatt azt eredményezte, hogy folyamatos zaklatások elviselése után, és mert a változások miatti felelősségben nem akart részt vállalni, július 12-én benyújtotta lemondását. Utóda a pénzügyminiszterségben Oltványi Imre lett. 1946 márciusában „A demokratikus államrendszer és köztársaság büntetőjogi védelméről” című törvényjavaslat tárgyalása során távolították el, Sulyok Dezsővel és Pfeiffer Zoltánnal együtt, mert a Kisgazdapárt nevében bírálták, és nem támogatták a rendszert és a törvénytervezet baloldali elképzeléseit. (Nem határozták meg a pontos államrendet, nem garantálták a polgári szabadságjogokat és a magántulajdont, hiányzott az osztályok elleni izgatás tilalma és a jogi biztosíték egy esetleges diktatúrával szemben.) A Kisgazda Pártból kizárt képviselők egy része még aznap, március 12-én új párt alapítását határozták el. Elnöke Sulyok Dezső lett, társelnökök Vásáry és Nagy Vince. A Magyar Szabadság Párt július 24-én mutatta be rövid programját a nemzetgyűlésben. A pártot egy év múltán reakciónak titulálták és szétzilálták. Vásáry utoljára a hároméves tervjavaslat és az 1946-47. évi állami költségvetés tárgyalásakor lépett fel jelentősen a nyilvánosság előtt,

---

⁴¹² OSZK Vásáry emlékirata 1944-45-ből. In: Uo.

mikor kritizálta ezeket nem megfelelő problémamegoldó lehetőségeik miatt. A Szabadság Párt még aznap felbomlott, vezetői és tagjai ellen irányuló életveszélyes fenyegettség okán. Pfeiffer és Vásáry utoljára még négy nap múlva megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot, amelynek színeiben újra Debrecen képviselőjének választották Vásáry Istvánt. A párt a hatalmi fordulat után bomlásnak indult és a belügyminiszter feloszlatta a teljes ellenzék felszámolása részeként. Pfeiffer a letartóztatás elől november 4-én emigrált.

VI. A vállalkozók utódai: történelmi végzet a II. világháború után

VI. 1. A Sesztina család történetének végkifejlete

1940. december 15-én a kialakult politikai és háborús helyzetre való tekintettel felfüggesztették a Kereskedelmi és Iparkamara autonómiáját, előtte (december 8-án) Sesztina-Nagybákay Jenő megkapta felmentését elnöki tisztsége alól.

1941. március 16-án az István Gőzmalom Önképző Köre díszelnökévé választotta őt. 1941. október 28-án megnyílt a Déri György Ezredes Néprajzi Múzeum, aminek nemcsak megnyitását, hanem a gyűjtemény Debrecenbe hozatalát is Sesztina-Nagybákay Jenő szervezte meg. (Déri György, Déri Frigyes öccse szintén szenvedélyes gyűjtő volt.) 1942. június 1-jén Horthy Miklós a kereskedelem terén végzett kiemelkedő közgazdasági tevékenységéért a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki.⁴¹³

1944. június 2-án bekövetkezett Debrecen első bombázása. Találatot kapott az állomás elleni légitámadásban a közelben lévő Vas- és Rézbútorgyár is. Nemsokára megkezdődtek a csapatbevonulások is, a belváros pedig a megszállások és támadások miatt romokban hevert. A Sesztina Vaskereskedés pincéjét óvóhelynek használták. A Sesztina házaspár nagyerdei villájában talált menedéket. Itt látta őket utolsóként az idelátogató, frontról hazaérkező dr. Nagybákay Antal (Nagybákay-Rickl Antal idősebb fia) 1944. október 15-én.

---

⁴¹³ „Ha van valaki, aki megérdemli ezt a kitüntetést, az elsősorban Sesztina-Nagybákay Jenő, aki érdemekben gazdag, munkás életen át mindig a köz érdekében gondolkozott és a legszentebb eszményeket szolgálta... Az ő nemes úri egyénisége, kivételes tehetsége ezért a legragyogóbb példakép...”
OMKE XXVI. évf. 1942. 21. sz. június 20.

1944. október 21-én, az idős házaspár nem tudván elviselni tovább a háború borzalmait és az orosz megszállóktól elszenvedett lelki megaláztatásokat, szakácsnőjük, özv. Keserű Imréné segítségével öngyilkosok lettek. A Sesztina Lajos Vaskereskedést 1949. október 14-én államosították. Az üzletet addig Nagybákay-Rickl Antal és fiai, Antal és Péter vitték tovább.

VI. 2. A Kaszanyitzky család

A családi hagyományokat folytatta, Sesztina Jenőhöz és Nagybákay Rickl Antalhoz hasonlóan, 1932-től Kaszanyitzky András (1907–1979). Kaszanyitzky András 1907. november 26-án született, Kaszanyitzky Andor és Várady Szabó Irén harmadik gyermekeként. (Testvérei: Magda (1899–1975), és Olga (1901- ?). Iskoláit Debrecenben végezte, 1926-ban érettségizett le a Református Gimnáziumban. Erre egy év alatt rátanulta a kereskedelmi iskola tananyagát, és 1927-ben ebből is érettségi vizsgát tett. 1927-28-ban katonai szolgálatra vonult be, ahonnan karparancsnok őrmesterként szerelt le (október 1-jén).

1929 februárjában apja üzletéből a grazi Mauerhofer cég üveg- és pocolán-kereskedésébe ment tanulni, ahonnan decemberben egy kézsérülése miatt haza kellett jöjjön. Ezután édesapja üzletében lett kereskedősegéd és később tanuló. Emellett kitanulta az üveges és képkeretező szakmát is. (Apja halála miatt mestervizsgáját csak 1942. január 23-án tette le.)

1932-ben édesapja betegsége miatt át kellett vennie az üzlet vezetését, majd 1935-től, apja halálával ő lett a cég tulajdonosa 1952. július 15-éig. Sikeresen vezette tovább a boltot egészen 1944. február 18-áig, amikor a háborúban katonai szolgálatra hívták be. Ekkor a család vagyonát a Ferenc József (Piac) utca 57. szám alatti emeletes üzletház, 404 négyszögöl telken (550 mP) és az árukészlet (400 mP értékben) alkották, és tartozásuk volt a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaságnál 150 mP-ig.⁴¹⁴ Tiszta vagyonuk tehát 800 ezer P volt, amit igen tisztességesnek mondott, szorgalmas és takarékos életmódjuk, korrekt üzletvitelük és az üzlet renoméja („a legelső üzlet a szakmában”) is megfelelő

---

⁴¹⁴ A „m” itt a latin m = ezer rövidítése, ahogy a Nemzeti Bank használta.

háttérként támasztott alá.⁴¹⁵ 1945. május 5-én Jimranownál orosz hadifogságba került, a Szovjetunióból 1947. október 4-én tért csak haza.

1952-től kiskereskedőként, üveges- és képkeretező iparosként működött tovább. A cég államosítása után csak üveges és képkeretező iparos szakmáját folytatta. (A háború után a KISOSZ, majd 1952-től a KIOSZ tagja volt.)

A fentiekben bemutatott két kereskedőcsalád karrierjeinek történetei alapvetően jó példák lehetnek a vizsgált korszak polgárosult helyi kereskedőrétege életére, általános lehetőségeikre és üzletvitelük módjára. Mindebből kikövetkeztethető, hogy eltérő tehetségeik, és bár mindig magas színvonalú, de más irányú műveltségük és képzettségük alapvető kulcs volt a sikerhez, sokat segített családi háttérük és üzleti kapcsolataik, mindig személyiségeiknek megfelelően, így egyedi különbségeik révén, eltérően irányították üzletüket, vagyoni gyarapodásukat és egyéni karrierjeiket.

VI. 3. Az utolsó reménység a Zöld családban és a történelem

Ifj. Zöld János (IV.) 1911. szeptember 16-án született Debrecenben. Tanulmányait a Református Kollégium gimnáziumában végezte, 1930. június 30-án érettségizett ugyanitt jelesre. Ezután gazdasági akadémiára ment felsőfokú képzést szerezni. A Pallagi M. Kir. Gazdasági Akadémián⁴¹⁶ a „Festetich” Bajtársi Egyesület tagja lett. Az Akadémia sikeres elvégzése után a családi gazdaság irányításába segített be, majd édesapja elhunytával teljesen átvette azt. Már 1937-ben gondok támadtak a Mike János-féle társulás miatt: a Hortobágyi Sároséri Gulya Gazdaság⁴¹⁷ tagjaként édesapja aláírt egy váltót és a Gazdaság társult tagjai az örökösök, ifj. Zöld János és testvére, Torma Lajosné sz. Zöld Jolán ellen pert indítottak. Idősebb Zöld Jánosnak 47 db lábas jószágá legelt a Gulya Gazdaság által bérelt legelőkön.⁴¹⁸ A megóvatolt váltó végül jogkötelesnek bizonyult, és az örökösök fizettek kamattal, perköltséggel.

---

⁴¹⁵ MOL. Z. 19. 17. d. Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs katonok.

⁴¹⁶ Akkoriban az Akadémia jobboldali bázis, Vay főispán hatására és Gömbös Gyula hallgatóságos egyetértésével.

⁴¹⁷ Alapító tagok: Mike János, Pásztor Ferenc, Csiszár Ferenc, Némethy Sándor és Zöld János.

⁴¹⁸ A 47 állat: 10 db gulyabeli, 31 db szűzgulyabeli marha, 6 ló a ménesben. HBmL: XIII. 40./b. 4. d.

1938-ban egy kisebb örökséghez jut Zöld János a Bányai ágról, Antalóczy Kázménné Bányai Erzsébet után.⁴¹⁹ Ekkor már önálló ötleteit megvalósító gazda, aki magas szintű képzettségét felhasználva alkalmazkodik az új lehetőségekhez, felfedezi és kihasználja azokat. 1939. május 30-ával kiveszi bérletbe a nyulasi repülőtérnek kijelölt területet, ahol a terepet egyengetés alá nem veszik. Ezt legelőként és kaszálóként hasznosítja.⁴²⁰ 1941–42-ben gyáraknak szállított be gabonát és olajmagot (napraforgó és len). Ennek lebonyolítására levelezést folytatott az István Gőzmalmok Rt-vel és az Olajmag Értékesítő Szövetkezettel. Utóbbin keresztül kapcsolatba került a Kőbányai Polgári Serföző és Szt. István Tápszerművekkel.⁴²¹

1940. május 22-ével megvette testvérével, Zöld Jolánnal a Macs 27. számú 54 k.hold 1573 n.öl tanyás ingatlant minden tartozékával Prohászka Józsefné Laviczka Erzsébettől.⁴²² 1940. elejétől szóba kerül az addig elkobzott zsidó birtokok ügye. A család szerette volna elcserélni bányai birtokait előnyösebb fekvésűekre, ezért gondolt erre a lehetőségre.⁴²³ A két bányai tanyabirtok, összesen 144 kat. hold 1212 n. öl területnyi gazdaság leírását beküldték az igényt rendező bizottságnak, biztosítékul felajánlották Torma Lajos⁴²⁴ és Zöld Jolán kishegyesi 33 holdas tanyáját. Ezzel a lépéssel egyesíteni kívánták hat helyen megoszló birtokaikat. A tagosítás régi tervük volt, most az állam kínálta ezt a cserebirtok-lehetőséget.

Üzleti kapcsolatok

Időközben folytatták gabonaszállításaikat, pl. búzakorpát az Első Békéscsabai, Miskolci és Debreceni István Gőzmalmok Rt. Számára, Földes Jenő debreceni termény- és takarmánykereskedő és bizományos részére, és a Mezőgazdasági Termény- és Áruforgalmi

---

⁴¹⁹ Anyai ági nagynénje volt.

⁴²⁰ 1939. évre a bérösszeg 120 P. 1940-re bérleti elsősege volt, a legeltetési terület csökkenése esetén az összeget arányosan visszatérítik. HBmL: XIII. 40/b. 4.d.

⁴²¹ A testvérpár minden vagyona ekkorra kb. 270 000 P-t ért, amiből a közösen tulajdonolt Mester utcai házat (26. szám) 50 000 P-re, a Debrecen határában elterülő összes földet, 253 kat. Hold birtokot alkotva 200 000 P-re, a rajta levő élő és holt felszerelést 20 000 P-re becsülték. 55 kat. Hold földre az Alföldi Takarékpénztártól vettek fel 20 000 P hitelt, a többi föld tehermentes volt. Így tiszta vagyonuk 250 000 P-t ért.

⁴²² A debreceni 1955 sz. tkvi betét A. I. 1-4. sorszáma 31644, 31645, 31646/2., 31654 helyrajzi számú tanyás ingatlan tartozékaival 70 000 P vételárral tehermentesen került tulajdonukba, 1940. október 1. után a haszonbérletet is megszüntette az eladó fél. XIII.40/b. 1. d.

⁴²³ Talán a család politikai orientációja is számított a lehetőség eszmei hátterének elfogadhatóságában.

⁴²⁴ Polgári foglalkozása bankigazgató volt.

Szövetkezeten keresztül a budapesti Futura Rt-nek. A Tóth malomba és a Hortobágy Múmalomba is szállítottak. Egyes birtoktesteiket bérletbe adják ki, a könnyebb művelés érdekében: 1939-től az ondódi Veréb-dűlői földet Tóth Józsefnének, majd 1941-től a macsi 27. számú földből 27,5 hold Hajdú Sándornak.

1941-től a hadsereg megrendelésére sertéshízalást vállal nagyban, majd 1943-ban ismét 100 db feletti számban vállal hasonló megbízást. A szerződést a Magyar Mezőgazdák Állatértékesítő Részvénytársaságán keresztül kötötték meg. Ez évben hat városi lakos is szerződéses alapon kéri fel bérhízalásra, egy-egy állat tekintetében. A Debrecen-Hortobágyi Magyar Tenyészbikatelep Közös Legelőt Haszonbérelő Társulattól két bikájára kap eladási ajánlatot a társulat tagjaként.

1941-re bortermelése jelentős arányban megnő, ezt tükrözik borszemlévei is. Miután másfél-két hektoliterről van szó összesen, ennek nagy részét eladásra termelhette.⁴²⁵

A mezőgazdasági gépek sorában újításokat hajtottak végre: a T. „Kühne” Mezőgazdasági Gépgyártól rendeltek két boronát.⁴²⁶

Magánélet

Édesapjához hasonlóan Zöld János több társadalmi és gazdasági szervezet tagjaként tevékenykedett. Ő is belépett a Tiszántúli Madárvédelmi Egyesületbe, a Debreceni Gazdasági Egyesületbe, tagja volt a Debreceni Kollégiumi Diákszövetségnek, a Debreceni Polgári és Gazdakörnek. Édesanyja a Filléregylet mellett belépett még a Debreceni Jótékony Nőegyletbe, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségébe és az Országos Református Szeretetszövetségbe.

1944. február 14-én Zöld János házasságot kötött Molnár Erzsébet Sárával.⁴²⁷ Házasságába a menyasszony a korábbiakhoz hasonlóan földingatlant hoz. Édesapja, Molnár

---

⁴²⁵ 1941-re: összesen 648 l, 1943-ban: 1444l, 5 l, meg 773 l le nem fejtett bor. 1944-ben: 642 l seprős bor. XIII. 40/b. 3.d. Adóbevallásaiban szerepel a bor mint jövedelemforrás.

⁴²⁶ Egy földészboronát és egy négytagú Duplex boronát. HBmL. XIII. 40/b. 2.d.

⁴²⁷ Molnár László és Tóth Erzsébet leánya, született 1921. október 8-án. Református vallású. HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

László földbirtokos 1940-ben vásárolja meg leányának Ungvári Lászlóné Erdélyi Erzsébet szántóföldi ingatlanának egy egyholdas részét,⁴²⁸ majd a Piac-dűlő 51. alatt 3 kat. holdat vett.⁴²⁹ 1941-ben ezt még 2 holddal szeretne volna kiegészíteni. Mindez 1944-ben, férjhezmenetelekor került a leány tulajdonába.

A II. világháború okozta károk

Az 1944. szeptember 1-jei bombatámadások megviselték a Mester utcai házat és a kismacsi tanyaközpontot is. Utóbbi esetében a károk sokkal nagyobb tételt jelentettek, az összes gazdasági építmény romossá sérült és az állatok jó része elpusztult. A városi családi ház teljes renoválást igényelt. Az azévi jó terméseredmények és a biztosítás sokat segíthetett, a gabonaszállítások folytatódtak, de a nehéz háborús helyzet mindenkit megviselt. Zöld János igyekezett minél hosszabb ideig polgári tevékenységében megmaradni, amire lehetőséget adott gazdálkodói hivatása. Az év közepén már nem lehetett tovább halogatnia a besorozást, utolsó halasztása júliusban lejárt. Ekkor tartalékos tisztiképzésre jelentkezett, majd szeptemberre sorállományba került.⁴³⁰ Viszonylag rövid ideig volt csak távol, addig a gazdálkodást édesanyjára és feleségére bízta. Előbbi addigra már gyakorlatot szerezhett a gabonaforgalmi ügyintézésben, a szállítmányok részben az ő neve alatt cseréltek gazdát. Nővére az együttműködések és saját birtokai révén szintén jártas lehetett az irányításban.

Végkifejlet

Pár hónap múltán hazatérve belefogott a gazdaság újbóli rendezésébe. 1947-ben édesanyja lemondott addigi haszonélvezeti jogairól, gyermekei javára.⁴³¹ Ezzel megváltozott az épületek és ingatlanok egy részének tulajdonlása, ezért összeírás készült

---

⁴²⁸ A debreceni 6683sz. tkvi betétben A I. 7. sorsz.29242/4. hrsz. alatti szántó ingatlanból a szerződéshez fűzött vázlatrajz szerinti megosztással keletkező29242/5. új hrsz. 1 kat.hold területű ingatlant, 10 000 aP-ért. HBmL. XIII. 40/b. 1. és 5. d.

⁴²⁹ 29242/2. hrsz. alatti 3 kat. hold, 4800 P-ért. HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

⁴³⁰ 1944. május 25. sorozási idézés, ekkor halasztást kap. 1944. június 15. sorozás, ekkor jelentkezik tisztiképzésre. 1944. szeptember 16. Sorállományba kerül. HBmL. XIII. 40/a.

⁴³¹ A debreceni 4791 sz. tkvi betét A.I. 1-6, II. 1-5, III. 1-2, IV. 2-4, 5, 7, és +1, V. 1-9, VI. 1-2, VII. 1-6, VIII. 1-16 sorszám alatti és B 18-19 hrsz. szerint Torma Lajosné Zöld Jolán és Zöld János nevén álló ingatlan haszonélvezetéről lemondott 1945. október 1-jével, az ügyet véglegesítik 1947-re. HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

összes változó bejegyzésű javaikról.⁴³² A család végső vagyoni állását ez stabilan tükrözte. Ebben az évben az épületek renoválását oldotta meg, illetve a Macs 27. számú tanya lakóházát lebontatta 1948. szeptember végén. Két hónappal később itt gazdasági alkalmazottai számát is csökkentette. Ebben az időszakban erőteljesen folyt már az államosítás és a vagyonekbevételek. A Hajdúvármegyei Földbirtokrendező tanács véghatározatában már 1945-ben szerepelt a Földigénylő Bizottság által összeírt kisajátítandó birtokok között a Zöld család egy részének földjei.⁴³³ 1949-50-ben előbb bérlő kijelölésével, majd teljes elállamosítással fosztják meg a családot minden tulajdonuktól.⁴³⁴

- Régi Zöld birtok 27 kat. Hold 1361 n. öl,
- Márton-féle birtok 64 kat. Hold 608 n. öl,
- Bellegelői földek 18 kat. Hold 974 n. öl,

Összesen 110 kat. Hold 1343 n. öl.

Régi telekkönyv szerint:

- Régi Zöld birtok 27 kat. Hold 1361 öl,
- Márton-féle birtok 64 kat. Hold 1100 öl,
- Bellegelői földek 16 kat. Hold 1057 öl.

---

⁴³² „A debreceni megváltozott ingatlanok telekkönyvvezése tárgyában a debreceni járásbíróság rendeletére: -a debreceni 20748 sz. tkvi betétben a IV. 1-5, 6, 7, V. 1-8.sorsz. 26392-96, 26397/1, 3, 26376-78, 26379/2, 26381/1, 26382, 26391, 26390/1 hrsz.a. foglalt özv. Zöld Jánosné Őri Zsuzsanna nevéen álló ingatlanok bejegyzése,

-a debreceni 20749 sz. tkvi betétben A. I. 1–12. sorsz. 26379/1, 3, 26380, 26381/2, 26383, 26384, 26385, 26386, 26387, 26388, 26389, 26390/2 hrsz. alatt Torma Lajosné Zöld Jolán nevéen álló ingatlan bejegyzése,

-a debreceni 20750 sz tkvi betétben A+3 sorsz. a. Zöld János nevéen álló ingatlan bejegyzése,

-a 26392, 26393, 26394, 26395, 26396, 26397/1, 2, 3, 26376, 26378, 26379/2, 26380, 26381/1, 2, 26382-84, 26385-90, 26390/1, 2, 26391 hrsz. összesen 137 kat.hold 1402 n.öl területű ingatlant az újonnan nyitott 21521 sz. tkvi betétbe fentiek nevére tulajdonként jegyeztessék be.” 1947. augusztus 28. HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

⁴³³ 1945. június 11. „Torma Lajos és neje Zöld Jolán (cca 134 kat. hold területű) földbirtokának 100 holdat meghaladó részét megváltás ellenében igénybevenni rendeli, a Bánkon lévő földbirtokból 7 holdat a Macson lévőből 27 holdat kijelölve. „Dr. Böszörményi Béláné és Böszörményi Imréné összes, 1939. szeptember 1. után adás-vételi jogügylettel szerzett földbirtokainak 3-5 holdon felüli részeit megváltás ellenében igénybevenni rendeli.” HBmL. XIII. 40/b. 5. d.

⁴³⁴ Telekkönyvi végzés 1940. Tartalma: birtokok összeírása telekkönyvi betét szerint. HBmL. XIII. 40/ b. 5. d.

Összesen 106 kat. Hold 1057 öl.

Bánki földek: 69 kat. Hold 1104 öl, + 75 kat. hold 1272 öl. Együtt: 144 kat. hold 2376 öl.

A bellegelői földekhez jön még nagyrészt a várostól vásárolt 16 kat. Hold (?) n. öl területű föld, amit később vettek meg, mint a fenti kiírás, ezért nincs beszámolva sehova. Mindezzel rákényszerítették őket az önkéntes és térítésmentes ingatlan-felajánlásra az állam javára. A teljes kisémmizés után Zöld János alkalmi munkás, majd szakmunkás lesz a DIMÁVAG gépjavító üzemében. Édesanyja 1956-ban hal meg, átélve családja teljes ellehetetlenítését. Esetük nem volt egyedül álló.

A Polgáry debreceni patricius birtokos család története sokban hasonlítható a Vásáry, vagy a Dragota, a Rickl, a Böszörményi és a Bay, de leginkább a Zöld család történetéhez, akikhez közeli rokoni kapcsolatok is fűzték őket. A leginkább kiemelhető hasonlóságuk az, hogy mindegyik fent említett család életében a földbirtok életfenntartó tényezőként domináns szerepet játszott, de a Zöld és a Polgáry családokban volt egyedül kizárólagos megélhetést biztosító terület. A többi említett család esetében a föld ugyan fontos volt, de korántsem ilyen mértékben: választottak valamilyen értelmiségi-hivatalnoki, úri körökben respektált pályát, amelyből legalábbis kielégítő jövedelmet kaptak, és emellé a hagyományos családi birtokot öröklési úton továbbvitték, legtöbb esetben fejlesztették és bővíteni próbálták, az alapító ős módszereivel. Ez úgymond biztosítéki tőkeként jelentett fontos háttérrel, minden esetre elkészülve, és emellett presztízsnövelő fogalom volt: a régi, gazdag nemesség megmaradt jellemzői köré font kultusz egy elemeként.

A Polgáryak ugyanúgy nagybani tanyarendszerű gazdálkodással foglalkoztak, mint a Zöld család. Megélhetésüket elsősorban az állattenyésztés és növénytermelés illetve ezek kereskedelméből szerzett jövedelem biztosította. Saját tanyáik mellett szintén vettek bérbé nagyobb mezőgazdasági területeket.⁴³⁵ Kereskedésük elsősorban búzatermelésüket és

---

⁴³⁵ Saját telkeik 1948-ban: -Kossuth u. 65. városi házukhoz tartozó belső telek 599 n.öl,
-Ebes 3-4. sz. (15 311 helyrajzi szám alatt, a továbbiakban rövidítve: hrsz. a.) 129 kat. hold 397 n.öl,
-Elep 84.sz. (16 100 hrsz. a.) 46 kat. hold 1300 n. öl,
-Haláp 135 sz. (10 467 hrsz. a.) 38 kat. hold 1190 n. öl,
-Ugyanott (28 223 hrsz. a.) 26 kat. hold 895 n.öl.
Összesen 242 kat. hold 781 n.öl.
Bérlet: 1944-ben 277 kat. hold 1082 n.öl, de ekkor még saját földjük 239 kat. hold 19 n.öl saját kezelésben, 65 kat. hold 1491 öl hasznóbérbe adva. A gazdaság összterülete 450 kat. hold 1210 n. öl. A levéltári anyag két

a tengeri termelést ölelte föl: általában 175 holdon termesztették a búzát, 112 hold területen a kukoricát. Ez utóbbira többnyire szükségük lehetett a sertéstenyésztésben, ami mellett még a juhállomány méretei utalnak kiemelkedő ágazatra. Polgáry Miklós tevékenysége társadalmi jellegű, de foglalkozásához kapcsolódó szervezetekre is kiterjedt. Így vállalta a Juhtartó Gazdák Egyesületének elnökségét. A szervezet rokoni-baráti körével összefonódott: sógora, Kertész János volt az alelnök, sógora unokatestvére Kertész László gazdaellenőr, a titkár és pénztárnok Lovász László nyugalmazott városi adóellenőr. Emellett a debreceni református egyház presbitere volt.

Polgáry Miklós (1888–1952)⁴³⁶ hagyományt folytatott hivatása megválasztásával, amit fiainak szándékozott továbbadni. (Testvérei és családjaik is birtokaikat vezették. István gazdálkodó volt, Erzsébet családja szintén.) Felesége Kertész Erzsébet, szintén gazdálkodó család gyermeke, szülei Kertész Imre és Szathmáry Erzsébet.⁴³⁷ Fia, ifjabb Polgáry Miklós 1920-ban született, agrármérnöki végzettséget szerzett.⁴³⁸ Másik fia Polgáry Bálint János.⁴³⁹

A gazdaság ügyei sikeresen futottak, egészen a II. világháború végéig. 1943-tól lótenyésztésről is vannak feljegyzések, domináns a lakosság és a hadsereg ellátására szállítás miatt a sertéstenyésztés, akárcsak a többiekénél.⁴⁴⁰ Terményeik széles palettát mutatnak: a legtöbb fajtát, amelyek csak kisebb területet foglaltak el, saját használatra, a

---

bérelt birtokot említ konkrétan: Elepen, Ebesen a 32. számú tanya (1945-ig, Éder Jánosné tulajdona volt), és Halápon a 135. sz. tanya.

A gazdaság területi megoszlása a következő volt: -szántóföld 399 kat. hold 120 n. öl,

-rét 37 kat. hold 317 n. öl,

-legelő 2 kat. hold 280 n. öl,

-kert 610 n. öl,

-szőlő 1 kat. hold 162 n. öl,

-erdő 4 kat. hold 940 n. öl,

-földadó alá nem eső terület 6 kat. hold 347 n. öl.

A szántóterület kataszteri tiszta jövedelme: a saját tulajdonban lévőé (201 kat. hold 1164 n. öl) 3535 aranykorona, a haszonbérbe adotté (64 kat. hold 315 n. öl) 971 aranykorona, a haszonbérbe vetté (262 kat. hold 871 n. öl) 4912 aranykorona. Az egész szántóterületé (399 kat. hold 120 n. öl) 7476 aranykorona. In: Polgáry Miklós gazdakönyve 1944-45. HBmL. XIII. 25. 1.

⁴³⁶ Szülei Polgáry Bálint és Kálmán Julianna. Született: 1888. december 6, meghalt 1952. szeptember 4-én gyomorrákbán. (Kálmán Julianna megh. 1946. aug. 22.)

⁴³⁷ Kertész Imre (1932. augusztus 22. meghalt) szülei néh. Kertész János és Dobi Julianna, házastársa Szathmáry Erzsébet. In: HBmL. XIII. 25. 1. Halotti anyakönyvi kivonat.

⁴³⁸ Felesége Balogh Erzsébet, gyermekeik: Klára sz. 1947, Irén sz. 1950.

⁴³⁹ Felesége: Tóth Erzsébet.

⁴⁴⁰ Állatállomány 1944. júliusa: 19 ló, 11 csikó, 8 növendék bika, 32 tehén és előhasi üsző, 36 ökör, 12 tinó, 7 fél év alatti borjú, 44 tenyészkoca, 13 malac és süldő 1943-ból, 200 ua. 1944-ből, 24 db hizlalandó 1944/45-

búzát nagyrészt eladásra termelték.⁴⁴¹ A problémák 1946-ban kezdődtek, amikor földjeiket az elsők között kezdték egyre súlyosabb adókkal terhelni és elállamosítani. 1949-re idősebb Polgáry Miklósnak mező és erdőgazdasági ingatlanai területe 217 kat. holdra csökkent (kat. területi jövedelme 3682 K), ebből haszonbérbe adtak 46 kat. hold 1297 n. ölet (660 K: Elep 80.), 27 kat. hold és 1391 öl (304 K: Haláp 135.) részes művelés alá került. Így saját kezelésben csak 140 hold 1088 öl területet tartottak meg (kat. területi jövedelme 964 K). 1948-50. között ezeket is fel kellett ajánlják állami kezelésbe. 1951. májusában a Polgáry testvérek, István és id. Miklós összes ingatlanát elállamosították. Ifj. Polgáry Miklós ekkor már önálló gazda, saját kezelésű 127 kat. hold földjén termelt, 27 hold területet bérletbe adott (Elepen), 38 holdon pedig feles bérletet vitt (,Halápon).⁴⁴² Ezek alapján ő irányította a családi gazdaság nagy részét a II. világháború közepétől-végétől, 1943–46 között vehette át részben az ügyeket. A háború végén ő is sorozás alá került, 1946 végén tért csak haza, ekkortól vehette át teljesen az irányítást. Az újrakezdéshez, hatékony termeléshez felvett hitelek⁴⁴³ segíthették volna az egyenesbe jutást, de a termés learatása előtt az állami

---

ben. Juh: 1 év fölött: 330, 1 év alatt és bárány 150db. Tyúk: 90 db törzsállomány, 180 növendék. Pulyka: 20 db törzsállomány, 100 növendék. Kacska: 7 db törzsállomány, 80 növendék.

⁴⁴¹ Termények:	bevetett terület:	terméseredmény:
-búza	175 kat. hold	1998,19 mm
-rozs	12 kat. Hold	
-árpa	26 kat. Hold	32 305 mm
-zab	5 kat. Hold	5 168 mm
-kukorica	112 kat. Hold	
-burgonya	3 kat. Hold 120 n. öl	
-répa	6 kat. Hold	
-lucerna	27 kat. Hold	
-napraforgó	17 kat. Hold	
-borsó	8 kat. Hold	5070 mm
-csalamádé	8 kat. Hold	

Összesen: 399 kat. Hold 120 n. öl

In: XIII. 25. 1. Polgáry Miklós gazdakönyve 1944-45.

⁴⁴² Gazdasága összerterülete 196 kat. Hold volt, ebből 38 hold nem jogerősen igénybe vett, ezért ezt 1943. óta nem használta. Bérleői : Lajtós Ferenc Elepen, feles Papp Ferenc Halápon. In: Bevallás az általános jövedelemadó kivetéséhez 1947-50. HBmL. XIII. 25.(Az elepi birtok termésátlaga 1 kat. holdra esően: 136 kg búza, 45 kg árpa, 30 kg tengeteri volt. In: 1948. Polgáry Miklós zsebkönyve uo.)

⁴⁴³ Az Országos Szövetkezeti Hitelintézet felvett kölcsönkiegyenlítési összegek: -Polgáry Miklós és neje, Kertész Erzsébet közösen 2400 Ft tőke és ennek 1949. április 5-től járó legmagasabb kamata,

-Polgáry Miklós 2400 Ft-os váltókölcsöne és ennek ugyanakkortól járó legmagasabb kamata,

-Polgáry Miklós és Bálint váltókölcsöne: 3900 Ft tőke, ennek 1949. május 10-től járó legmagasabb kamata,

-Polgáry Bálint 1947. évi szántási kölcsöne: 459 Ft tőke és ennek 1948. szeptember 1-jétől járó legmagasabb kamata,

-Polgáry Bálint 1947. évi őszi szántási kölcsöne: 900 Ft tőke és ennek 1948. szeptember 1-től járó legmagasabb kamata.

köztartozások behajtási követelései már végrehajtó bizottság kiszállásával fenyegettek.⁴⁴⁴ Szakképzettségétől függetlenül 1952-re mindenüket elvesztették, miután a szokásos módszerrel előbb csődhelyzetig menően adósságok tömegébe juttatták őket a túlzott adókkal, és kénytelenek voltak beadni mindent felajánlva, ellenszolgáltatásul az adóhátralék törléséért folyamodva az állami gazdaságok és termelősövetkezetek kötelékébe.⁴⁴⁵ Testvére, Bálint is próbált gazdálkodást indítani egy haszonbérbe vett ebesi kisbirtokon, amelyet Csobai Károlytól a debreceni földműves szövetkezet földbérlő csoportján keresztül vett igénybe 1948. október 1. és 1951. szeptember 30. között. A Hajdúvármegyei Ingatlanforgalmi Bizottság számára tett ingatlan-felajánlások listái (1945-52.) híven tükrözik a család –elsősorban Kertész Imréné, Polgáry Miklós és Polgáry Miklósné– birtokai nagyságát és a korabeli felszereltséget. A felajánlások révén az egyes birtoktestek részint a Hortobágyi Állami Gazdaság Nemzeti Vállalat területi tulajdonába, a Pallagpusztai Állami Gazdaságba,⁴⁴⁶ a Kenderesszigeti Állami Gazdaságba, a Halápi Bocskai Tszcs birtokába, illetve az Állami Erdőgazdaság tulajdonába kerültek. 1951. május 26-ával végzés jegyzi Polgáry István⁴⁴⁷ és Miklós összes ingatlanának kincstári tulajdonba vételét.⁴⁴⁸

Idősebb Polgáry Miklós halála (1952.) előtt még, saját gazdaság híján ifjabb Polgáry Miklós a Pankotai Állami Gazdaságban helyezkedett el főagronómusként, 1951.

---

⁴⁴⁴ Kérvény özv. Kertész Imrénétől az ellene indított végrehajtás beszüntetéséért. Gyermekei tulajdonát képező és használatukban levő ingatlanok miatt közadó tartozás alakult ki, bár az ingatlanokat éppen köztartozásaik rendezésére ajánlották fel állami tulajdonba. Ezek kataszteri tiszta jövedelme cca. 1500 K, és a Balmazújvárosi illetőleg a Debreceni Földbérlő Szövetkezetek kezelésében álltak, amik haszonbért még nem fizettek. Köztartozásaikat csak a termésből tudták fedezni. In: HBmL. XIII. 25. 1.

⁴⁴⁵ Az ingatlanokkal nemcsak felszerelésük, termelőeszközeik, hanem a teljes azévi termés is állami tulajdonba került. HBmL. XIII. 25.

⁴⁴⁶ A Pallagpusztai Állami Gazdaság részére felajánlott Ebes 3-4. sz. alatt fekvő Polgári tanyán felajánlott épületek és gazdasági felszerelés átvételi jegyzőkönyve alapján a tanyagazdaság meglehetősen jól felszerelt, modern egységet alkotott. Felsorolásszerűen bemutatta az egész állapotát, amiből –összehasonlítva más családok felajánlási jegyzőkönyve listájával,- képet kaphatunk egy akkori jó karban tartott gazdaság alapvető ingóságairól.

Az ebesi Polgári tanya egy négy lakásos, téglalapú, magtárral és juhodállal ellátott központú rendszer volt. Két vályog istálló és kamra tartozott hozzá, és két téglás góré, egy kitéglázott gémes kút itatóvályuval, valamint egy deszkafalú gépszín. A géppark a következőkből állott: egy „Kühne” 55700-as gyártási számú soros vetőgép, egy elevátor, egy „Kühne” gyártmányú kukoricaültető gép, egy „Cormick” traktoreke öt ekefejjel, ekevas nélkül, egy „Kühne” fűkaszagép, egy „Cormick” 20 HP traktor üzemképes állapotban, és egy „MÁVAG” 14021gy. 01.6-os cséplőszekevény szíjzattal, teljes rostázattal. In: HBmL. XIII. 25. 1.

⁴⁴⁷ Lakása: Nap u. 6.

⁴⁴⁸ Kielégítési végrehajtások 1949. március, 1950. január, 1951. március. Adósságaik fejében minden birtokukra végrehajtást kért a hivatal, anélkül, hogy igazolta volna, milyen részben történt meg addig a végrehajtás, és milyen mértékben vagy pénzüsszegeben szükséges még.

december 1-jétől Szentesen, majd 1953. október 19-cel Somogyhárságyon az ottani állami gazdaságban, ahol családjához vette özvegy édesanyját.

VI. 4. A Vásáryak sorsa

A Vásáry család a világgazdasági válság után újrakezdte gazdálkodó tevékenységét. A család tagjainak közös tulajdona volt a Magoss György tér (ma Bem tér) 30. alatti ház, 289 n. öl telkével (kb. 50 000 P), Szepesen 100 kat. hold 317 n. öl első osztályú föld tanyával (250 000 P), Nagycserén 32 kat. hold 340 n. öl homoki föld tanyával (40 000 P), és a saját és bérelt birtokokon élő és holt felszerelés (200 000 P). A teljes vagyon, Vásáry István és László vagyonrészét kivéve, pénzügyi védettség alá esett. Bérelték gr. Waldeck Frigyesné gr. Dégenfeld Paula kisszegegyházi birtokát (1000 kat. hold), és Vásáry József és Miklós az Országos Földhitelintézetől a Bügler-Geiger féle újfehértói, 1943-ban megváltási eljárás alatt levő birtokát (214 kat. hold). Vásáry Gábor szintúgy Újfehértó mellett bérletbe vette a Békés-Kupfstein féle 138 kat. hold juttatott földet, és azon önállóan gazdálkodott. Ehhez 22 kat. hold szőlő és gyümölcsös tartozott. Saját vagyónaként még Debrecen határában volt 8 kat. hold szántója (16 000 P).⁴⁴⁹ A család tiszta vagyona kb. 212 000 P volt, a terhelések után,⁴⁵⁰ a korábban vázolt nehéz helyzet becsületes megoldására vissza kívántak fizetni minden addig felvett hitelt. Ezért erősen túlterhelt vagyonuk csak az ingatlan áremelkedésekkel mutatott kedvezőbb képet. Dr. Vásáry Istvánné Jóna Rózsika önállóan birtokolt Ondódon egy 35 kat. hold 453 n. öl területű földet, amelynek értéke 35 000 P volt, ezen a Városi Takaré- és Hitelintézetnél állt 16 000 P hiteltartozás 1939-ben. Saját önálló vagyona tehát ekkor 19 000 P-re tehető.⁴⁵¹

Vásáry mandátuma és a párt megsemmisítése után Debrecenbe vonult vissza, a politikai közéletből kirekesztődött. Még így is népbírói perbe fogták, mikor tiltakozott

---

⁴⁴⁹ Vásáry Gábor önálló vagyónan teher a 4 000 P-nyi zöldbúzatartozás. 1943. június 5. MOL. Z. 19. 17. d.

⁴⁵⁰ Terhek a Vásáry családi vagyonon: -a Tiszántúli Körzeti Gazdasági Hitelszövetkezet javára 78 000 P,

-Debrecen szabad királyi várostól 91 000 P,

-a Városi Takaré- és Hitelintézetnél 63 000 P,

-a Kincstár javára 28 000 P,

-egyéb tartozás 21 000 P.

Összesen 281 000 P,

plusz az Alföldi Takarékpénztárnál árulombtartozás 7 000 P, gyapjúelőleg 10000 P, zöldbúzatartozás 30 000

P. Összesen 47 000 P. A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs kartonjai, MOL. Z. 19. 17. d.

⁴⁵¹ MOL. Z. 19. 17. d.

választójoga elvétele és személyére, politikai magatartására tett sértések miatt. A vádat végül visszavonták. 1947 és 1949 között lemondatták minden pozíciójáról és állásáról, 1949. július végétől miniszteri nyugdíját a pénzügyminiszter rendeletére hivatkozva beszüntették. Földjét (34 hold örökség, az állam szerint 29) felajánlani kényszerült állami tulajdonba. Jövedelem híján gyermekei segítették, élete utolsó éveiben idénymunkára ajánlkozott a selypi cukorgyárban, amit két évig vállalt. 1951 karácsonyán elvették Darabos utcai lakását is, ezért előbb József öccséhez költözött a zeleméri Baltazár-kastélyba, majd Debrecenbe, leányához. Itt lakott 1955. augusztus 25-én bekövetkezett haláláig. Így még tanúja lehetett az öt negligáló rendszer válságának, az utána következő megtorlásokat már nem kellett végigélnie.

A második világháború végén a visszavonuló németek a Vásáry család kisszegegyházi bérlete termésének és jószágainak jelentős részét elvitték. A maradék javakat az orosz katonaság és a helyi parasztok hordták szét a felszereléssel együtt. A gazdaságot a földosztás folyamán sajátították ki. A család két nemzedéke által összegyűjtött vagyona teljesen elveszett.

Erzsébet, aki családjá sorsát nem tudta feldolgozni, megzavarodott és 1945 tavaszán öngyilkos lett. József nemzetgyűlési képviselőként és mint földművelődési államtitkár részt vett az országos politikában. 1946-ban többekkel együtt kizárták a Kisgazdapártból, 1947-ben megfosztották mandátumától, végül kitelepítették Budapestről. Fia, Tamás ígéretes tehetségére tekintettel és Kodály Zoltán hathatós közbenjárására engedték meg, hogy beköltözzön a zeleméri Baltazár-kastélyba. Az 1956-os forradalomban a Magyar Szabadág Pártot szervezte, ezért letartóztatták, Erzsébet belga királynő kérésére és szintén fiára való tekintettel engedték ki 1957-ben Belgiumba. Ekkor Svájcba emigrált, ahonnan 1972-ben térhetett haza. Miklós egy évig a demokratikus hadsereg századosaként szolgált, leszerelése után Gábor testvérével saját földjüket művelték. Miklóst a Debreceni Gazdasági Egyesület elnökévé is megválasztották. A Kommunista Párt bennük látva a helyi „kulákság” vezetőit, és 1949-ben hamis váddal, kikényszerített vallomással statáriális bíróság elé ítélte. Itt 15 évnyi fegyházbüntetést kapott, teljesen ártatlanul. 1956-ban szabadult, nagyon beteg. Földjüket elvették. Gábor így a diósgyőri vasgyárban dolgozott esztergályosként, később agronómusként helyezkedett el Békés megyében. Katalin, aki nővérehez hasonlóan egyedül maradt, József gyermekeit nevelte anyjuk halála és bátyja bebörtönzöttsége miatt. 1952-ben

házukat is elállamosították, ezért kiköltözött Hajdúszoboszlóra.⁴⁵²

VI. 5. Dr. Varga Ervin: az értelmiségi pálya megtartása

Dr. Varga Emil és Rothschnek Olga Margit fia, Ervin 1912. április 2-án született Budapesten. Elemi iskoláit Debrecenben végezte, majd ugyanitt a Fazekas Mihály Állami Főreáliskola tanulója lett (ugyanitt működött édesapja iskolaorvosként, orvospedagógusként és egészségtan-tanárként). 1929-ben érettségizett, majd az 1929–1933 közötti időszakban a debreceni Tisza István Tudományegyetem Jog- és államtudományi Karának volt rendes hallgatója. 1934. szeptemberében avatták jogtudományi doktorrá. Ezután 1934. május 5-től 1936. február 29-ig egyetemi gyakornoknak alkalmazták a jogi- és államtudományi karon.

1936. október 1-jétől katonai szolgálatot teljesített előbb a debreceni 17. tábori tüzérosztálynál, majd az orosházi 18. tábori tüzérosztálynál teljesített szolgálatot. Ez az időszak 1941. szeptemberében zárult le, majd dr. Varga Ervin 1941. decemberében a Debreceni Ügyvédi Kamaránál nyert bejegyzést mint ügyvédjelölt.⁴⁵³ Gyakorlatát ekkor dr. Háló Tibor mellett töltötte, 1941. december 30-tól 1945. május 14-ig. Ebben az időperiódusban került sor részvételére a II. világháború eseményeiben is. 1944. február 26-tól egészen 1945. január 27-ig katonai szolgálatra került az orosházi 18. tábori tüzérosztályhoz. Ettől kezdve viszont szovjet fogságba került Gödöllőre, majd Debrecenbe, 1945. március 5-ig. Innen kiszabadulva újra katonai szolgálatát teljesítette Debrecenben. Itt az akkor alakult Néphadseregbe lett beosztva, ahol mint tartalékos hadnagy teljesített tényleges szolgálatot.⁴⁵⁴

1945. május 15-től, hazatérése után Dr. Nyíri László ügyvédnél folytatta gyakorlati éveit. Tőle dr. Papp Ignáchoz ment át 1946. szeptember 1-től. Nála gyakorlott 1947. március 5-ig, majd április 1-től dr. Varga Kálmánhoz szegődött. Itteni gyakorlóideje augusztus 31-ig eljárt le. Utolsó ügyvédjelölti állomása dr. Szelényi Dezsőnél volt, 1947.

---

⁴⁵² In: Veress Géza: Vásáry István politikai pályája, uo.

⁴⁵³ HBML - V. -d. V. E. iratai - 879/1912.sz. szül. anyakönyvi kivonat és önéletrajza.

⁴⁵⁴ A Debreceni Ügyvédi Kamara 86/1945. sz. határozata igazolta dr. Varga Ervin ügyvédjelölt katonai szolgálatát (5 év 3 hónap). HBmL: dr. Varga Ervin iratai.

szeptember 1-től 1948. augusztus 4-ig.⁴⁵⁵ Ekkor ügyvédi oklevelet szerzett és a Debreceni Ügyvédi Kamaránál mint ügyvéd nyert bejegyzést.⁴⁵⁶

1955. július 1-jétől a debreceni 3. számú ügyvédi munkaközösség tagjaként működött, míg 1958. augusztusában a Hajdú-Bihar megyei ügyvédek felülvizsgáló bizottság az ügyvédi hivatás betöltésére alkalmatlannak nem találta.⁴⁵⁷ Ezt a határozatot az igazságügyminiszter 1958. december 22-én hozott határozatával megváltoztatta és ügyvédi minőségében megerősítette.⁴⁵⁸ Így tovább folytathatta tevékenységét a fenti munkaközösségben, majd a munkaközösségek egyesülése után, 1961. július 1-jétől a debreceni 1.számú ügyvédi munkaközösség tagjaként működött. 1964. december 15-től Tégláson is, mint a munkaközösség ügyeleti helyén is dolgozott.

VII. A cégjegyzékek tanulságai és a vállalkozások nyilvánvaló és mögöttes összefüggései

Az eddigiekben bemutatott polgári karrierek gazdasági és társadalmi körülményei és stratégiái jobban megérthetőek a cégjegyzékekben föllelhető társaságok bemutatásával. Ezek általánosságban leírhatják, vagy megvilágíthatják a vállalkozási és gazdasági irányítói elvrendszereket és törekvéseket, ily módon szemléltethetőek a sikeres gazdasági előrejutás folyamata, lehetőségei, inspiráló tényezői, alapelemei és anyagi eredményei. Az egyéni karrier céljai és a társulások fejlődése az egységes regionális és országos gazdaság rendszerében kapcsolódtak össze, és ezzel lehetőség nyílik a tágabb látásmódra e téma kapcsán.

A levéltárban fennmaradt céges iratanyagok gyűjteményében kevés igazán jól használható forrásomó áll rendelkezésünkre a dualizmuskori tőkés polgári gazdaságfejlődés tanulmányozására. A legtöbb egyéni cégről nincs részletes

---

⁴⁵⁵ Gyakornoki igazolások: HBmL: dr. Varga -de Vargas Ervin iratai.

⁴⁵⁶ 952/1948. Kamarai határozat az ügyvédi bejegyzésről 17/1948.sz. kamarai határozat: ügyvédi névjegyzékbe veszik az egységes bírói és ügyvédi vizsgával rendelkező dr. Varga Ervin, aki egyben okleveles ügyvéd és kamarai ügyész is.

⁴⁵⁷ Alkalmatlansági hivatkozás: 58/1958.sz. Ügyvédek Felülvizsgáló Bizottság irata: a 26/1958 (III.3.) korm. rendelet 2§ 1. bekezdése alapján állapította meg. (1958. augusztus 22-én). HBmL: dr. Varga Ervin iratai.

⁴⁵⁸ Ig. ügy. min. 24.607/57/2/1958. I.M. III./5. szám 26/1958/III.30./ Korm. sz. rendelet 4§-sa alapján megváltoztatta a határozatot és ügyv. kamarai tagságát megerősítette. HBmL: dr. Varga Ervin iratai.

iratgyűjtemény, csupán leíró hivatalos papírok létezéséről, ezért működésüket nem lehet mélyrehatóan tanulmányozni. Amelyik önálló vállalkozásról van részletes és jól használható forrásanyag, azok közül válogattuk ki azokat, amelyek története nagyjából a végéig nyomon követhető, és emellett olyan sikeres fejlődést és fennmaradást mutattak, ami korszakuk kiemelkedő cégévé emelte őket. (Olyan vállalkozást is beemeltünk soraikba, amely valamilyen szempontból különlegesnek mutatkozott: az Óry Testvérek kft-alapítási kísérletét. Ez a tervezetben megmaradt ötlet tipikusan jellemezheti a modernizáció hazai változatait, ugyanakkor, más formában, mint eredetileg alapítói gondolták, de sikeresen megvalósult. Kis keretei ellenére érdekesnek mutatkozott, mint a társadalmi változások egyik útjelző mozzanata.) A vállalkozások forrásanyagának sajátosságaként fontos megemlíteni, hogy többségében ipartörténeti vonatkozású dokumentumokból tevődnek össze, ez elkerülhetetlenül meghatározta a felhasználhatóságuk jellegét.

Az egyes családok többnyire, főbb hivatásuk mellett mindig is egyéb melléktevékenységet, melléktevékenységeket folytattak. Ezek természete sok tényezőtől függött, a legfontosabb okok közé azonban az egyéni érdeklődésen túl elsősorban az egyéni és családi érdekek, ezzel kapcsolatosan a társadalmi csoportjuk közegének érdekei és ráhatása, valamint az ezek gondolati háttereként gyakran megjelenő politikai gondolkodás jegyébeni cselekvés tartoztak.

E három tényező megfigyelhető például a Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezete Debrecen, a Debreceni Vas- és Rézbútorgyár Rt. Debrecen, az Állatkereskedelmi és Mezőgazdasági Részvénytársaság Debrecen, az Óry Testvérek Hentes és Mészáros Üzlete Debrecen, a Debreceni Üvegkereskedelmi Részvénytársaság, a Debreceni Gazdák Bankja Rt és az Egyesült Kefegyárak Rt működésénél.

A fenti cégekre általánosan jellemző, hogy főként egy társadalmi réteghez tartozó, abban a rétegben irányadó személyiségek és családok alapították, irányították és szervezték közönségüket, bázisukat. A nagyobb szabású cégek esetében szoros családi érdek-összefonódásokról beszélhetünk, akár több, nagyobb, az adott társadalmi réteg hangadó és széles körű szervezését, vezetését felvállaló családok kapcsolatait megfigyelve. Ezek a kapcsolatok a felszínen elsősorban gazdasági, esetleg mellette társadalmi érdekeket mutatnak meg, sok esetben azonban, amikor egyes politikai fordulatok társadalmi

mozgatóként mutatkoznak, a gazdasági szféra ezen fórumait a társadalmi rétegek politikai hitvallási terepeként mutatja be.

VII. 1. Gazdálkodói érdekszervezetek

Két rivális vagy két szövetséges?

A *Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezete* és a *Debreceni Gazdák Bankja* hasonló céllal és üzletkörrel alakult meg. Bizonyos fokig rivális pénzügyi szervezeteknek tekinthetők. A megfogalmazott alapítói célok azonban olyan különbségeket mondanak ki, amelyek alapján megkülönböztethető a két bankvállalat társadalmi érdekköre, és ezzel kapcsolatosan üzleti irányultságai. Ezért elsősorban mintegy egymást kiegészítő pénzügyi vállalkozásokként is funkcionáltak.

Az 1905. június 8-ával hivatalosan megalakult Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezete elnöke haláláig (1925-ig) Rickl Antal földbirtokos, Sesztina Jenő sógora és id. Dragota Ignác másodunokaöccse⁴⁵⁹ volt. A hozzá hasonló önálló földbirtokos nagygazdálkodókkal és termény-, valamint állatkereskedőkkel együtt alapított bank-szövetkezeti társulás kimondott célja tagjai szükségleteinek beszerzése, terményeik értékesítése, ingatlan birtokok vétele-eladása, földbérletek közvetítése, és kincstári, valamint egyéb magánvállalatok ellátása volt, szükséges gazdasági termékekkel közvetlenül a termelőktől. Ezek körében elsődlegesen célozták meg a cs. és kir. hadsereget, és a magyar királyi honvédséget. Ezek mellé kezdeményezték raktárházak, sertéshizlalda, és kiviteli piacok létesítését, egyéb gazdasági iparágakba bekapcsolódást, vagy a szövetkezet fejlesztéséhez ezek önálló felállítását, esetleg bérletét. A szövetkezet tagjai számára megelőlegezett hitelt nyújtottak, és valamelyik biztosítási intézet képviselőjét, esetleg lehetőség szerint a gazdasági biztosítási ágazat körében saját cég létrehozásában is gondolkodtak- ez mintegy banki funkciókat kölcsönzött a szövetkezetnek. Már az alakuláskor tervbe vették saját gőzeke beszerzését, hogy azt bérbe adhassák, és vállalták minden, a gazdaság körébe vágó intézkedés megtételét. A szövetkezet 400 üzletrész jegyzésével alakult meg, az alapszabályban rögzített kötelezettségek vállalásának kitétele

---

⁴⁵⁹ Azaz felesége testvérének unokája.

mellett.

A Debreceni Gazdák Bankja domináns irányítói a Kertész dinasztia, a Polgáryak (Bálint és József), Győrffy István, Pákozdy Sándor, és dr. Bay András voltak. Tehát elsősorban a civis nagygazdák haladó csoportja szervezete volt. Ezek a családok erős rokoni szálakkal fonódtak össze: Polgáry Bálint fia, a fentebb bemutatott Miklós a Kertész családba nősült, dr. Bay András Bay Ádám testvéreként a Böszörményi-Bay családok egyik örököse volt. Alapszabályzatukban a következőkben határozták meg céljukat: összpontosítani kívánták Debrecen és vidéke gazdaközönységét pénzügyi szempontok alapján. Üzletkörük több irányba terjedt ki: általában a gazdák tevékenységét előmozdító mindennemű üzletekkel foglalkoztak, ezen belül elsősorban mezőgazdasági produktumok értékesítésének közvetítését vállalták. Emellett szándékukban állt mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi vállalatokat létrehozni, vagy keletkezésüket elősegíteni, és a már fennállókat támogatni. Fontos céljuk volt a hitelegyletek létesítése, amikkel a gazdákat hitelnyújtás révén kívánták támogatni. Hasonlóan a Mezőgazdák Szövetkezetéhez, biztosítási ügyleteket kívántak közvetíteni, és bizományi ügyletekkel is foglalkoztak. Szintén bonyolítottak földbérlet-ügyeket és parcellázásokat, befektetésként saját, vagy megbízás folytán ingatlanokat vásároltak vagy adtak el. Teljes körű takarékpénztári- és bankügyleteket intéztek, pl. váltó-, lombard-, jelzálog-, kézizálog hitelek, törlesztéses kölcsönök nyújtását, letéti, előleg és betéti üzleteket, de foglalkoztak értékpapírok vételével és eladásával is. A bank alaptőkéje indulásakor 400 000 K volt (4000 db, 100 K/db névértékű, névre szóló részvényben).

Mindkét cég a cégbírósági követelményeknek megfelelő irányító és ellenőrző szervekkel alakult meg, bár a bank esetében a folyamatosan és sokszor (országos- és világszinten) igen szélsőségesen változó pénzügyi viszonyok gyakoribb alapszabály-módosítgatásokat eredményeztek. Ezek a személyi irányítás arányait is érintették volna, amikor adott helyzetben nem akadt egy-egy posztra felelősséget vállaló részvényes tag, de a bíróság követelményeinek végül mindig sikerült eleget tenni.

A két szerveződés hasonló célközöniségét, azonos társadalmi rétegek érdekeinek képviselését és kiszolgálását jelzik a tagság névsoraiban felfedezhető azonosságok. Mindkettő a városi hatóságok támogatását tudhatta maga mögött, hiszen tagjai között elismert hivatali személyek szerepeltek, és a város politikailag és társadalmilag hangadó

gazdaközönsége domináltak. A magasabb rangú hivatalnokok emellett személyes érdekeik miatt vállalták itteni pozícióikat: többségük nemcsak a plusz jövedelem miatt, hanem saját gazdaságuk jobb jövedelemforrásainak megalapozása érdekében. Hiszen rájuk is érvényes volt a Debrecenben más vidéki városnál erőteljesebb követelmény: aki igazán a helyi társadalom befogadott tagja kívánt lenni, az rendelkezett helyi ingatlannal, lehetőleg házzal, és főként lehetőleg olyannal, amihez valamilyen termőföld kapcsolódott. Ennek jegyében érdekes látni, hogy a Gazdák Bankja minden irányító tagja, még a jogtanácsos is kötődik a földbirtokhoz, legalább családi kötelékei révén. Ugyanez érvényes a Mezőgazdák Szövetkezetére, ahol már sokkal szerteágazóbb foglalkozású a tagság, de legalábbis mögöttesen –második foglalkozásként– törődik birtokával, és abból eredő jövedelmei növelésével. A Gazdák Bankja állandó igazgatósági tagjai voltak⁴⁶⁰ pl. dr. Bay András, Feldmann Ignác, dr. Jakobovits József, Kaiser Salamon, a Kertész-famíliából Kertész Imre, István, Lajos, László és Miklós, Nagy Sándor, Neudert Richard, Pákozdy Sándor, Polgáry József és Bálint, V. Szabó Mihály, vagy Zöld József, Jámbor Imre, Györffy István és Ungerleider Gábor is, mindannyian nagygazdák, több tanyarendszerű birtokkal. Dr. Bay András részvényesként egyben az intézmény jogtanácsosa és ügyvédje is volt. A Mezőgazdák Szövetkezete vezetőségében tipikusan olyan emberek foglaltak helyet, akik nem annyira a helyi cívisgazda réteg képviselői voltak, hanem főként betelepült „jövevények”, akik elsősorban kereskedőként szereztek vagyonukat és nevüket, a földhöz pedig vállalkozási lehetőségként közeledtek. Birtokaik és/vagy bérleményeik nagyságukban vetekedtek a nagygazdákéval, vagy felül is múlták azokat, és bár mindkét csoport ekkor már a szakképzett modernizációra törekedett, a cívis eredetű réteg hagyományaihoz még erőteljesen ragaszkodott. Ezzel szemben a másik csoport valamennyire kívánt beilleszkedni és elfogadtatni magát, de hagyományai elsősorban az egyre újabb és jobb megoldások keresését előtérben tartották, ezért nem szándékozott lemondani profitorientált szemléletéről és a kísérletezésekről, amelyek lényege a modern megoldások alkalmazása volt. Habár a két csoport felfogásának reális megvalósulása között viszonylag nem volt olyan óriási a különbség- az utóbbiak gazdasága átlagát tekintve pár szinttel volt fejlettebb az előbbiekéénél,- a gondolkodásbeli differencia jól tükrözi a származásbeli különbségeket.

---

⁴⁶⁰ In:HBmL. VII. 4/d. 76.: A debreceni királyi törvényszék mint cégbíróság iratai- 600. ct. A Debreceni Gazdák Bankja Rt. iratanyaga 1911–1938.

A Szövetkezet tagságának jelentékeny része volt zsidó, akik elsősorban kereskedőként közismertek a városban. A többiek betelepült, modern szellemű vállalkozók. Az elnök, Rickl Antal mellett olyan tagok foglalnak helyet, mint Mandel Jenő, József és Gizella, Geréby Pál, Berger Mór és Dániel, dr. Berger Andor, Gyémánt Samu, Fisch Lajos, Kenyeres Károly, Király József, Rosinger Lajos és József, Rosenfeld Salamon, a cég jogtanácsosa és jegyzője dr. P. Ábrahám Dezső volt. Részletes taglistát 1907. január 16-án vettek fel először.⁴⁶¹

Mindkét vállalat nagy lendülettel induló, fehér foltokat betöltő szerveződésként indult, működésükre az igényt mi sem mutatta jobban, mint a megalakulásukkor hozzájuk fűzött nagy várakozások, és a szolgáltatásaikat igénybe venni kívánók relatíve magas ütemben növekvő létszáma. A bank bizonyult a változó időkre érzékenyebbnek: már 1911-ben alaptőke-emelésre szorult. Ez több tényezőnek volt köszönhető: a bank stabilitása nagyobb tőkével mindenképpen nőtt, de ez inflációkiküszöbölő módszer is volt. Ettől kezdve a bank szinte évente emeli részvénytőkéjét, alaprészvényesei többnyire kitartanak mellette, tehát azonos kezekben marad, mint indulásakor. A bank végig remekül ellátta feladatkörét, leginkább a gazdálkodóknak nyújtott modernizációs célú hiteleket. Legnehezebb időszaka 1918-tól 1922-ig tartott, az általános pénzügyi instabilitás idején, majd 1928-tól a pénzügyi világválság viselte meg. A Szövetkezet esetében nem tudunk ilyen szélsőséges körü ingadozó helyzetről. Kisebb negatív belső hullámvölgyek ugyan náluk is voltak, de jóval stabilabb lábakon álló szervezetről volt szó. Ebben szerepe lehetett a pénzügyi helyzetváltozásokban jártasabb tagságnak, amely egyébként is leghozzáértőbb tagjait választotta a vezetésbe. A bank alaptőkéje hamar emelkedett: 1911-ben 500 000 K-val indult, ezt 1912-re megduplázták részvénytuljegyzés miatt. 1913-ban rendkívüli pénzsűkéről és inflációról szóltak a közgyűlési jelentések, amit a háborús évek jelenségei csak fokoztak. Az ekkoriban bekövetkezett tőkeemelő akciók mégis inkább a bank erejének növelésére szolgáltak. 1916-ra azonban már veszteséges a bank, és vezetősége ellensúlyként kénytelen eladni a befektetésként korábban vásárolt ingatlan tulajdonokat. 1919–1920-ban már újra reális nyereségről számolnak be, az erősen lecsökkent alaptőke emelése után.⁴⁶² Az intézet fejlődését megbénító körülmények legfőképpen a háború, a két

---

⁴⁶¹ In: HBmL. VII. 4/d. 76.: A debreceni királyi törvényszék mint cégbíróság iratai- 82. ct. A Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezete Debrecen jegyzőkönyvei 1906-1928.

⁴⁶² 400 000 K-ról kellett újra 1 000 000 K-ra növelni. HBmL. VII. 4/d. 76. 600. ct.

forradalom és a román megszállás voltak, amik alatt nem köttettek üzletek, ezért a jövedelem nem volt arányban az áremelkedések miatt megnövekedett üzleti kiadásokkal. A bank helyzete jól tükrözte a gazdák helyzetét is. 1922-től a banki alaptőke folyamatosan emelkedett,⁴⁶³ ezt azzal indokolták, hogy bár jó üzletek révén nagy a bank nyeresége, a betétek 440 millióval emelkedtek, a részvénytársaság mobilitásának megőrzése végett szükséges a további emelés. Annak ellenére jelentették ezt ki, hogy a szükséges tőke az évek folyamán aktuális banki műveletekhez állandóan rendelkezésre állt.

Az 1925-ös közgyűlési jelentések további gyarapodásról számoltak be. Az újra súlyosbodó pénzügyi viszonyok és főként az ingatlanok nagyarányú áresése dacára sem érte veszteség az intézetet, ami a vezetők számára igazolta az óvatos és körültekintő üzleti eljárást. A közönség bizalmát jelezte, hogy a betétek további egymilliárd K-val emelkedtek. Az alaptőkét ekkor már nyilvánvalóan az infláció miatt kellett emelniük, hiszen a 300 milliós alaptökejük ekkorra 500 millióra értékelődött föl. Ezért az év végére ezt duplájára szándékozták növelni. Hasonló emelésekkel találkozhatunk a Debreceni Első Takarékpénztár iratanyagában⁴⁶⁴ is, ami ekkorra a város legnagyobb önálló, és leginkább fejlődő bankja, tehát az emelések legfőbb oka az intézetek erejének fenntartása és emelése volt. Emellett a Gazdák Bankja egyre nyereségesebb, és kisebb vidéki intézetek beolvasztását hajtja végre. Már 1911-ben a karcagi Hungária Hengermalom Rt alaptőke-emelésében vettek részt, aminek 150 000 K értékű részvényét vették át. Vidéki üzletkör kiépítése céljából részt vettek a Hosszúpályi Takarékpénztár alapításában, ennek részvényeiből 10 000 K értékűt vettek át, és vállalták hitelszükségletének fedezetét. Ezután jöttek a szűkös idők, az újabb gyarapodás 1920-tól indult meg. A nyereség egyre tekintélyesebb méreteket öltött,⁴⁶⁵ így 1927-ben újabb alaptőke-emelés kapcsán váltanak koronáról pengőre és értékelik át részvényeiket. A saját tőke gyarapítását ezúttal azzal indokolták, hogy javult a pénzpiac helyzete, és megindult a hitelélet fejlődése, amivel

---

⁴⁶³ 1922-ben 1 000 000-ról 3 000 000-ra, 1923. áprilisában 6 000 000-ra, 1923. szeptember 30-ával 12 000 000-ra, decemberre 60 millió K-ra nő. 1924. május 31-re ezt is megduplázták, 1925 márciusára pedig 300 millióra növelték. In: VII. 4/d. 76. 600. ct.

⁴⁶⁴ HBmL. VII. 4/d. 74. Ct. 16. A Debreceni Első Takarékpénztár iratai 1915-1931. (-1947.)

⁴⁶⁵ 1920-ban 55 811,24 K. (1918-19-ben 54 472,40 K, de ezt az eredményt az intézet óvatos vezetésének és ingatlanértékesítéseknek köszönheték. Konkrét üzleti nyereség ekkor nem volt.) 1921-ben 95 191,48 K nyereséget könyvelhettek el, ami az előző évi áthozattal (5880,56 K) 101 072,04 K volt. 1922-ben a tiszta nyereség 530 824 K 35f. 1923-ban ez 14 402 868,74 K volt, 1925-ben 69 814 910 K. Az 1926-ban szerzett nyereség a következő év elején közzétett közgyűlési jegyzőkönyv alapján összesen 70 618 491 K (5649,47 P). (125 000 K= 10 P)

lépést kell tartaniuk. A betétek⁴⁶⁶ összege ekkoriban több mint duplájára emelkedett. Az addigi sorozatban sikeres évek jó okot adtak arra, hogy a főreszvényesek kitartsanak a bank mellett. 1927-ben a nyereség tovább nőtt,⁴⁶⁷ a gazdasági világválság hatása a mérlegben csak 1933-ban tükröződik, addig nem érezte meg a bank. A válságot viszont csak az árverési úton szerzett, és tulajdonjogilag a cég nevében álló ingatlanok felértékelése útján tudták átvészelni. Ezért tudtak újfent nyereséget kimutatni (68,93 P), ehhez azonban jelentősen fel kellett javítani a mérleget.⁴⁶⁸

A világválság véglegesen megrendítette a bankot, ami ezután már nem tudott újra talpra állni. Az éves tiszta nyereségek már elenyészők voltak a korábbi tendenciához képest, a bank sem alaptőkét, sem ügyfélbázist nem tudott fejleszteni. A Magyar Nemzeti Bank felmérése szerint az óvatos, bejegyeztetett tőkekihelyezések miatt nem volt valószínű, hogy a bank nagyobb veszteségeket szenvedjen, de kevésbé vált közönsége bizalma, mert betétkifizetéseinél a bank ragaszkodott a felmondási idő betartásához. Ezért betétállománya folyamatosan csökkent, 1938-ra kölcsönállománya 8%-a hátralékos és peres, váltótárcája 91%-a hitelszerzésre lett továbbítva. Bár a vezetés, főként a vezérigazgató igen körültekintően kezelte az ügyvitelt, a hitelkiadás feltétele házingatlan-fedezet volt és a bank saját, olcsón vett, de könnyen felértékelődő ingatlanokkal is rendelkezett, éppen ezért kevés mozgatható tőkével számolhattak, ami az intézet rossz jövedelmezőségét vonta maga után.⁴⁶⁹ Miután az igazgató, Suhajda Béla bejelentette nyugdíjba vonulását 1939. január 1-gyel, 1938 decemberében a Debreceni Gazdák Bankja kimondta jogilag is, részvényei összevonásával az alaptőke leszállítását (80 000-ről 40 000 P-re), és az intézet beolvadt a Váradegyházmegyei Takarékpénztár Rt-be. 1938. december 16-án bejegyezték a cég egyesülés folytán történt megszűnését.

---

⁴⁶⁶ 2 629 293 000 K-val nőttek, azaz 1926-ban 4 258 442 604 K-t (340 675,4 P) tettek ki.

⁴⁶⁷ 1927-ben 7808,08 P volt, 1928-ban 9070 p 89 f. 1929-ben 12 602,49 P, 1930-ban 12 717,74 P, de 1931-ben 5216,23 P a nyereség mérlege. 1932 és 1933 számukra a válság csúcsa: előbb 113,6 P-t, majd csak 52,74 P-t tudnak felmutatni.

⁴⁶⁸ Kb. 13 000 P-vel: ennyit tett ki az ún. Czilli-féle ház felértékelése az I. és II. üzleti félévben.

⁴⁶⁹ A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs kartonjai MOL. Z. 19. 17. d. A Debreceni Gazdák Bankja felmérése 1938. június. A bank vagyona: készpénz 8 000 P, bankkövetelések: 42 000 P, értékpapírok 2 000 P, váltótárca: 375 000 P, adósok: 16 000, állami könyvadósság: 1 000 P, ingatlanok: 78 000 P, berendezés: 5 000 P, átmeneti tételek: 2 000 P, hátrahagyott kamatok: 9 000 P. Alaptőke: 80 000 P, tartalékalap: 10 000 P, viszontleszállítás: 298 000 P, hitelezők: 58 000 P, intézeti elfizetés (Magyar Szav. Bank) 10 000 P, átmeneti kamat 3 000 P. Ingatlanai: mind árverésen vett: 8 lakóház, 3 kat. Hold föld és egy nagyvendéglő. Olcsó vételek, amelyeket felértékelve az üzemhiányok eltüntetésére szolgáltak 1932-37. között. Ezek és a zálogba

A Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezete a kezdetektől megfelelő nagyságú részvénytőkével rendelkezett ahhoz, hogy vidéki közép nagyságú részvénytársasággá alakuljon. Eleinte nehézségek adódtak a cég életében, az 1906. évet veszteséggel zárták, ezért módosításokat hajtottak végre az alapszabályokban. 1909-ben, az ötödik üzleti évben már 18 346 K 59 f eredménnyel zártak,⁴⁷⁰ és ez huzamosabb ideig így is maradt, bár később ezen a téren nagyobb, a gazdaság általános helyzetétől függően, ingadozások mutatkoztak, főleg a gazdaságot erősen befolyásoló politikai események miatt. Az előre látható változások miatt 1915. végén el kellett adniuk a bérszántásra használt gőzekét is, bár annak ára teljes egészében megtérült. 1917-ben az éves tiszta nyereség már csak 5989,17 K volt, mert munkakörük szűk határok közé szorult: csak a Haditermény Rt. bizományosaként működhettek, de a rossz termés és a megfelelő körzet híján csak csekély eredménnyel. 1917-ben a javulást az év utolsó negyedében megalakuló Takarmányforgalmi Rt-től remélték, amelynek a szövetkezet főbizományosa lett. Eredmény ebből a kapcsolatból azonban először 1918-ban volt várható.⁴⁷¹ A fellendülés ekkortól kezdve tovább folytatódott, és az 1920-as év kiugró vagyoni bevételeit nagy részben jótékonyásra fordították, főleg Debrecen városával kapcsolatos segélyszervezetek számára adakoztak. Az adakozásra szánt 113 900 K-ból:

- a nemzeti hadseregnek 20 000 K-t,
- a Tisza István védelmi alapnak 10 000 K-t,
- a Debreceni Kollégium konviktusának 5000 K-t,
- a debreceni népkonyhának 5000 K-t,
- a debreceni népjóléti hivatalnak 5000 K-t,
- a debreceni Stefánia anya- és csecsemővédő egyesületnek 5000 K-t,
- a debreceni hadiárvának 5000 K-t,
- a debreceni ipari rokkant iskola számára 5000 K-t,
- a debreceni gazdasági rokkant iskola számára 5000 K-t,

---

vett ingatlanok könyvértéke 98%-át teszik ki saját tőkéjének. Ezért a piac rendeződésekor ajánlatos fúzióval bekebelezni. Fennálló hitelkeretét a Nemzeti Bankban teljesen kihasználja.

⁴⁷⁰ 1910-ben 10 176,06 (előző évi áthozattal, tisztán 18 595,14 K) K-t könyvelhettek el. 1911-ben az éves eredmény mérleg 29 898,84 K-t, 1912-ben 9 430,94 K-t (tisztán 15 209,5 K) mutatott. 1913. 10 523,40 K-t, 1914. tisztán 23 443,94 K-t hozott. Az 1915. üzleti évben 46 200 K tőkéje mellett 22 210,23 K nyeresége volt, majd 1916-ban 16 886,05 K. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. ct.

⁴⁷¹ Ez meg is valósult: 1918-ban a nyereség újra megnövekedett 21 255,50 K-ra. 1919-ben 27 395,95 K-ra emelkedett, 1920-ban 292 100,52 K-t mutattak ki. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. ct.

- a debreceni fémipari rokkant iskola részére 5000 K-t,
  - a debreceni siketnéma intézetnek 5000 K-t,
  - Debrecen város szegényeinek 5000 K-t,
  - a Hajdúböszörményi Kálvineumnak 10 000 K-t,
  - a Hajdú-megyei hadirokkantoknak, hadiárvánknak és özvegyeknek 10 000 K-t,
  - az „Egy nap a hazáért”-nak 1000 K-t,
  - szeretetbélyegekre és az egyetemi atletikai klubnak 900 K-t,
  - a magyar irredenta mozgalom céljaira 10 000 K-t,
  - Horthy plakettre 2000 K-t
- adományoztak.

A fentieket magába foglaló éves igazgatósági jelentés megmagyarázta, miért ilyen látványosan magas az éves aktíva és a nyereség. A Szövetkezet ugyanis megakadályozta minden, hatásköre alá tartozó mezőgazdasági árucikk elkobzását, és/vagy a megszálló cseh és román csapatokkal kötött kereskedelmi szerződés teljesítését, amiért fizetséget úgyszemint, vagy csak jelentősen értékén alul várhattak volna. Ezzel rengeteg értéket sikerült megmenteniük: legalább 300 millió K kárt hártottak így el. Emellett szokásos termelő tevékenységeiket folyamatosan fenntartották, elsősorban gyapjú- és dohánybizományos társaságként, de foglalkoztak továbbra is gabonatermeléssel, -bizománnyal és -közvetítéssel, valamint sertéshízlalással. Sikeres mentő és gazdasági tevékenységükért az illetékes szervektől a legmesszebbmenő dicséretekben részesítették a Szövetkezetet. Az éves nyereség nagysága miatt alkalmas volt arra is, hogy megemeljék –részben belőle– a szövetkezeti részvénytőkét. A felemelés után a tőkéjük 696 000 K-ra növekedett, 46 000 K-ról. Ezen kívül maradt felosztásra még 292 100, 52 K tiszta nyereségük.⁴⁷² Ebből még 5000 K-t a Magyar Tudományos Akadémia céljaira adományoztak.

1921-es bruttó nyereségükkel tartani tudták az előző évi bevételi szintet. Összesen 224 858,64 K-t könyvelhettek el, amit elsősorban a szabad kereskedelem visszaállításának tulajdonítottak. A korábbi behozatali és kiviteli kedvezményeket nem vették igénybe, valószínűleg azok szubjektív odaítélése miatt nem volt rá módjuk, vagy igényük, hiszen

---

⁴⁷² Mérleg számlák 1915-ről, 1916-ról, 1917-ről, 1918-ról és 1919-ről, igazgatósági jelentés, mérleg és eredményszáma 1920-ról. 1921. január 20. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. Ct.

ezek számtalan visszaélésre adtak alkalmat.⁴⁷³ A szövetkezet gazdálkodása és anyagi helyzete a háború után láthatólag visszazökkent a rendes kerékvágásba, 1922-ben hasonlóan alakult mérlegük, mint az előző két évben.⁴⁷⁴ Az erős infláció miatt, hasonlóan a többi részvénytársaság ügyviteléhez, náluk is szükségessé vált a részvénytőke újra megemelése. Állandó jelleggel, rohamosan csökkent a pénz vásárló ereje, és minden áru rohamosan drágult.⁴⁷⁵

1926-ban a 7000/1925. általános pénzügyminiszteri rendeletnek megfelelően, a szövetkezet igazgatóságának is fel kellett értékeltetnie a vállalkozás vagyonát. Ezt az 1924-25. évi mérlegük alapján készítették el.⁴⁷⁶ A teher tételekkel egybevetve felértékelés után tiszta vagyonként 81 367 978 K mutatkozott,⁴⁷⁷ ezért javasoltak tőkeemelést a részvények összevonásával, amikor minden 25 db 16 f értékű részvényből 1 db 4 P értékű részvényt alakítanak ki. Ehhez szükséges volt, hogy a régi szövetkezeti tagság fenntartsa részvényeit, és mellé újakat váltson, illetve új tagok belépését kezdeményezték, a részvénytársaság működéséhez és megújulásához szükséges tőkeösszeg megemelése érdekében.⁴⁷⁸ A szövetkezet részvénytőkéjét fokozatosan 10 000 P-re tudta növelni 1927-re, de valódi fellendülés helyett inkább csak stagnáló önfenntartásra sikerült berendezkedniük.⁴⁷⁹ Ebben az évben pusztán terményértékesítéssel foglalkoztak, és meghalt Csanak János, az intézmény elnöke. Utódául felkérték Rásó István nyugalmazott főispánt és felsőházi tagot, tervezték a szövetkezet felfejlesztését, de az ekkor egyre inkább romlani kezdő gazdasági világhelyzet megakadályozta az ilyen irányú törekvéseket. Az intézmény további sorsáról nem szólnak a levéltári források.

---

⁴⁷³ Évi jelentés 1921-ről. 1922. január 12. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. Ct.

⁴⁷⁴ Összes éves nyereségük 202 231,85 K volt. Évi jelentés 1922-ről. 1923. január 12. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. Ct.

⁴⁷⁵ Az újonnan megállapított részvénytőke 11 100 000 K lett, a tartaléktőkét 2 454 980 K-ra emelték. Az azévi nyereség 1 702 162 K volt. Évi jelentés 1923-ról. 1924. január 22. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. Ct.

⁴⁷⁶ Az 1926. január 1-jén elkészített nyitó mérleg vagyontételei közül az árukészlet (431 293 472 K), a pénztárkészlet (2 143 826 K) és a girószámla (101 729 K) tételeit az 1924. december 31-én záró mérlegben feltüntetett összegben változatlanul vették fel. Kimutatták ezek mellett az adósok (225 937 834 K), az értékpapírkészlet (500 000 K) és az iroda-berendezés (86 600 K) tételösszegét.

⁴⁷⁷ Ebből 50 515 500 K részvénytőkeként megmaradt, a tiszta vagyon (30 852 478 K) üzletrésztőkét meghaladó részét (16 838 500 K) a részvénytőke felértékelésére, a maradó (14 013 978 K) összeget pedig tőketartalék címen jegyezték be. A 67 354 000 K, azaz 5388 P 33 f részvénytőke részvényenként 2000 K-t, azaz 16 f-t ér.

⁴⁷⁸ Igazgatósági javaslat és jelentés 1926. április 1. HBmL. VII. 4/d. 76. 82. Ct.

⁴⁷⁹ 1927. évi mérlegük 780,46 P tiszta nyereséget mutatott ki.

Példakövető helyzetkihasználás: a siker receptje és a gyakorlat

A fenti példát a mezőgazdasági termékek keresletének kihasználására szélesebb körben jól használható ötletnek látták. A széles körű piac tág lehetőségeket nyújtott a több irányú közvetlen kereskedelemre.

Az *Állatkereskedelmi és Mezőgazdasági Részvénytársaság Debrecen*, eredeti nevén Mezőgazdasági és Állatforgalmi Részvénytársaság (Landwirtschaftliche und Kuhverkehrs Actiengesellschaft) 1920. november 6-án tartotta alakuló közgyűlését. Létrejöttük célja elsősorban a mezőgazdaság körébe vágó ügyletek folytatása volt, különösen mezőgazdasági üzemek bérbevétele, és esetleg a részvétel, társulás ilyen vállalkozásokban, üzemekben. Konkrétabban állatok vételével, eladásával kívántak foglalkozni, bizományban és saját számlára, de ehhez hozzá tartozhatott az állattenyésztés és -hízlalás felvállalása is. Állattenyésztéshez szükséges termények és egyéb cikkek vétele és eladása, illetőleg a mezőgazdasággal és állattenyésztéssel kapcsolatos iparágak létesítése és üzése is szerepelt tervezett tevékenységeik listáján. Alaptőkéjük 2 000 000 K volt, 4000 darab 500 K névértékű részvényben. A választott igazgatóság a napi ügyintézésre, üzletek vezetésére ügyvezető bizottságként működött. Tagjai az alapításkor Weszprémy Zoltán; a Tiszavidéki Mezőgazdák Szövetkezete elnöke, Rickl Antal; Létay Lajos, Hajdú Imre, Fried Samu és Linck Gyula voltak. Központjuk a Piac u. 32. szám alatt volt. Az országos gazdasági helyzet változásai az ő esetükben is általánosságokban éreztették hatásukat, a szövetkezet helyzete minden gazdasági évben visszatükrözte az általános állapotot.⁴⁸⁰ 1922-re a vállalkozás helyzete még sokkal rosszabbá vált: 1921-ben 926 444 K 58 f veszteségük volt. Ezt a sertésárak nagymérvű zuhanásával indokolták, ami korábban, magas volta miatt, a sertésenyésztés arányainak folyamatos emelését mutatta legjobb befektetésnek. Emiatt a hirtelen bekövetkezett változás miatt többmillió értékű készletüket csak jelentős veszteségekkel tudták eladni. A feltüntetett veszteség teljes egésze ebből a sertéshízlalási vállalkozásból eredt. Ennek a veszteségnek a csökkentésére a következő pár éves időszakot nem találták alkalmasnak. Ezért is határozták el a vagyonszármazást részvényekben leróni, és

---

⁴⁸⁰ 1921-ben már az alaptőke leértékelésére került sor, amit 1 700 000 K-ra szállítottak le. Ezt emelték meg 300 050 K-val, 706 db 425 K névértékű részvény útján. Így tőkéjük összesen 4706 darab, egyenként 425 K névértékű részvényre konvertálódott. Alapszabályzat-módosítás 1921. augusztus 16. HBmL. VII. 4/d. 92. Ct. 919.

a részvényösszevonást.⁴⁸¹

Az 1922-ben keletkezett nyereséget, 448 868 K 65 f-t a korábbi súlyos veszteség kitermelésére és az esetleges újabb gondok ellensúlyozása céljából átvitték teljes egészében a következő évi mérlegkönyvbe. Ennek az összegnek a tartalékolására annál inkább szükség volt, mert az 1922. gazdasági év végével lejárt a Nagyhorti Bér gazdasággal kötött szerződésük, és kellő üzleti tőke sem állt a vállalkozások intézésére. Ennek híján számottevő üzleti eredményt nem sikerült felmutatniuk.⁴⁸² Eredményesebb tevékenységről 1923-ban és 1924-ben sem számolnak be, megint a megfelelő tőkemennyiség hiányára hivatkozva. Ebben az évben, korábbi tapasztalataikból kiindulva, módosították a részvénytársaság alapszabályzatát, szűkítve az igazgatóság taglétszámát hat főről háromra, és az Általános Forgalmi Bankkal megszűnt kapcsolatok miatt a számukra rögzített jogokat törölték.⁴⁸³ 1925-ben az Rt. egyáltalán nem működött, megint csak rendelkezésre álló kellő tőke híján. Ebből eredően veszteségeik újra megnöttek.⁴⁸⁴ 1925. végével a cég nevet változtatott: ekkortól lett Állatkereskedelmi és Mezőgazdasági Rt.⁴⁸⁵

1925-től a részvénytársaság élete fordulatot kívánt venni: az addig nagyrészt veszteséges, vagy még inkább pangó vállalkozás tőkéjét kizárólag tőzsdei részvénytársaságokba fektették be.⁴⁸⁶ A társaság tőkéjét 50 000 P-re kívánták emelni, 500 darab 100 P névértékű részvényben.⁴⁸⁷ Ekkorra a tagság jelentősen megváltozott: az eredeti alapító igazgatók helyét átvették Krausz Dezső, Krausz József, Főgel Ferenc, Főgel János, Lovag Berks Lajos, Kardoss Ferenc, és Katzender János. Ettől függetlenül a cég forgalma nem érte el a várt eredményt. Ennek ellenére elismerendő intézeti működésre utalt a cég tevékenysége, üzleti összeköttetései és az ügyletek sorának kedvező feltételek melletti

---

⁴⁸¹ Emiatt a részvények névértéke 500 K-ról 425 K-ra csökkent. Rendes éves közgyűlés jegyzőkönyve 1921-ről. 1922. július 8. HBmL. VII. 4/d. 92. Ct. 919.

⁴⁸² 1922. évi rendes közgyűlés jegyzőkönyve 1923. november 30. HBmL. VII. 4/d. 92. Ct. 919. Az 1923. év meghozta azt a döntést, hogy az 1922. évi, átvitt nyereségből (448 868 K 65 f) levonták a korábbi veszteségek összegét (233 550 K), és a maradék 215 318 K 65 f-t a következő évre vitték át.

⁴⁸³ Fried Samu és Linck Gyula elsősorban a bank képviselőjében kaptak helyet az igazgatóságban.

⁴⁸⁴ 669 585 K-ra.

⁴⁸⁵ Alapszabály-függelék 1926. január 20. HBmL. VII. 4/d. 92. Ct. 919.

⁴⁸⁶ A részvények árfolyama 1925. január 1-jén 360 P (4 500 000 K) volt. Ebből az alaptőke 329,42 P, a tőketartalék 30,58 P, tehát a társaság részvényeinek névértéke 7 f volt darabonként. Ennek alacsonysága miatt döntöttek úgy, hogy összevonják a részvényeket 200 darabba, 14 P névértékkel. A maradék 7,42 P értékű részvény töredékrészvényként szerepelt a továbbiakban.

⁴⁸⁷ Ennek fedezete részint az összevont alaptőke 322 P-je, részint a 23 összevont részvény után felajánlott 483 darab részvény árfolyamában 47 978 P, végül 17 darab új részvény árfolyamában 1700 P volt. Jelentés a

megkötése. Az ügyvitel jelentős részét hitelek útján bonyolították le, és a hitel drágasága, valamint az aránytalanul nagy költségek a haszon nagy részét elvitték, ezért nem volt a vezetőség megelégedve a nyereséggel, ami a korábbiakhoz képest pozitívan változott.⁴⁸⁸ Ezt a viszonylag kedvező újraindulási folyamatot keresztezte a világgazdasági válság.

Az 1930. gazdasági évről szóló jelentések már a mélypontra jutott mezőgazdasági krízis következményeit taglalták. Az üzleti forgalom aránytalanul nagy mértékben lecsökkent, miközben a beszerzések átvételek és átadások költségei változatlanul megmaradtak, vagy emelkedtek. A cég eladásait döntő mértékben továbbra is hitel útján kellett lebonyolítaniuk, mert a vevők tőkeszegények voltak. Ezért a részvénytársaságot további költségek terhelték a kamatkülönbözetek és az idő közben felmerülő költségek miatt. Ezek teljesítése viszont, a vevőkör megtartása miatt elengedhetetlennek tűnt. A válság súlyosbodásával a vállalat megszorította kiadásait, csak a legnélkülözhetetlenebb üzleti költségeket vállalták. Áruikat azonban nagyrészt csak hitelre tudták eladni, a túl magas kamatláb kiadási többletei mellett. A személyi, dologi kiadások, takarmány- és költségszámlák igen magasak voltak. 1930-ban a cég 1626,31 P veszteséggel kellett számoljon, 1931-ben ez 6702,43 P-re nőtt.⁴⁸⁹ A forgalom további hanyatlása volt várható, a gazdatársadalom vagyoni megrendülése miatt. Ezt súlyosbította a gabonamoratórium rendelete, ami a régebbi követeléseket is behajthatatlanná tette.⁴⁹⁰

A gazdasági válságot a cég, forgalma megőrzése miatt, mégis átvészelte, és 1934-35-ben újra kezdett talpra állni. 1934-ben forgalmuk újra megemelkedett,⁴⁹¹ és célul tűzték ki a részvényesek nyereségének biztosítását. Az állatárak azonban nem stabilizálódtak, számos esetben kényszereladásokra volt szükség, ezért a nyereség a vártnál kevésbé emelkedett: a fenntartási költségeket a súlygyarapodással elérhető áremelések sem fedezték. A takarmányárak is nagy arányban emelkedtek, és előre nem látható kiadásokat képeztek. Ezek a költségek nem álltak arányban az állatárakkal és az elért eredményekkel. Az újra kiadott, gazdaadósokat védő kormányrendeletek újra lehetetlenné tették a régi követeléseik behajtását, és így a részvénytársaság tőkéjét sem lehetett forgatni. 1934-re a

---

cégbíróságnak 1927. május 25. rendes közgyűlésről, és közgyűlési jelentés 1924-ről. HBmL. VII. 4/d. 92. d. Ct. 919.

⁴⁸⁸ 1929. eredménye 1978 P 71 f volt.

⁴⁸⁹ Éves közgyűlési jelentések 1930-ról és 1931-ről. 1931. április 20. és 1932. április 27. HBmL. VII. 4/d. 92. d. Ct. 919.

⁴⁹⁰ 1933. március 31. Éves rendes közgyűlési jelentés 1932-ről. HBmL. VII. 4/d. 92. d. Ct. 919.

veszteségük összesen 8501,49 P-re emelkedett. 1935-ben ez még 7240,46 P-vel nőtt, mert nagyarányú sertéshízalásukhoz a szükséges takarmány ára váratlanul és nagy arányban megugrott. Ez eredményezte a veszteséget, és az, hogy a gazdamoratórium-rendeletek továbbra is érvényben voltak, ezért hiteleiket adósaik nem fizették vissza, és eladásait sem tudták így lebonyolítani. Hogy változásokat érjenek el az évek óta tartó tendenciában, újra haszonbérletet létesítettek Hencidán, az állatállomány könnyebb eltartására, és az állati értékek kedvezőbb kihasználására.

1936-ra viszont reményük nyílt helyreállítaniuk a korábbi veszteséget, mert 1975,08 P nyereséget állítottak elő. Ennek okát abban látták, hogy eredményesnek bizonyult tőkeforgatásuk.⁴⁹² Ez a nyereségszerzési tendencia folytatódott, aminek eredményeként 1938-ra már úgy látták, hogy a gazdasági viszonyok közelednek a rendes és a gazdaság fellendítésére alkalmas irányzékhoz.⁴⁹³ A megerősödött üzleti viszonyokra azonban kedvezőtlen hatással volt az 1939. őszén életbe léptetett katonai intézkedés, ami az üzletet újra bizonytalanná, a keresletet deprimálttá tette. Ez árcsökkenést okozott a cégvagyon állományában és érdekeltségeiben.

1939-ben már érezte hatását az elharapózó hadiállapot, a nagyarányú katonai behívások és katonai hadműveletek miatt a termelés a mezőgazdasági művelés, az állattenyésztés és az állatkereskedelmi tevékenység minimálisra csökkent. Ezzel egyidejűleg a forgalom mértéke is csökkenést mutatott.⁴⁹⁴ 1940-re mégis sikerült nyereséget produkálniuk,⁴⁹⁵ mivel a kereskedelmi forgalom újra felfokozódott, és az előző évben beszerzett áruk árai aránytalanul magasra emelkedtek. A hadigazdaságra átállás mellékhatásai egyre erőteljesebben mutatkoztak meg: 1941-ben bár emelkedett a forgalom, rendkívül költségessé vált a mezőgazdasági üzem és az állatkereskedelem, a hizlaló fenntartása, a különféle anyagok, főként a takarmányok áremelkedése miatt. Az újra magas kamatú hitel miatt csekély tőkeemelést láttak szükségesnek, amellyel tőkájukat duplájára növelhették.⁴⁹⁶ Ez hasznos lépésnek bizonyult, mert 1941-ben 16 472,53 P-t, 1942-ben

---

⁴⁹¹ 1934-ben 1367,54 P nyereségük volt.

⁴⁹² Ennek köszönhetően 1937-ben 8327,87 P nyereségüket, amit szintén korábbi veszteségeik kiküszöbölésére kívántak felhasználni. 1938-ban 6888,03 P-t könyvelhettek el.

⁴⁹³ Éves rendes közgyűlések 1934-ről (1935. április 11.), 1935-ről (1936. április 30.), 1936-ról (1937. március 27.), 1937-ről (1938. április 5.) és 1938-ról (1939. április 15.). HBmL. VII. 4/d. 92. d. Ct. 919.

⁴⁹⁴ 1939-ben újra csak veszteséget könyvelhettek el a cég mérlegében (7344,75 P).

⁴⁹⁵ 2546,32 P-t.

⁴⁹⁶ 50 000-ről 100 000 P-re.

12 376,94 P-t eredményezett tevékenységük. Ezt a sertéshízlalásban akarták megforgatni, ami ilyenkor a talán legjövödelmezőbb ágazatként működik, és kötöttek is a Magyar Királyi Államvasutak Igazgatóságával egy szerződést 1000 db sertés hízlalására, de ezt fel kellett számolniuk. Az Államvasutak Igazgatósága ugyanis végül nem tudta biztosítani a megállapodás szerinti takarmány mennyiségét, az általános közellátási nehézségek miatt. A hasznót a mezőgazdasági üzem átlagon felüli hozama hozta, 1943-ban úgyszintén.⁴⁹⁷ Az általános takarmányhiány miatt az állattenyésztés és -tartás szinte lehetetlennek bizonyult. A szükséges terményeket, takarmányokat a bérgazdaságból biztosították. A háború végére, 1944-től a részvénytársaságról nem maradt több adat, valószínűleg a háború ideérkező viharai, majd az államosítások véglegesen beszüntették egyre sikeresebb, bár az országos gazdasági viszonyokban korábban sokszor hánykolódó tevékenységét.

VII. 2. Kereskedelmi társulások

Alkalmazkodási kísérlet a fennmaradásért

A régi civis családok egy része, elsősorban anyagi megfontolásokból igyekezett hasonulni tehetsége szerint a tőkés polgárság képviselőihez. Nemcsak társadalmi és jogi elvárásokat teljesítettek akkor, amikor példaként vették a környezetükben élő, náluk rugalmasabb és így több bevételi lehetőséget meglátó, modern gondolkodású és sokoldalú családokat. Az általában gazdálkodással foglalkozó és sajátos hagyományaikra büszke civisek közül néhányan igyekeztek tehetségüknek és érdeklődésüknek, képzettségüknek megfelelő, de modern, újszerű pénzszerzési formákat, módszereket kialakítani. Ehhez önmaguk képzésétől sem riadtak vissza, haladtak a korról annak ellenére, hogy a konzervatív és berögzült szokásokhoz a civisek nagy része görcsösen ragaszkodott-anélkül, hogy ezeket az újításokkal, hasznossági és használhatósági szempontból összehasonlították volna. Ezek közé a modernitásra törekvő, a kor elvárásaihoz igazodni igyekvő családok közé tartozott például a Zöld család, a Vásáry család, vagy az Öry testvérek.

---

⁴⁹⁷ A bérgazdaság átlagon felüli hozama 1943-ban 16 030,24 P tiszta hasznót hozott. Éves rendes közgyűlések 1939-ről (1940. március 30.), 1940-ről (1941. március 18.), 1941-ről (1942. március 30.), 1942-ről (1943. március 27.) és 1943-ról (dátum nélkül). HBmL. VII. 4/d. 92. d. Ct. 919.

A 19. században nagy családi gazdaságra szert tett Öry família a hagyományos cívisgazdák egyik vezető családja volt. Házasságaik révén közeli rokonságban álltak a Zöld családdal, és több hangadó cívis családdal – Mike, Polgáry, Nyilas, Böszörményi, Öry, Vásáry – is. Az általános, új módszerek bevezetését és kipróbálását a mezőgazdaság és állattenyésztés területén elutasító gondolkodásmód náluk nem vált uralkodóvá, sőt az 1920-as évektől láthatólag fogékonnyá váltak az újításra. Ez talán a rokonaik példájának is volt köszönhető. Modern gondolkodásuk legnyilvánvalóbb eredménye az 1937-ben létrejött *Öry Testvérek Hentes és Mészáros Üzlete Debrecen*, ami társasági szerződéssel Kft-vé alakította volna az egyik testvér addig önálló boltját.

A tervük az volt, hogy a Simonffy utca 2/b. szám alatti üzletbe betársul Öry Lajos mellé István és Ferenc is. Társasági szerződésükben olyan korlátolt felelősségű társaság létrehozását határozták el, amellyel céljuk „levágásra alkalmas sertés, marha, borjú, bárány, birka, juh élő és holt állapotban történő beszerzése, a hentes és mészáros iparban szokásos feldolgozása és az így nyert húsneműek nagyban és kicsiben árusítása bel- és külföldi viszonylatban”. Törzstőkéjük 10 000 P volt, amit a tagok készpénzben befizettek.⁴⁹⁸

A tervezett társaság ügyintézői és képviselői Öry Lajos és István voltak, Ferenc úgy tűnik, inkább a csendestárs szerepét kapta. A társaság ügyvivője elsősorban a legidősebb és legtapasztaltabb Öry Lajos volt, akinek hármójuk közül egyedül volt joga a társaságot egymaga képviselni, a céget saját személyében egymaga jegyezni és a társaság nevében üzleteket kötni. Öry István a társaság ügyvitelét és képviselétét önmagában csak akkor gyakorolhatta, ha ebben Öry Lajos akadályozva volt. Határozatuk szerint az éves mérlegben mutatkozó tiszta nyereség a tagok között fejenként egyenlő arányban kerül elosztásra, mint ahogy a veszteséget is egyenlő arányban tartoztak viselni. További határozataik szerint, ha egy tag a társaság érdekeit szolgálni nem képes, vagy magatartása a társaság céljait megghiúsítaná, üzletrésze bevonásra kerül. A bevont rész értéke eredménye szerint megtérítendő. Halál esetén a társaságban megmaradt tagok többsége dönt arról, hogy átszáll -e az elhunyt örökösére annak része, vagy kizárásnak van -e helye. A társaság tagjai más hasonló tárgyú vállalatnál nem tölthetnek be semmiféle üzleti ténykedéssel járó

---

⁴⁹⁸ Ez Öry Lajostól 5000 P-t, Öry Istvántól és Ferencről 2500-2500 P-t jelentett, és a felmerülő kérdésekben a tőkenagyságnak megfelelő szótöbbség szerint határoztak: minden 100 P után járt 1 szavazat. Szavazategyenlőség esetén sorshúzással kívántak dönteni. A döntésekhez legalább két tag jelenléte kellett, hogy határozatképesség álljon fenn

megbízást. Az alapításra maximum 800 P fordítható, és ezt a társaságra terheltek.⁴⁹⁹ A társaság tervének és elindításának alapvető feltétele volt az, hogy a három férfi iparigazolvánnyal rendelkezett: Öry Lajos még 1930-ban, Öry István és Ferenc az alapításhoz, 1937-ben váltotta ki.⁵⁰⁰ Mihelyt kiadták számukra az iparigazolványokat, be is adták a cégbírósághoz a Kft.-bejegyzési kérelmüket. A Kft. létrehozását azonban megakadályozta a céges iparigazolvány hiánya, aminek kiadási feltételeit nem tudták teljesíteni, ezért a cégbírósághoz 1937. május 8-án bejelentették: céges iparigazolvány híján nem tudtak korlátolt felelősségű társasággá alakulni, ezért közkereseti társasággá kénytelenek válni. Ehhez kérték mentességüket külön iparigazolvány váltásától, mert korábban már bemutatták, hogy mindhárman rendelkeznek személyre szóló iparigazolvánnyal. Így közkereseti társaság formájában mégis tudták folytatni vállalkozásukat, személyes iparüzési jogosultságuk révén.

Az országos hiánypótló szervezet tervei, sikere és végzete

A debreceni vállalkozó csoportok között olyan is akadt, amelynek tagjai országos szinten hiányzó szervezetet kívántak létrehozni. Ez a szolgáltatói ötlet nagyszabású és átfogó tevékenység-tervével jó létfeltételekre és hosszan sikeres működésre számíthatott.

1919-től kezdte meg működését, szintén a háború utáni új gazdasági viszonyok között, a *Debreceni Üvegkereskedelmi Részvénytársaság* (németül *Debrecener Glashandels Aktiengesellschaft*). 1919. február 6-án tartották az alakuló közgyűlést, addigra 200 000 K-t fizettek be induló tőkének⁵⁰¹ az Általános Forgalmi Bankhoz.⁵⁰² A cég üveg-, porcelán-,

---

⁴⁹⁹ Társasági szerződés 1937. január 15. HBmL. VII. 4/d. 92. Ct. 1409.

⁵⁰⁰ Iparigazolvány Öry Lajos részére, Debrecen szabad királyi város elsőfokú iparhatóságától. 28 451/1930. B. szám alatt. Arany János u. 7. szám alatti lakos. Született Mezőtelegden, 1901-ben. A mészáros és hentes ipar gyakorlásának az 1922. XII. törvénycikkelyben megállapított feltételeit saját személyében igazolta. Ennél fogva A 178/1930. szám alatt a képesítéshez kötött iparúzó iparosok lajstromába bevétték. 1930. szeptember 10. Iparigazolvány Öry Ferenc részére 1338/1937. B. szám. Debreceni lakos, Simonffy u. 2. szám alatt, született Nagyváradon 1911-ben. A képesített ipart űző iparosok lajstromába A 32/1937. szám alatt bevezették. 1937. január 15. Iparigazolvány Öry István részére: Debreceni lakos a Simonffy u. 2. szám alatt, született Nagyváradon 1907-ben. A 31/1937. szám alatt az iparúzők lajstromába bevezették. 1937. január 15. HBmL. VII. 4/d. 92. Ct. 1409.

⁵⁰¹ 500 darab, egyenként 400 K névértékű részvény képezte az alaptőkét induláskor. Rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 1919. augusztus 3. HBmL. 4/d. 875. ct.

⁵⁰² A részvényaláírás zárideje 1919. január 24. volt a részvények kiszolgáltatásakor alapítási költség és részvénybélyeg címén darabja után 4 K-t fizettek. Alapítási tervezet, 1919. január 15. HBmL. VII. 4/d. Ct. 875.

majolika-, zománc- és díszműáru üzlet létesítésére, fenntartására és az ezekkel kapcsolatos különféle ügyletek és vállalkozások folytatására koncentrált. Iparengedélyüket 1919. február 10-én kapták meg.⁵⁰³ A vállalat elnökéül Ungár Jenő bankigazgatót választották meg. Alapító tagjai között olyan nevesebb helyi – jórészt izraelita – személyiségeket találunk, mint a főrésztulajnos Kellner család lánytagjai, Gizella, Erzsébet és Zsófia, dr. Berger Andor, Létay Lajos, Lám Sándor, dr. Magyar Simon, dr. Hegedűs Jenő ügyvéd, vagy dr. Maugner Arthur. Az indulással azonban hamarosan gondok adódtak: a megváltozott gazdasági és politikai viszonyok miatt (azaz a román megszállás körülményeinek köszönhetően) jobbnak látták elhalasztani a társaság cégbejegyzését, amit hivatalosan 1919. áprilisában meg is kérvényeztek.⁵⁰⁴ A visszavonatot cégbejegyzést négy hónappal később jónak látják mégis végrehajtani, amikor újra remény nyílt arra, hogy a gazdasági és politikai helyzet megváltozik, és visszatér az egészségesen kezelhető körülmények közé.⁵⁰⁵ A nagykereskedelmi cég korábban hiányzó gazdasági láncszemként kívánt működni, első évben a piac megszerzése (kicsiben eladásokkal is), a második évben a társaság cégének vidéken való bevezetése volt legfőbb, és az éves jelentések tanúsága szerint igazán sikeresen megvalósított céljuk. A cég vidéki terjeszkedése magába foglalta a vidéki kereskedők bevonását az üzletkörbe. A harmadik üzleti évben tervezték az így megszerzett vevőkör megtartását, és a vállalat teljes kiépítését, a nagybani eladások teljes körű bevezetésével és megszervezésével.⁵⁰⁶ Ehhez alapként szolgált az ezúton későbbre is bebiztosított piac, és a viszonylag jó áruellátottság a nehéz forgalmi és beszerzési viszonyok között is. A vállalat a súlyos valutáris viszonyok és a szállítás nehézségei miatt főleg a jobb árukkal történő ellátást nehezebben tudta intézni, de sikerült olyan áruraktárról gondoskodniuk, ami lehetővé tette a mindenkori teljes körű kiszolgálást. Kedvező körülményként ehhez társult, hogy a Zagyvapálfalvai Üveggyár Rt-től, ami az ország akkori egyetlen táblaüveg-gyára volt, folyamatosan hatékony támogatást kaptak. A gyár

---

⁵⁰³ Jegyzőkönyv az alakuló közgyűlésről cégjegyzés végett a törvényszék számára. 1919. február 21. és iparigazolvány a Debreceni Üvegkereskedelmi Rt. (Rózsa U. 4.) számára: a cég igazolta, hogy az 1884. XVII. törvénycikknek megfelelően iparüzésre jogosult. Ezért iparigazolványát D 23/1919. iparlajstromszám alatt számára kiadják. Debrecen, 1919. február 10. HBmL. VII. 4/d. Ct. 875.

⁵⁰⁴ Rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve 1919. április 16. HBmL. VII. 4/d. Ct. 875.

⁵⁰⁵ Jegyzőkönyv rendes közgyűlésről a Debreceni Üvegkereskedelmi Rt. cégbejegyzése tárgyában. 1919. augusztus 3. (Rendkívüli közgyűlést a román közigazgatás miatt nem tarthattak, jog szerint azon kellett volna határozni a cég bejegyeztetése felől. Ezért egyenértékűnek tekintették ezt a rendes éves közgyűlésként megtartott összejevetelt egy rendkívüli közgyűléssel.) HBmL. VII. 4/d. Ct. 875.

⁵⁰⁶ Rendes éves közgyűlési jegyzőkönyv 1921-ről, 1922. május 23.

termékeivel sikeresen ellátták Debrecen és vidéke táblaüveg-szükségleteit.⁵⁰⁷ Ebből eredően feltételezhető erős üzleti kapcsolatuk a Kaszanyitzky- üvegkereskedéssel.

Az előzőekben bemutatott vállalkozásokhoz hasonlóan, az Üvegkereskedelmi Rt. esetében is folyamatosan tőkeemelésnek lehetünk szemtanúi. Ez az eljárás szinte törvényszerű volt, ha egy cég az adott gazdasági körülményekhez kívánt alkalmazkodni, enélkül pedig nemcsak a fejlődésre, de a fennmaradásra sem sokáig lett volna esélyük vagy lehetőségük. A cég 25 000 db (400 K névértékű) részvénnyel, 500 000 K alaptőkére alapult. Ezt az alapösszeget már kezdettől folyamatosan emelték, 1922-ben 3 millió, 1923-ban 10 millió K-ra. 1924-re ez az összeg 200 millió K-ra nőtt.⁵⁰⁸ A tőkeemelések legfőbb oka ez esetben is a korona értékének és vásárlóerejének csökkenése volt, ahogyan a többi vállalatnál is. A vállalat tőkeereje ezzel csak kevéssé nőtt, bár a többi vállalat zöméhez képest náluk ez kissé jobban érződhetett.

Az 1923. évi közgyűlésen⁵⁰⁹ a korlátozott gazdasági lehetőségek miatt olyan vállalat kialakítását és fenntartását határozták el, ami biztos alapokon nyugszik, és közvetlen a gyárakkal áll kapcsolatban, hogy a helyi és a tekintélyes méretű vidéki körzet szakmabeli üzleteit lehetőség szerint kizárólagosan elláthassa, és üzletkörébe vonhassa. A debreceni piacot elsődlegesen ők uralták, ezért szükségessé vált a kicsibeni (détail) eladási osztály kibővítése. A tisztántúli üveg- és porcelánkereskedők nagy része tőlük szerezte be szakmailag szükséges cikkeit. A vevőkör megszerzése és megtartása végett versenyképességüket és gondos kiszolgálásukat igyekeztek minél magasabb színvonalra fejleszteni. Közvetlenül a termelőkkel tartották a kapcsolatot, ezért előnyös bevásárlásokat tudtak eszközölni, és méltányos árakat tudtak garantálni. Készleteiket elsősorban Csehország területéről szereztek be, de ez az áruforrás az infláció felerősödésével megdrágult, és a devizaellátás bizonytalansága miatt lehetetlenné vált idegen valutában kötelezettségeket vállalni. Ezeket a beszerzési nehézségeket használták ki a hazai gyárak arra, hogy szakmailag továbbfejlődjenek, és hogy a magyar szükségleteket magyar termékekkel elégítsék ki. Ezt a megoldást az Rt. vezetősége támogatandónak találta, mert az állandó piac biztosítását remélték ettől, főként a kevésbé finom áruk terén. Ebben az

---

⁵⁰⁷ Főként ennek köszönhető, hogy 1921-ben 69 741 K 98 f haszonnal számolhattak, és az 1250 részvény után darabonként 30 K osztalékot tudtak fizetni. Az előző évi maradék nyereséggel együtt ez a haszon 74 199, 76 K volt. Rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyv, 1922. április 18. HBmL. 4/d. 875. ct.

⁵⁰⁸ Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1922. december 11, 1923. május 26. és 1924. június 26. HBmL. 4/d. 875. ct.

évben a fejlődés és a terjeszkedés tőkeemelését tett szükségessé, ezért ekkor növelték az alaptőkét 10 millió K-ra.

1924-ben a gyár alaptőkéje tovább nőtt 200 millió K-ra, de ezzel párhuzamosan az éves tiszta nyereségük összege is megugrott. A vállalat tevékenysége ekkor már az egész Tiszántúlra kiterjedt, előnyös gyári összeköttetések révén az egész vidéken életbe léptették a nagybani eladást.⁵¹⁰

1925-ben a vállalat tiszta vagyona a (miniszteriálisan elrendelt) hivatalos felmérések szerint 1 250 000 000 K volt. Az azévi felértékelés alapján tiszta hasznuk 80 544 406 K volt, az áruraktárak 1 609 727 020 K-t ért, értékpapírkészletük 14 000 000 K-t tett ki, és az értékkülönbözeti számítások után jött ki az összeg 1 250 000 000 K-ra. Átszámítva mindez 100 000 P vagyont jelentett. Részvényeiket is át kellett konvertálniuk, így az 500 000 db, 20 f névértékű alaprészvényeket összevonták 100 P-s egységekbe, hogy minden 500 db részvény 1 db 100 P-s részvényt érjen.

1926-ban a vállalat tiszta éves haszna 6 731 P 34 f volt, ami azt jelezte, hogy nagyjából állandó bevétellel számolhattak az addig eltelt időben. Az igazgatóság ezért javasolta új árucikkek bevezetését, és új üzleti és gyári összeköttetések életbe léptetését a forgalom fellendítése érdekében. Ezzel a veszteség kizárását, és a haszon megnövelését tűzték ki célul, mivel a biztos anyagi és üzleti megalapozottságra építve remélték a gazdasági konjunktúrával párhuzamos újabb fellendülést.

A következő gazdasági év jelentései alapján nőtt a cég forgalma, nagybani és kicsibeni eladásai tükrében. A korábbi folyamatos osztalékfizetést viszont most beszüntették, és a tiszta, éves nyereség összege sem ütötte meg a korábbi szintet.⁵¹¹ Ennek legfőbb okaként az emelkedő üzlet- és raktárbérek, a növekvő közterheket, és az erős verseny miatt az eladási feltételek kikényszerített enyhítését nevezték meg. Ekkor már céljuk csupán a vevőkör megtartása volt, ami miatt bővítették az árengedmények körét, és a fizetési feltételeket. Mindez lényegesen, hátrányosan befolyásolta a haszon alakulását, ami mellett csak az óvatos üzletvitel maradt meg egyedüli ellensúlyozó tényezőnek.

A rákövetkező évben ezek a rossz gazdasági körülmények csak súlyosbodtak,

---

⁵⁰⁹ Az 1922-es év eredményeiről, 1923. május 15.

⁵¹⁰ 1924. június 26. rendkívüli közgyűlés 1923-ról. (Nyereségük abban az évben 4 292 282,02 K volt.) HBmL. 4/d. 875. ct.

mintegy előjeleként a gazdasági világválságnak. A legtöbb gondot a magas kamatlábak és a hitelbe kiadott áruértékek okozták, bár a tiszta jövedelme nőtt a vállalatnak. 1929-től már erőteljesen megérezték a gazdasági válságot, és az emiatt lecsökkent piaci vásárlóerőt. Az egyik legfőbb vásárló réteget, a gazdálkodókat ekkor még fagykár is sújtotta, ami még erőteljesebben kihatott a piaci forgalomra. Ezek miatt a céget kisebb veszteségek érik, nyereségük az előző évi negyedére esik. Ugyanakkor a vállalat fenntartása mellett jelentős távlati célokat igyekeztek megvalósítani, a későbbi továbbfejlődést és terjeszkedést előkészítendő, ezért vásárolták meg a Wolheim, Spitzer és Társa pécsi céget dunántúli fióknak. Ez egy elismert, jó nevű cég volt, és a vásárlás tovább növelte a vállalat előnyös kilátásait. Emellett még ugyanebben az évben megalapították az Üvegárusító Rt-t, 210 000 P alaptőkével, hogy az összes magyar üvegyárral tárgyalhassanak, gyártmányaik egyedárusításával kapcsolatban. Ez az ötlet is sikeresnek és prosperálónak indult. Meg is látszott az 1930-as év eredményein, hogy a romló gazdasági viszonyok között, mikor a fogyasztóképesség tovább csökkent, felerősödött a konkurencia, és leromlott az adósok fizetési képessége, az Üvegkereskedelmi Rt. 1105,01 P hasznot szerzett.⁵¹²

1932-ben azonban már jelentős veszteségeket könyvelhettek el: a teljes összeg 38 947 P 36 f-re rúgott. Ennek mintegy harmada a pécsi üzlet veszteségéből származott (15 115 P 13 f). Ezt a –korábbiakhoz képest– meglehetősen nagy arányú összeget azzal próbálták indokolni, hogy a folyamatosan csökkenő forgalom mellett a társadalom, valamint a társaság vagyonának értékcsökkenése, a magas bolt- és raktárbérek, és a kiviteli veszteségek játszottak közre kialakulásában.⁵¹³ Az ekkortól következő évek során ez az alapvesztés tovább gyarapodott, bő másfélszeresére.⁵¹⁴ A veszteségek óriási összege ellenére a vállalat fenntartását határozták el, remélvén, hogy az elkövetkező pár év alatt a mérlegük megfordul, és a válságos időszak előtti sikeres tendencia visszatér. A fellendülés azonban váratott magára. A gazdasági leromlás elsősorban a Tiszántúl vidékeit viselte meg, a vásárlóerő, ami a vállalat (ahogyan a többi vállalkozás) szempontjából (is) mindvégig kulcsfontosságú volt, továbbra sem mozdult a holtpontról. A mérleg a takarékos üzletvitel

---

⁵¹¹ Az 1927. évi tiszta nyereség csupán 384 P 85 f-t tett ki. 1928-ban 1221 P 92 f –rel számolhattak, 1929-ben ez 300 P 51 f-re csökken.

⁵¹² 1930. évi rendes éves közgyűlés, 1931. július 20. Ct. 875.

⁵¹³ 1932. szeptember 24. 1931. évi rendes közgyűlés jegyzőkönyve. Ct. 875.

⁵¹⁴ 1932-ben 45 110,57 P-re, majd 1933-34-ben összesen 64 397,80 P-re. Rendes éves közgyűlések 1931-ről (1932. október 5.), 1932-ről (1933. szeptember 15.), és 1933-34-ről (1935. március 18.). Ct. 875.

mellett is alacsony haszonnal zárt. A következő évben sem javult a helyzet, a külföldi cikkek behozatala lehetetlen volt a devizakorlátozó rendelkezések miatt. 1935-36-ban a vállalat olyannyira válságos helyzetbe került, hogy felosztásáról döntöttek. A veszteség összesen 154 657,96 P-re emelkedett, ebből az utolsó év 91 907,80 P hozzáadást jelentett.⁵¹⁵ A felszámolás eredeti célja az volt, hogy az üzlet méretét csökkentve próbálják prosperálóvá tenni tevékenységüket, ezért a szanálási akcióban először az en gros eladásokat szüntették be. Ezzel elérték, hogy lecsökkent a személyzet létszáma, így elegendő volt egy új, kisebb üzlethelyiség. Ezúton az üzemi költségek is leapadtak. 1935 tavaszán magánegyezségek útján próbáltak tárgyalni hitelezőikkel, de ez nem járt sikerrel. Az alaptőkét meghaladó veszteségek miatt kényszeregyezségeket kellett kössenek,⁵¹⁶ a törvény szerinti 25%-os kvótának megfelelően. Ezek keretében a pécsi kirendeltségügyét is lezárták. Ezeket a kényszeregyezségeket azonban már nem tudták fizetni, azok költségei, a közterhek és az árupótlás miatt. Ezért kérték végül a vállalat értékesítését 1937. március 25-én.

VII. 3. Ipari vállalkozások

Önállóság a kezdettől a végig – a Vas- és Rézbútorgyár

A Vas- és Rézbútorgyár különleges helyet foglalt el a századforduló utáni tőkés vállalkozások sorában. Ez azon ritka gyáripari létesítmények között szerepel, amelynek fenntartásához nem változtattak a szűk, sőt rövid idő után szó szerint családi kereteken belüli vezetésen. A gyár, bár nagyvállalatként működött, nem vett igénybe banki segítséget fennmaradásához vagy bővüléséhez, és önálló iparvállalatként működött a kezdettől a végig.

A *Debreceni Vas- és Rézbútorgyár Részvénytársaság* 1905-ben alakult meg. Az alakuló közgyűlésen tagságot vállaltak a vállalatban Csanak János, Sesztina Jenő apósa; Debreceni Jenő, Kerekes Géza, dr. Löfkovits Márton, Sesztina Jenő, Tóth István; a Sesztina Vaskereskedés üzletvezetője, Weszter István és dr. P. Ábrahám Dezső. Az ötlet elsődlegesen a vaskereskedő Sesztina Jenő érdeme volt, aki fel kívánta karolni a magyar

---

⁵¹⁵ Rendes éves közgyűlés 1935-36-ról. 1937. április 6. Ct. 875.

⁵¹⁶ Végzés a debreceni kir. Törvényszéktől: 1936. július 20.

ipart, elsősorban olyan ágait, amelyekben szakértőként elismert tekintéllyel bírt. A vállalat célja a hazai, különösen a helyi vas és réz, általában a fém bútorigar, és ezen szakma körébe tartozó hasonló természetű iparágak megalapítása és fejlesztése volt. Ehhez csatlakozott természetesen a részvényesek befektetett tőkéjének tisztességes jövedelmeztetése. Az alapításra kerülő gyár ötlete olyannyira vonzónak bizonyult, hogy már az alakuló közgyűlésre befizették az alaptőke (25 000 K) 30%-át,⁵¹⁷ és az összes kibocsátott részvény jegyzésre került. A vállalat alaptőkéjét az Ipar- és Kereskedelmi Bank kezelte, amelynek ügyvezető igazgatója volt dr. Löfkovits Márton. Az alapszabályokat 1905. október 5-én fektették le, és ekkorra rendelkezésre álltak az induláshoz legfontosabb eszközök: Weszter István felvásárolta a szükséges szakmunka-eszközöket Flegler György debreceni vas- és fémbútorgyáros tulajdonából, egy csődeljárási árverés során.⁵¹⁸ Feleségétől kiegészítőleg vásároltak 257 db egyéb szerszámot. Fleglerné a vállalat érdektársaként részvényes is lett, csakúgy, mint a fenti ingóságokat felvásárló, és a vállalat sikeréhez ezenfelül részvényjegyzéssel is hozzájáruló Sesztina Jenő, és Weszter István.⁵¹⁹ Flegler György szakemberként a gyár üzletvezetését vállalta, ehhez iparüzési jogosultsága igazolása után 1905. december 30-án kapta meg iparigazolványát.⁵²⁰ Annak ellenére, hogy két év múlva kilépett, a gyár fokozatos fejlődésnek indult.

A kezdeti nehézségeket legyőzve, 1906-ban már jelentékeny nyereséggel számolhattak, és 1907-ben ez majdnem megtriplázódott.⁵²¹ Ekkor javasolták az alaptőke megemelését 120 000 K-ra, a gyár felfejlesztése céljából. Ezt 1909-re el is érték, ami rendkívül hasznosnak bizonyult a későbbiekre nézve. 1908-ban a fejlődést tovább tükrözi a mérleg.⁵²²

1909-ben, az éves zárszámadások tanúsága szerint bekövetkezett a gyár teljes mértékű megizmosodása. Nemcsak emelkedést, hanem előretörést, erőteljes fejlődést észleltek a vezetők az üzemben és az üzletkörben, annak ellenére, hogy még az indulás

---

⁵¹⁷ Ez túljegyzést jelentett, mivel a megalakuláshoz elegendő lett volna az alaptőke negyedrésze. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct. Jegyzőkönyv az alakuló közgyűlésről.

⁵¹⁸ A Flegler György tulajdonát képező eszközök ára 6910 K 55 f, felesége, Staffek Veronika tulajdonában álló eszközök ára 2500 K volt. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct. Jegyzőkönyv az alakuló közgyűlésről.

⁵¹⁹ Alapítási tervzet 1905. szeptember 20. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct. Terv szerint elnök-igazgató Csanak József, jogtanácsos: dr. P. Ábrahám Dezső ügyvéd. A részvények aláírási zárhatárideje 1905. október 4.

⁵²⁰ Iparigazolvány-másolat eredetiről, 1926. október 18. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵²¹ 1906-ban az éves tiszta bevétel 3387,47 K volt, 1907-ben 9109,19 K-t értek el.

⁵²² A bevétel tisztán már 16 197,84 K. Közgyűlési jegyzőkönyvek és éves mérlegek 1906-ról (1907. április 14.), 1907-ről (1908. június 27.) és 1908-ról (1909. augusztus 5.) HBmL. VII. 4/d. 76. 85. Ct.

nehézségeivel kellett küszködniük. A régi, szűk gyárhelyiség, kezdetleges szerszámok, majd a szükséges beruházások, az új gyárhelyiség megszerzése és berendezése körüli problémákat és akadályokat megoldották, és emellé olyan kiváló eredményt produkáltak, ami a továbbiakban is ösztönzőleg hatott. Korábbi veszteségeik háromnegyedét ledolgozták,⁵²³ a maradékot az új, modern gyár már meg sem érezte, mivel a gazdasági versenyben első helyre tört fel. A továbbiakban a gyár fokozatosan fejlődött, bővítésekre került sor az üzemben és az üzletkörben. A fellendülés, erősödés és a kiterjedés olyan méreteket öltött, hogy már a hazai közönségen túl, a külföldi piacra kezdtek termelni, Boszniába és Montenegróba szállítottak árukat. Elsődleges fontosságúnak tartották termékeik jó minőségét, megbízhatóságát és használhatóságát. Megrendeléseiket többnyire közvetlenül ügyfeleiktől kapták, 1909-ben 2381-et. Ügynökök útján csak 189 megrendelés volt abban az évben, és ez az arány hosszabb idő óta fennállhatott, mert az éves jelentés általánosan megállapította az ügynökök működésének a többi megrendeléshez képest kis hatásfokát.⁵²⁴

1911-ben felállították a márványipari osztályt, szükséges mértékben bővítették a műhelyeket és a gépparkot. A fejlődéshez viszont nagyobb befektetésekre, bővítésekre és építkezésre volt szükség. Ezért 1912. folyamán növelni tervezték az alaptőkét (120 db 500 K névértékű részvény kibocsátásával. Eredetileg 50+190 db, egyenként 500 K névértékű részvényből állt.) 180 000 K-ra.⁵²⁵ 1912-ben dr. Löfkovits Márton lemondott igazgatósági tagságáról, az üzem nélküle fejlődött tovább.⁵²⁶ Az ekkori visszaeső nyereség valószínűleg a részvénytársaság szervezetén belüli módosítások és a fejlesztések tőkeigényének volt köszönhető. 1913-ban viszont veszteséggel zárták az évet,⁵²⁷ ami viszont elsődlegesen külső gazdasági hatások eredményeként könyvelhető el. Valószínű, hogy emiatt a nagy veszteség miatt tőkeösszevonásra kényszerültek, mint többen a hasonló vállalkozások közül. 1914-ben ugyanis a részvénytőke újra csak 120 000 K. Az előző évi nagyarányú negatív mérleget csak 1916-ban tudták megszüntetni, ekkor újra nyereséget jelez az éves

---

⁵²³ 1910. május 18. 1909. évi zárszámadás bemutatása. Az 1908. évi 16 197,84 K veszteségből 1909. végére 4395,19 K maradt, 11 802,62 K-t ledolgoztak. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵²⁴ 1910-ben 19 825,03 K nyereséget könyvelhettek el. Uo.

⁵²⁵ Az 1911. évi nyereségük már 26 552,15 K volt, és a részvények után 35 K osztalékot fizettek. (Előző évben még 30 K-t.) 1911. évi közgyűlési jelentés adatai és alapszabály-módosító tervezete alapján. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵²⁶ Ebben az évben a nyereség 18 569,59 K volt. HBmL. 4/d. 76. d. 85. ct.

⁵²⁷ 22 575,71 K.

mérleg számla.⁵²⁸

1917-ben már a háborús időszak hátrányos hatásai érződtek az egész ország gazdaságában. Ezek a Vas- és Rézbútorgyár könyvelésében is megmutatkoznak, begyűrűztek a háborús jelenségek negatívumai a gazdasági szférába. A közgyűlési jelentés pótolhatatlan és folyamatosan növekvő munkáshiányról panaszkodik, súlyos és fokozódó gondként említi a nyersanyagbeszerzést, a szállítási zavarokat, illetőleg a termelés majdnem felét képező kivitel teljes megszűntéről számol be. Eredményes évet csak az év végén beálló kedvező konjunktúrának köszönheték.⁵²⁹ A legzavarosabb időszak 1918 és 1919 évei voltak. Ezért ennek a két üzleti évnél a jelentését összevontan tárták a közgyűlés elé. A viharos idők a gazdasági élet bomlását hozták, a proletárdiktatúra idején a vállalatot is „szocializálták.” A vezetőséget és az igazgatóságot megfosztották jogaik gyakorlásától, és a gyárral kapcsolatos kötelezettségeiket sem láthatták el. A gyárat emiatt ért károkat nagy arányban csökkentette az, hogy a munkások egy része meghiúsította a főként az üzem tisztviselőiből szerveződött direktórium utasításait. Újabb csapást mért a gyár termelési menetére a román megszállás. A nyersanyagok és a speciális anyagok beszerzése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, sőt teljesen lehetetlenné vált, ezért újabb termékeket is elkezdtek gyártani, amelyekhez rendelkeztek anyagokkal, illetve be tudták szerezni. Így került sor a szabadalmazott kocsikulcsok, kisebb gazdasági eszközök, ágy- és bútorvasalások, és ágybetétek készítéséhez szükséges sodrony híján más rendszerű ágybetétek termelésének bevezetésére. Ez növelte a gyár termelőképességét és megemelte a forgalmat. Annál inkább szükség volt erre, mert a gyár, csakúgy, mint az ország gazdaságának egésze, elvesztette külföldi piacait, és a hazai kereslet is megcsappant. Az alaptőke emelése azért is vált szükségessé, hogy a vállalat a megváltozott viszonyokhoz tőkeerősen és minél rövidebb idő alatt alkalmazkodni tudjon. A szocializmus államosítása 27 000 K veszteséget okozott, a román megszállás alatt rengeteg készáru kellett átengedniük magasabb rangú tiszteteknek, jóval az önköltségi ár alatt. Sok áldozatba került az üzem teljes vagy részleges leszerelésének megakadályozása. Nem kerültek a mérlegben kimutatásra a rohamosan emelkedő anyag- és áru-árak miatt keletkezett nagy

---

⁵²⁸ 2577,63 K a éves nyereség. 1916. december 31. Zárszámadás mérleg-számlája az 1916. évről. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵²⁹ Tiszta nyereségük 16 528,12 K volt. Igazgatósági jelentés a közgyűlésnek és mérleg-számla 1917. december 31. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

árkülönbségek. Ezért a két év feltüntetett nyeresége az igazgatóság véleménye szerint a folyó, 1920. üzleti évből származott.⁵³⁰

1920. folyamán az alaptőkét duplájára emelték föl.⁵³¹ A kibocsátott új részvényeket teljes számban eladták, ami azt jelezte, hogy a vállalatot a tőkével rendelkező közönség stabilnak és megbízható befektetésnek tekintette. Ezt a hírnevet megalapozta a cég tizenöt éves töretlen fennállása és folyamatosan eredményesnek mutakozó működése. 1920-ban is eredményes gazdasági évről szólnak a zárszámadások és az igazgatósági jelentés, annak ellenére, hogy a termelés meglehetősen akadozott, főleg a román kivonulásig tartó teljes tétlenség, utána pedig a szükséges szakalapanyagok hiánya miatt. Az év végén a kereslet teljes megszűnése okozta a legfőbb gondokat. A munkabérek és az alapanyagárak folyamatos nagyszabású emelkedése maga után vonta az árucikkek árainak emelését is.⁵³²

A stabilizálódó termelési feltételek és körülmények hatására újra elhatározták a részvénytőke megemelését. Erre további alapos okot szolgáltatott a banki kamatlábak fokozatos emelkedése, ami miatt a banki tőkére alapozott termelés nem lehetett igazán nyereséges. Végül a tőkeemelésre úgy tűnik, mégsem került sor: 1923-ban⁵³³ ugyanúgy 240 000 K a részvénytőke. Ekkor a vezetés legfőbb célja már a régi kereskedelmi kapcsolatok felújítása, illetve megszilárdítása volt. Ennek sikere mellett a korábban előre látott nehézségeket nagy körültekintéssel hidalták át, köztük a tőkeemelés problémáját is, anélkül, hogy említésre méltó veszteség érte volna a céget. Elkerülték a kockázatos konjunkturális üzleteket is, ezért eredményes volt ez az üzleti év is.⁵³⁴ Ezeket az 1923-24. évi eredményeket már a trianoni Magyarország területén érték el, ahol a termelés ebben az iparágban már túlméretezettnek számított, és olyan körülmények között, ahol a fogyasztópiac egyébként is beszűkült az életkörülmények megváltozása miatt. Ezért tekintették olyan életbe vágóan fontosnak a külkereskedelmi szerződések újra, sőt bővített

---

⁵³⁰ A két év együttes nyeresége 105 650,58 K volt. Igazgatósági jelentés 1918-1919. üzleti évekről. 1920. július 17. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵³¹ 120 000 K-ról 240 000 K-ra. Uo.

⁵³² Az 1920-ban elért tiszta nyereség 41 713,38 K volt. 1921-ben a mérlegszámla 52 003,40 K éves tiszta nyereséget mutatott. 1922. végén ez 105 408,42 K. Igazgatósági jelentés és mérleg-számla 1920. üzleti évről. 1921. március 19. Mérleg számla 1921-ről és 1922-ről. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵³³ Ebben az évben 5 907 190,33 K, 1924-ben 30 129 690 K 10 f nyereséget könyvelhettek el a vállalat vezetői. Igazgatósági jelentés a közgyűlésnek 1923. üzleti évről és mérleg-, illetve veszteség-nyereség számla 1923. december 31-én. 1924. június 26. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵³⁴ Az 1924. üzleti év mérlege 1924. december 31. és igazgatósági jelentés a közgyűlésnek 1925. április 25. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

arányú megkötését, amitől a Monarchia-beli fogyasztó területek visszaszerzését remélték. Ez adott volna igazi alapot a termelés növelésére. Azonban hamar fel kellett ismerjék, hogy a stabil valutával rendelkező Ausztria kivitelével nem mérkőzhetnek a korábban legfontosabb kiviteli célterületek, az utódállamok és a Balkán országai felé. Természetesen erősen hozzájárult ehhez a sikertelen külkereskedelemhez a környező államok szándékos bojkottja a magyar termékekkel szemben. Az eladás és termelés nehézségeit fokozták az ország átmeneti jellegű gazdasági viszonyai, főként a pénz értékének instabil állapota. Ebből eredően a bank- és hitelélet nem adott kellő lehetőséget a vállalkozások fellendítéséhez, hiszen az iparvállalatok számára elsődleges fontosságú körülmény az, hogy stabil pénzártéssel, állandó jellegű hitelfeltételekkel és nagyjából állandó kamatterhekkel számolhassanak. Ekkor ugyanis a pénzügyi időleges zavarok és ezek kihatásai nem okoznak nagyobb zavarokat.

1925. január 1-jével a vállalatnak pénzügyminiszteri rendeletre be kellett mutatnia felértékelt megnyitó mérlegét. Ebben a részvénytársaság teljes vagyonát, azaz ingatlan tulajdonait és mérleg szerinti tiszta vagyonát kellett felértékeltetni és feltüntetni. Ennek alapján a cég ingatlanai a következők:

- tehermentes gyártelek összes épületeivel: 35 500 P (443 750 000 K),
- Késes utca 42. és 44. szám alatti házak: 4500 P (56 250 000 K).

Ezeket lényegesen alulértékeltként jelzik, ennek okát abban nevezték meg, hogy tekintettel voltak ezek jövedelmezőségére, karbantartási költségeire és arra, hogy ezeket nem kívánják értékesíteni. A vállalat gépeit, a szerszámokat és berendezéseket összesen 15 000 P-re (187 500 000 K) értékelték. Az egyéb vagyon- és teherkéteket az 1924. december 31-jével bezárólag felmért zárszámadás szerint állították be. Mindennek alapján a felértékelt mérlegük 50 257 P 96 f (628 224 422,90 K) tiszta vagyont tüntetett fel, ennek alapján a társaság akkori 2400 részvénye darabonként 12,5 P-t (156 250 K) ért.⁵³⁵

Az 1926. évi zárszámadásokhoz csatolt igazgatósági jelentések a legfontosabb problémának már nem annyira a megszokottá vált exporthiányt tekintik, ami miatt a termelőképesége 50%-át tudta csak kihasználni a bútorgyár, hanem azt, hogy a megszokotthoz képest kicsi ország területén a maradék kereskedelmi lehetőségeket is

---

⁵³⁵ A tiszta vagyonból 30 000 P (375 000 000 K) az alaptőke, a tőketartalék pedig 20 257 P 96 f (253 224 422,90 K) volt. Igazgatósági jelentés a közgyűlésnek 1925-ről. 1926. április 9. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

leszűkítette az ádáz szakmai verseny és a bizonytalan gazdasági viszonyok háttére.⁵³⁶ A leginkább visszatetszőnek a fővárosi terjeszkedés sokszor irreális alapjait és erőszakosságát látták. Ettől függetlenül beindult egy lassú megerősödés a gazdasági szférában, de ennek lassúsága miatt a magas kamatlábakat, és az elégtelen kereskedelmi szerződeshálózatot okolták. A lassú változásokhoz alkalmazkodva arra kívántak törekedni, hogy a termelést olcsóbbá tegyék, és ezzel növeljék piacaikat és a gyár forgalmát. Ekkor már újra feltűnt az exportra nyitás lehetősége, ami újból felvetette a korábbi piacok visszaszerzésének esélyét.⁵³⁷

A levéltári iratanyag 1927-ig szolgál részletes útmutatóul a Debreceni Vas- és Rézbútorgyár történetét illetően. A további eseményekről a Sesztina családi levéltár számolhat be.⁵³⁸

A kezdettől fogva dominánsan a Sesztina család irányítása alatt álló bútorgyár-részvénytársaság elsősorban a két Weszter, István, majd Béla (apa és fia) kezelésében működött, akik a Sesztina vaskereskedés üzletvezetői, a tulajdonos és cégvezető család segítői voltak. Weszter István 1917-ben bekövetkezett halála után szintén vaskereskedő és üzletvezető fia vette át helyét mindkét cégnél. Az 1920-as években a vállalat, viszonylag jó sikerrel túlélve a háború és az azt követő békerendezés eseményeit, az új körülményekhez alkalmazkodva profitálóan működött, sőt fejlődött. Ezt a pozitív folyamatot szakította meg a gazdasági világválság begyűrűzése, ami annyira kivédhetetlennek bizonyult a specifikus vállalatra nézve, hogy a válság elmúltával nem tudott magához térni, és csak vegetációs szinten, elavultan, forgalom nélkül létezett. 1936-ban, Weszter Béla elhunytával az irányítást az akkorra csődhelyzetbe került bútorgyárnál Rickl Antal vette át, Sesztina Jenő unokaöccse, utóda, később fogadott fia, aki a családi hagyományokat és a kereskedést, valamint az ahhoz bizonyos fokig kapcsolódó ipari üzemlétesítményeket továbbvinni szándékozta. A bútorgyár rövid idő alatt bekövetkező sikeres fellendítése szolgált bizonyosságául, hogy méltó örökösként fogja irányítani a család kezelésében álló vállalkozásokat. 1939–40-ben kapacitása 50%-át még ki tudta használni, bár üzletmenete a

---

⁵³⁶ 1925-ben az éves mérleg számla 2442,48 P (30 531,159 K) nyereséggel zárt. Mérleg számla 1926. április 14. és igazgatósági jelentés 1925. üzleti évről 1926. április 9. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵³⁷ 1926-ban a mérleg 3629,19 P (45 364 854,83 K) nyereséget mutatott. Igazgatósági jelentés a közgyűlésnek és mérleg számla 1927. május 28. HBmL. VII. 4/d. 76. d. 85. Ct.

⁵³⁸ Sesztina-Nagybákay Levéltár, ill. Nagybakay Rickl Antal: A debreceni Sesztina vaskereskedés története és kora, II. Valamint: HBmL. IV. A. 1011/k-185.

kor gazdasági viszonyainak megfelelően kissé vontatott volt. Ekkor 54 fős munkásgárdát foglalkoztatott 804 négyszögöl alapterületű gyárépületében. A továbbra is teljes egészében családi tulajdonban (a Sesztina Lajos cég birtokában) álló vállalat Ungváron tartott fenn szép eredménnyel dolgozó vezérképviselőt. Vagyona ekkor az Ispotály u. 3/c alatti gyárépület és a gépberendezés kb. 20 000 P látens értékben. Alaptőkéjük ekkor 30 000 P, tartalékalapjuk 10 000 P volt, de ekkor már 22 000 P hitel is volt számlájukon. 1938-ról 10 000 P veszteséget hoztak át következő évre, hitelt az Alföldi Takarékpénztártól vettek igénybe.⁵³⁹ Mindez még nem kellett volna a 35 éves gyár végső működési szakaszát jelentse, hiszen pár jó eredményű évvel újra szépen prosperáló vállalként jelenhetett volna meg a gazdasági élet fórumán. A bútorgyár sikeres továbbélésének újabb akadályát konkrétan a második világháború hozta, majd az abban sorra került, megváltozott gazdasági igények és a család háborús helyzete. Ennek vége felé kerülhetett sor végleges bezárására, újra megnyitására és fellendítésére már sem elegendő idő, sem megfelelő tőke nem állt rendelkezésre.

A legstabilabb és leghosszabb életű vállalkozás: a kefégyár

A levéltári cégjegyzékben számos olyan vállalat, vállalkozás fennmaradt iratai megtalálhatóak, amelyek valamilyen egyéni ötletből nőttek ki, kisebb ipari üzemként vagy kereskedelmi üzletként indulva, és betéti vagy közhasznú társaságból váltak nagyüzemmé, részvénytársasági formába átalakulva. Ezen cégek némelyike nemcsak helyi vagy körzeti szinten emelkedett jelentős pozícióba, hanem országos, vagy még inkább nemzetközi viszonylatokban értékesítette termékeit, mérvadó sikerrel. Ilyen széles körben szükségessé téve áruit, hosszas és stabil működésnek nézhetett elébe. Az egyik ilyen nagy gazdasági sikert produkáló vállalat az Egyesült Kefegyárak Rt. volt, amelynek gyökerei az 1880-as években alakultak ki, megalapozva ezzel az egyik leghosszabb ideig prosperáló tőkés vállalkozás működését, és mintaképpen szolgálva a helybeli ipari vállalkozásoknak.

Az Egyesült Kefegyárak Rt. két alapintézménye a Stern József és Testvére Kefegyár Részvénytársaság és a Falk Ármin és Társa Első Debreceni Mechanikai Kefegyár Rt.

---

⁵³⁹ A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs kartonjai, MOL Z. 19. 17.d.

voltak. Mindkét intézmény önálló magánvállalkozásként indult, és fejlődött fel helyi jelentőségű iparvállalattá. A Falk és Társa gyár Knoll Pál 1865-ben kialakított kis kézi műhelyére alapult, amit a tulajdonos 1886-ban bekövetkezett halálakor vettek át Falk Lajos és Rosenberg Dávid, minden berendezéssel és a raktáron levő áruval. A Knoll-féle gyár addigra már közel negyedszázados múlttal rendelkezett, és a korszak egyik legsikeresebb nagyüzemének volt tekinthető. (Évente kb. 30-40 000 Ft értékű árut termelt.)⁵⁴⁰ Falk nemsokára csupán magánbankári tevékenységre szorítkozott, és 1891-ben kiválva az üzemből, átadta azt Falk Árminnak, aki társulási szerződést kötött Rosenberggel. Ekkortól lett a cég új neve „Első Debreceni Kefeárugyár”, tulajdonosai pedig a Falk testvérek, Lajos és Ármin.⁵⁴¹ A vállalat maga már az 1890-es évekre a város legjelentősebb kefeüzemévé nőtte ki magát, és „középfinom és közönséges”, azaz olcsó áruk előállítására szakosodott. 1893-ban 310, 1896-ban 350 munkás dolgozott itt, és 1890-től kezdve, mikor átköltözött a gyár a Szoboszlói útra (akkor Postakert 36.), már modern gépekkel kezdtek el dolgozni, egy 25 lóerős gőzgép meghajtó erejére alapozva. 1893-tól tértek át teljesen gőzüzemre, 1897-ben indították be a jobb ruha- és hajkefék gyártását. 1906-tól amerikai szabadalom szerint öntött keféket gyártanak, 1907-ben bevezették, hosszabb kísérletezés után a fogkefék gyártását is. A gyár 1896-ban 180 000 K értéket termelt, a Monarchia területeire és a világpiacra szállított.⁵⁴² A vállalat felvirágoztatása és exportképessége növelése Weisz Dávid nevéhez köthető: az 1891-ben belépett utazó-levelező, majd könyvelő biztosította külföldi útjaival a nagyobb piacot. Ezért hamarosan elérte, hogy a vállalat tiszta hasznából 20%-os részesedést kapjon, és vezérigazgatóvá lépett elő.

A Stern József és Testvére Kefe- és Ecsetgyára 1887-ben alakult meg, és 1893-tól kezdve már 200, 1897-től 250 munkást foglalkoztatott, közepes és finom áruk gyártására szakosodva. (Telephelye a Vénkertben volt.) Ez a három cégnév jelzi azt is, hogy a kefegyártás iparága Debrecenben az 1880-as, 1890-es években erősen fellendült.

Mind a Falk-gyár, mind a Stern József és testvére cég még a századforduló tájékán alakult át részvénytársasági formába, aminek elsődleges oka a tőkeemelés kényszere volt, a fejlődési szint fenntartása céljából. A Falk Ármin és Társa Első Mechanikai Kefegyárat

---

⁵⁴⁰ HBmL. XI. 7. 2. cs.

⁵⁴¹ MOL Z. 58. 125. csomó 672. tétel alapján.

1910-ig a Debreceni Ipar- és Kereskedelmi Bank finanszírozta, ezt a szerepet a lehetőség megvizsgálása után a Magyar Általános Hitelbank és a Debreceni Takaré- és Hitelintézet vette át.⁵⁴³ A Falk gyár 1901-ben 450 munkást foglalkoztatva 500 000 K értéket állított elő, és exportált Angliába, Németországba, Ausztria területeire, Bulgáriába, Görög- és Törökországba. 1902-től már 500 főt alkalmazott, és balkáni kivitele visszaszorítása mellett megjelent dél-afrikai, dél-amerikai és hátsó-indiai piacokon, valamint orosz területeken. Termelt áru mennyisége és értéke egyre növekedett,⁵⁴⁴ és 1907-ben ez elérte az 1 millió K-t. Ekkor már 574 főnyi munkásgárdával dolgozott, és ezt a magas termelési értéket folyamatosan tartani tudta. Ehhez a felfutáshoz erősen hozzájárult, hogy fejlesztette gépesítettségét az évtized közepén, egy új 120 HP-s gőzgéppel és egy 18 lóerős dinamóval, és még a Knoll-gyár beolvasztásával egy új (, amerikai, ún. Troy-féle) ragasztógép szabadalmat is megszerzett. Ezzel áru nagy részét 20–30%-kal olcsóbban tudta előállítani, ráadásul elkezdtek fogkeféket gyártani, ami szintén felerősítette a forgalmat. Minőségi termeléshez így szolid árakat tudtak társítani, és ezzel biztosították piacaikat és vevőköriüket, az árakat pedig csak apránként emelték. A géppark állandó fejlesztésével fokozták a gyártási tökéletességet és a termelés gyorsaságát, de saját találmányú gépeikkel érték el a legnagyobb gyártási tökéletességet. Megbízható céggként gondosan bántak pénzügyeikkel, még a banki felülvizsgáló szerint is. A Falk-vállalat ingatlan vagyona ekkor kb. félmillió K volt.⁵⁴⁵ A stabilitást garantálta a tulajdonosok nagy személyes vagyona is.⁵⁴⁶ A Stern Kefegyár is gyors fejlődés jeleit mutatta, 1901-ben 400 munkással termelt, és egy 25 HP-s gőzgépet alkalmazott, amit következő évben váltottak le 100 HP-sre. A munkások számát is növelték, bedolgozókat is foglalkoztattak, és ezeket a háziipari jelleggel dolgozó

---

⁵⁴² Mérlegek, igazgatósági jelentések, árulista a MOL. Z. 58. 125. csomó 672-674. tételében. Illetve jelentés a Magyar Általános Hitelbank felmérésére: a Magyar Állami Hitelbank debreceni fiókja levele a bank budapesti igazgatóságának, 1910. december 26. MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t.

⁵⁴³ Tárgyalások: 1910. november 21. után: ekkor levél a debreceni fiók főnökétől a Magyar Állami Hitelbank Igazgatóságának a lehetőség megvizsgálásáról. MOL. Z. 58. 125. csomó 672. tétel.

⁵⁴⁴ 1904-ben 600 000 K-ra, 1905-ben 7-800 000 K-ra. HBmL. XI. 7. 2. cs.

⁵⁴⁵ A Takaré- és Hitelintézet becslője szerint a 3812 n. ö. terület öle 15, de inkább 20 K, összesen megér legalább 220 000 K-t. A gépfelszerelés értéke kb. 191400 K, a szabadalom kb. 80 000 K. A Magyar Állami Hitelbank debreceni fiókja levele a bank budapesti igazgatóságának, 1910. december 26. MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t.

⁵⁴⁶ Rosenberg Dávid vagyona a Miklós u. 46. szám alatti ház, 60 hold szántó, értékpapírok és betétek, együtt minimum 200 000 K. Özv. Falk Árminné legalább 60 000 K-t birtokol, és még örökségként várhatott 70-80 000 K-t. Az elért eredmények egy részét mindig visszaforgatták a gyárba, ezért a tőkeszámla folyamatosan növekedett. Így a gyár finanszírozása kevés tőkével is nagy haszonnal kecsegtetett. 1910. december 26. MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t.

munkásaikat nyersanyaggal és szerszámmal is ellátták. Főleg piperecikkek, ajándéktárgyak gyártásával foglalkoztak, és a termelési értékük ekkoriban 7-800 000 K-ra nőtt.

A háború éveit mindkét kefegyár nyereségesen vészelte át: a Falk-gyár 1915-ben ugyan csak 216 K haszonnal zárt, de a Stern-féle gyár 45 000! K nyereséget szerzett, 1917–18-ra pedig már 130 000 K tiszta hasznot mutatott fel.⁵⁴⁷ A háború lezárultával a gyár vagyona erőteljes emelkedést mutatott: csak alapszükségletnek számító vagyona összesen 3 739 832,46 K értékkel bírt.⁵⁴⁸ Ez bő négyszeres emelkedést jelentett a kilenc évvel azelőtti állapotokhoz képest, ami az inflációtól függetlenül is jelentős eredmény. A háború utáni válságos gazdasági helyzet erre a két gyárra is kihatott, 1923. január 1-jével a Falk gyár teljesen a Magyar Általános Hitelbank tulajdonába került, előző tulajdonosai ekkortól alkalmazotti státust töltötték be.⁵⁴⁹ A korábbi erőviszonyok viszont visszaálltak olyannyira, hogy a Falk Ármin és Társa Első Debreceni Mechanikai Kefegyár Részvénytársaság 1926-ban letárgyalta és megvalósította a Stern József és Testvére Kefegyár Rt. beolvasztását saját vállalatába, július 1-jei hatállyal.⁵⁵⁰ Alaptőkéik arányviszonya tükrözi akkori gazdasági erőviszonyaikat: a pénznemek átszámítása után Stern cég 180 000 P-vel, a Falk gyár 300 000 P-vel rendelkezett. Az egybeolvasztással a továbbiakban Egyesült Kefegyárak Részvénytársaság Falk-Stern (Vereinigte Bürstenfabrik Aktiengesellschaft Falk-Stern) néven működő vállalat részvénytőkéje 385 720 P-re nőtt, és ezt 10 P névértékű részvényekben bocsátotta kiadásra. A beolvasztással a Stern vállalat összes ingó és ingatlan vagyonát megszerezték, ezzel a debreceni 4566, 4567, 4568 számú ingatlanokat, és a hajdúsámsoni 2138 számú betétekben foglalt ingatlanait. Ezekon kívül a Stern cég összes követeléseit és jogait, valamint kötelezettségeit teljesítése is rájuk szállt.⁵⁵¹ A végleges teljes körű egyesülési megállapodás 1927. március 8-án jött létre. Ez a változás nemcsak a

---

⁵⁴⁷ A Stern-féle gyárkomplexum vagyona 1913-ban 872 496,76 K volt, ebből az ingatlant 223262,70 K-ra, a gépeket 207464,01 K-ra, a felszerelést 55465,60 K-ra, az árukészlet értékét 386304,45 K-ra becsülték. 1913. évi mérleg, MOL. Z. 58. 125. cs. 674. t.

⁵⁴⁸ 1922-ben ingatlanait már 660191,96 K-ra értékelték, gépei értéke 518781,92 K-ra emelkedett, felszerelését 34309,70 K-ra becsülték, áru- és alapanyagkészlete 2526548,88 K-t tett ki. 1922. június 30-i mérleg. MOL. Z. 58. 125. cs. 674. t.

⁵⁴⁹ Megállapodási igazolás a cégtulajdonosoktól a MÁH felé, 1922. december 26. MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t.

⁵⁵⁰ A Stern-féle üzem részvényesei között ekkorra már a legjelentősebb tőkés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, 7346 db részvénnel, és az Alföldi Takarékpénztár, 1315 db részvénnel. Összesen 15 632 db részvényt bocsátottak ki. Stern József és Testvére Kefegyár Részvénytársaság rendkívüli közgyűlése, 1927. március 26. In: MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t.

⁵⁵¹ Igazgatósági javaslat a Falk Ármin és Társa Első Debreceni mechanikai Kefegyár Rt. 1927. március 26-iki rendkívüli közgyűléséhez. 1927. március 10. HBmL. XI. 7. 1. cs.

gyártási kör kiszélesedése miatt volt fontos lépés, hanem mert a korábbi rivális vállalatot a beolvasztással egyszerűen és hasznosan ki lehetett iktatni a versenyből. Minderre lehetőséget a Stern gyár erős eladósodása és emiatt az alig rentábilisra csökkenő bevételi szint nyújtott.⁵⁵² Az egyesülés után a legfontosabb célok a költségcsökkentés, a gazdaságos termelés és az üzem kapacitásának jobb kihasználása lettek. Ezzel is a gyár piaci versenyképességét kívánták fokozni.

Az I. világháború után és alatt keletkezett rengeteg apró üzem a leginkább kelendő termékeket állította elő, félkész anyagokból. Ezek rontották a belföldi fogyasztást, mindamelllett, hogy az országos termelés átlaga egyébként is a korábbi érték 40%-ára esett vissza. Nyereségemelkedést a legtöbb nagyvállalat csupán az árak emelkedése miatt produkált. 1925 után az országban négy nagy kefégyár maradt, és a fentiek okán előtérbe került az üzemi termelés kihasználása a félgyártmányok piacra dobásának módszerével.

Az egyesülés után hosszú ideig nincs a levéltári források között adat a vállalat életéről. Legközelebb a világgazdasági válságot követő időszak gazdasági változásairól, köztük a gyár helyzetéről maradtak fenn érdemleges igazgatósági jelentések, közgyűlési jelentések és mérlegszámlák. A budapesti források sokkal gazdagabban mutatják be az 1920-as évek időszakát.⁵⁵³ A vállalat az egyesülés után a megváltozott gazdasági körülményekkel párhuzamosan újításokba bocsátkozott profilját illetően, a kereslet fellendítése érdekében. A világgazdasági válságig rendelkezésére álló pár év alatt ez sikerült is, de pont a begyűrűző válság miatt ezek a sikerek átmenetinek bizonyultak, és főleg tartalékoló stabilizációs intézkedésekre voltak elegendők. A tényleges üzleti nyereség mutatja a fejlődési tendenciákat és a vállalat kiegyensúlyozott működését.⁵⁵⁴ A válság

---

⁵⁵² Weisz Dávid jelentése az Igazgatóságnak: a Stern gyár 19%-kal drágábban termel, és 10-20%-kal olcsóbban árul, ami erősen nem rentábilis. Átvétele esetén termelését be kell szüntetni. MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t. Ügyvezető igazgatóság iratanyaga. Valamint: Igazgatósági jelentés az 1922. évről: a Stern vállalat egyre növekvő pénzszükséglettel termel, míg a verseny éles, a nyersanyagok drágulnak, hiány alakult ki finom áruban, és dömping a primitív, könnyen előállíthatókban. MOL. 123. cs. 664. t.

⁵⁵³ MOL. Z. 58. 123. cs. 663. t. Közgyűlés és 664. t. Igazgatóság iratai.

⁵⁵⁴ Tényleges eredmények: -1926-ban 25 602,29 P, nyereség,

-1927-ben 25 577,03 P, nyereség,

-1928-ban 19260,77 P, nyereség,

-1929-ben 19238,20 P, veszteség,

-1930-ban 32 108,93 P, nyereség.

Kimutatás a részvénytársaság 1926, 1927, 1928, 1929 és 1930. évi tényleges üzleteredményeiről. HBmL. XI. 7. 3. cs.

idején a gyár vegetációra kényszerült.⁵⁵⁵ Ekkori vagyona éppen csak fedezte terheit. 1935-ben két lényeges változás állt be a korábbi időkhöz képest: a gyár eladási forgalma újból megemelkedett annyira, hogy megközelítette az 1930. év forgalmát, ami a jelek szerint az utolsó igazán nyereséges év lehetett. A válság után amerikai-svéd export-megállapodások révén sikerült újraindítani a termelést, ami az 1931-es devizazárlat után elakadt.⁵⁵⁶ Ugyanakkor az újból pozitív mérleg megtartását nehezítette, hogy külföldi konkurencia települt az országba, ami erősen befolyásolta a belső piaci lehetőségeket. Ezt azzal próbálták ellensúlyozni, hogy fokozottan gondot fordítottak a külföldi piacokra, és ennek eredményeképpen exportjuk megfelelő arányban emelkedett. Ez nagyobb arányú termelést követelt, és a munkások létszámának emelkedését vonta maga után, de kevésbé bizonyult kifizetődő megoldásnak, mint addig a belföldi üzlet. 1935. évben 8 971,89 P tiszta nyereséggel zártak, ezt a korábbi években felhalmozódott veszteség (48 101,78 P) csökkentésére használták fel. Ekkor még nagy összegű ledolgozandó veszteségmaradékuk maradt, de ez a gyár vagyonához és az azévi, reményteljes árutermelési tendenciákhoz képest elenyésző arányban volt.⁵⁵⁷ A részvénytársaság ekkor módosította alapszabályzatát, ekkor már egyszerűen Egyesült Kefegyárak Részvénytársaság néven szerepelt. Alaptőkéje az egyesülés óta változatlan maradt.⁵⁵⁸ 1936-ban az előző évi problémák tovább éltek, a konkurens külföldi gyár fiókgyár-létesítésének veszélyeit tovább realizálta két másik fogkefegyár teljes összeomlása (Aesculap, Kafeko). Az ekkorra magyar viszonylatok között igen nagy múltú debreceni kefegyár előző évi taktikáját tudta folytatni: a belföldi üzlet kedvezőtlen alakulását az export fejlesztésével ellensúlyozta. Gyártmányait a korábbiakhoz képest nagyobb arányban helyezte el külföldön, a rentabilitás problémája azonban továbbra is fennmaradt. Ennek okát abban látták, hogy a külföldi éles verseny

---

⁵⁵⁵ Ekkori vagyona az 1930. december 31-i felmérő állapotjelentés alapján a következőkből állt: 312 263 P ingatlan (telek 58000, gyárépületek 246 205, lakóházak 8058), 452 833 P értékben gépek (erőgépek 70 000, munkagépek 344 833, szerszámok 20 000, üzemi berendezés 10 000, irodai berendezés 6000, jármű 2000), és 1 034 839 P mobil tőke. Ez összesen 1 799 935 P-t tett ki, ezen teherként szerepelt az összes saját tőke (872 404 P) és a kötelezettségek (913 618 P): 1 786 022 P. MOL. Z. 58. 123. cs. 663. t.

⁵⁵⁶ Falk László feljegyzései 19840-47. MOL. Z. 58. 124. cs. 665. t.

⁵⁵⁷ Előző évről áthozott veszteség 39 129,89 P. A gyártelepet ekkor 308 051,68 P értékre becsülték, gépei és felszerelése külön 518 158,014 P-t taksáltattak. A vagyoni oldalba beleszámított a munkáslakások (8058,48 P), a készpénztartalék (6666,50 P), a még ki nem fizetett áruhitelek értéke (411 774,36 P), valamint a nyersanyagok, a félkész- és készárúk értéke (601 361,65 P) is. Az 1936. évben szerzett 3 588,16 P nyereséget újfént a korábbi veszteség csökkentésére írták be. HBmL. XI. 7. 3. cs.

⁵⁵⁸ Alapszabály-módosítás 1936. október 14. és mérleg- és eredmény-számla 1935-ről, valamint igazgatósági jelentés 1936. június 1. HBmL. XI. 7. 1. cs.

ezeknél a devizák ellenében eladásoknál nem tette lehetővé az exportüzletek megfelelő hasznot hajtó lebonyolítását.

1938-ban már a nemzetközi politikai helyzet alakulása és feszültségei befolyásolták a társaság működését, mint ahogy a hazai iparvállalatok tevékenységét is. Általánosságban elmondható volt, hogy a vállalkozói kedv ilyen körülmények között lecsökkent, és az eladások, a forgalom gyengülése következett be. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy külföldi gyárakkal szemben lerontotta versenyképességüket a termelés megdrágulása, amit a munkásság szociális helyzetének javításáért bevezetett intézkedéseiknek köszönhetnek. A mutatkozó kiadási többleteket a külföldi vevőkre nem tudták áthárítani, mert az áremelkedések hatására inkább más államokból fedezték szükségleteiket. Ezért külföldi forgalmuk is visszaesett, aminek következtében, tekintve a belföldi erős versenyhelyzetet, csökkentett termelékenységgel kellett dolgozniuk.⁵⁵⁹

A következő, 1939-es év már bizonyos szempontokból sokkal kedvezőbbben alakult, a korábbi elcsatolt területek visszatérésével újabb fogyasztórétegek kapcsolódtak be a belső piacba, megemelkedett a mezőgazdasági vásárlóréteg jövedelme, és több szociális intézkedés hatására az ország belső fogyasztóképessége is. A belső piac ilyen irányú fejlődése annál is szükségesebb volt, mert a háború kitörésével az addig igen jelentős export teljesen visszafejlődött és kezdett lehetetlenné válni. A gyár ellátása külföldi nyersanyagokkal a háborús állapotok miatt erősen akadozott, és veszélyeztetetté vált folyamatos működése. A termelési költségek is megemelkedtek, mivel központi rendeletre kijelölték a minimális munkabérekét és továbbfejlesztették a korábbi szociális intézkedéseket. Ezek miatt viszont jelentős többletkiadások, és a nyersanyagok megdrágulása miatt megemelkedett termelési költségek jelentkeztek. Ennek ellenére a készárak eladási árszínvonala nagyjából változatlan maradt, bár az év üzleti eredményét erősen rontotta a személyi változások (behívók miatti, stb.) miatti végkielégítésekből előállt költségtöbblet. Ez érintette Weisz Dávidot is, aki távozott a vállalattól a zsidótörvények miatt.⁵⁶⁰

Mindent összevetve, az optimista meglátások ellenében a vállalat 31 286,74 P

---

⁵⁵⁹ Ezért az 1938. évük 10 827,70 P veszteséggel zárult. Hozzájárult ehhez, hogy ebben az évben egyszeri adóként 74 427,50 P-t kellett befizetniük, „beruházási hozzájárulás” címén, ami tőketartalékukat is megapasztotta. Ekkor a vállalat tiszta vagyona 921 722,89 P. Igazgatósági jelentés a közgyűlésnek 1938-ról, 1939. június 1, és revíziós jelentés 1938. december 31-ről. MOL. Z. 58. 123. cs. 664. t.

veszteséget szedett össze, ezért a következő év legfontosabb feladata a nyersanyagkérdés megoldása lett. A belső piac bővülése és az ebből következően általánosan mutatkozó fokozottabb árukereslet, valamint az egyes exportkapcsolatok sikeres felújítása révén kedvezőbb helyzetbe jutottak, de a tengerentúli alapanyagoktól teljesen elzárva, ezt csak úgy tudták megoldani, ha önellátásra rendezkednek be. Ezt a fontos problémát ekkor sikeresen, hosszabb távra megoldották.

A belföldi piacok (földrajzi) bővülése és az ezzel kapcsolatos vásárlóképeség általános emelkedése következtében a forgalom jelentősen növekedett, de ez a gyár jövedelmezőségét kevesebb mértékben növelte, mivel kötött eladási árak mellett emelkedtek termelési költségeik. A belső forgalom (819 mP) 1940-ben duplája volt az export forgalmának (430 mP).⁵⁶¹ A háború kitörése miatt elveszett exportpiacokat is igyekeztek pótolni akként, hogy a környező országokba irányuló forgalmat növelték. Ennek sikere két eredménnyel járt: lecsökkentek a szállítási- és vámköltségek, és így kedvezőbb árakkal nagyobb jövedelmet tudtak elérni, mivel külföldön nem volt érvényes a kötött árszínvonal. Az ekkori exportforgalmuk alig maradt el az utolsó békeév forgalma alatt. Körültekintő nyersanyag-gazdálkodásuknak és a kedvező értékesítési lehetőségeknek köszönhetően, hogy a vállalat korábbi felhalmozott veszteségét újra csökkenthették az éves nyereség összegével.⁵⁶²

Az elért eredmények vetették fel annak kérdését, hogy éljenek -e a történelem kínálta lehetőséggel, ami lehetőséget nyújtott a gyár további bővítésére. Erdély visszacsatolásával újra érdekerületükbe került a nagyváradi székhelyű, és a vállalathoz hasonlóan a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe tartozó Falk Ármin és Társa Kefe- és Celluloidárugyár Rt., amit, azonos munkaterületen tevékenykedő intézményként, üzleti megfontolások után célszerűnek láttak beolvasztani. Ennek érdekében a cég részvényeinek

---

⁵⁶⁰ 25 392 P-vel.

⁵⁶¹ A Magyar Állami Hitelbank hitelinformációs kartonjai szerint a gyár tőkehiánnyal küzdött ezidőben, hitelszükségletét a bank anyaintézete elégítette ki, mivel érdekkörébe tartozó iparvállalat volt (ekkor a gyár részvényeinek 68%-a a MÁH tulajdonában volt). Hitelkerete 987 mP, amiből 1939 végén 912 mP igénybe volt véve. A gyár főleg exportra dolgozott, európai és tengerentúli piacokra, de ez a háború miatt erősen visszaesett. A mP egységnevét a hitelinformációs jelentésekben ezer pengőt jelöl, az „m” a latin ezer rövidítése! MOL. Z. 19. 17. d.

⁵⁶² Az 1939. évi nyereség 11 625,23 P volt, ami 19 661,51 P-re csökkentette kinnlevőségüket. A Magyar Állami Hitelbank 1940. júniusában a következőket tartotta érdemesnek feljegyezni a gyárról: Teljes működését még ki tudja használni, de külföldi (német) exportkontingensre lenne szüksége, működése redukálódását kivédendő. Az igazgatóság vagyonos, megbízható, szakavatott és ügyes vezetéssel irányítja a gyárat. MOL. Z. 19. 17. d.

többségét megszerezték, majd a Magyar Általános Hitelbankkal kötött előzetes megállapodás útján biztosították az összes részvény megszerzését.⁵⁶³ A nagyvárad gyár beolvasztása hamarosan meg is történt: a fúzió határidejéül 1941. április 8-át jelölték ki,⁵⁶⁴ a gyár a továbbiakban kihelyezett fióktelepként működött, és jelentékenyen emelte a vállalat termelőképességét.

1941-ben a vállalat továbbfejlesztette önellátó, nyersanyagpótló tevékenységét, míg az előző években elsősorban a serte kikészítésével kezdtek el foglalkozni, most belföldi eredetű növényi nyersanyagokkal pótolták a korábban külföldről készen vásárolt anyagokat. A vállalat teljesítőképességének növekedése és a nyersanyagkérdés megoldása lehetővé tette a termelés nagy mértékű fokozását, és így lehetőségük nyílt a teljes belföldi áruszükséglet megfelelő ellátása, valamint módjuk nyílt a korábbi években felvett exportkapcsolatok elmélyítésére. Ezzel a fennálló igények miatt az exportra termelés nagy mértékben megnövekedett, és a külföldön elérhető előnyösebb árak révén a vállalat jövedelmezősége is kedvezőbb arányokat öltött. Mindazonáltal legfontosabbnak azt a lehetőséget tartották, hogy a belföldi áruszükségletet ellássák. A forgalom emelkedéséből adódó jövedelemtöbbletet részben ellensúlyozta a nyersanyagok és termelési költségek további drágulása, és a munkabérek és szociális terhek emelkedése. Ezeket összevetve, 1941-ben 27 890,99 P nyereséggel zárták az évet, ennek egy részéből biztonsági tartalékokat létesítettek, részben a gépberendezések fokozottabb elhasználódása miatt azok cseréjére tartalékolva, részben a nyugdíjfizetési kötelezettségek fedezésére. A korábbi évekből maradt veszteséget teljesen annullálták, és még így is tudtak újra osztalékot fizetni. 1941. április 8-án rendes éves közgyűlésen határoztak végleg arról, hogy miután a nagyvárad Falk Ármin és Társa Kefe- és Celluloidgyár Rt. 5000 db részvényéből 4900 db a vállalat tulajdonában van, a többi 100 db-ot a Magyar Általános Hitelbank vette meg, ami a debreceni kefégyár már addig is legnagyobb főrészvényese és patrónusa volt, és ezeket a maradék részvényeket közgyűlési határozat után el- és átadja a debreceni gyárnak, létrejöhet az egyesülés a két gyár között úgy, hogy a debreceni társaság alaptőkéje nem emelkedik meg, míg a nagyvárad beolvadó vállalat összes részvényei megsemmisíttetnek. Ezt a Hitelbank tette lehetővé, mert a nagyvárad társaság legfőbb hitelezőjeként a vállalat

---

⁵⁶³ Igazgatósági jelentés a közgyűlésnek 1940-ről, 1941. április 8. HBmL. XI. 7. 1. cs. Igazgatósági iratok.

⁵⁶⁴ Rendes közgyűlésen elfogadott alapszabály-függelék, 1941. április 8. HBmL. XI. 7. 1. cs. Igazgatósági iratok.

kötelezettségeinek teljesítéséért szavatosságot vállalt.⁵⁶⁵ Mindkét vállalat 1941. április 8-ára összehívott közgyűlésén a fúzió mellett döntött. Ezzel a debreceni vezetők megkapták a nagyváradi cég teljes vagyonát, amelynek kezelése a további működés zavartalansága miatt az ő jogkörükbe került.

A nagyváradi kefe- és celluloidgyár specifikus helyzetét elsősorban történelmi körülményeit látva érthetjük meg. 1939–40-ben még román uralom alatt működtek, de már erősen érződtek a növekvő nyersanyagellátási nehézségek, és a már bomlófélben levő román gazdasági rendszer különösen a magyar vállalatok ellen alkalmazott kényszerintézkedései. Ez utóbbiak hatása megszűnt ugyan a visszacsatlakozással, de a legfontosabb fogyasztópiacokkal: Erdély többi, továbbra is román fennhatóság alatt álló részével és Románia egészével fenntartott üzleti kapcsolataik megszűntek. Ezért is vált létszükségletükké az a lehetőség, hogy beolvadnak a debreceni vállalatba, mert egyedül így nyílt módjuk a gyár addigi keretek közötti üzemben tartására, ami gazdasági és szociális szempontból a legjobb megoldásnak bizonyult.

A következő két év folyamán a vállalategyüttes korábbi fejlődési üteme fokozódott, annak ellenére, hogy a kivitel 1942 második felében úgyszólván teljesen megszűnt. A vállalat összforgalma a belföldi forgalom jelentős emelkedése révén az előző évi szintet lényegesen meghaladta, főként annak köszönhetően, hogy a külföldi nyersanyagok hiányát sikerült belföldi nyersanyagokkal helyettesíteni, és ezzel fenn tudták tartani a termelési szintet. Sőt, a fokozott belföldi árukereslet időnként a háború miatti korlátozott teljesítőképességüket is meghaladta. Egyedüli hátrányos tényező az árak kedvezőtlen alakulása volt, ami nem tartott lépést a terhek növekedésével- ez alatt elsősorban a vállalat gondoskodási kötelességét értették a munkásság szociális helyzetével kapcsolatban, és a hadbavonultak és családjaik segélyezését. Ebben az évben a vállalat tiszta nyeresége 10 544,52 P lett, az előző évről áthozott maradék nyereséggel együtt 13 243,40 P, és 2%-os osztalékot fizettek.⁵⁶⁶

A következő újabb két évben továbbra is lényegesen emelkedett a vállalat üzleti forgalma. Ennek kedvező alakulását elősegítette az, hogy a külföldi nyersanyagok

---

⁵⁶⁵ A nagyváradi gyár 1940. december 31-ei mérlege szerint fennállott tartozásai: 305 892,51 P-ből 277 822,17 P-t hitelezett a Magyar általános Hitelbank, míg a debreceni Kefegyár összes tartozásából, 914 473,85 P-ből 862 849,92 P-t. 1941. április 8. Rendes éves közgyűlés 1940-ről. HBmL. XI. 7. 1. cs.

⁵⁶⁶ 1943. június: igazgatósági jelentés 1942-ről. HBmL. XI. 7. 1. cs.

folyamatos hiánya miatt a hazai pót- és nyersanyagokat sikerrel tudták felhasználni. A kivétel továbbra is kiesett, de a hazai piac gyártmányaikra teljes mértékben felvevőképesnek bizonyult. A szinte teljes mértékben nyersen felvásárolt belföldi alap- és pótanyagok feldolgozása azonban megemelte a rezsitöbbletet, csakúgy, mint a fokozódó mértékű szociális gondoskodás az alkalmazottakról. Ezeket a tényezőket az eladási ár megállapításánál pedig nem tudták teljes mértékig figyelembe venni. Ezért a bevételek az előző évekhez hasonló mértékű nyereséget hoztak, és a vállalat 11 420,72 P-vel zárta az 1943-as évet. Ebből 3%-os osztalékot tudtak fizetni.⁵⁶⁷

A debreceni gyártelepet 1944-ben nagymérvű bomba- és tűzkár érte. A károsodás olyan mértékű volt, hogy a főépület teljesen kiégett, más épületek megrongálódtak, a bennük levő gépek használhatatlanná váltak, és a gyártelep korábbi kapacitásának csak 10–15%-a maradt meg. Jelentékeny értékben semmisült meg, illetve később tűnt el áru- és anyagkészlet, csakúgy, mint az iratok és a könyvelés nagy része, ezért az 1944-es üzletévről csak általánosságokban lehetett elmondaniuk, hogy az első fél évben kedvező üzleti eredményre volt kilátásuk. A kárfelmérések az összveszteséget 960 000 P-re becsülték.⁵⁶⁸ Azonban nemcsak a háborús károk okoztak felbecsülhetetlen károkat, hanem a történelem azután következő viharai is. A nagyváradi telepet az ún. Ellenséges Javak Kezelési és Felügyeleti Pénztára (CASBI), a debreceni gyárat az árukészlettel együtt 1945. elején a gyár munkásai által alapított Debreceni Kéfeipari Munkaszövetkezet vette birtokba. Ennek ellenőrzése alatt állt 1946. szeptemberéig, amikor a munkások kívánságára újra a korábbi igazgatóság rendelkezése alá bocsátották az üzemet. 1946. őszén a vállalat forgalma a várakozásoknak megfelelően alakult, az év vége felé azonban a rezsiköltségek emelkedése és az eladási árak csökkenése hátrányosan hatott az üzleti eredményre. A gépek és a berendezés egy részét sikerült a munkások segítségével helyreállítaniuk.

Az 1939. évi záró vagyoni érték háromszorosán állapították meg az 1947. évi nyitó mérleget, az 1790/1947. M. E. sz. rendeletnek megfelelően. Erre a háborús kárigény miatt volt szükség, így tüntették fel a nagyváradi üzemet is, amiről a CASBI miatt nem voltak közelebbi információik. A háborús veszteségek miatt vagyonuk 100 000 Ft-ra zsugorodott,

---

⁵⁶⁷ Igazgatósági jelentés 1943-ról, 1944. május 31. HBmL. XI. 7. 1. cs.

⁵⁶⁸ Ebből a szerszámgépek kára 80 000 P, egyéb gépeké 500 000 P, az üzemi felszerelésé 90 000 P, nyersanyagban 50 000 P, gyártási segédanyagban 20 000 P, félkész áruban 100 000 P, készáruban 100 000 P, iroda-felszerelési tárgyakban 20 000 P volt. Kárfelmérés. MOL. Z. 58. 124. cs. 665. t.

ezért később új alaptőke-összeget kívántak megállapítani az után, hogy a nagyváradi üzem helyzete, vagyoni állapota és működési kilátásai tisztázódtak.⁵⁶⁹ Az újra szakértelemmel bíró vezetőség, amelyben Falk László is helyet foglalt, elkezdte tervezni a termelés újraindítását, a külföldi export újjászervezését, és megállapodások tető alá hozását. A vezetőség mexikói, német és svájci termelőkkel és beszállítókkal kívánta felvenni a kapcsolatokat, az alapanyag-beszerezés biztosítása végett, és Lengyelországgal tárgyaltak egy export csereszállítási egyezmény kötéséről. Falk László javasolta a háború alatt felállított szörkikészítő üzem megszüntetését, amely már sem árban, sem minőségben nem nyújtott megfelelő termelést. 1948-ra sem a serteüzem, sem a faműhely, sem a kazánfűtés nem volt már rentábilis, ezért ezt is eladni tervezték.

Ezek az újjáépítő és újra gazdasági tényezővé válási szándékok az elkövetkező években bekövetkezett rendeződés idejére valósulhattak meg, sajátos formában. 1950-ben az Egyesült Kefegyárak Rt. egybeolvadt a szegedi Winter és Társa Első Szegedi Mechanikai Kefegyár Rt-vel, és további működését Kefegyár Nemzeti Vállalat név alatt folytatta. Ezt a fúziót 1928. elején is fontolgatták már, mióta kölcsönös megállapodás alapján bizonyos cikket kizárólagosan gyártott a két cég egymás számára. Ezen túl közös eladási szervet létesítettek Budapesten, a Lázár u. 9. alatt, saját egyéni megbízottakat alkalmazva. A probléma azonban egy éven belül jelentkezett: a szegediek nem tudtak annyi finomárut átvenni, mint amennyi kommerszárura a Falk cégnek szüksége volt, ezért a tarthatatlan helyzetet vagy teljes fúzióval, vagy teljes szakítással látták megoldhatónak. A fennmaradt iratokból az derül ki, hogy a szegedi cégtulajdonosok átengedési feltételeit túlságosan drágának tartották akkor még.⁵⁷⁰ Az 1950-es évekre kialakult vállalatkomplexum fő profilja a kefe- és ecsetgyártás maradt, de székhelye Albertfalva lett, és azontúl állami tulajdonként működött.

---

⁵⁶⁹ Igazgatósági jelentés 1947. június. HBmL. XI. 7. 1. cs.

⁵⁷⁰ Kötelezettség nélküli tárgyalás iratai MOL. Z. 58. 125. cs. 672. t. Ügyvezető igazgatóság iratai.

VIII. Összegzés

A debreceni polgári elit életviteli stratégiái (gazdaság-szociológiai tipológia)

A disszertáció szerkezete több, időben és társadalmi kategóriákként elkülöníthető részre oszlik. A kategóriák részben Bácskai Vera kutatásainak párhuzamai alapján, részben Lengyel György műveit követve kerültek megállapításra. A levéltári kutatások feldolgozása után ezek a csoportosítási szempontok maguktól értetődően merültek föl, ahogyan a korszakok tagolása is. A különböző polgártípusok kiemelkedő karriermintái vizsgálatával egy-egy, viszonylag ideálisnak mondható életmód bemutatását és összehasonlítását látszott legcélszerűbbnek, korszakonként tagolva.

A bemutatott polgáregyéniségek és életútjaik többfajta típust képviselnek csoportjukon belül. Ezek meghatározása a következőkben körülírható:

-tőkeszerző alapító, aki sokoldalú vagyonszerzési lehetőségekkel élve felhasznál minden esélyt helyzete megerősítésére,

-haszonélvező örökös, aki a rendelkezésére álló tőkét korszakának modern eszközeivel és lehetőségeivel kívánja fenntartani,

-tőkegyarapító utód, aki biztosítva alapvagyonát, annak fokozatos gyarapítására törekszik.

Jövedelemszerző melléktevékenységeik alapján:

- nagyiparos, gyáralapító, -résztulajdonos,

- igazgató vagy igazgatósági tag vállalatnál,

- földbirtokos,

- bankár,

-igazgató vagy igazgatósági tag iparvállalatnál, banknál, vagy takarékpénztárnál,

- ház- ill. ingatlantulajdonos.

Ez utóbbiak egyéni variációkban jelentek meg és kombinálódtak. Az egyes személyek társadalmi szerepvállalása és ennek irányultságai is meghatározóak voltak: a jótékonyági szerepkör; részvétel szakmai szerveződésben; tagság társadalmi érdekcsoportban; jelenlét politikai tömörülésben. Mindez a nők pályáira is alkalmazható

típusrendszer, amellyel átfogóan jellemezhető bármely tárgyalt csoport. Ezek a jellemzők különböző kombinációkban alkotnak típust, vagy egyedi eseteket.

Konkrétan bemutatva az egyes személyek életpályáját, a legsokoldalúbb szerepkombinációt megtestesítők Sesztina Lajos és Sesztina Jenő. Mindketten elsősorban szakképzett kereskedők, akiket az alapítókhoz sorolhatunk, emellett számos melléktevékenységet folytattak. Fontos területet képezett számukra az ipari vállalkozások területe, amely a Sesztináknak a széles látókörű kísérletezés és patriotizmus miatt számított, és a földbirtok, ami elsősorban a társadalmi vezető rétegek befogadásának elnyerésében játszott szerepet. A család tagjai ezen túl több ipari és pénzügyi vállalatnál töltöttek be igazgatói vagy igazgatósági tagsági pozíciót, és jelentős házingatlan-befektetésekkel biztosították vagyonukat. A gazdasági életben aktívan résztvevő polgárság vezető elitje számára meghatározó volt főfoglalkozása, és az abban szerzett képzettségük és jártasságuk révén kitekintési lehetőségeik olyan vállalkozási lehetőségek felé, amelyek rokoníthatóak voltak szakértelmük valamilyen ágával. Társadalmi szerepvállalásukat tekintve, a politikai életen kívül mindenhol ott voltak és aktív, vezető szerepet vittek. Ezzel a kettős irányultsággal egyfajta ideáltípust képviseltek a polgárisztokráciának.

Dragota Ignác hozzájuk hasonlóan sokoldalú jövedelemszerző volt, kereskedése mellett ipari vállalkozó, bankár és birtokos. Háztulajdonosként is nagy tőkét biztosított családjának és azt is hasznosította. Társadalmi funkciókat nem vállalt, bár törekedett csatlakozni a helyi társadalmi elithez. Ő inkább az átfogó gazdasági irányítót testesítette meg, hiszen fő célja a vagyonszerzés volt.

A Dragota utódok apjukkal ellentétben, bár eszméinek megfelelően, a társadalmi funkciókra koncentráltak, részben ezért szűkítették le sokoldalúnak induló gazdasági tevékenységüket. Ezért birtokosnak érdemes őket elkönyvelni, akik ennek megfelelő jótékonyági és társadalmi érdekkörökhöz csatlakoztak, tulajdonképpen polgári dzsentriként lehetne megnevezni őket.

A modernizálódó cívis birtokosok, a Zöldek és távolabbi rokonságuk, a Böszörményiek, a Polgáryak, a Jónák, vagy az Őryek földjeik megtartását és azokon termelési lehetőségeik optimalizálását célozták meg. Közeledtek az értelmiség köreihez, sőt, végül képzettségük alapján tagjává is váltak, de kötődésük hagyományos megélhetésükhöz és annak kereteihez fennmaradt. Részben vállaltak bankári és kereskedői

funkciókat, társadalmi téren vegyes szerepeket (a fentiekből mind megjelent életükben), de birtokosi vagyongyarapító törekvéseik elsődlegességét nem szorították háttérbe egyéb melléktevékenységek: sem a jövedelemszerzés, sem a társadalmi funkciók.

A birtokról az értelmiség köreibe áramlók átmeneti kategóriának tekinthetők. Esetükben a birtok kevésnek bizonyult megélhetési forrásként, de presztízsgaranciaként és jövedelmet nyújtó mellékfoglalatosságként megmaradt. Csak szükség esetén vállaltak a birtok ügyeivel kapcsolatos kereskedői-hitelezői tevékenységet, elsődlegessé az értelmiségi-hivatalnoki jövedelem, szerepkör és az ezzel járó társadalmi rang vált, mint az a Bay családnál, Magoss Györgynél, a Vásáry család bizonyos tagjainál megfigyelhető.

Az értelmiség a modern polgárság specifikus része. Foglalkozása végzettségtől függően változó mértékű, de elsődleges jellegű jövedelmet biztosított, és mindig egyfajta társadalmi összetartást és elismertséget jelentett. A kategória csúcsán állók jövedelme mellett ritkán szerepel más bevételi forrás, inkább ingatlanbefektetéseiket lehet kiemelni. Ez a réteg is szakmájában nagyfokú képzettséggel bírt, de ezzel nem tudott gazdaságilag széles körben, több területen működni, sokoldalúságát szakmája ágaiban kamatoztatta. Társadalmi köreinek elismerése is ebből táplálkozott, bár a fent említett összes társadalmi mellékfunkció megjelenik életükben valamilyen szintig, leglátványosabban a jótékonykodás.

A női karrier ekkoriban főleg a családon belül vitt önálló gazdasági és/vagy társadalmi, esetleg művészi szerepkört jelentette, amit vagy a férj távollétében, vagy megbízásából, egyetértésével gyakorolhattak, de ambíció, határozottság és szorgalom mindenképpen kellett sikeréhez. Dragota Natália értelmiséghez csatlakozása a kor törekvő nőinek ideális karrierképét tárja elénk, hiszen ezúton vagyoni és társadalmi helyzetét egyaránt bebiztosította. A Zöld család gazdaságának irányításában résztvevő női családtagok hasonlóan egyéni, önálló gondolkodással és határozott tettekészségükkel vitték sikerre feladataikat. Rothschnek Olga hobbiként megélt művészi tevékenysége szintén egyéni ambíciói kibontakozását foglalta magába. A nők általában önálló területüként (önmegvalósítási lehetőségként) éltek meg társadalmi szerepkörüket, amely leginkább részvételüket jelentette a jótékonyági szerveződésekben és a társadalmi érdekcsoportokban.

A Nagybákay Sesztina család történetében általánosítható vonások szűrhetők le. Jól érzékelhető, hogy a vaskereskedés alapítójától, Sesztina Jánostól kezdődően a család minden tagja nagyon fontosnak tartotta a szakmai műveltség lehető legalaposabb és legszélesebb körű megszerzését, illetve átadását utódainak. Ugyanakkor minden családtag megkapta a széleskörű polgári nevelést és általános műveltséget, aminek megszerzésével maga dönthette el, hogy a családban hagyományos szakmával kíván-e foglalkozni, vagy más pályát választ.

Mindamellettt igyekeztek a hagyományos családi vállalkozás élére hozzáértő és érdemes örökösöket nevelni, akik szorosan kötődtek a családhoz és az üzlethez, ami a családi élet színhelye is volt. A -z elsősorban fiú- gyermekek a boltban nőttek fel, majd mikor már a helyben megszerezhető szakmai tudás és kiegészítő ismeretei birtokába jutottak, a legismertebb, legnevesebb és legtöbb tanulásra módot adó céghez küldték őket gyakorolni. A gyakorlati évek, később az ezen évekbe beiktatott főiskolai tanulmányok más-más városokban, sőt más országokban, nemcsak széles világlátást, látókört biztosítottak és élettapasztalatokkal látták el a jövőendő üzletvezetőt, hanem a legkorszerűbb szakmai tudást, fontos társadalmi és gazdasági kapcsolatokat, a gazdasági fejlődés, modernizáció irányzatainak ismeretét és az európai gazdasági-kereskedelmi-ipari viszonyokban való eligazodás tapasztalatát is itt – és így lehetett megszerezniük. Minden megszerzett ismeret mellett, Sesztina Jenőt és Rickl Antalt pályakezdésükkor néhány évig a Sesztina cégnél csak próbaidőre vették be, és csupán ha már minden, az üzlettel kapcsolatos teendőt bizonyosan kiválóan el tudtak látni, akkor kapták meg a cég vezetésének részleges, majd egyre teljesebb jogát. Erre csupán az első két alapító-tulajdonosnál nincs példa, hiszen Sesztina János és az üzletet újraindító Sesztina Lajos tanulmányi éveik befejezése után csak önmagukra támaszkodhattak.

Sesztina János, a vagyon és a kereskedés hagyományainak megalapozója a reformkorban még a hagyományos céhes kereteken belül kezdte el tevékenységét. Az ő idejéből nagyon kevés adat maradt fenn még a családi iratok között is. Ennek ellenére feltételezhetjük, hogy fentebb vázolt, kiterjedt üzleti és kereskedelmi kapcsolatai, amiket különös tekintettel a vasáros szakmára már korán és működése alatt fokozatosan egyre szélesebb körben kiépített, nagyon sokat jelentettek abban, hogy üzletét megalapíthatta és gyorsan a legkiválóbbak közé fejleszthette. Másik fontos alapja sikerének az volt, hogy

szakmájának kiváló ismerője és mestere volt. A kereskedői körökben kialakult pozitív véleményt üzletéről elősegítette a több mint száz évig érvényesen megfogalmazott, szintén fentebb bemutatott kereskedelmi alapelv, amelynek szigorú alkalmazása szállítói és vevői körében egyaránt elismertté, hitelessé és népszerűvé tették az üzletet és fenntartóit. Mindig igyekezett lépést tartani a kor egyre modernebb szellemével, vívmányaival és igényeivel. Ezt jelzi, hogy mihelyt lehetett, megszerezte Wathner József szakkönyvét is. Megfelelően alkalmazkodott az adott lehetőségekhez, amivel fellendítette és még nehéz időkben is sikerrel fenntartotta a boltot. Halálakor készített vagyonösszeírása után mutatkozott meg, hogy mintegy 26.240,24 Ft-ot érő vagyona legjelentősebb részét, 17.140,34 Ft-ot a vaskereskedés épülete és felszerelése tette ki. Háza és kis földbirtokai egyenként töredékét adták ennek az ekkoriban a városban igen jelentős hagyatéki összegnek.⁵⁷¹

Sesztina Lajos már gyermekkorában, édesapja boltjában kezdi meg felkészülését pályájára. Később az általa elérhető legjobb mestereknél tanult, szintén édesapja ajánlására, illetve kezdetben segítségével. Így nagyrészt önerőből kitanulta a teljes üzletvitelt, és ezt követően kezdi meg önálló működését. Szintén szakértelmével és üzleti, egyben baráti kapcsolataival teremti meg a boltjának újra megnyitásához szükséges feltételeket. Ő is figyel a haladást, az újításokat, és fel is használja őket. Ahogy Thomas Mann jellemezné: „...egyéniségének újszerűségével vonzó alapvonása ... liberális türelmessége volt. ...a maga lábán állott, és mentes volt minden régimódiságtól.”⁵⁷²

A céhes keretek háttérbe szorulásával előtérbe kerültek az egyéni vállalkozások és ötletek, amik az új és egyre bővülő lehetőségek terén az idő múlásával egyre inkább érvényesülhettek. A céh iparszabályozó hatásköréből adódó előnyöket viszont a cég megerősödése mellett, és a céhes formák felszámolódása után is igyekezett fenntartani.

Egyre inkább bővítette üzleti kapcsolatait és vevőkörét, és igyekezett részt venni az ország gazdaságának fejlesztésében. Új vállalkozásainak zöme régi, nehéz gazdasági helyzetű, de a termelésben fontos üzem felkarolása volt, amiket tőkeinjekcióval részvénytársasággá alakítva és új termelési koncepciókkal, új találmányokkal korszerűvé alakítva nyereségesé lehetett tenni. Az 1870-es évektől ez lett Sesztina Lajos fő tevékenységi köre, így a kis cégeket nagyobb iparvállalatokká fejlesztette. 1905-ben

---

⁵⁷¹ A Sesztina örökösök vagyonösszeírását kérelmező levele a tanácshoz 1939. április 19. HBmL IV/A. 1011/k. 185/1841, ill. RácZ I.: Debreceni vagyonleltárak 1717-1748. Debrecen, 1984. 75-76. o.

⁵⁷² Thomas Mann: A Buddenbrook ház. Egy család alkonya. Budapest, 2003. 332. o.

bekövetkezett halálakor vagyona az összeírások szerint közel 720 000 Korona. Ennek 52,1%-a földingatlan, 31,8%-a kereskedelmi, ipari és banki vagyon, vaskereskedési üzletrésze 20,9% és 10,9%-ot tettek ki részvényei debreceni bankoknál és vállalatoknál. Halálával lezárult a gazdagodás, a cél csupán a vagyon megőrzése maradt.⁵⁷³

Sesztina Jenő egy rendkívül bejáratott vaskereskedési intézményt vesz át édesapjától. Különösebb újításokra, változtatásokra nincs szükség a boltban, képzettsége révén, ha erre szükség lett volna, bizonyára kiválóan végre tudta volna hajtani. Ehelyett az üzlet "csupán" helyes irányítást, szakértő gondoskodást és a korral történő rugalmas és modern haladást igényelt, hogy alkalmazkodni tudjon a változó igényekhez és követelményekhez. Ennek eredményeként a vaskereskedés továbbra is a család anyagi bázisát és legbiztosabb jövedelemforrását jelentette.

Az ő életében, mint láthattuk, központi helyet foglalt el közéleti tevékenysége, ezen belül az ipari vállalkozások fenntartása és védelme érdekében folytatott tevékenysége. „...ha hódolt valamilyen hagyománynak, akkor az nem volt más, mint az apjáról... rámaradt korlátlan, haladó szellemű, toleráns és előítéletektől mentes gondolkozásmód, és ez volt az alapja a bámulatnak, amely körülvette.”⁵⁷⁴ Ezzel kapcsolatban saját üzemeit és vállalatait - mármint amelyekben főrészvényes és/vagy igazgató is volt - igyekezett minél sikeresebbé tenni. Mindehhez az anyagi alapot - és sokszor a segítséget is - a legfőbb és legrégebb vállalkozás, a vaskereskedés szolgáltatta, ami a legbiztosabb és legjövödelmezőbb maradt. Az újabb gyárak működése és bevételei nagy arányban függtek és kapcsolódtak a külső körülmények helyzetétől, és kevésbé tudták kivédeni az ingatag viszonyok hatásait, mint a többirányúan megalapozott és több lábon álló vaskereskedés. (Az en gros és détail kereskedés két része kiegyensúlyozhatta egymás veszteségeit, ez a világpiac ingásait, a politikai helyzetek hatásait is kiszűrte. A sokrétű üzleti kapcsolatok pedig mindig lehetővé tették a megfelelő vétel és eladás biztosítását.) Sesztina Jenő emellett nagy figyelmet fordított szociális gondok enyhítésére és a gazdaság - főként az ipar és a kereskedelem - fórumaira.⁵⁷⁵

Irányítása alatt a gazdagodás és a vagyon- illetve tőkefelhalmozás folyamata végleg

---

⁵⁷³ Nagybakay Antal-Tímár Lajos: Egy debreceni kereskedő életpályája az inas évektől a nemesség megszerzéséig. In: Magyar Történelmi Tanulmányok XIX. Db. 1986. 19-37. o.

⁵⁷⁴ Thomas Mann: A Buddenbrook ház. Egy család alkonya. Budapest, 2003. 333. o.

abbamaradt, bár még eredetileg a gyárak alapításával a cél a lehető legtöbb immobil tőke összegyűjtése és minél rentábilisabb befektetése, hasznosítása volt. A nem elég tőkegazdag gazdasági környezetben azonban nem tudtak az alapított gyárak elegendően biztonságos, egyenletes fejlődésbe kezdeni, és mellette teljesen kivédeni a konjunkturális ingadozásokat, és válság esetén bár stabilan tudtak működni, megfelelő nagyságú tőkeakkumuláció híján egy idő után elvesztették anyagi bázisukat. A Sesztina család tőkefelhalmozása sikeres gyárai mellett is megállt, mert nem rendelkeztek egyszerre elegendő mobil és immobil tőkével. A gyáripari termelés a konjunktúrában jól eladható termékeket állított elő, de a dekonjunktúra idején veszteségessé vált, mikor az alapvető szükségleti cikkekre csökkent csak a piaci kereslet. Ezzel szemben a kereskedelem általános szükségleteket látott el, rugalmasabban és az igényeknek megfelelően módosíthatta kínálatát, ezért sokkal könnyebben alkalmazkodott mindig a gazdasági vonulatokhoz, mint a kötöttebb ipari szektor. A család modern jellegű vállalkozásait leginkább az 1910-es, 1920-as évek országos gazdasági életének szélsőséges ingadozásai viselték meg. A világgazdasági válság utáni, a háborúig bekövetkező rövid, viszonylag nyugodt időszak pedig nem volt elegendő a megmaradt üzemek tartós felvirágoztatására. A világháború és az utána következő rendszer- és hatalomváltás nemcsak az ipari vállalkozásban működő üzemek, hanem a fejlett és a város gazdasági életében vezető szerepet játszó kereskedőházak és irányítók számára is végzetesnek bizonyult. Az államosítások 1952-ben nemcsak az egykori/volt tulajdonos-családok életét, hanem a cégek sorsát is megváltoztatták. Önállóságuk megszűntével a legtöbb cég sorsa megpecsételődött. Így szűnt meg és került felszámolásra a Kaszanyiszky-üvegkereskedés. Bár a Vasudvar részlegében sokáig tovább folyt a vaskereskedés, vezető szerepe állami kezelésben megszűnt.

A kereskedőcsaládok karriertörténetei alapvetően jó példák a vizsgált korszak polgárosult helyi kereskedőrétege életére, általános lehetőségeikre és üzletvitelük módjára. Mindebből látható, hogy eltérő tehetségeik, és bár mindig magas színvonalú, de más irányú műveltségük és képzettségük alapvető kulcs volt a sikerhez. Sokat segített családi háttérük és üzleti kapcsolataik, és mindig személyiségüknek megfelelően, így egyedi különbözőségük révén, eltérően irányították üzletüket, vagyoni gyarapodásukat és egyéni

---

⁵⁷⁵ Sesztina-Nagybákay Jenő felhalmozott vagyonáról jegyzék végrendeletében, végrendeleti összeírásában In.: Nagybákay-Rickl Antal: A debreceni Sesztina nagykereskedés története és kora IV.

karrierjeiket.

A családok pályafutása párhuzamokat vethet fel más kereskedőcsaládok történetével. Sok hasonlóságot fedezhetünk fel például a korábban említett Wurm és Heinrich vaskereskedők és családjuk történetével,⁵⁷⁶ akik Sesztina Jánossal, majd Heinrich fiaival Sesztina Lajossal kerültek kereskedelmi és baráti kapcsolatba. Azonban ezek a vaskereskedő vállalkozók, ahogyan a kor nagykereskedőinek többsége is, nem szorgalmazták annyira a kereskedői pálya továbbörökítését utódaiknál, inkább hivatalnoki-bankár pályára adták őket (Wurm). De ha fiaik tovább is folytatták a kereskedést (Heinrich) és a polgári életmódot (bár már apjuk nemességet szerzett), akár a harmadik generációban is, ez igen ritka esetnek számított, és a 19. század második felében egyéb polgári jövedelemforrásokkal is kiegészülve (pl. esetükben házbérletek kiadásával) működött.

Országos viszonylatban sem általános tendencia, hogy egy kereskedő ipari vállalkozásba kezdjen. Ebből a szempontból a Sesztina család egyfajta ideáltípusnak tekinthető. (Mindamellett természetesen országos viszonylatban és Debrecenben több ipartámogató kereskedőről is tudunk. Különleges Győr esete, ahol a város társadalma teljes egészében támogatta a modern gyáripari vállalkozások kifejlesztését.) A kereskedők vitathatatlanul fontos tényezői voltak a gazdasági élet fellendülésének, később viszont többnyire a hiteléletben ragadva magukhoz a vezető szerepet, közvetetten járultak hozzá az ipar fejlődéséhez.

Dragota Ignác személye némileg ellentmondásokkal telített. Amellett, hogy előrelátó, sokoldalú üzletember, rengeteg új ötlettel, sikeres, fantáziadús módon megvalósuló vagyonszerző technikával, és ehhez a–z időnként nemcsak– szükséges esetben erőszakosságig menő törekvő természettel, ugyanakkor alaposan meggondolt, és biztonságra törekvő módon cselekvő személyiség. Mégis környezete hatott rá annyira, hogy az ott látott példák nyomán sem gyermekeit, sem gyámfiat nem nevelte saját példájára. Meglehet, ebben közrejátszott erős karaktere, ami nem tűrte a riválist. Minden esetre, vagyonát teljes egészében ingatlanba fektette, fiait gazdálkodásra biztatta, ami akkor és később a városban rangot adó foglalkozás volt, de ami sokkal nehezebb és kisebb arányú bevétellel járó megélhetést nyújtott, mint a szakértelemmel irányított kereskedés.

---

⁵⁷⁶ In: Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989. 110–124. o.

Családjában nem tudták huzamosabb ideig folytatni tevékenységét, halála után egy évtizeddel gyermekei felszámolták –a gazdálkodási ágazat kivételével– összes rájuk maradt és jó esetben folytatható tevékenységi körét.

Sorsa szorosan összefonódott a magyar polgári tőkés gazdaság kialakulásával, ami, bár az 1880-as években érte el zenitjét a tőkés ipar kifejlődésével, az 1840-es években kezdett megalapozódni a gazdasági szemléletváltás és az újfajta törekvések felszínre törésével. Nélküle és a hozzá hasonlóan a fennálló kereteket és szabályokat túllépni kívánó személyiségek nélkül a gazdaság polgári irányítású, tőkés átformálódása legalábbis sokat késett volna. Bár ő és a hozzá hasonló, úttörően modern felfogással rendelkező emberek kénytelenek voltak bizonyos fokig alkalmazkodni hagyományos gazdasági és társadalmi környezetük kereteihez, szabályaihoz és elvárásaihoz, arra törekedtek, hogy azokat saját akaratuknak megfelelően minél hamarabb túlléphessék, fokozatosan megváltoztathassák, és szabadabbá tehessék. Pontosan ezekből a törekvéseiből fakadó újabb és újabb modern ötleteik, fantáziadús megvalósító módszereik vezettek a hagyományos és elavulttá vált gazdasági módszerek felszámolásához és a Magyarországon régóta áhított modern gazdasági rendszer, a polgári tőkés gazdaság létrejöttéhez. Családja sorsa az általa teremtett alapokon egy másfajta ideált képviselt, mint a Sesztinák, és folyamatos alkalmazkodási kényszerével, amellyel a helyi elithez tartozást kívánták fenntartani, átmenetibb, kevésbé kiegyensúlyozott és biztonságos életformát mutatott be.

A fentiekben vizsgált gazdálkodó cívis Zöld család megmaradt birtokrendező jogi irataiból és adóíveiből, ha töredékesen is, de nagyrészt nyomon követhető a családfők tevékenysége, gazdálkodói szemlélete. Vagyonuk változásait részben szintén megismerhetjük, egymáshoz viszonyítva az adatok felvázolják a család anyagi felívelését és hanyatlását. A fellelhető levéltári forrásanyag utalásai és tényanyaga azt a következtetést engedi levonni, hogy kisebb-nagyobb ingadozásokkal a család vagyona az 1870-es évekbeli stabil, hagyományos cívis gazdaságból kiindulva, a cívis lét előnyös lehetőségeit felhasználva földszerzésre, folyamatosan növekedett. Kisebb visszaesésektől eltekintve ez a fölfutás az 1930-as évek elejéig tartott. Ekkor változik a gazdaság világhelyzete és mindez kihatott a piacra termelő itthoni magángazdaságokra is. Az anyagi helyzet romlása mindazonáltal lassú, talán az infláció hatásával is magyarázható volt. A '30-as évektől maradtak meg rendszeres vagyon- és jövedelemadó összeírások és becslések, részint

összefüggően, egymást követő évekből. Előtte az adóívek csak egy-egy évből vagy évtizedből maradtak fenn, tehát adott állapotokat rögzítenek és egymással összehasonlítani őket nehézkes. Az ezekhez szükséges vagyoni és bevételfelméréseket nagyjából pontosnak tarthatjuk. Az előbbieket mellett fontos tájékozódást segítő anyag a birtokpapírok tartalmi változása és a gazdakönyvek, béres elszámolások. Ennek alapján váltak nyilvánvalóvá az időbeni változások és lehetett következtetni, vagy magyarázatot találni az okokra. A gazdagodást mutató sorozatos földvásárlások és bérletszerzések a hagyományos helyi lehetőségekből és átlagos alap polgári gazdaság körülményeiből indultak ki, és a prosperitást, többekhez hasonló módon csak a termelő tevékenységre alapvetően negatív hatású háborús idők és a világválság akasztották meg. Az eztán kimutatható hullámmozgás, de alapjaiban csökkenő tendenciákat mutató anyagi állapot talán számos okra vezethető vissza, de igazi válságot, amelyben az állapotok visszafordíthatatlanul végzetessé váltak, csak az államosítások hozták.

A Zöld család birtokai termelését kezdetben a hagyományos és régi módszerekkel működő, már a 19. század végére elavult cívis hagyományokra alapozták. A Debrecenben nagy középbirtoknak⁵⁷⁷ számító kategóriájú tanyarendszeres gazdaság alkalmazkodott a nagygazda cívis réteg felfogásához, amely általánosan azt vallotta, hogy a termelésben addig kell a jól ismert módszereket alkalmazni, amíg az újítások és korszerűsítések feltétlenül szükségessé nem válnak. Ennek a felfogásnak a földbirtok társadalmi megbecsültsége sokáig kedvezett, mert a föld presztízskérdésként merült fel a hagyományokhoz ragaszkodó városban. A gazdag polgárok, még az újonnan jöttek is, alkalmazkodtak az elvárásokhoz: birtokot vásároltak, és ha az a környéken vagy a megyében volt, hagyományos módon műveltették.

Ez az életforma és földművelés a 19–20. század fordulóján ingott meg komolyabban, majd vált egyre tarthatatlanabbá. Az ilyen típusú birtokok egy része az 1920-as évekig fennállt, de amelyik nem alkalmazkodott a modern műveléshez és a tőkés

---

⁵⁷⁷ Debrecen esetében történetileg indokolt kategóriák: - nagybirtok: 1000 hold felett,
- nagy középbirtok: 100–1000 hold között,
- kis középbirtok: 20–100 hold között,
- kisbirtok: 20 hold alatt.

A város gazdálkodó cívis rétegéhez tartozók kis- és nagy középbirtokosok voltak, és Ondódon kívül is volt tanya- illetve kaszáló földjük. Orosz István kategóriái. In: Orosz István: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között. Debrecen története 3. 200. o.

üzemmódhoz, lassan tönkrement és eltűnt.⁵⁷⁸ A Zöld-tanyákat ez a veszély nem fenyegette. Az 1890-es évektől folyamatosnak mondható vásárlásaik tőkealapját addigi földjeik terméséből és az ebből fenntartható hitelekkel fedezték. Ehhez pedig jól kezelt és korszerűségekre alapozott gazdaság szükségeltetett legalábbis a századforduló idejétől. A minőségi termelés garantálta az eladást és bár sok hagyományos műveltetési elem megmaradt munkarendjükben, a szükséges gépesítés és a gépek karbantartása, korszerűsítése sosem hiányzott. Az új művelési módszerek, eljárások megismerése és alkalmazása az 1910-20-as évektől erősebb intenzitással valósulhatott meg. A korszak követelményeit tükrözte, hogy a várható örököszt és új gazdát nemcsak otthon tanították és nevelték a gazdaság ismeretére és irányítására, hanem az 1930-as években felsőfokú diplomás képzése alapvető fontosságú volt. A minden ágáról középbirtokos civis családból származó Zöld Jánosnak (IV.) szinte természetes lehetett, hogy ő is ezt a hivatást választja. Az átalakuló hagyományos mezőgazdaság, gabonatermelés és állattenyésztés módszerei igazodást és új, egyedi ötleteket kívántak meg a gazdaság és társadalom igényei szerint, ezért a Zöld-féle földek is alkalmazkodtak: például az ipari növénytermesztésre való átállással vagy a legelők újfajta kihasználásával, a takarmánytermelés fokozottabb bevezetésével. Igazi gondot nem ezek a problémák jelentettek, hanem a rajtuk kívül álló befolyásoló tényezők, mint az országos gazdasági és pénzügyi helyzet változásai és az előre nem látható éves időjárás pozitív-negatív hatása, amik egy-egy évet akár teljesen tönkretelthettek.

A feudális hagyományú civis polgári földbirtoklásról a polgári tőkés földtulajdonra történő áttérés sikeres példája a Zöld család története. Ennek a lassú folyamatban lezajló átalakulásnak több hasonló példája van Debrecen történetében, köztük sikeres és válságba jutó próbálkozások egyaránt előfordultak. A Zöld-birtokok esete tipikusan és sok egyéni sajátossággal mutatja be a debreceni jellegzetességű körülményekkel összefüggően egy tőkés polgári birtokrendszer kialakulását a középkori alapokból. A család a kor követelményeinek megfelelően szintén a hagyományokból nőtt ki és vált tőkés polgári vállalkozóvá, felismerve az adott idők szükségleteit és korszerű elgondolásokkal

---

⁵⁷⁸ A régi homogén földbirtokos réteg széttöredezésével formálódott ki a tőkés vállalkozó földbirtokosság rétege, akik számára a föld egyre kevésbé vagyontárgy, inkább eszköz a megélhetéshez, amit tőkével működtettek és aminek segítségével tőkéjüket is működtették. Ezért a földbérletek is egyre nagyobb jelentőséghez jutottak. A Zöld család civis birtokait időben növelte és változtatta tőkés gazdasággá.

alkalmazkodva a követelményekhez. Hagyományos polgárból tőkés polgárrá váltak: nem a tipikus és legegyszerűbb úton, modern szakmát választva és ahhoz alakulva, hanem saját kereteik között megmaradva, azokat kitágítva. Életvitelükhöz és törekvéseikhez hasonló volt a többi cívis nagygazda családé, a Mikék, Jónák, Kertészek és Bányaiak azonban kevésbé voltak nyitottak az újdonságok átvételére, mint a Zöld család tagjai.

A Dragota család példája több kérdést vet fel, és több tipikus debreceni polgári létfenntartás-megoldási lehetőségre világít rá. Pontosán megfigyelhető náluk a konzervatív környezet hatása, amely annyira befolyásolta és formálta a beilleszkedni kívánó család életét, szokásrendszerét és törekvéseit, hogy történetük kezdeti szakaszát a végső idősakkal összehasonlítva, teljes fordulatnak lehetünk tanúi. Ugyanakkor emellett a környezeti elvárásoknak megfelelni kívánó magatartásmód, a társadalmi pozíció- és vagyonmegőrzés célja mellett makacsul megmaradtak az új ötletek alkalmazásának igénye és a családi renomé növelésének szándékai is.

Az ő esetükben is érvényesült az a szokásos tendencia, hogy a helyi (főként társadalmi) körülményekhez alkalmazkodva felszámolták a boltot, majd a kereskedelem helyett egyéb, úrinak elfogadott polgári foglalkozást választottak. A kereskedelem még a 20. század elején, első felében sem volt megbecsült szakma, vagyoni háttérétől függetlenül. Ezért valamilyen birtokot az is vásárolt, aki mellette elsősorban eredeti kereskedői hivatásából élt meg, vagy választott mellé/helyette valamilyen értelmiségi, hivatalnoki pályát. Hivatalos és társasági alkalmakkor így volt módjuk befogadtatni magukat. A földbirtok továbbra is elengedhetetlen volt egy magát felső körökbe helyezni kívánó egyén számára. Ezért tértek a Dragota testvérek is át a tanyarendszerű birtokgazdálkodásra. Mivel édesapjuk több tanyagazdaságot vásárolt, és ő kezdte meg a család vagyonának földtulajdonban biztosítását, ez viszonylag könnyen ment. Hasonlóan cselekedett Rickl Antal is, örökösei ingóvagyonának kimutatása alapján. Az újonnan alapított, többnyire kereskedelemről meggazdagodott polgárdinasztiák mind fektettek vagyont több ingatlanba, és csak kisebbik részük ragaszkodott a későbbiekben a vagyont megalapozó üzlet fenntartásához. Jellemző azonban, hogy a föld bizonytalan jövedelmezősége miatt, stabil vagyoni háttérrel csak az utóbbiak tudtak igazán maguknak biztosítani, ha ki tudták használni a változó gazdasági viszonyokat. Egy sokoldalú kereskedő cég mindig rugalmasabb és jövedelmezőbb volt, mint a kevesebb alapon megélni tudó és hasznot hozó

földbirtok.

A család egyes tagjainak sorsát meghatározták viselkedésmódjaik egyes helyzetekben, érdeklődési köreik és ezekhez kapcsolódó szorgalmuk, ötletes fantáziájuk. Utódaik nemcsak az ezek révén szerzett javaikat örökölték és vitték tovább, hanem szüleik hatására az ő viselkedési mintáikat is. Nyilván mindegyik generáció a tőle telhető legjavát produkálta, és a meglátása szerinti leginkább megtérülő befektetésekkel törődött, munkáját és vagyonát tekintve egyaránt. A leginkább preferált foglalkozás kiválasztását a környezeti és családi befolyáson túl, elsősorban az egyéni tehetség és érdeklődés motiválta. A tehetség kibontakozásának azonban bizonyos fokig gátat szabott a családi nevelés, amely a környezet elvárásainak kívánt minél teljesebb körben megfelelni. Ezen tényezőknek tudható be a második generáció szakmaváltása, hiszen a legidősebb Dragota Ignác nem nevelt utódot sem szűkebb (saját), sem tágabb családja (Rickl) köréből. Ehelyett földbirtokosnak nevelte családtagjait, ehhez vagyonát megfelelő ingatlanokba fektetve kívánta biztosítani. Gyermekai jóval kevésbé értettek emiatt az üzlethez, fel is adták viszonylag rövid idő után a jóval nyugodtabb, társadalmilag rangadóbb és számukra sokkal alaposabban ismert gazdálkodásért. A harmadik generáció ezt tudta továbbvinni, erre nevelték, és emiatt ezt ismerték a legalaposabban. Kiszakadni a birtokos rétegből, annak csökkenő megélhetési színvonalára ellenére nem tudtak, de nem is akartak, mert máshoz már nem értettek, más lehetőséget társadalmi pozíciójuk megőrzésére nem láttak, ebben dominánsan hasonlóan gondolkodó környezetük megerősítette őket. A vagyon és megélhetés szintfenntartó kísérletének tekinthetjük a birtokmodernizáció szándékát, az élénk társadalmi életbe bekapcsolódást. Ez utóbbi inkább látszatfenntartó tényezőként értékelhető. A tényleges kiszakadást és megújulást viszont csak az elsősorban értelmiségi-hivatalnoki családhoz kapcsolódás hozta meg, ahol a földbirtok szerepe a vagyoni és társadalmi tekintély biztosítékára csökkent. Ez a váltás azonban csak a Dragota főág kihalása után, a leányág más családba olvadásával történt meg. Összességében elmondható, hogy a családnak egyetlen igazán kiemelkedő, újításra képes és sokoldalú, önmagát változatos területeken kipróbáló tagja a vagyonalapító idősebb Dragota Ignác volt, aki példát mutatott ugyan életével, de nem akarta vagy nem tudta megtanítani gyermekeinek sajátos, sikerre vivő módszereit. Ezért a családi vagyon bár igen nagy volt és sokáig kitartott, de a második generáció ezt inkább csak fenntartotta, növelni földvásárlásaival,

ehhez kapcsolódó ingatlanüzleteivel próbálta, ami a passzív vagyonszerző módszerek közé sorolható. A gazdasági viszonyok időközbeni átalakulásához így nehezen tudhattak alkalmazkodni, a harmadik generáció esetében ez csak fokozódott.

A fennmaradt iratokból kitűnik, hogy a váltás szükségességét felismerték, ezért ragaszkodott a második generáció a birtok terjedelmének növeléséhez, hiszen a földbirtok igazán akkor volt jövedelmező, és akkor biztosított úri életszínvonalat, ha nagysága a helyi nagybirtokok közé emelte. A harmadik generáció ezt a jövedelmezőséget próbálta fenntartani, és a modernizációs törekvések (új művelési módszerek bevezetése, új gépek sora) ezt a célt voltak hivatva teljesíteni. Legfőbb gondot azonban a túl sok kiadás bevállalása jelentette egyszerre, a mögöttes anyagi erőhöz mérten. A végső fejlemény a kor tipikus tendenciáját tükrözi: a bizonytalan, földből szerzett jövedelem a háttérbe szorult, és a biztos hivatali állás, értelmiségi vezető pozíció kapta a főszerepet. Ez az országos változás Debrecenben különösen erős hatással érvényesült, hiszen az országos viszonylatban csekély mértékű iparfejlődés mellett megmaradt a város domináns agrárközpont jellege, ami mellett felerősödött a közigazgatási és az egyetemváros-oktatási központ funkció. A korról haladást és a szinten tartó fejlődést, modernitást a család utolsó tagjának ehhez kapcsolódása és szinte teljes, gyors váltása tette lehetővé.

Összefoglalóan elmondhatjuk: a család vagyoni alapjait a modernitáshoz alkalmazkodás teremtette meg, hiszen a vagyonalapító Dragota Ignác a tőkés korszak egyik úttörő helyi képviselője volt, aki tehetségét és a kínálkozó lehetőségeket maximálisan kihasználva alapozta meg családjának jövőjét. A hozzá hasonlóak nélkül a modern tőkés fejlődés sokkal lassabban és kevésbé eredményesen indulhatott volna csak el. A későbbiekben a lehető legnagyobb társadalmi elfogadás megteremtése volt a cél, hiszen a helyi körülmények között óriásinak számító vagyon szinte a legegyszerűbb úton kamatoztatva is kiváló megélhetést biztosított. Gondok akkor jelentkeztek, mikor maga az egyszerű kezelés és lassú gyarapodás már nem volt elegendő a korábbi létszínvonal fenntartásához, és szükségessé vált újra alkalmazkodni a modernizálódott körülményekhez. Ezt csakis teljes fordulattal érhették el: váltással a megélhetési forrást, és a társadalmi közeget illetően. Ezzel biztosíthatták azt, hogy nemcsak a vagyonuk maradt megfelelő szinten, hanem társadalmi presztízsüket is meg tudták őrizni, sőt inkább ez utóbbi még szintekkel emelkedett is. A Dragota család életét meghatározó alapelv tehát az

alkalmazkodás volt: alkalmazkodni a modern gazdasági körülményekhez, és azok minden lehetőségét adandó alkalommal kihasználni, és alkalmazkodni a helyi társadalmi környezet elvárásaihoz, hogy a család tagjai minden helyzetben könnyedén boldoguljanak. Ez adta meg számukra a teljes életet, ez az élelmes számára egymást generáló két életterület: a gazdasági háttér biztosította megfelelő formában a társadalmi nívót, a társadalmi környezet pedig elvárta és elősegítette a megfelelő gazdasági háttér kialakítását és fenntartását. Az egyes családfők ideáltípusként is értelmezhetők saját korszakukban és társadalmi rétegükben, általános vonásaik alapján, mégis egyéniségük miatt egyáltalán nem nevezhetők tipikusnak: inkább egyediségükkel mérvadóak.

A Böszörményi család esetében hasonlóan észlelhető egy folyamat, melynek alapvető célja megmaradni a családtagoknak egy megszokott társadalmi és vagyoni nívó szintjén. A föld végig alapvető tényezőként van jelen életükben, de egyre inkább csak a biztos anyagi háttér stabilitásának megőrzésére és a korban szokásos társadalmi presztízis értéke miatt ragaszkodtak hozzá. Kezdetben ez volt a legfontosabb megélhetési forrás, később köreik szimbóluma, de fokozatosan ők is a biztos és kevesebb erőfeszítést igénylő polgári és értelmiségi-hivatalnoki pályákra kezdték adni gyermekeiket. Ez elsősorban a Bay család tágabb rokonsági köreiben figyelhető meg, a hagyományos cívisgazda szerepkörét modern tőkés gazdálkodói útra lecserélő Böszörményi rokon családok számára a föld továbbra is lételem. Utóbbiak szintén előnyben részesítik az értelmiségi képzettséget, törekednek elérésére mint a modern és haladást megalapozó tudás garanciájára, de nem szakadnak el nagyobb birtokaiktól és bérleményeiktől sem. A Bay család jogász és földbirtokos, ki-ki szakképzettségének megfelelően teremti meg megélhetését, de Bay Ádám és András számára egyre kevésbé alapvető a föld, bár foglalkoznak vele, de csak mellékesen. A föld a többnyire kevés fiú utód miatt ritkán oszlik meg, a leányok jó házasságai is stabilan tartják az addig szerzett ingatlan vagyont. A férfiak polgári foglalkozása, értelmiségi végzettsége viszont egyre fontosabbá vált. Stabilabb jövedelmet garantált már a bizonytalan hozamú és sokszor kevésbé jövedelmező birtokoknál, amelyek hozzájárultak a ranghoz, fenntartották a vagyont és jövedelmet is hoztak, de apródonként jövedelem-kiegészítő és mellékfoglalkozássá minősültek. Ezen esetekben elegendő volt a hagyományos, otthon megtanult gazdálkodó módszerekkel irányítani és a józan ész alapján dönteni az ügyvitelről. A kisebb birtokkal rendelkezők, akik nem ebből éltek meg,

már nem voltak hivatásos gazdálkodók, földingatlanukat már csak az úri osztály és a gentleman-státus egyik szimbólumaként, kiegészítő tartozékként és vagyonbiztosítékként tartották számon.

A Böszörményi családhoz tartozó többiek esetében jellemző a kényelmesebb, nagypolgári életmód vagy az egyszerűbb, közép- vagy kispolgári életvitelre áttérés. Böszörményi Pál már elsősorban házingatlanban tartotta pénzét, aminek mértékét jelezheti ez is, hogy örökös törvényhatósági tag volt. Julianna családja tősgyökeres gazdálkodó volt, akik megmaradtak a hagyományok modernizált folytatásánál, végül Zsuzsanna gyermekei bár hasonlóképpen indultak, csak kis mértékben, cívis földjeik megmaradásával idomultak rokonaikhoz. Leginkább leánya maradt a régi környezetben és szokásokban, házasságai révén. Fiai pályaválasztása kevésbé szerencsés – vagy tehetségüket tükröző – volt.

A rendkívül tehetséges Vásáry család története sok tanulsággal szolgálhat mindannyiunk számára. A sorsukban bekövetkezett rengeteg tragédia tulajdonképpen nagyrészt nem rajtuk múlt, mégis a történelem nagy viharokkal járó korszakában szinte elkerülhetetlenül sorsszerű. A bekövetkező események közepette viselkedésüket sarkalatosan meghatározta neveltetésük és erkölcsi elvrendszerük, mindennek figyelembe vételével kívánták kihozni az adott körülményekből módjuk szerint a lehető legjobbat. Ambiciózus és maximalista törekvéseikkel mindig egyre feljebb kerültek, és céljuk nemcsak önmaguk és vagyoni állapotuk, esetleg hivatali pozícióik fenntartása volt, hanem a becsületes és elhivatott közszolgálat, jogszerű keretek között. Sokoldalúságukra jellemző pályaválasztásaik változatossága, szétágazó érdeklődésük, amivel életüket megváltoztató fordulatok bekövetkeztével is talpon tudtak maradni és szükség esetén egy, az eredeti képzettségüktől részben eltérő vagy még annak keretei közé beletartozó pályára tudtak átlépni. Figyelemre méltó családi összetartásuk és egyéni szorgalmuk az előrejutás érdekében, valamint határozott véleményformáló karakterük a világ dolgairól, eseményeiről. Minden nehézség ellenére teljes és sokoldalú életet éltek, amelynek gazdagsága ma ritkaságnak tekinthető, ezért érdemes mintájukat sokunknak megfigyelni és talán követni is.

A bemutatott családok karrierjei jó példának szolgálnak arra, hogy reálisan milyen sokra juthatott az, akinek adottságai, tehetsége és ambíciója volt egy pálya iránt. Debrecenben a leginkább polgárinak nevezhető réteget dominánsan a kereskedők,

értelmiségiek és a modern jellegű vállalkozók alkották, akiket jól lehet jellemezni a kiemelt példák alapján. Általánosítva megállapítható, hogy a legfontosabb „karrierépítő” értékek egy-egy személyiségnél a rátermettség és tehetség mellett a jó helyzetfelismerő- és értékelő képesség, az újíto-, vállalkozó kedv, a felelősségtudat, a folyamatos önképzés iránti elhivatottság, továbbá a széles körű világlátás és építése, a nyitottság az újra. Ehhez járul a kommunikatív készség, amely a széles körű, változatos emberi és munkakörhöz tartozó kapcsolatok teremtéséhez szükséges. Mindezek voltak a legfontosabb karakterjegyek, amelyek minden jelentősebb szereplőnél fellelhetők.

Ezzel szemben egyedi karakterjegyeik érdeklődési körük, családi és vagyoni hátterük és műveltségük, tájékozottságuk a saját társadalmi körükben és az őket körülvevő világban tették lehetővé, hogy egyedi és egyéni életutakat járjanak be. A korabeli társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokhoz alkalmazkodva és azokba beilleszkedve fejtették ki tevékenységüket, és így váltak a korszak jellegzetes képviselőivé. A század (kisebb megszakításokkal, de) folyamatos gazdasági fejlődése és a társadalom átalakulása a feudálisból tőkés polgári szerkezetűvé, a politikai kiegyensúlyozottság és stabilitás sokban hozzájárultak ahhoz, hogy nyugodt polgári környezetben feltörekvő egyéniségek megtalálhassák a céljukhoz vezető utat és stabilizálhassák tevékenységüket, működésüket és az elért eredményeket.

A 19. században megalapozott, de a 20. században is jól funkcionáló kereskedelmi cégek és praxisok olyannyira megfelelték a kor követelményeinek és a modernizáció elvárásainak, hogy nem volt szükséges radikális változtatásokat végrehajtani. A hagyományokat követve működő vaskereskedés és az üveg- és porcelánbolt ügy maradt a fejlődő város kereskedelmi életének vezető cégei között, hogy tradícióvá vált az üzletvezetés magától értetődő, folyamatos fejlesztése és az árukészlet, a megrendelések és az árak kereslethez történő igazítása. Mindig ragaszkodtak a korszerű és naprakész ügyvitelhez és ennek kapcsán a cég vásárlói körében a bizalom és hitelesség fenntartásához. Ezen legfőbb elvek elegendőek voltak a napi tevékenységbe beiktatva a hatékony és sikeres üzletek fenntartásához.

Az üzletek élén változó vezető személyiségek karrierjei elsősorban abban nyilvánultak meg, hogy a cégeket a sokszor radikálisan változó körülmények ellenére is – a többiekhez képest – kiemelkedően vezették tovább és fejlesztették üzleteiket, hogy végig a

társég és a város legmodernebb, vezető kereskedései maradhassanak. Minden környezetben fontos volt a piackutatás: például a Mezőgazdasági Szövetkezet azért boldogult jobban a Gazdák Bankjánál rossz gazdasági körülmények között is, mert általános szükségleteket ellátó, hiánypótló szervezetként működött, irányítói jelentős tapasztalatokkal a hátuk mögött szervezték meg, és alaptőkéje összeadás révén, részvényszerűen jött össze, tehát könnyen változtatható volt. A Gazdák Bankja konjunkturális igényekre alapult, vezetői a bankszakmában nem igazán voltak járatosak. A részvénytőkés alapon szerveződő társaság viszont könnyen kezelhető volt.

Erre az elvrendszerre szerveződtek nemzetközi méretű vállalatok is: a konjunkturális szükségletek kielégítése tőkeszerző tevékenységként szerepelt, de a konjunktúra meglovaslása után általános szükségletek ellátására rendezkedtek be. Ezért törekedtek annyira a sokoldalúságra, termékeik, szakképzettségük, szállítási lehetőségeik, és az infrastruktúra modernizációja útján, és alkalmazkodó készségük fenntartására. Az ipari cégek mindegyikére érvényes, hogy hiánypótló szolgáltatást nyújtva igazán sikeresek. De ha hasonló profilú konkurenciájuk támad, akkor emiatt hullámzó sikertendencia lesz rájuk jellemző, ha nem tudnak valamilyen szempontból egyedi lehetőségeket kínálni. Jellemzőnek mondhatjuk, hogy debreceni kereskedő általában nem vállalt ipari tevékenységet, mert ahhoz nagy arányú immobil tőke szükséges, és ők kereskedésüket mobil tőkére alapozták és fejlesztették. Tehát nem rendelkeztek, vagy csak kis mértékben, nélkülözhető és hosszú időre befektethető fölösleggel. Ha pedig rászánták magukat hosszú távú befektetésre, akkor az semmiképpen sem juthatott sikertelen végre, mindig biztosan törekedtek legalább minimális nyereségre. Ebből a szemszögből kifizetődőbb volt birtokot vásárolni, vagy betársulni részvényesként egy nagyobb vállalkozásba, ahol biztosított volt a szakértelem. Ez a felfogás kevésbé érvényesült az ország ipari felhasználásra alkalmas természeti adottságokkal jobban ellátott területein.

A földbirtokosság vonzereje elsősorban a föld biztos értékőrző, jó befektetési lehetőségnek bizonyuló szerepe volt. Kevésbé kockázatos, állandóbb, bár arányaiban visszafogottabb jövedelmet garantált, ami a megélhetés alapjait mindenképpen megteremtette, évről évre. A 19. század második felében dominánsan jelen lévő agrárkonjunktúra erősen fejlődő ágazattá emelte a gabona- és takarmánytermelést, és a fajtanemesítések révén az állattenyésztést. Az agrárszféra bevételei erősen megemelkedtek,

a gazdálkodóknak megfelelő birtoktulajdon esetén jó, és egyre javuló megélhetésük keletkezett. Debrecenben ehhez járult az ipari termelés döntő részének a mezőgazdasági termelésre épülő rendszere, ami nélkülözhetetlenné tette, és fejlődésével egyre inkább igényelte a mezőgazdasági nyersanyagok tömegét. Így a malomipar, a szesz- és húsipar (stb.) húzóágazatként működött a térség mezőgazdasági termelésére nézve, és a gépipar, főként a mezőgazdasági gépgyártás fejlődését is maga után vonta. Ez kihatott a kisebb tőkével rendelkező, és igen óvatos befektetőkre csakúgy, mint a nagytőkés vállalkozókra. A kereskedelem kockázatait növelte a konkurencia kiszéledése, amit garantált a kereskedelmi iskolák, szakágazatok elterjedése, az olcsó termékek és a minőségi skála kiszélesedése. Mindez megkövetelte a szakértelem színvonalának emelkedését, ami nélkülözhetetlenné tette a szakmai érdeklődés és valamilyen fokú elkötelezettség meglétét. Ezért, akikben ez kevésbé volt meg, biztonságosabbnak tartották a földingatlanokba investálni, mint bármi másba, mivel ebből az ágazatból hasznot hajtani nem feltétlen szükséges a személyes hozzáértés, törődés vagy irányítás.

Az értelmiségi hivatásokban gyermekeik jövőjét látták a kereskedők, vállalkozók és birtokosok egyaránt. Nemcsak a felső, esetleg beszűkülő életteret megtapasztaló rétegek tagjai, hanem a feltörekvő, alsóbb társadalmi helyzetű csoportok tagjai is előnyösnek látták ezt a képzettségi-megélhetési szintet, hiszen kevesebb utánajárással biztosabb, kiegyensúlyozottabb jövedelmet ígért. Az értelmiségi pálya a legtöbb színvonalas elhelyezkedési lehetőséget kínálta, akár önálló, akár alkalmazotti státusban.

Az értelmiségi pályák változatos foglalkozásokat űző képviselőinek helyzete sok esetben hasonlóan alakult, mint a kereskedői foglalkozásuké. Az értelmiség vagyoni helyzetét nagy arányban befolyásolta az ország gazdasági helyzete, attól függetlenül, hogy a hivatalnoki réteg tagjai voltak-e, vagy magánirodában dolgoztak-e. Előrehaladásuk pályájukon viszont nemcsak vagyoni állapotukban tükröződhetett, hanem hivatalos címeik gyarapodásában, elismerésük dokumentálásában és tisztségvállalásaikban csakúgy, mint ahogyan ez elsősorban a Sesztina-kereskedő családnál megfigyelhető volt.

Az értelmiségi pálya igazi megbecsültsége, a polgári foglalkozások között fokozatosan kialakuló vezető helyzete az 1880-as évektől bontakozott ki; ekkortól kezdve a

virilis jegyzékekben is egyre több értelmiségi foglalkozású személy neve tűnik fel.⁵⁷⁹ Elismert, és „felsőbb körökben” is valóban elfogadott pályává az értelmiségi foglalkozás dominánsan csak az 1910–20-as évektől válik; amikor a történelmi hagyományok oldódása már lehetővé teszi a ténylegesen polgári jellegű értelmiség kialakulását. Addig ugyanis a régi társadalmi határok csak névlegesen oldódtak fel; valójában a társadalmi csoportokat/kategóriákat részekre szabdalta a feudális származási alapú hagyomány.

Az 1930-as évek a gazdasági válság és az utána következő nyugalom szintén hatással voltak az értelmiségiek életmódjára. A válság hatására az értelmiségiek ekkoriban tömegesen váltak munkanélkülivé; a magánpraxist folytató értelmiség helyzete talán jobban alakulhatott, mint a hivatalnokrétegé. A bemutatott két értelmiségi család, amely már ekkor egyesült, sorsában is nyomon követhetőek az idők és körülmények okozta változások. Mindegyik Varga de Vargas családtag saját választása alapján döntött pályája felől. Mindannyian megbecsült és jól jövedelmező, úgymond „elit” pályákra léptek: a gyógyszerészet, az orvostudomány és a jogászi-ügyvédi karrier már eleve rangot és megbecsültséget biztosítottak művelőiknek. Tekintélyüket pályatársaik közt betöltött szerepük garantálta: tudományos eredményeik, munkájukból szerzett vagyonuk és elismertségük voltak ennek legfőbb tényezői. A megismert adatok és történetek alapján mindnyájan igen szép, sikeres szakmai életutat bejárt egyéniségek voltak, akinek felfelé ívelő pályáját csak a két világháború és köztük a világválság tudta megakasztani.

Az ő karrierjük esetén nem volt olyan nagy mértékben fontos a családi és vagyoni háttér, mint a kereskedők esetében, de legalább annyit számított a tehetség és elhivatottság. Talán éppen ezen jellemzők miatt több szabadságot élvezhettek pályaválasztásukkor, mint a családi kereskedésbe beleszületett és azt szinte kötelezően továbbvinni tanított Sesztinák és Kaszanyitzkyak, de a két értelmiségi családban is elvárhatták azt, hogy a fiú utódok folytassák az értelmiségi pályára lépés hagyományát.

Mint láthattuk, minden család számára a legfontosabb cél az volt, hogy utódai számára a lehető legjobb neveltetést biztosítsa és segítsen nekik hozzájuk illő pályájuk kiválasztásában, esetleg azon való elindulásukban is. A többit egyéni belátásukra és szervezőképességükre bízták. Ezek után saját akaratuk szerint irányíthatták életüket; ebből

---

⁵⁷⁹ HBmL. XXI. 505/ a. Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai. A törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizetőinek jegyzékei.

épültek ki egyéni karrierjeik. A családi ideál az volt, hogy az utódok legyenek „... valóságos mintadiákok, becsvágyók, alkalmazkodók, csendesek és hangyaszorgalmúak, ...” akik „reszketve figyelnek és szinte elemésztődnek a vágyakozástól, hogy mindig eminensek legyenek és színjeles bizonyítványt kapjanak.”⁵⁸⁰

Egyes kiemelkedő családok vizsgálata, történetük megismerése folytán igazolódik az a régi megfigyelés, hogy a feltűnően tehetséges egyéniségek erős karakterük révén háttérbe szoríthatják utódaikat, vagy párhuzamos életpályát folytató testvéreiket. A családok karrierjei pedig szinte grafikonon ábrázolható hullámzást illetve görbét követnek, részint az előzőleg említett okból következőleg, részint az egyes személyek saját tulajdonságai, lehetőségei és azok felhasználási módjai miatt. Több esetben felfedezhető az a jelenség, amit Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regényében a szépirodalom keretei közt mutatott be. Leírja az egyes karriertípusokat, és a családon belül befutható pályáiveket, a felemelkedéstől a hanyatlásig. Akadnak természetesen kivételes esetek, például a Sesztina és a Rickl-házak, hiszen az első folyamatosan emelkedő, fejlődő tendenciát mutatott, majd egyesült a másodikkal, de virágzását konkrétan az államosításig semmi sem törte meg. A Rickl família már kicsit kevésbé ragaszkodott a sokoldalúan megalapozott élethez, de a szabadon választott módon fenntartott stabil jómódhoz igen. A többiek közül hasonlóan kevésbé megfigyelhető a lefelé ívelő tendencia a Varga-Rothschnek, a Zöld, a Vásáry, vagy a Polgáry családnál. Mások esetében viszont vagy hullámzó, vagy hosszan felemelkedő, később lehanyatló görbéről beszélhetnénk.

A disszertációban bemutatásra került családok felemelkedése, befutott pályája és legkiemelkedőbb egyéniségeinek egyedi karrierjei szép például szolgálhatnak a 19. században és a 20. század első felében a tehetségesek felemelkedésének módjaira és lehetőségeire. Pályafutásuk ma is tanulságok sorával szolgálhat, elsősorban gazdasági, erkölcsi és szociális felfogásuk tekintetében, történetük sok szempontból nézve ma is aktuális érvényű.

A bemutatott polgári karrierek és hatásuk Debrecen városának életére – mind gazdasági, mind szellemi téren – igen jelentős volt. Érdemeik annál is inkább kiemelkedőek, mivel példaértékűnek tekinthetők mind a mai napig.

---

⁵⁸⁰ Thomas Mann: *A Buddenbrook ház*. Egy család alkonya. Budapest, 2003. 505. o.

A polgári mentalitás a társadalomban tovább élhetett, és újra megjelenésére is bizonyos fokig számítani lehet. Értékei ideológiaként őrződtek meg, a gazdasági viselkedés erényei mellett közéleti kincsek. Ez utóbbiak (a közéleti szerepvállalás, a helyi politikában aktív szerepet vállaló polgárként, egy nagyon erős játékonysági szerep, a társadalom egészéért érzett felelősség) azonban inkább egy polgári értelmiség számára fogalmazódnak meg programként, mint az új vállalkozók számára.

A disszertáció szerzőjének publikációi:

- 1) Egy polgárcsalád karrierje a 19-20. századi Debrecenben. In: Történeti Tanulmányok IX. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LIII.) Debrecen, 2001. 203-215. o.
- 2) A debreceni Vásáry család története: a tőkés polgárosodás kiemelkedő példája. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2002-2003. Debrecen, 2003. 193-202. o.
- 3) Egy civis gazdálkodó család története a tőkés polgárság korában -a Zöld család. In: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve, XXIX. Debrecen, 2002-2003. 321-344. o.
- 4) Dragota Ignác, Debrecen egy korai tőkés polgára. In: Történeti Tanulmányok XI. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LV.) Debrecen, 2003. 143-154. o.
- 5) Tőkés polgári vagyonnal a társadalmi rangért- a Dragota család felemelkedésének útja. In: A Déri Múzeum Évkönyve, 2004. Debrecen, 2005. 171-203. o.
- 6) Vázlat a debreceni cégek sorsáról a tőkés polgárság korában. Rálátás, V. évf. 3. szám, 27–33. o.

Rövidítések jegyzéke:

D.M.: Déri Múzeum, Debrecen.

HBmL.: Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen.

MOL.: Magyar Országos Levéltár, Budapest.

S-N. Lev.t.: Sesztina-Nagybákay levéltár, Budapest.

Szakirodalom:

- 1) Antal Tamás: Az ifjú Sesztina Jenő. In: Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve XXIV.
- 2) Antal Tamás: Egy huszadik századi magyar polgár - Sesztina-Nagybákay Jenő. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve XXIV.
- 3) A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. (Szerk. Gyáni Gábor és Pajkossy Gábor.) Debrecen, 1999.
- 4) A polgárosodás útján. (Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában) Szerk. Dr. Szabad György. Budapest, 1990.
- 5) Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok. (A kiegyezéstől a II. világháborúig.) Szerk. Léderer Pál. Budapest, 1993.
- 6) Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984.
- 7) Bácskai Vera: A polgári nevelés árnyoldalai. In: Rendi társadalom- polgári társadalom 14. (Ünnep-hétköznapi- emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén.) Salgótarján, 2002.
- 8) Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989.
- 9) Bácskai Vera: Nagykereskedők Pesten a XIX. század első felében. Társadalmi aspirációk. In: Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok. (A kiegyezéstől a II. világháborúig.) Budapest, 1993. ill. Közgazdasági Szemle, 1988. 3.
- 10) Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején. Budapest, 1986.
- 11) Balogh István: A civisek világa. Budapest 1973.
- 12) Baranyi Béla: Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870-1930). In: Magyar Történeti Tanulmányok V. Debrecen, 1972.

- 13) Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza- Városhálózatunk a századfordulón. *Tér és társadalom* 4. 1990/3-4.
- 14) Benda Gyula: A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban. In: *Rendiség és polgárosodás (Előadások a polgárosodásról I.)* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991.
- 15) Benkő Éva: Egy debreceni kereskedőcsalád felemelkedése a XIX. században. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1986. Debrecen, 1987.
- 16) Benkő Éva: Mennyibe került egy polgári háztartás Debrecenben 1895-ben? *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1985.
- 17) Benkő Ferenc: Az Arany Egyszarvú patika festményei a debreceni Déri Múzeumban. Nemzetközi Gyógyszerésztörténész-kongresszus: előadás, Budapest 1981. szeptember 27-29.
- 18) Benkő Ferenc: Debrecen gyógyszertárai a XVIII. században. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*.
- 19) Berend T. Iván: Gazdasági előretörések és lemaradások a 19. században. In: *Gólyavári esték-Előadások a magyar történelemtől*. Budapest, 1984.
- 20) Berend T. Iván: Gazdasági elmaradottság és ideológia a 19-20. századi Európában. In: *Gólyavári esték- Előadások a magyar történelemtől*. Budapest, 1984.
- 21) Berghoff, Hartmut: *Moderne Unternehmensgeschichte*. Schöning, Paderborn, 2004.
- 22) Bevezetés a társadalomtörténetbe. *Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. Bódy Zsombor, Ö. Kovács József. Budapest, 2003.
- 23) Brusatti, Alois: *Betrachtungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Ausgewählte Schriften von Alois Brusatti aus Anlass Seines 60. Geburtstages. Herausgegeben von Herbert Matis, Karl Bachinger, Hildegard Koller. Berlin, 1979.
- 24) *Bürgerliche Familien. Lebenswege im 19. und 20. Jahrhundert. Bürgertum in der Habsburgermonarchie VIII.* (Hg. Hannes Stekl.) Böhlau, Wien, 2000.
- 25) *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa.* (Hg. von Vera Bácskai.)
- 26) Csíki Tamás: Az északkelet-, kelet-magyarországi városi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténete a kapitalizmus korában. (A miskolci, a kassai, a nagyváradai, a

- szatmárnémeti és a sátorlajújhelyi zsidóság összehasonlító vizsgálata 1867-1944.) Miskolc, 1997.
- 27) Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig. Szerk. Ránki György. (Szerzők: Baranyi Béla, Mózes Mihály, Szani Ferenc, Szűcs Ernő, Tímár Lajos.) Debrecen, 1976.
  - 28) Debrecen Története 3. 1849-1919. Szerk. Irinyi Károly In. Irinyi Károly: Értelmiség a XIX. század második felében Debrecenben.
  - 29) Debrecen története öt kötetben III. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1997.
  - 30) Debrecen története öt kötetben IV. Szerk. Tokody Gyula. Debrecen, 1986.
  - 31) „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit”. Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. (Hg. Von H. Stekl, P. Urbanitsch, H. Heiss.) Böhlau, Wien, 1992.
  - 32) Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. A magyar társadalomról, Budapest, 1980.
  - 33) F. Csanak Dóra: Ünnepek és hétköznapok egy debreceni családban. Ifjabb Csanak József leveleskönyve 1870-ből. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1983-84. Debrecen, 1985.
  - 34) Források Budapest múltjából- Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686-1873. Szerk. Bácskai Vera. Budapest, 1971.
  - 35) Gerő András: A magyar polgárosodásról. 2000, 1990. május 15-17.
  - 36) Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság-történelmi távlatból. Budapest, 1984.
  - 37) Glatz Ferenc: Polgári fejlődés, nacionalizmus, asszimiláció a XIX. században. In: Nemzeti kultúra- kulturált nemzet 1867-1987. Budapest, 1988.
  - 38) Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. Századvég, 1997/7.
  - 39) Gyáni Gábor: Polgár, polgárosodás. Műhely, 1997/6.
  - 40) Gyáni Gábor: Történelemszisztematika. Budapest, 2002.
  - 41) Gyáni Gábor-Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.

- 42) Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Budapest, 1975.
- 43) Gyömrei Sándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. Tanulmányok Budapest múltjából XII. Budapest várostörténeti monográfiái XIX. Budapest, 1957.
- 44) Hajdu Tibor: Weis István középosztály-képe. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. Somogyi Éva. Budapest, 1991.
- 45) Halmos Károly: Két építési nagyvállalkozó a századfordulón. In: Gazdaság, politika, kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből. Szerk. Gyimesi Sándor. Budapest, 1992.
- 46) Hanák Péter: A dualizmus korának történeti problémái. Budapest, 1971.
- 47) Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép Európában. In: A Kert és a Műhely. Budapest, 1999.
- 48) Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1975.
- 49) History and Society in Central Europe. Edited by Vera Bácskai. Budapest, 1991.
- 50) Huszár Tibor: Az értelmiség szerepe. In: gólyavári esték- Előadások a magyar történelemről. Budapest, 1984.
- 51) Huszár Tibor: Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások - a magyar értelmiség történeti fejlődésének néhány sajátossága.
- 52) Huszár Tibor: Értelmiség-szociológiai írások Magyarországon 1900-1945.
- 53) Iparosodás és modernizáció. KLTE Történelmi- és Klasszika-Filológiai Intézete. Debrecen, 1991.
- 54) Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon. Szerk. L. Nagy Zsuzsa. Budapest, 1994.
- 55) Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867-1918. Debrecen, 2002.
- 56) Keleti Károly: Hazánk és népe. Budapest, 1889.
- 57) Kleinstadt-Bürgertum in der Habsburgermonarchie, 1862-1914. Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX. (Hg. Hans Heiss, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch.) Böhlau, Wien, 2000.

- 58) Kocka, Jürgen: Liberalismus im 19. Jahrhundert Deutschland im Europäischen Vergleich. 1–3. Göttingen, 1988.
- 59) Kövér György: A felhalmozás íve. Budapest, 2002.
- 60) Kövér György: Iparosodás agrárországban. Budapest, 1982.
- 61) Kövér György: Piaccgazdaság- polgárosodás- demokrácia. A mai magyar átalakulás történelmi perspektívából. Magyar Tudomány, 1991. 1.
- 62) L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. Debrecen, 1995.
- 63) Lengyel György: A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. (Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból.) Budapest, 1993.
- 64) Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest, 1989.
- 65) Magyarország társadalomtörténete I-II. A reformkortól az első világháborúig. (Szöveggyűjtemény.) Szerk.: Kövér György. Budapest, 1997.
- 66) Matis, Herbert: Das Industrie-System. Wirtschaftswachstum und Sozialer Wandel im 19. Jahrhundert. Wien, 1998.
- 67) Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi szerkezetének változási folyamata a dualizmus időszakában. In: Történelmi Szemle, 1987-88. 1. szám.
- 68) Mazsu János: A szellemi foglalkozásúak jövedelmi viszonyainak alakulása a dualizmus időszakában. Magyar Történelmi Tanulmányok XIII. Debrecen, 1980.
- 69) Mazsu János: The Social History of the Hungarian Intelligentsia, 1825-1914. New York, 1997.
- 70) Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848. Budapest, 1948.
- 71) Mills, C. Wright: Az uralkodó elit. Budapest, 1972.
- 72) Mills, C. Wright: Hatalom, politika, technokraták. (Válogatás C. Wright Mills műveiből.) Budapest, 1970.
- 73) Mózes Mihály: Debrecen ipara a dualizmus korszakában. In: Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig. Szerk. Ránki György. Debrecen 1978.

- 74) Nagybákai Antal Zelmós: Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve.
- 75) Nagybákay Antal Zelmós: A Várady alias Szabó család története és leszármazása. Turul, 74. 2001/1-2. kötet. Budapest, 2001.
- 76) Nagybákay Antal Zelmós: Egy kereskedő (polgár) család rövid története és leszármazása. II. rész. Turul, 74. 2001/1-2. füzet. Budapest, 2001.
- 77) Nagybákay Antal Zelmós: Egy kereskedő (polgár) család rövid története és leszármazása. Turul, 1997. 3-4. füzet. Budapest, 1997.
- 78) Nagybákay Antal Zelmós: Egy megneemesített debreceni polgárcsalád története és leszármazása - A Nagybákai Sesztina család. Turul, 71. kötet, 1998. 1-2. füzet. Budapest, 1998.
- 79) Nagybákay Antal Zelmós: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1986.
- 80) Nagybákay Antal Zelmós: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? II. rész. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve.
- 81) Nagybákay Antal Zelmós: Kereskedelmi alkalmazottak a debreceni Sesztina Vaskereskedésben 1819-1949. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989-90.
- 82) Nagybákay Antal Zelmós: Műkedvelő előadások és hangversenyek egy debreceni polgárcsalád levelesládájának dokumentumai alapján (1874-1911). Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1995-1996. Debrecen, 1998.
- 83) Nagybákay Antal: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja, Debrecen 1938.
- 84) Nagybákay Antal: Debrecen és a vas. Debrecen 1940.
- 85) Nagybákay Rickl Antal: A Sesztina Vaskereskedés története és kora. Kézirat, Nagybákay Antal Zelmós tulajdona.
- 86) Orosz István: Földbirtok és társadalom. In: Debrecen története III. 1849-1919. Szerk. Gunst Péter, Debrecen 1997.
- 87) Ölveti Gábor: A virilizmus érvényesülése a debreceni törvényhatósági bizottság szervezetében /1872-1929/. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXIV. Debrecen, 1997.

- 88) Papp József: Debrecen város birtokkatasztere 1924-1950. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei. Debrecen, 1997.
- 89) Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk. Veliky János. Budapest, 1999.
- 90) Rácz István: A cívis fogalma. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1985.
- 91) Rácz István: Debreceni vagyonleltárak 1717-1848. Debrecen 1984.
- 92) Ránki György: A magyarországi modernizáció történetéhez. Világosság, 1987/10.
- 93) Ránki György: Állam és társadalom a két világháború közötti Közép-Kelet-Európában. (Előadások a Történettudományi Intézetben, 1.) Budapest, 1986.
- 94) Ránki György: Európa gazdasága a két világháború között. In: Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemlről. Budapest, 1984.
- 95) Ránki György: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a dunavölgyi gazdasági hegemóniáért a két világháború közötti Európában. In: Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemlről. Budapest, 1984.
- 96) Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Budapest, 1983.
- 97) Rimler Judit: Kreativitás és vállalkozás. (Vizsgálódások Schumpeter nyomában.) Közgazdasági Szemle, XLV. Évf. 1998. április.
- 98) Síró Béla: A középfokú oktatás modernizációja a kálvinista Rómában. Politika, gazdaság, társadalom a XX. századi magyar történelemben, II. Debrecen, 2000.
- 99) Szakál Gyula: A győri gazdasági elit szerkezete és vállalkozói magatartása 1870-1940 között. Győr, 2001.
- 100) Szűcs Ernő Zoltán: Debrecen bank- és hitelélete 1919-1929. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1985. Debrecen, 1986.
- 101) Szűcs Ernő Zoltán: Egy százötven évvel ezelőtt született debreceni orvos életútja. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1979.
- 102) Szűcs Ernő: A debreceni bútóripar története. Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1986. Debrecen, 1987.
- 103) Szűcs Ernő: A város gyáripára 1849-1919 között. In: Debrecen története III. 1849-1919. Szerk. Gunst Péter, Debrecen 1997.
- 104) Szűcs Ernő: Átmeneti üzemi formák jelentkezése Debrecen ipari életében 1848-1867 között. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1989-90. Debrecen, 1992.

- 105) Szűcs Ernő: Téglagyártás Debrecenben a kapitalizmus korában. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978.
- 106) Tímár Lajos: A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közti Magyarországon. Pécs, 1986.
- 107) Tímár Lajos: A gazdasági élet jellemzői a magyar városokban a két világháború között. Tér-idő-társadalom. 21 tanulmány Enyedi Györgynek. MTA regionális kutatások központja, Pécs, 1990.
- 108) Tímár Lajos: A Sesztina család. Vállalkozói karrier a múlt századi Debrecenben. Műhely, 1998. 1.
- 109) Tímár Lajos: Két debreceni értelmiségi család a XIX-XX. században. Varga-de Vargás és Rothschnek család. Család- és társadalomtörténet. Budapest, 1990.
- 110) Tímár Lajos: Regionális gazdaság- és társadalomtörténet vagy történeti földrajz? In: Iparosodás és modernizáció. Tanulmányok Ránki György emlékének. Szerk.: Mazsu János. Debrecen, 1991.
- 111) Tímár Lajos: Vidéki városalakók. Debrecen társadalma 1920-1944. Budapest, 1993.
- 112) Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról. V. Szerk.: Lengyel György. Budapest, 1987.
- 113) Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Szerk. Kontler László. Budapest, 1993.
- 114) Varga Pál: Debrecenben a XIX. században létesített gyógyszerárak története. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve.
- 115) Varga Pál: Egy debreceni gyógyszerészcsalád története. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1979.
- 116) Veress Géza: Vásáry István politikai pályája. Debrecen, 1999.
- 117) Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői, 1873-1917. Budapest 1979.
- 118) Vörös Károly: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Hétköznapiak a polgári Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 22. Budapest, 1997.
- 119) Walter, Rolf: Die Wirtschaftsgeschichte als Ganzes. Baden-Baden, 1995.
- 120) Max Weber: Gazdaság és társadalom- a megértő szociológia alapvonalai. Budapest, 1992.

- 121) Wehler, Hans-Ulrich: Bibliographie zur modernen deutschen Wirtschaftsgeschichte. Göttingen, 1974.
- 122) Wehler, Hans-Ulrich: Geschichte und Gesellschaft.
- 123) Wehler, Hans-Ulrich: Klassen in der europäischen Sozialgeschichte. Göttingen, 1979.
- 124) Wehler, Hans-Ulrich: Professionalisierung in historischer Perspektive.
- 125) Wirtschaftsgeschichte der Stadt Wien, 1740-1938. Herausgegeben und geschrieben von Günther Chaloupek, Peter Eigner und Michael Wagner. Wien, 1991. I-II.